

LİDERLİK DAVRANIŞLARININ ÇALIŞANIN DUYGUSAL BAĞLILIĞI ÜZERİNE ETKİLERİ: DİYARBAKIR İLİNDEKİ KAMU HASTANELERİNDE BİR ARAŞTIRMA *

*Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR***

Geliş/Received: 21.05.2019

Kabul/Accepted: 13.12.2019

Özet

Sağlık yönetimindeki yanlış kararların bedeli insan hayatıyla ödenmektedir. Bu nedenle sağlık organizasyonlarında yöneticilerin liderlik tarzları ve çalışanların duygusal bağlılığı diğer kamu kurumlarına nazaran farklı bir öneme sahiptir. Bu çalışma, Diyarbakır ilindeki kamu hastanelerinde görev yapan hemşirelerin yöneticilerine ilişkin liderlik algılarıyla duygusal bağlılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. Çalışmada 151 hemşireye anket uygulanmıştır. Bulguların değerlendirilmesi sonucunda “*Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin duygusal bağlılıkları bir ilişki vardır*” şeklindeki temel hipotez kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Duygusal Bağlılık ve Liderlik

* Bu makale “Liderlik (Yönetici) Davranışlarının Çalışanın Örgütsel Bağlılığı Üzerine Etkileri: Diyarbakır İlindeki Sağlık Bakanlığına Bağlı Yataklı Tedavi Kurumlarında Çalışan Hemşirelere Yönelik Bir Araştırma” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR, Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü Kamu Hastaneleri Hizmetleri Başkanlığı, gulfermegalit@gmail.com

EMOTIONAL BEHAVIOR OF THE LEADERSHIP BEHAVIORS EFFECTS ON: A RESEARCH IN PUBLIC HOSPITALS IN DIYARBAKIR

Abstract

The wrong decisions in health management are paid by human life. For this reason, leadership styles of managers and emotional commitment of employees have a different importance in health organizations compared to other public institutions. This study was designed to determine the relationship between the perceptions of leadership of nurses working in three public hospitals in Diyarbakır province and their emotional commitment. In this study, 151 sampling questionnaires were applied. As a result of the evaluation of the findings, the basic hypothesis that , “*There is a relationship between the leadership behaviors of the managers and the emotional commitment of the nurses ,*” was accepted.

Keywords: Organizational Commitment, Emotional Commitment and Leadership

1. GİRİŞ

Yakın dönemlerde sağlık teknolojilerindeki hızlı değişim ve sektörün karmaşıklık düzeyi, liderlik ve örgütsel bağlılık konularını sağlık organizasyonlarının önemli süreçleri haline getirmiştir (Top vd., 2015: 1259). Çünkü herhangi bir işletmedeki yanlış yönetsel kararlar ağırlıklı olarak parasal zarar ile sonuçlanırken, hastane yönetimindeki yanlış kararların bedeli insan hayatı ile ödenmektedir (Hayran, 1998: 143). Hizmet kalitesi ve hasta memnuniyeti üzerinde hastanelerdeki işgörenlerin ve özellikle de hemşirelerin oynadıkları belirleyici rol sebebiyle diğer işletmelere kıyasla, sağlık sektöründe örgütsel bağlılık unsuruna daha çok önem gösterilmesi gerektirdiği bilinmektedir (Güçlü, 2006: 7). Ayrıca, donanımlı entelektüel sermaye ihtiyacının artması ancak bulmanın zorlaşması ve de rekabetin hız kazanması nedeniyle sağlık sektöründe donanımlı sağlık çalışanını kurumlara çekmek ve o kurumda devamlılığını sağlamak önemli hale gelmiştir. Buna karşılık birçok araştırma sonucu hastanelerde hemşirelerin devir oranlarının ve işe devamsızlıkların kabul edilebilir oranların üzerinde olduğunu göstermektedir (Wu ve Norman, 2006: 306).

Geçmişte işletmelerin “kıtlığı hiç çekilmeyen insan unsurunu” odak almaları çok da gerekmiyordu (Çelik, 2001: 11). Ancak globalleşme şartların değişmesine sebep olmuş (Özkalp, 1991: 6) ve bu değişim akabinde yaşanan bulanıklık, ulusal ve yerel ekonomilerin üzerindeki söz hakkının bir anda küresel belirleyicilere geçmesine neden olmuştur (Dulupçu, 2001: 3). Bu süreçte şartların değişime uğraması neticesinde; insan kaynağı stratejik bir önem kazanmış ve çalışanların örgütlerde daha aktif olmasını sağlayacak bir takım önlemler gündeme gelmeye başlamıştır (Özkalp, 1991: 6). Bu anlamda üzerinde durulan önemli kavramlardan birisi de “örgütsel bağlılık” olmuştur. Konuya ilişkin literatürde çalışanların örgütsel bağlılığının “yöneticilerin liderlik davranışlarından” etkilendiği vurgulanmaktadır. Çünkü liderlerin, çalışanların ihtiyaçlarına verdikleri önem örgütsel bağlılığı da olumlu olarak etkilemektedir (Örücü ve Teker, 2014: 74). Öyle ki, Stum’a göre çalışanların örgütsel bağlılığı yöneticinin liderlik kalitesinin göstergesidir. Bu nedenle örgütsel bağlılık ile liderlik davranışı arasında ilişki olduğunu kabul etmek mantıklıdır. Bu iki kavram arasında doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu yönetim ile ilgili araştırmalar da göstermektedir (Aydoğdu, 2013: 52).

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de örgüte bağlılığı inceleyen araştırmalar yapılmakta ve sağlık çalışanlarının önemli bir kesimini oluşturan hemşirelerin kurumlarına bağlılıklarını arttırmaya yönelik stratejiler tartışılmaktadır (Duygulu ve Abaan, 2007: 62). Amerika’da çalışan hemşirelere yönelik yapılan bir araştırmada oryantasyon programına alınan her bir çalışan için maliyetin 15 ile 20 bin dolar arasında olduğu, işten ayrılma maliyetinin toplam maaşlarının %11’inden daha fazla olduğu, işten ayrılan her bir çalışan için 1280 ile 50 bin dolar arasında bir maliyete neden olduğu Swansburg ve Swansburg’un yaptığı çalışmalar neticesinde ulaşılmıştır. Bu devasa maliyetlere ilaveten verimliliği ve hastaların çıktılarını da de olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Need’in yaptığı başka bir araştırmada ise, çalışmaya yeni başlayan hemşirelerin mesleklerinin gerektirdiği yetkinliğe ulaşabilmesi için yıllık maaş toplamının neredeyse yarısının hemşire arama, eğitme ve işte tutma aktivitelerine ayırdığı görülmüştür (Duygulu ve Abaan, 2007: 66).

Kuramsal bilgi stokundan hareketle tasarlanan çalışmanın amacı, Diyarbakır ilindeki üç kamu hastanesinde görev yapan hemşirelerin yöneticilerine ilişkin liderlik algılarıyla kendilerinin duygusal bağlılıkları arasındaki ilişkiyi irdelemektir. Çalışmanın önemi, yöneticilerin liderlik tarzı ile çalışanların örgütsel bağlılığı arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. İlgili yazında liderlik stillerinin örgütsel bağlılıkla çok yakından ilişkili olduğu, liderlerin çalışan odaklı düşünmesi gerektiği, örgütün hedef ve değerlerini açık biçimde ortaya koyması, net bir vizyona sahip olması gibi temel unsurların örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği vurgulanmaktadır. Diyarbakır ilindeki üç kamu hastanesinde görev yapan hemşirelerin yöneticilerine ilişkin liderlik algılarıyla kendilerinin duygusal bağlılıkları arasındaki ilişkiyi irdelemek amacıyla rassal örnekleme tekniği ile seçilen 154 örnekleme anket uygulanmıştır. Bu anket formlarından 3’ü geçersiz sayılmış ve analizler 151 anket formu üzerinden yapılmıştır.

Çalışmada kullanılan anket formu toplam 3 bölümden ve 42 sorudan oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde anketi dolduran işgörenin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, ikinci bölümünde anketi dolduran işgörenin örgütsel bağlılık düzeyini ölçmeye yönelik 13 sorudan, anketin üçüncü ve son bölümünde ise liderlik davranışından genel memnuniyet düzeyini ölçmeye yönelik 23 sorudan oluşmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde liderlik, örgütsel bağlılık ve duygusal bağlılık kavramları irdelenmiştir. Liderlik kavramı çoğunlukla yöneticilik kavramıyla karıştırılmakta hatta zaman zaman eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle iki kavram arasındaki farka da bu kısımda temas edilmiştir. Örgütsel bağlılık ile ilgili olarak özellikle bu olgunun yeni bir kavram olduğu, birçok disiplinin ilgi odağı haline geldiği ve farklı anlamlar atfedildiği üzerinde durulmuştur. Bu kısımda duygusal bağlılık ile ilgili olarak literatürde üzerinde en çok araştırma yapılan bağlılık türü olduğuna dikkat çekilmiştir.

İkinci bölümde liderlik ve duygusal bağlılık ilişkisi ile ilgili çalışmalara yer verilirken, duygusal bağlılık ile ilgili çalışmaların genellikle örgütsel bağlılık çalışmaları içinde irdelendiği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda liderlik tarzının örgütsel bağlılığı etkilediğini gösteren yurt içi ve yurt dışında yapılmış araştırmalardan örnekler seçilmiştir.

Üçüncü bölüm Diyarbakır ilindeki kamuya ait hastanelerde çalışan hemşirelere yönelik araştırma bulgularının sunulduğu uygulama bölümüdür. Bu bölümde araştırmanın amacı ve önemi, yöntemi, evren ve örnekleme, veri toplama yöntemi, veri değerlendirme tekniği, frekans tabloları ve bu tabloların yorumlanması, Pearson Ki-kare test istatistiği, Spearman korelasyon katsayısı ve güvenilirlik analizi sonuçları yer almaktadır. Son olarak araştırma sonuçlarının tartışıldığı, önerilerin sunulduğu sonuç ve öneriler bölümünden oluşmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde liderlik, örgütsel bağlılık ve duygusal bağlılık kavramlarının tanımlarına yer verilmiştir.

2.1. Liderlik

Liderlik çoğunlukla yöneticilik kavramıyla karıştırılmakta hatta zaman zaman eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu iki kavram genelde birbirine yakın olmakla birlikte temelde birbirinden farklıdır. Yöneticilik üzerine son yetmiş beş yıl zarfında üç binden fazla kitap ve makale yazılmış olmasına rağmen, yöneticinin tanımı konusunda bir konsensüse varılamamıştır. Torrington ve Hall'e göre (1987: 397), yönetici tanımlarının hemen hepsinin "yönetimsel iş" paydasında bulunduğudır. Bu bağlamda yönetici; başkaları vasıtasıyla ve başkaları adına iş gören veya bir görev olarak insanlar arasında işbirliği sağlayıp onları önceden belirlenen amaca doğru yürüten kişidir. Yöneticiden farklı olarak lider ise, izleyicilerince hissedilen fakat henüz açığa çıkmayan potansiyel güçlerini, ortak düşünce ve istekleri, benimsenebilir ve yapılabilir bir amaç şekline dönüştürebilen kişidir (Sabuncuoğlu, Tüz, 2001: 216). Diğer insanlardan farklı bir tarza sahip olabilmek ve herkesin başaramayacağını başarabilmek ise liderlik olarak tanımlanabilir (Mejiav.d., 2005: 541). Liderlerin; "insanların becerilerini geliştirmelerine ve pozitif enerjilerini ortaya çıkarmalarına yardım etmeleri" diğer insanlarda nadiren bulunan ve liderleri başarılı kılabilen yönlerin vurgu yapan bir tanımdır (Charan, 2006: 112).

Liderlik hakkındaki tanımlara bakıldığında ortak noktalarının liderin grup üyelerini etkileme yetisinin olması; çok yönlü bir etkileşim sürecini kullanabilmeleri ve iknaya dayalı davranışlar sergilemeleri olduğu görülmektedir (Block, 2003: 319). İnsanı en önemli üretim faktörü olarak göz önünde tutan liderler, çalışanı cezalandırmaktan ziyade çalışanını destekleyici ve güçlendirici bir tutum sergileyerek örgütsel bağlılığın gelişmesinde güçlü bir motivatör olarak rol almaktadırlar (Örücü ve Teker, 2014: 80).

Tarihin ilk çağlarından itibaren başarılı liderlerin özellikleri önemli bir araştırma konusu olmuştur. Bu nedenle yöneticilerin liderlik davranışlarını açıklamaya yönelik olarak farklı teoriler geliştirilmiştir. İlk sistemli liderlik araştırmalarının sonucunda ortaya atılan özellikler teorisine göre liderlik, kişisel bir özellik olarak görülüyordu. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra liderlik araştırmaları, kişilik özelliklerinden ziyade “takipçilerin performansında veya memnuniyetinde farklılık yaratan bir davranış” arayışına kaydırıldı. Bu teorilere, liderin davranışını vurguladıklarından davranış teorileri adı verildi. Yani liderlikte “odak” liderlerin kimlikleri yerine onların yaptıklarına kaydırıldı (Den Hartog ve Koopman, 2001’de Akt. Aydoğdu, 2013: 12).

Liderlik konusunu açıklamada özellik ve davranış kuramları yetersiz kalmıştır. Bu sebeple araştırmacılar diğer liderlik kuramlarını da kapsayan, işin özellikleri ile durumsal koşullarını da göz önüne alacak şekilde dizayn edilen “durumsallık kuramı” oluşturulmuştur. Bu kuram, en iyi liderlik davranışlarının durumlara göre değişebileceğini öne sürmektedir (Zel, 2006: 139).

2.2. Örgütsel Bağlılık

Duygusal bağlılığın tanımından önce onun üst başlığını oluşturan örgütsel bağlılığı tanımlamak gerekir. Örgütsel bağlılık yeni bir kavram olup, birçok disiplinin ilgi odağı haline gelmiş ve farklı anlamlar atfedilmiştir. Bu ilgi tanımlamalarda da çeşitliliğe sebep olmuş ve kavramın çeşitlilik arz ederek bir konsensüse varılamamasına sebep olmuştur. Örgütsel bağlılığı Boylu şöyle tanımlamıştır; “Kişilerin bağlılık tutumları sonucunda meydana gelen davranışsal eylemlerdir”. Özdevecioğlu ve Aktaş ise; “Çalışanın örgütle girdiği kimlik birliğinin seviyesi ve örgütte aktif bir üye olmaya devam etmeye istekli olma” şeklinde tanımlamışlardır. Varoğlu da örgütsel bağlılığı; “Örgüt üyeliğinde kalma iradesi, örgütte kalmak için gayret sarf etme ve örgütün değerleriyle inanç bileşenlerinden meydana gelen bir bütün olarak tanımlamıştır” (Togo, 2018: 7).

Örgütsel bağlılık genel anlamda üyelerin örgüte karşı psikolojik aidiyetidir (Boezeman ve Ellemers, 2007: 771). İşgörenin stresli çalışma koşullarının etkisini azaltıp, bireye istikrar ve aidiyet hissi sağlayan bir unsurdur örgütsel bağlılık (Namasivayam ve Zhao, 2007: 1212). Nihayetinde örgütsel bağlılık; işgörenlerin kendi görevlerinin ötesinde ilave sorumlulukları yüklenmeleri, işlerinden tatmin olmalarını sağlamak ve onların işten ayrılma niyetlerini azaltmak için kullanılacak bir manivela gibidir. Dolayısıyla örgütsel bağlılık, hem işverenler, hem de işgörenler için faydalı bir unsur olup, kazan-kazan yaklaşımında kullanılacak ortak bir değerdir (Altay, 2018: 71).

2.3. Duygusal Bağlılık

“Tutumusal ve davranışsal” olmak üzere iki ayrı yaklaşım, örgütsel bağlılığın kavramsallaştırılmasında ana unsurlar olmuştur. Davranışsal yaklaşıma göre bağlılık; zamanla sürüp giderek tutarlılık arz eden ve diğer alternatifleri reddeden faaliyetler bütünüdür. Tutumsal yaklaşım ise bağlılığı; örgüte yönelik hissedilen psikolojik bağ yönünde değiştirmiştir. Dolayısıyla tutumsal yaklaşım, örgüte karşı hissedilen yoğun duygu ve istekleri göz önüne alarak örgütsel bağlılığı tanımlamaktadır. Bu bağlamda bireyin kendi amaçları ile örgütün amaçlarının örtüşmesi, örgütle duygusal olarak bütünleşmesi, üyeliğe değer verilmesi ve örgüt için kayda değer miktarda çabanın gönüllü olarak sarf edilmesi, örgütsel bağlılık göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Altay, 2018: 73).

Duygusal bağlılık, bazı yazarlarca örgütsel bağlılığın bu iki yaklaşımından birisi olan tutumsal bağlılığın daraltılmış hali olarak görülmektedir. Tutumsal bağlılığı Mottazz; “Örgütle kişi arasında olan bağın değerlendirildikten sonra oluşan örgüte duygusal yönelme ya da örgütsel bakış açısıdır” şeklinde tanımlamıştır. Bu bağlamda Mottazz, işgörenin işletmeden ayrılma ya da kalma fikrinin ve kararının da bu düşünceyle şekillendiği görüşünü dile getirmiştir (Togo, 2018: 10).

Allen ve Meyer ise örgütsel bağlılığı tutumsal bağlılıktan ziyade değişen psikolojik durumları yansıtabilecek biçimde sınıflandırmış ve duygusal bağlılığın “devam”, “normatif” ve “duygusal bağlılık”

şeklinde ayırt edilebileceğini belirtmiş ve duygusal bağlılığı “çalışanın örgütüne duygusal yakınlık duyup onunla özdeşleşmesi” olarak tanımlamıştır (Gürbüz, 2006: 59). İşgörenlerin duygusal bağlılıklarının güçlü olması, onların örgütte kalma arzularını arttırmakta ve buldukları kurumu terk etme isteğini azaltmaktadır. Bu bağlamda duygusal bağlılık, çalışanların örgüt misyonunu gerçekleştirmek için işgörenlerin örgütte kalmasını ve örgüt yararına olağanüstü çaba sarf etmesini kapsamaktadır (Çolakoğlu, vd., 2009: 78) ve çalışanlar örgütlerini aileleri gibi gördüklerinden onlar için çalıştıkları kurum çok şey ifade etmekte ve duygusal bağlılık hissetmelerini sağlamaktadır (Benligiray, Sönmez, 2011: 35).

Örgütsel bağlılık söz konusu olduğunda literatürde üzerinde en çok araştırma yapılan bağlılık türünün duygusal bağlılık olduğu görülmektedir. Çalışanların örgütlerine olan aidiyet duygularının yüksekliği, onların ekonomik ihtiyaç ve kaygılarından çok örgütlerinin değerlerini ve amaçlarını benimsemelerini ve kurumlarında kalmayı arzulamalarını sağlamaktadır. Bunun sonucunda çalışanların kişisel çıkarları örgüt performansının ve verimliliğinin önüne geçmez ve böylece kişi örgütün başarısını veya zararını kendisine mal eder.

Değişen psikolojik durumlar çerçevesinde; *duygusal bağlılık*, örgütle özdeşleşme, iç içe olma ve duygusal bir tutkunlukla bağlanmayı ve kendi rızasıyla örgütte kalarak örgüt üyeliğini sürdürmeyi işaret etmektedir. Zira duygusal bağlılık, bireylerin örgütlerine psikolojik olarak bağlanması ve kuvvetli bir biçimde kendinin örgüte ait olduğunu hissetmesi anlamına gelmektedir. Duygusal bağlılık güçlendikçe, bireyin örgütüyle özdeşleşme derecesi de yükselmektedir. Duygusal bağlılık; dönüştürücü liderlik, örgütsel adalet ve örgütsel destek gibi karşılıklı alışveriş ve etkileşimi içeren değişkenlerden etkilenebilmektedir (Altay, 2018: 76).

Porter vd. duygusal bağlılığı aşağıdaki üç madde ile kategorize etmektedirler (Özer, 2019: 103-104):

- Örgütün bir üyesi olarak kalma isteği,
- Örgütsel hedefleri ve ahlaki standartları biliyor olmanın rahatlığı,
- Örgütün hedeflerine ulaşması adına tüm desteğini istekli bir şekilde sunmayı kapsar.

İşgörenin kendini örgütle birlikte anması temeline dayanan duygusal bağlılığın unsurları aşağıda sıralanmıştır (Gürbüz, 2006: 60):

- Örgütünde kalma arzusunu devam ettirme konusunda güçlü istek duyma,
- Örgütün etkililiği ve etkinliğini artırma yönünde güçlü çaba sarf etme,
- Örgütün amaç ve hedeflerini duygusal olarak içselleştirme.

Kaygısız ise duygusal bağlılığı belirleyen etmenleri aşağıda verildiği şekilde sıralamıştır (Togo, 2018: 11):

- *Eşitlik*: Liyakat esasına dayanan çalışma prensibinin örgüt tarafından benimsenmesi,
- *Amaç açıklığı*: İşgörenin yaptığı işin bilincinde olarak çalışması,
- *Rol açıklığı*: Örgütün çalışanından ne istediğinin açık olarak belirtmesi,
- *İş güçlüğü*: İşgörenin yerine getirdiği işin güç, heyecan ve çaba gerektirmesi,
- *Yönetimin öneriye açıklığı*: İşletme yöneticilerinin çalışanların önerilerini dikkate alması,
- *Arkadaş bağlılığı*: İşletme çalışanlarının ilişkilerinin samimi olması,
- *Örgütsel bağımlılık*: İşgörenlerin örgütün sözüne güvenmesi.

Kuramsal çerçevede yer alan bilgiler irdelendiğinde gerek liderlik, gerek örgütsel bağlılık gerekse duygusal bağlılık kavramlarının sosyal kavramlar olmaları münasebetiyle bu kavramlara ilişkin ortak bir tanımın yapılmasındaki zorluk dikkat çekmektedir. Ayrıca bu kavramlar kendilerine benzer ya da onlarla eş anlamlı olarak kullanılan kavramlarla karıştırılmaktadır. Bu nedenle liderlik, örgütsel bağlılık ve duygusal bağlılık kavramlarının unsurları üzerinde durulması eğilimi artış göstermektedir.

3. LİDERLİK VE DUYGUSAL BAĞLILIK İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Örgütsel bağlılık, örgütün yönetim yapısından çok güçlü bir şekilde etkilenmektedir. Alınan stratejik kararlar ve uygulanan politikalar yönetim şekliyle paraleldir. Katılımcı, demokratik, çalışan odaklı düşünen yönetimlerde çalışanların düşünceleri ve önerileri işletmelerin stratejileri ve politikalarında önemli bir yere sahiptir. Kendi düşüncelerini ve önerilerini özgürce ifade edebilme fırsatını bulan çalışanların örgüte olan bağlılıkları da duygusal olarak gerçekleşmektedir (Demirel, 2009: 120). Aşağıda örgütsel bağlılık, duygusal bağlılık ve liderlikle ilgili dünyada ve Türkiye’de yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

3.1. Örgütsel Bağlılık ve Liderlik İlişkisi İle İlgili Çalışmalar

Örgütsel bağlılık genel olarak normatif bağlılık, devamlılık bağlılığı ve duygusal bağlılık olarak üçe ayrılarak ele alınırken, Meyer ve Allen’in geliştirdiği kuramda ise, üçünün ayrı örgütsel bağlılık türü olmadığı, örgütsel bağlılığı oluşturan unsurlar olarak ele alındığı görülmüştür. Bu bakış açısı çalışanların bu üç psikolojik durumdan farklı düzeylerde tecrübe sahibi olabileceklerine imkân sağlamaktadır (Özutkan, 2008: 82). Bu nedenle duygusal bağlılık ile ilgili çalışmalar genellikle örgütsel bağlılık çalışmaları içinde irdelenmektedir. Bu bağlamda literatürde liderlik tarzının örgütsel bağlılığı etkilediğini gösteren çok sayıda araştırma yer almaktadır. Bu araştırmalardan yurt içinde ve yurt dışında yapılanların bir kısmına aşağıda yer verilmiştir:

a. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar: Liderlik stillerinin örgütsel bağlılıkla çok yakından ilişkili olduğu, liderlerin çalışan odaklı düşünmesi, örgütün hedef ve değerlerini açık biçimde ortaya koyması, net bir vizyona sahip olması gibi temel unsurların örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği Rowden’in (2000: 30) 245 katılımcıyla yaptığı bir çalışmada, ortaya konmuştur. Literatüre bakıldığında konuyla ilişkili olarak 1992’de yapılan bir çalışmada Billingsley ve Cross’un; 1998 tarihli bir çalışmada Tao ve arkadaşlarının lider desteği ile bağlılık arasında; 2000 yılındaki bir çalışmada da Popper, Mayseless ve Castelnovo dönüşümsel liderlik ile bağlılık arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. 2010 yılında Tayland’da Boonyarit, Chomphupart ve Arin tarafından yapılan araştırmada ise, bir devlet okulunda görev yapan 164 öğretmene anket uygulanmış ve dönüşümsel liderlik ile örgütsel bağlılık arasında bir pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. 2011 yılında Farahani, Taghadosi ve Behboudi; 2011 yılında Shah, Nisar, Rehman ve Rehman ile Gao ve Bai; 2012 yılında da Rehman, Shareef, Mahmood ve Isaque tarafından yapılan çalışmalarda da yine benzer bulgulara ulaşılmıştır (Aydoğdu, 2013: 53-56).

b. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar: Çakınberk ve Demirel (2010: 105-115) tarafından Malatya ve Tunceli’deki devlet hastanelerinde yapılan bir araştırma sonucunda dönüşümcü liderlerin sergiledikleri davranışların çalışanların örgütsel bağlılığını artırdıkları saptanmıştır. Kırılmaz ve Kırılmaz, TC Sağlık Bakanlığı Genel Merkezinde 2525 çalışan ile yaptığı bir araştırmada dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık arasında güçlü ve olumlu bir ilişki saptanmıştır (Kırılmaz ve Kırılmaz, 2010: 124). Top, Akdere, ve Tarcan tarafından yapılan Türkiye’de 2108 personeli olan bir hastanede yapılan araştırmada dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık konusu araştırılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, liderliğin destek boyutunun örgütsel bağlılık ile anlamlı derecede doğrusal bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür (Top, vd., 2015: 1260).

Yavuz tarafından 2008 yılında Antalya, Muğla ve Aydın’daki dört ve beş yıldızlı otellerde çalışan 678 işgören üzerinde liderlik davranışı ile örgütsel bağlılık ilişkisinin incelendiği bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın bulgularına göre; % 55’lik bir ilişkinin dönüşümsel liderlik davranışı ile örgütsel bağlılık

arasında; % 34'lük bir ilişkinin ise geleneksel liderlik davranışı ile örgütsel bağlılık arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Aydoğdu, 2013: 53-55).

2009 yılında Tuna tarafından örgütsel bağlılık ve dönüşümsel liderlik davranışlarının araştırıldığı bir çalışmada da bu iki değişken arasındaki %32'lik; geleneksel liderlik davranışı ile örgütsel bağlılık arasında da % 26'lık bir ilişki saptanmıştır (Aydoğdu, 2013: 56).

Türkiye'de liderlik davranışlarıyla örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmaların sonuçlarının dünyadaki diğer örnekleriyle uyumlu olduğu ve benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

3.2. Liderlik ve Duygusal Bağlılık İlişkisi İle İlgili Çalışmalar

Liderlik ve duygusal bağlılık ilişkisiyle ilgili olarak yurt içinde ve yurtdışında yapılan çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

a. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar: İslamabad'daki 4 bankanın 223 çalışanıyla yapılan bir çalışmada dönüşümcü liderlik tarzının çalışanların duygusal bağlılığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Riaz, Akram ve Ijaz'ın tarafından 2011 yılında yapılan bu çalışmada, yöneticilerin dönüşümsel liderlik davranışı ile çalışanların duygusal bağlılığı arasında önemli ve olumlu bir ilişkisi olduğu görülmüştür (Riaz, vd., 2012: 43).

Govindasamy tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada liderliğin "duygusal bağlılığı etkileyen" faktörlerden biri olduğu saptanmıştır. Govindasamy'ye göre örgüt ve çalışan arasındaki bağın kurulmasında en büyük aracı liderlerdir. Lidere duyulan güven, liderde gözlenen destekleyici ve dostça davranışlar güçlü bir duygusal bağlılığın gelişmesi adına kilit bir rol oynamaktadır. Chordia vd. tarafından Amerika ve Hindistan'da yöneticiler üzerinde gerçekleştirilen karşılaştırmalı çalışmada yöneticilerin etik davranışlarının duygusal bağlılığı etkileyen faktörlerden birisi olduğu saptanmıştır (Özer, 2019: 107-108).

b. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar: Oktay ve Gül tarafından yapılan bir çalışmada liderlik ve duygusal bağlılık arasındaki ilişki irdelenmiştir. 2003 yılında emniyet müdürlüğü personeli üzerinde yapılan bu çalışmada yöneticilerin karizmatik liderlik özellikleri ile duygusal bağlılık arasındaki ilişki saptanmıştır (Buluç, 2009: 8). Yıldız ve Asunakutlu'nun liderlik davranışlarıyla duygusal bağlılık ilişkisini irdeledikleri bir araştırmanın sonucuna göre ise, demokratik ve katılımcı liderlik tarzları ile duygusal bağlılık arasında olumlu bir ilişki saptanırken; otoriter liderlik ile duygusal bağlılık arasında ise olumlu bir ilişki saptanamamıştır (Yıldız ve Asunakutlu, 2016: 2167). Bu çalışmalar yöneticilerin demokratik-katılımcı ve tam serbesti tanıyan liderlik davranışlarının artmasına paralel olarak çalışanların örgüte olan duygusal bağlılıklarını da arttırdığını da göstermektedir.

Hemedoğlu ve Evliyaoğlu tarafından hizmet sektöründe bir firmanın 144 mavi yakalı çalışanı üzerinde yapılan bir çalışmada da çalışanların dönüşümsel liderlik algıları ile duygusal bağlılık arasında önemli ilişkiler saptanmıştır (Hemedoğlu ve Evliyaoğlu, 2012: 58).

Özellikle hemşirelerde demografik özelliklerle duygusal bağlılık ilişkisinin incelendiği bir çalışmada hemşirelerin demografik özellikleri ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkinin devam bağlılığına nazaran daha düşük düzeyde olduğu saptanmıştır (Kaya, 2009: 91). Hemşirelerde duygusal bağlılık ile mesleki ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır (Benligiray, Sönmez, 2011: 34).

4. ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın metodolojisi, hipotezleri, verilerin analizleri, verilerin frekans dağılımlarına yer verilmiştir.

4.1. Metodoloji

Bu çalışmanın amacı; “Diyarbakır ilindeki kamu hastanelerindeki yöneticilerin liderlik davranışı ile hemşirelerin duygusal bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi” ortaya koymaktır. Yüksek lisans tezinin güncellenmesi suretiyle üretilen bu araştırmanın evreni Diyarbakır ilinde bölgeye hizmet veren üç kamu hastanesinde çalışan 1156 hemşireden oluşmaktadır. Bu evrenden rassal olarak seçilen 151 örneklem çalışma kapsamında analiz edilmiştir. Araştırmada veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,951’dir. Dolayısıyla ölçek, yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda geliştirilen temel hipotez; “*Liderlik davranışları ile duygusal bağlılık arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır*” şeklindedir. Çalışmanın temel hipotezine bağlı olarak teste tabi tutulan alt hipotezler ise şunlardır:

H₀₁: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerinde ailenin bir parçası gibi hissetmeleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.*

H₀₂: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerine duygusal yönden bağlanmış gibi hissetmeleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.*

H₀₃: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini bu işyerinde çalışıyor olmayı mesleki açıdan önemsemeleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.*

H₀₄: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerinde doğru yerde olduklarını hissetmeleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.*

H₀₅: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin işyerinin sadakati hak ettiğine inanıyor olmaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.*

H₀₆: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin işyerinde çalıştığını başkalarına söylemekten gurur duymaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.*

H₀₇: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin emekli oluncaya kadar bu işyerinde çalışmayı düşünmeleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.*

4.2. Verilerin Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmaya katılanların demografik nitelikleri, frekans dağılımları ve hipotez testleri yer almaktadır.

4.2.1. Demografik Nitelikler

Örnekleme oluşturan hemşirelerin demografik özelliklerine ilişkin dağılım tablo 1’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 1: Örneklemin demografik özellikleri

	Değişkenler	n	%
Cinsiyet	Kadın	139	92.1
	Erkek	12	07.9
Yaş	18-25	16	10.6
	26-40	121	80.1
	41-60	14	09.3
Medeni Durum	Evli	118	78.1
	Bekâr	33	21.9
Eğitim	Lise	36	23.8
	Ön Lisans	72	47,7
	Lisans	37	24.5
	Lis. Üstü	06	04.0
Kurumdaki Deneyim	5 yıl ve aşağı	82	54.3
	6-11 yıl	31	20.5
	11 ve yukarı	38	25.2
Toplam Deneyim	5 yıl ve aşağı	32	21.2
	6-11 yıl	38	25.2
	11 ve yukarı	81	53

Tabloya dikkat edildiğinde ankete katılan hemşirelerin % 92,1'i kadınlardan oluştuğu; önemli bir kısmının (%80) orta yaş grubunda (26-40) toplandığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda kadın çalışanlarda örgütsel bağlılığının erkeklerden yüksek olduğu (Eby ve Freeman, 1999: 463) dikkate alındığında örneklemin ağırlıklı olarak kadınlardan oluşması avantaj olarak yorumlanabilir. Yapılan araştırma bulgularına göre; yaş unsuru da çeşitli nedenlerden ötürü örgütsel bağlılıkta etkili olmaktadır. İş değiştirme imkânlarının azaldığı ve kolay kolay değiştirilemeyecek iş alışkanlıkları orta yaşta geliştirdiğinden, örgütlerine yönelik daha iyimser psikolojik algıya sahip olurlar (Eren, 1998: 216). Bu nedenle örneklemin oluşturulan hemşirelerin ağırlıklı olarak orta yaş grubundaki çalışanlardan oluşması avantaj olarak yorumlanabilir.

Örneklemin çoğunluğunun (%78) evli olduğu ve önemli bir kısmının da (%76) yükseköğrenim mezunu olduğu dikkate çekilmektedir. Çalışanların önemli bir kısmının evli olması onların “devama yönelik bağlılık” sergileyebilecekleri anlamına gelmektedir: Yani %78’lik grup için ayrılmanın maliyeti, kalmanın

maliyetinden daha büyük olabilecektir. Çünkü evli olmanın sorumluluğu çalışanlar için ayrılmanın maliyetinin yükseltmektedir. Örnekleme oluşturan hemşirelerin çoğunluğunun yükseköğrenim mezunu olması da çalışanların mesleki alandaki sürekli gelişmeleri yakından takip etmek ve mesleki açıdan yeterliliğe ulaşmak için kendilerini geliştirdiği göstermektedir.

Çalıştığı kurumdaki hizmet süresi 11 yıl ve üzeri olan katılımcı oranı % 25’dir. Ancak bu oranın düşük olması çok da avantaj sayılmayabilir. Çünkü çalışılan kurumun vizyon ve misyonunun yeterince kavranması, kurum değerleri ve kurumsal kültürün benimsenmesi için uzun bir süre o kurumda çalışmak gerekir. Hizmet süresi ve örgütsel bağlılık ilişkisi konusunda Olgungül tarafından 2017 yılında yapılan bir araştırma sonucuna göre; işgörenlerin örgütsel bağlılık seviyeleri, çalışma yılına bağlı olarak sürekli bir artış veya azalmadan ziyade, farklı çalışma yıllarında farklı eğilimler göstermektedir (Olgungül, 2017: 1)

Kurumda %54 oranındaki yeni iş görenler için örgütlerini tam tanıyamama ve örgüte bağlanamama riski söz konusudur. Örneklemin %53’nün meslekte çalışma sürelerinin 11 yıl ve üzeridir. Örgütte uzun süre çalışanların göreve yeni başlayanlara göre işten ayrılma düzeylerinin düşüklüğü göz önüne alındığında, araştırma kapsamındaki kurum için olumlu olduğu söylenebilir.

4.2.2. Frekans Dağılımları

Çalışmanın bu başlığı altında, örneklem kapsamındaki hemşirelerin görüşlerinin dağılımına yer verilmiştir.

4.2.2.1. Örneklemin “Yöneticilerinin Liderlik Davranışlarına” İlişkin Görüşleri Açısından Oluşan Dağılım: Örneklem kapsamındaki hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin görüşleri açısından oluşan dağılım tablo 2’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 2: Örneklemin “Yöneticilerinin Liderlik Davranışlarına” İlişkin Görüşleri Açısından Oluşan Dağılım

Görüşler		n	%
Yöneticimiz astlara destek olur	Düşük	92	60,9
	Kısmen	48	31,8
	Yüksek	11	07,3
Yöneticimiz bu kurumda çalışmaktan memnun olmamızı sağlamaya gayret gösterir	Düşük	100	66,2
	Kısmen	41	27,2
	Yüksek	10	06,6
Yöneticimiz yeni fikirler üretir ve astlarla birlikte bu fikirleri uygulamayı dener	Düşük	105	78,5
	Kısmen	33	21,9
	Yüksek	13	08,6
Yöneticimiz kolayca anlaşılır bir kişidir	Düşük	90	59,6
	Kısmen	38	25,2
	Yüksek	23	15,2
Yöneticimiz astlarını dinlemek için zaman ayırır	Düşük	89	58,9

	Kısmen	46	30,5
	Yüksek	16	10,6
Yöneticimiz astların her yaptıklarını değil	Düşük	51	33,7
sadece eksik ve yetersiz olanları eleştirir	Kısmen	35	23,2
	Yüksek	65	43,1
Yöneticimiz iş konusunda yapılacak	Düşük	101	66,9
değişiklikleri astlara önceden haber verir	Kısmen	30	19,9
	Yüksek	20	13,2
Yöneticimiz talimatlarını tereddüde yer	Düşük	75	49,7
bırakmayacak açıklıkta ifade eder	Kısmen	43	28,5
	Yüksek	33	21,8
Yöneticimiz çalışanların kişisel	Düşük	109	72,2
sorunlarıyla da ilgilenir	Kısmen	28	18,5
	Yüksek	14	09,3
Yöneticimiz iş bölümünü çalışanları	Düşük	96	63,6
tatmin edecek şekilde yapar	Kısmen	39	25,8
	Yüksek	16	10,6
Yöneticimiz görevlerin belli zaman	Düşük	95	62,9
planlamasına göre yapılmasını sağlar	Kısmen	41	27,2
	Yüksek	15	09,9
Yöneticimiz görevlerin standartlara	Düşük	76	50,3
uygun olmasına dikkat eder	Kısmen	43	28,5
	Yüksek	32	21,2
Yöneticimiz kararlarını genellikle astlara danışarak verir	Düşük	121	80,2
	Kısmen	22	14,6
	Yüksek	08	05,2
Yöneticimiz astların yararına olan konularda	Düşük	94	62,2
üst yönetimden talep ettiklerini almasını bilir	Kısmen	40	26,5
	Yüksek	17	11,3

Yöneticimiz astlara eşit davranır	Düşük	105	69,5
	Kısmen	31	20,5
	Yüksek	15	10,0
Yöneticimiz kolay ulaşılabilir bir kişidir	Düşük	69	45,7
	Kısmen	47	21,1
	Yüksek	35	23,2
Yöneticimiz kendisiyle konuşulurken astların rahat olmasını	Düşük	81	53,7
	Kısmen	41	27,2
	Yüksek	29	19,1
Yöneticimiz astların takım ruhu içinde çalışmasını sağlar	Düşük	99	65,6
	Kısmen	35	23,2
	Yüksek	17	11,2
Yöneticimiz astların önerilerini uygulamaya çalışır	Düşük	99	65,6
	Kısmen	35	24,4
	Yüksek	15	10,0

Tablo 2'ye dikkat edildiğinde yöneticilerin liderlik davranışları açısından hemşirelerin gözünde en düşük değere sahip olan faktör; “yöneticilerin kararlarını astlara danışarak verdiklerine” ilişkin olanıdır. Nitekim “Yöneticilerin kararlarını astlara danışarak verdiklerine” ilişkin görüşe “yüksek düzeyde” katılanların oranı %5'dir. Dolayısıyla örnekleme oluşturan hemşirelerin “yöneticilerin kararlarını astlara danışarak verdiklerini” çok da düşünmedikleri anlaşılmaktadır. Yöneticilerin kararlarını astlara danışarak verdiklerine” dair bir görüşün hemşirelerde ağırlık kazanmamış olması onların örgütsel bağlılığını da olumsuz etkileyecektir.

4.2.2.2. Örneklemin “Duygusal Bağlılık Faktörlerine” İlişkin Görüşleri Açısından Oluşan Dağılım: Örnekleme oluşturan hemşirelerin duygusal bağlılık faktörlerine ilişkin dağılım tablo 3'de gösterildiği şekildedir.

Tablo 3: Örneklemin Duygusal Bağlılık Faktörlerine İlişkin Dağılımı

Görüşler		n	%
“Bu kurumda kendimi ailemin bir parçası gibi hissediyorum”	Düşük	67	44,4
	Kısmen	65	43,1
	Yüksek	19	12,5
“Bu kurumda kendimi duygusal yönden bağlanmış hissediyorum”	Düşük	71	47,0
	Kısmen	57	37,7

	Yüksek	23	15,3
“Bu kurumda çalışıyor olmanın benim için mesleki açıdan önemi büyüktür”	Düşük	41	27,2
	Kısmen	40	26,5
	Yüksek	70	46,3
“Bu kurumda kendim için en uygun yerde olduğumu hissediyorum”	Düşük	60	39,7
	Kısmen	50	33,1
	Yüksek	41	27,2
“Bu kurum benim sadakatimi hak ediyor”	Düşük	78	51,7
	Kısmen	30	19,8
	Yüksek	43	28,5
“Bu kurumda çalıştığımı başkalarına söylemekten gurur duyuyorum”	Düşük	43	28,5
	Kısmen	53	35,1
	Yüksek	55	36,4
Emekli oluncaya kadar bu kurumda çalışmaktan çok mutlu olurum	Düşük	80	53,0
	Kısmen	31	20,5
	Yüksek	40	26,5

Tablo 3’e dikkat edildiğinde örneklemin duygusal bağlılığının en yüksek oranda görüldüğü faktör; “bu kurumda çalışıyor olmanın mesleki açıdan büyük önem taşımasına” ilişkin olanıdır. Nitekim “bu kurumda çalışıyor olmanın mesleki açıdan büyük önem taşımasına” ilişkin görüşe “yüksek düzeyde” katılanların oranı % 46’dır. Bu faktör diğerlerine nazaran ilk sırada yer alsa da oranın yüksek seviyede olduğu söylenemez. Örnekleme oluşturan hemşirelerde duygusal bağlılığının bağlılık düzeyinin en düşük oranda görüldüğü faktör ise “emekli oluncaya kadar bu kurumda çalışmaktan çok mutlu olunacağına” ilişkin faktördür.

4.2.3. Hipotez Testleri

Örneklem kapsamındaki hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları ile kendilerinin “duygusal bağlılık düzeyleri” arasındaki ilişkilere yönelik hipotezlerin test sonuçları tablo 4’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 4: Hipotez Test Sonuçları

Liderlik davranışları Ortalaması	Spearman Korelasyon	<i>p</i>	HİPOTEZ
H₀₁: Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerinde ailenin bir parçası gibi hissetmeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.	0.364	0.002	RET
H₀₂: Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerine duygusal yönden bağlanmış gibi hissetmeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.	0.339	0.002	RET
H₀₃: Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin bu işyerinde çalışıyor olmayı mesleki açıdan önemsemeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.	0.295	0.015	RET
H₀₄: Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin işyerinde doğru yerde olduklarını hissetmeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.	0.337	0.000	RET
H₀₅: Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin işyerinin sadakati hak ettiğine inanıyor olmaları arasında ilişki bulunmamaktadır.	0.544	0.000	RET
H₀₆: Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin bu işyerinde çalıştığını başkalarına söylemekten gurur duymaları arasında ilişki bulunmamaktadır.	0.477	0.000	RET
H₀₇: Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin emekli oluncaya kadar bu işyerinde çalışmayı düşünmeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.	0.348	0.003	RET
α: 0.05			

Tablo 4 incelendiğinde örneklem kapsamındaki hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları ile kendilerinin “duygusal bağlılık düzeyleri” arasındaki ilişkilere yönelik **H₀** hipotezlerinin “ret” edildiği; dolayısıyla **H₁** hipotezlerinin “kabul” edildiği görülmektedir. Tablo 4’deki hipotez test sonuçları irdelendiğinde;

Hipotez 1

H₀₁: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerinde ailenin bir parçası gibi hissetmeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.*

H₁₁: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerinde ailenin bir parçası gibi hissetmeleri arasında ilişki bulunmaktadır.*

Hipotez test sonucuna göre $P(0.002) \leq \alpha(0.05)$ olduğundan **H₀₁** hipotezi ret edilirken; **H₁₁** hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre yöneticilerin hemşirelerce algılanan liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerinde ailenin bir parçası gibi hissetmeleri arasında ilişki bulunmaktadır. Spearman Korelasyon katsayısına (0.364) göre de bu ilişki doğrusal yönde ancak düşük orandadır. Yani örnekleme oluşturan hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları bir birim değiştiğinde onların kendilerini işyerinde ailenin bir parçası gibi hissetme düzeyleri de % 36 oranında artacaktır.

Hipotez 2

H₀₂: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerine duygusal yönden bağlanmış gibi hissetmeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.*

H₁₂: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerine duygusal yönden bağlanmış gibi hissetmeleri arasında ilişki bulunmaktadır.*

Hipotez test sonucuna göre $P(0.002) \leq \alpha(0.05)$ olduğundan **H₀₂** hipotezi ret edilirken; **H₁₂** hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre yöneticilerin hemşirelerce algılanan liderlik davranışları ile hemşirelerin kendilerini işyerine duygusal yönden bağlanmış gibi hissetmeleri arasında ilişki bulunmaktadır. Spearman Korelasyon katsayısına (0.339) göre de bu ilişki doğrusal yönde ancak daha düşük orandadır. Yani örnekleme oluşturan hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları bir birim değiştiğinde onların kendilerini işyerine duygusal yönden bağlanmış gibi hissetme düzeyleri de % 33 oranında artacaktır.

Hipotez 3

H₀₃: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin bu işyerinde çalışıyor olmayı mesleki açıdan önemsemeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.*

H₁₃: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin bu işyerinde çalışıyor olmayı mesleki açıdan önemsemeleri arasında ilişki bulunmaktadır.*

Hipotez test sonucuna göre $P(0.015) \leq \alpha(0.05)$ olduğundan **H₀₃** hipotezi ret edilirken; **H₁₃** hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre yöneticilerin hemşirelerce algılanan liderlik davranışları ile hemşirelerin bu işyerinde çalışıyor olmayı mesleki açıdan önemsemeleri arasında ilişki bulunmaktadır. Spearman Korelasyon katsayısına (0.295) göre de bu ilişki doğrusal yönde ancak biraz daha düşük orandadır. Yani örnekleme oluşturan hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları bir birim değiştiğinde onların bu işyerinde çalışıyor olmayı mesleki açıdan önemseme düzeyleri de % 29 oranında artacaktır.

Hipotez 4

H₀₄: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin işyerinde doğru yerde olduklarını hissetmeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.*

H₁₄: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin işyerinde doğru yerde olduklarını hissetmeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.*

Hipotez test sonucuna göre $P(0.000) \leq \alpha(0.05)$ olduğundan **H₀₄** hipotezi ret edilirken; **H₁₄** hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre yöneticilerin hemşirelerce algılanan liderlik davranışları ile hemşirelerin işyerinde doğru yerde olduklarını hissetmeleri arasında ilişki bulunmaktadır. Spearman Korelasyon katsayısına (0.337) göre de bu ilişki doğrusal yönde ancak düşük orandadır. Yani örnekleme oluşturan hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları bir birim değiştiğinde onların işyerinde doğru yerde olduklarını hissetme düzeyleri de % 33 oranında artacaktır.

Hipotez 5

H₀₅: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin işyerinin sadakati hak ettiğine inanıyor olmaları arasında ilişki bulunmamaktadır*

H₁₅: *Yöneticilerin Liderlik davranışları ile hemşirelerin işyerinin sadakati hak ettiğine inanıyor olmaları arasında ilişki bulunmaktadır*

Hipotez test sonucuna göre $P(0.000) \leq \alpha(0.05)$ olduğundan **H₀₅** hipotezi ret edilirken; **H₁₅** hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre yöneticilerin hemşirelerce algılanan liderlik davranışları ile hemşirelerin işyerinin sadakati hak ettiğine inanıyor olmaları arasında ilişki bulunmaktadır. Spearman Korelasyon katsayısına (0.544) göre de bu ilişki doğrusal yönde ve düşük sayılmayacak bir orandadır. Yani örnekleme

oluşturan hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları bir birim değiştiğinde onların işyerinin sadakati hak ettiğine dair düşünceleri de % 54 oranında artacaktır.

Hipotez6

H₀₆: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin bu işyerinde çalıştığını başkalarına söylemekten gurur duymaları arasında ilişki bulunmamaktadır.*

H₁₆: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin bu işyerinde çalıştığını başkalarına söylemekten gurur duymaları arasında ilişki bulunmaktadır.*

Hipotez test sonucuna göre $P(0.000) \leq \alpha(0.05)$ olduğundan **H₀₆** hipotezi ret edilirken; **H₁₆** hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre yöneticilerin hemşirelerce algılanan liderlik davranışları ile hemşirelerin bu işyerinde çalıştığını başkalarına söylemekten gurur duymaları arasında ilişki bulunmaktadır. Spearman Korelasyon katsayısına (0.477) göre de bu ilişki doğrusal yönde ve düşük sayılmayacak bir orandadır. Yani örnekleme oluşturan hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları bir birim değiştiğinde onların bu işyerinde çalıştığını başkalarına söylemekten gurur duymaları eğilimleri de % 54 oranında artacaktır.

Hipotez7

H₀₇: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin emekli oluncaya kadar bu işyerinde çalışmayı düşünmeleri arasında ilişki bulunmamaktadır.*

H₁₇: *Yöneticilerin liderlik davranışları ile hemşirelerin emekli oluncaya kadar bu işyerinde çalışmayı düşünmeleri arasında ilişki bulunmaktadır.*

Hipotez test sonucuna göre $P(0.003) \leq \alpha(0.05)$ olduğundan **H₀₇** hipotezi ret edilirken; **H₁₇** hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre yöneticilerin hemşirelerce algılanan liderlik davranışları ile hemşirelerin emekli oluncaya kadar bu işyerinde çalışmayı düşünmeleri arasında ilişki bulunmaktadır. Spearman Korelasyon katsayısına (0.348) göre de bu ilişki doğrusal yönde ve düşük sayılmayacak bir orandadır. Yani örnekleme oluşturan hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları bir birim değiştiğinde onların emekli oluncaya kadar bu işyerinde çalışmayı düşünme niyetleri % 34 oranında artacaktır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İlgili literatür sonuçlarına göre meslek profesyoneli niteliğindeki hemşireler sağlık organizasyonlarında, hizmet kalitesi ve hasta memnuniyeti üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Ancak küresel rekabetin hız kazandığı günümüzde profesyonel hemşireleri kurumlara çekmek güçleştiği gibi onların kurumda kalmasını sağlamak da ayrı bir önem kazanmıştır. Nitekim konuya ilişkin olarak yapılan araştırmalara ve yayınlanan raporlara göre gelişmiş ülkelerin hemşire işgücü devir hızları % 9-11 arasında; ülkemizde de %16-17 civarındadır. Kuramsal kısımda da vurgulandığı gibi hemşirelerde görülen bu işten ayrılmalar önemli bir maliyet artışına neden olmakta; profesyonellere yapılan eğitim harcamaları karşılıksız kalmakta ve bilgi stoku ile deneyim kaybı ortaya çıkmaktadır.

Organizasyonlarda profesyonellerin devir ve devamsızlık oranlarını dengelemek için alınabilecek önlemlerden birisinin çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerini yükseltmek olduğu bilinmektedir. Hemşirelerin organizasyonda aktif bir üye olmaya devam etme isteklerinin çok çeşitli faktörlerden etkilendiği ve yöneticilerin liderlik tarzının da bu faktörlerden birisini oluşturduğu ilgili literatürde vurgulanmaktadır.

Araştırmanın örneklemini oluşturan hemşirelerin demografik özellikleri örgütsel bağlılık açısından irdelendiğinde şu sonuçlar dikkat çekmektedir:

- Yapılan alan araştırmalarındaki kadın çalışanlarda örgütsel bağlılığının erkeklerden yüksek olduğu gerçeğinden hareketle örneklemin ağırlıklı olarak kadınlardan oluşması avantaj sayılabilir.
- Literatürdeki; “orta yaş grubunda bulunanların iş ortamlarına ilişkin daha iyimser algılar sergilediklerine” dair bulgulardan hareketle örneklemin oluşturulan hemşirelerin ağırlıklı olarak orta yaş grubundaki çalışanlardan oluşmasının avantaj oluşturduğu söylenebilir.
- Evli çalışanlarda ayrılmanın maliyetinin, kalmanın maliyetinden daha büyük olabileceğine ilişkin bulgular örneklemin önemli bir kısmının evli olmasını avantajlı kılmaktadır.
- Eğitimin, meslek üyelerinin profesyonel bir kimlik kazanabilmesinde önemli bir rol oynaması münasebetiyle örneklemin oluşturulan hemşirelerin çoğunluğunun yüksek öğrenim mezunu olması da avantaj olarak yorumlanabilir.
- Örneklemin oluşturulan hemşirelerin meslekte çalışma sürelerinin kurumlarındaki hizmet sürelerinden yüksek olması ise çok da avantaj sayılmayabilir.

Bu sonuçlardan hareketle örneklemini oluşturan hemşirelerin demografik özelliklerinin örgütsel bağlılık açısından genel olarak avantaj sağlayıcı nitelikte olduğu söylenebilir. Ancak örneklemin kapsamındaki hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algılarının genel olarak onların örgütsel bağlılığını olumsuz yönde etkileyebilecek şekilde olduğu görülmektedir. Hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları açısından ulaşılan dikkat çekici bulgular şunlardır:

- “Yöneticilerin kararlarını astlara danışarak verdikleri” konusunda hemşirelerin algılarının düşük seviyede olması onların örgütsel bağlılığını olumsuz etkileyecektir,
- “Yöneticilerin astlarının kurumdan memnuniyet düzeylerini artırma gayretleri” konusunda hemşirelerin algılarının düşük seviyede olması da onların örgütsel bağlılığını olumsuz etkileyecektir,
- “Yöneticilerin astların her yaptıklarını değil de sadece eksik ve yetersiz olanları eleştiriyor olmaları” konusunda hemşirelerin algılarının düşük seviyede olmaması ise onların örgütsel bağlılığını kısmen olumlu etkileyebilecektir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algılarının pozitif yöne evrilebilmesi için öncelikli görev hiyerarşinin üstünde yer alan tepe yöneticilere (yönetim kurulu ve CEO gibi) düşmektedir. Dolayısıyla tepe yönetimin günlük yönetim işlerini orta ve alt düzey yöneticilere bırakarak stratejik yönetim ile ilgilenmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle tepe yöneticiler daha geniş bir bakış açısına sahip olarak çalışanlarını motive edebilmelidir.

Daha da önemlisi tepe yönetim “vizyoner” bakış açısına sahip olduğunda, kurumda ihtiyaç duyulan yeni yetenekleri belirleyebilecek, bunları işletmeye çekebilecek ve işletmede tutabilecek yeteneğe kavuşabilecektir. Ayrıca örgütsel iletişimi etkili bir şekilde sürdürebilecek dâhili ağları oluşturabilmek için de üst yönetimin stratejik düşünceye ihtiyacı bulunmaktadır. Konuya ilişkin yapılan bütün çalışmalarda dâhili ağların önemi vurgulanmaktadır. Çünkü kritik ve acil bilgilerin üst yönetime ulaşması ancak bu bilgi ağları ile olanaklıdır.

Örneklem kapsamındaki hemşirelerin duygusal bağlılık faktörlerinin ortalaması oldukça düşük düzeydedir. Örneklemin duygusal bağlılığı en yüksek oranda “*bu kurumda çalışıyor olmanın mesleki açıdan büyük önem taşımasına*” ilişkin faktörde görülmektedir. Bu görüşe “yüksek düzeyde” katılanların oranı % 46’dır. Bu faktör diğerlerine nazaran ilk sırada yer alsa da oranın yüksek seviyede olduğu söylenemez.

Örneklemin kapsamındaki hemşirelerin duygusal bağlılığı en düşük oranda “*emekli oluncaya kadar bu kurumda çalışmaktan çok mutlu olunacağına*” ilişkin faktörde görülmektedir. Bu görüşe “yüksek düzeyde” katılanların oranı % 26,5’dir.

Örneklemin oluşturan hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları ile kendilerinin “duygusal bağlılık düzeyleri” arasındaki ilişkilere yönelik 7 hipotez test edilmiştir. Yapılan hipotez testleri sonucunda hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları ile “duygusal bağlılığın” 7 faktörü arasında 0.05 anlamlılık düzeyinde ($\alpha: 0.05$) istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani değişkenler arası Spearman Korelasyon katsayısı da dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında hemşirelerin “yöneticilerinin liderlik davranışlarına” ilişkin algıları ile kendilerinin “duygusal bağlılık düzeyleri” arasında düşük de olsa doğrusal yönde bir ilişki saptanmıştır. Dolayısıyla “yöneticilerinin liderlik davranışlarında” gerçekleşecek bir birim değişikli hemşirelerin kendilerini işyerinde ailenin bir parçası gibi hissetme düzeyleri artıracaktır.

Araştırma sonucunda ulaşılan bulguları dikkate alarak örneklemin oluşturan hemşirelerin “duygusal bağlılık düzeylerinin” artırılabilmesi için aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

- Öncelikli olarak üst yönetimin “stratejik insan kaynakları kültürünü” benimsemesi ve hayata geçirmesi gerekmektedir. Çünkü günümüzde insan kaynağı stratejik bir üretim faktörüdür. Araştırma kapsamındaki kamu hastanelerinin “karlılık” gibi bir amacı bulunmuyorsa da üretim faktörlerinin verimli bir şekilde kullanımı konusundaki sorumlulukları “kar amaçlı özel sektör işletmelerinden” çok daha fazladır. Çünkü kamu hastaneleri vatandaşın alınan vergilerle finanse edilmektedir. Bu nedenle kamu kaynağının “kamu yararına kullanımı” kullanımı aynı zamanda yasal zorunluluktur,
- Araştırma kapsamındaki hastanelerin üst yönetimi (yönetim kurulu, başhekim, başhekim yardımcısı, hastane müdür gibi) bir yandan “astları etkileme yeteneğine sahip” yöneticileri işletmeye çekmeye çalışırken diğer yandan hemşirelerle muhatap olan orta ve alt düzey yöneticilere “insan ilişkileri yeteneği kazandırmaya yönelik” lider geliştirme eğitimleri vermelidir. Çünkü günümüzde orta düzey yöneticilerin gücü giderek artmakta, görev alanları daha da genişlemektedir. Bu gelişmeler sonucunda bugün orta kademedeki çalışan yöneticilerin artık işletme hiyerarşisi içerisinde üst yönetimle alt düzeyler arasında yukarıdan aşağı koordinasyonu sağlamaktan çok, yatay yönde iletişimi sağlama görevleri öne çıkmıştır. Benzer şekilde hizmet üretiminden doğrudan

sorumlu olan alt düzey yöneticiler çalışanların günlük üretim hedeflerine ulaşmalarıyla ilgili olarak onları motive etmekle sorumludurlar,

- İnsan kaynakları planlama aşamasında ihtiyaç duyulan gerçek, yedek, ek ve yeni personel sayısı ve nitelikleri bilimsel yöntemlerle saptanmalıdır. Bu süreçte işgücü ve iş yükü envanteri, iş analizi gibi çağdaş insan kaynakları planlama araçları kullanılmalıdır,
- Personel seçim sürecinde işe alma testleri ve mülakatlar yapılmalı; referanslar kontrol edilmelidir,
- Hemşireler göreve başlatılmadan önce oryantasyon eğitiminden geçirilmelidir. İş hayatı süresince de ihtiyaç duyulan alanlarda sürekli eğitim verilmelidir,
- Çağdaş yöntemler kullanılarak performans değerlendirilmeli; ücretlendirmeler, ödüller, cezalar ve eğitim gereksinimleri bu değerlendirme sonuçlarına dayandırılmalıdır,
- İş güvenliği ve çalışan sağlığına ilişkin önlemler alınmalı; çalışma ilişkileri düzenlenmelidir,
- Hastanelerin özellikli (yoğun bakım, yeni doğan, prematüre, palyatif bakım veren birimler gibi) servislerinde çalışacak hemşirelerin, o birime teknik yeterliliğin yanında gönüllülük esasıyla seçiminin yapılması gibi unsurlar göz önüne alınarak yapılmalıdır.

Yapılan alan araştırması liderlik davranışlarının çalışanın örgütsel bağlılığı üzerinde etkili olduğunu ancak yönetici davranışlarının çalışan tarafından olumsuz algılanması onların duygusal bağlılığına negatif etki yaptığını göstermektedir. Fakat yapılan işin mahiyetinin direk insan hayatı olması, yapılacak hatanın geri dönüşümsüz olması nedeniyle her ne kadar yöneticilerin olumsuz davranışları çalışanın örgütsel bağlılığını etkilese de hasta yaklaşımını profesyonellik gereği fazla etkilememektedir. Ancak hastane yöneticileri bunun bilincinde olarak çalışana yaklaşmalı, onların etkililiğini, verimliliğini arttıracak huzurlu çalışma ortamı yaratarak, pozitif psikolojiyle hastaya yaklaşımını sağlayıp, hastaların hayatını riske atacak eylemlerden kaçınmasına yönelik proaktif önlemler almalıdır.

Son olarak da denilebilir ki, çalışanların duygusal bağlılıkları ile hastane örgütünün etkililiği ve verimliliği üzerindeki etkisi tartışılmaz bir gerçekliktir. Aynı zamanda, liderlik davranışlarının da tüm parametreler üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Altay, M. (2018). “Çalışmada Yaşam Kalitesinin İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde İş Yükü ve Lider-Üye Etkileşiminin Rolü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Isparta.
- Aydoğdu, S. (2013). “An Empirical Study of The Relationship Between Leadership Styles and Organizational Commitment: The Mediating Role of Empowerment”, Doctor of Philosophy, Okan University Institute of Social Sciences, İstanbul.
- Bekir, B. (2009). “Sınıf Öğretmenlerinin Algılarına Göre Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Cilt 15, Sayı 57, ss: 5-34.
- Benligiray, S., Sönmez, H. (2011). “Hemşirelerin Mesleki Bağlılıkları ile Diğer Bağlılık Formları Arasındaki İlişki: Örgüte Bağlılık, İşe Bağlılık ve Aileye Bağlılık”, *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, ss, 28-40.
- Block, L. (2003). “The Leadership-Culture Connection: An Exploratory Investigation”, *The Leadership & Organization Development Journal*, 2003, 24/6, ss. 318-334.
- Boezeman, E.J., Ellemers, N.(2007). “Volunteering for charity: pride, respect, and the commitment of volunteers”, *Journal of Applied Psychology*, 92(3), ss.771- 785.
- Charan, R. (2006), *Ceo Sırları*, (Çeviren: İlhan Kaya), İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Çakınberk, A., Demirel, E. T. (2010). “Örgütsel Bağlılığın Belirleyicisi Olarak Liderlik: Sağlık Çalışanları Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, ss. 102-119.
- Çelik, İ. (2001). “Düşüşteki Taylorizm ve Yükselişteki Ohnoizm Karşısında Türk Yönetici Elitinin Durduğu Yer”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Demirel, Y. (2009). “Örgütsel Bağlılık ve Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Arasındaki İlişkiye Kavramsal Yaklaşım”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:8 Sayı: 15, ss.115-132.
- Den Hartog, D. N., Koopman, P.L. (2001). “Leadership in Organizations” Eds: N. Anderson, D. S. Ones, H. K. Sinangil , C. Viswesvaran, *Handbook of Industrial, Work & Organizational Psychology*, 2, Organizational Psychology, Sage Publications, 2001’den Akt. Aydoğdu, S. (2013). “An Empirical Study of The Relationship Between Leadership Styles and Organizational Commitment: The Mediating Role of Empowerment”, Doctor of Philosophy, Okan University Institute of Social Sciences, İstanbul.
- Dulupçu, M.A. (2001). *Küresel Rekabet Gücü*, Ankara: Nobel Basım Yayım ve Dağıtım.
- Duygulu, Ş., Abaan, S. (2007). “Örgütsel Bağlılık: Çalışanların Kurumda Kalma ya da Kurumdan Ayrılma Kararının Bir Belirleyicisi”, *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* (2007) ss. 61–73.
- Eby, L. T.,Freeman, D. M. (1999), “Motivational Bases Of Affective Organizational Commitment: A Partial Test Of An Integrative Theoretical Model”, *Journal of Occupational & Organizational Psychology*, Vol: 72, Issue: 4, 1999, ss. 463-483.
- Eren, E. (1998). *Yönetim ve Organizasyon*, İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım.
- Güçlü, H. (2006). *Turizm Sektöründe Durumsal Faktörlerin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları,

- Gürbüz, S. (2006). “Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Duygusal Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma” *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Yıl:2, Sayı:1, 3: ss. 48-75.
- Hayran, O. (1998). “Sağlık Hizmetlerinin Yönetimi” Sağlık Hizmetleri El Kitabı, (Editör: Osman Hayran, Haydar Sur), İstanbul: Çevik Matbaası.
- Hemedoğlu, E., Evliyaoğlu, F. (2012). “Çalışanların Dönüşümcü Liderlik Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkilerinin İncelemesi”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), ss. 58-77.
- Kaya, Ş. D. (2009). “Hemşirelerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma”, Poster Bildiri, 12. Ulusal Hemşirelik Kongresi, Sivas, ss.77-95.
- Kırılmaz, S., Kırılmaz, H. (2010). “Transformasyonel Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatında Bir Araştırma”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 469, , ss. 119-138.
- Mejia, L. R. G, Balkin, D.B, Cardy, R.L. (2005). *Management*, New York: Mc Graw Hill Book Company.
- Namasivayam, K., Zhao, X. (2007). “An Investigation Of The Moderating Effects Of Organizational Commitment On The Relationships Between Work-Family Conflictand Job Satisfaction Among Hospitality Employees İn India”, *Tourism Management*, 28, 2007, ss.1212-1223.
- Olgungül, F. K. (2017). “Örgütsel Bağlılık ve Çalışma Süresi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Devlet ve Özel Ortaöğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenler Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara.
- Örücü, E. S., Teker, K. (2014). “ Hastanelerde Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:24 ss.73-90.
- Özer, E. K. (2019). “Etkili Liderlik İle Duygusal Bağlılık İlişkisinde İşveren Markası Algısının Aracılık Etkisi ve Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Özkalp, E. (1991). “Davranış Bilimleri, Örgütsel Davranış ve Örgütsel Davranış Modeli”, Örgütlerde Davranış, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Yayın no: 116, Eskişehir.
- Özutku, H. (2008). “Örgüte Duygusal, Devamlılık Ve Normatif Bağlılık İle İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt/Vol:37, Sayı/No:2, 2008, ss. 79-97.
- Riaz, T., Akram, U. M, Ijaz, H. (2011), “Impact of Transformational Leadership Style on Affective Employees’s Commitment: An Empirical Study of Banking Sector in Islamabad (Pakistan)”, *TheJournal of Commerce*, 3 (1), ss. 43-61.
- Rowden, R.W. (2000). "The relationship between charismatic leadership behaviors and organizational commitment", *Leadership & Organization Development Journal*, Vol. 21 Issue: 1, pp.30-35, <https://doi.org/10.1108/01437730010310712>, E.T: 05.05.2019
- Sabuncuoğlu, Z., Tüz, M. (2001). *Örgütsel Psikoloji*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Togo, O. T. (2018). “Kurumsal Spor Organizasyonların Örgütsel Bağlılık ve Yaşam Kalitesine Etkisinin Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Top, M., Akdere, M., Tarcan, M. (2015). “Examining Transformational Leadership, Job Satisfaction, Organizational Commitment and Organizational Trust in Turkish Hospitals: Public Servants Versus

Private Sector Employees”, *Journal The International Journal of Human Resource Management*, Volume 26, Issue 9, 1259-1282.

Torrington, D., Hall, L. (1987). *Personel Management*, London: Prentice Hail International.

Wu, L. Norman, I.J. (2006), “An investigation of jobsatisfaction, organizational commitment and role conflict and ambiguity in a sample of Chinese undergraduate nursing students”, *Nurse Education Today*, Volume 26, Issue 4, May 2006, Pages 304-314.

Yıldız, N., Asunakutlu, T. (2012). “Aile İşletmelerinde Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Social Sciences Studies*, Sayı: 12, ss. 2167-2178.

Zel, U. (2006). *Kişilik ve Liderlik*, Ankara: Nobel Basım Yayın ve Dağıtım.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE KAMU POLİTİKALARINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER

*Şafak KAYPAK**

*Muzaffer BİMAY***

Geliş/Received: 30.05.2019

Kabul/Accepted: 13.12.2019

Özet

Toplumsal hayatın sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla hükümetlerin kamu yararı ve ulusal çıkarları göz önüne alarak aldıkları kararlar, yaptıkları tercihler ve ortaya koydukları hukuki metinlerden oluşan kamu politikaları, planlama, önerme, yasalaştırma ve uygulama aşamalarıyla hayata geçirilmektedir. 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyılın başlarında hızlanan küreselleşme süreciyle birlikte, toplumsal hayatın her alanında köklü ve sürekli bir değişim yaşanmış ve bu süreçte diğer toplumsal örgütler gibi devletler de gerek yapısı ve niteliği, gerekse işlevleri ve işleyişi ile sürekli bir değişim baskısı altında politikalarını yeniden biçimlendirmeye çalışmışlardır. Özellikle hızlandırıcı bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak dijital hayatın getirdiği yeni kurallar ve değişen ihtiyaçlar, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ile birlikte çok uluslu şirketlerin siyasi ve ekonomik güçlerinin artması, uluslararası göçlerin sonucunda ortaya çıkan güvenlik kaygıları dünyada ve ülkemizde eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, dış ilişkiler, dış ticaret ve vergi politikaları gibi toplumsal yaşamın her alanındaki kamu politikalarının yeniden düzenlenmesini, nitelikli bilgiye ulaşmayı ve katılımı zorunlu kılmıştır.

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan katılımcı demokrasi ve yerleşmenin özgür ve etkin bireyin yanında ulus devletlerin geleceğini tehlikeye atma ihtimaliyle şekli, özerkliği yetkileri ve meşruiyeti tartışılmakta, ulusal güvenlik kaygıları artmakta ve ülkeler daha farklı iç ve dış politikalar oluşturmaktadır. Yeni oluşturulan kamu politikaları Türkiye gibi coğrafi konumu itibarıyla tehdit noktasında bulunan ülkelerde güvenlik tartışmalarını gündeme getirmekte ve yeni politika arayışları içine girilmektedir. Ayrıca kamu yönetim politikaları alanında hiyerarşik devlet yapısı yerine, kurumlar arasında etkin bir yönetişimi, tek merkezlik yerine çok merkezli bir yapı, serbest piyasa ekonomisi ve karşılıklı rekabetle oluşacak bir ağ modeli tercih edilmektedir. Bu çalışma, küreselleşme süreciyle birlikte dünyada ve Türkiye’de değişen kamu politikalarının dönüşüm süreçlerini ortaya koymaktadır. Değişen kamu politikalarının özellikle 1980 sonrası dönemde siyasal, ekonomik ve yönetsel anlamda etkili olan neo-liberal politikaların etkisiyle yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde bürokrasi, eğitim ve sağlık alanındaki gelişmeler, yeni ekonomik düzen, yenilenebilir enerji, güvenlik eksenli dış politika, yerleşme, kentleşme ve çevre bağlamında ülkemizin geçirdiği dönüşümün resmini ortaya koymaktır. Bu çalışma nitel araştırma metoduyla yerli ve yabancı kaynak taraması yapılarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Kamu Politikası, Kamu Yönetimi, Kamu Politikası Süreci, Kamu Politikası Aktörleri

* Doç. Dr., Hatay MKÜ İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, skaypak@gmail.com

** Dr. Öğretim Görevlisi, Batman Üniversitesi MYO, muzafferbimay@gmail.com

CHANGES IN PUBLIC POLICIES IN THE GLOBALIZATION PROCESS

Abstract

In order to ensure the sustainability of social life, the decisions taken by the governments, taking into consideration the public interest and national interests, are implemented with the public policy, planning, proposing, enactment and implementation stages of their choices and legal texts. With the globalization process accelerating in the last quarter of the 20th century and the beginning of the 21th century, there has been a radical and continuous change in all areas of social life, and in this process, states such as other social organizations have been they tried to reformat. Especially the new rules and changing needs brought by digital life due to the developments in information and communication technology, the removal of barriers to trade, the increase of the political and economic power of multinational companies, the security concerns arising as a result of international migration in the world and in our country education, health, housing, social and reorientation of public policies in every field of social life, such as security, foreign relations, foreign trade and tax policies.

With the possibility of endangering the future of the nation states along with the participatory democracy and decentralization that emerged with globalization, the shape, the powers and the legitimacy of autonomy are discussed, the national security concerns are increasing and the countries form different domestic and foreign policies. The newly created public policies in countries of the points as geographic location, such as Turkey threaten to bring security agenda and the debate is entered into the search for a new policy. In addition, instead of the hierarchical state structure in the field of public administration policies, it is preferable to have effective governance among institutions, a multi-centered structure rather than a single center, a network model that will occur with free market economy and mutual competition. This study reveals that with the globalization process in the world and the formation process of changing public policy in Turkey. Changing public policies, especially in the post-1980 period, with the effect of neo-liberal policies that are political, economically and administrative influenced within the framework of the new public administration approach, developments in the field of bureaucracy, education and health, new economic order, renewable energy, security-oriented foreign policy, localization, urbanization and environment to reveal the picture of our country's transformation. This study was conducted by domestic and foreign sources by using qualitative research method.

Key Words: Globalization, Public Policy, Public Administration, Public Policy Process, Public Policy Actors

GİRİŞ

Bu çalışma, küreselleşme süreciyle birlikte kamu politikalarının değişim ve dönüşüm sürecini dünyadaki ve Türkiye'deki uygulamaları üzerinden incelemeye çalışmaktadır. Küreselleşme diğer adıyla globalleşme, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda toplumsal değişimleri sağlayan 21. yüzyılın en önemli gelişmelerindendir. Küreselleşme dünyanın ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel bir bütünleşmesi, etkileşim ve değişimin hızlı gerçekleşmesi, yerel, ulusal ve küresel politika oluşturma süreçlerinin farklılaşması anlamına gelmektedir. Küreselleşme ile birlikte bir yandan dünyada siyasal istikrarsızlıklar, ekonomik adaletsizlikler gibi yerel ve küresel ölçekte sorunlar artarken diğer yandan bu sorunları çözümü için yeni çözüm araçları ortaya çıkmakta ve ülkelerin politikaları üzerinde önemli rol oynamaktadır. Küreselleşmenin kamu politikaları üzerindeki dönüştürücü etkisi özellikle 1970'li yıllardan sonra ortaya çıkan krizlerin çözümü için neo-liberal politikaların ulusların iç ve dış politikalarına yansımalarıyla kendini göstermiştir. Başlangıçta serbestleşme politikalarının iç piyasaya yönelik olumsuz etkileri görülmüş olsa da süreç içerisinde siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Türkiye, 1980'lere kadar içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik bunalımından kurtulmayı küreselleşmenin ortaya çıkardığı neo-liberal politikalar ve söz konusu politikaların küreselleşmenin yasal ve kurumsal mekanizmalarını büyük ölçüde içselleştirmesiyle kısmen gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle ekonomik alanda ortaya çıkan yeni politika süreci 24 Ocak 1980 yılında alınan kararlardan sonra dışa açılma ve yatırıma yönelik adımlar küresel etkilerin boyutunu ortaya koymaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle başlayan bu süreçte başta kamu yönetiminde olmak üzere iç ve dış ilişkilerde ekonomik, sosyal ve kültürel tüm alanlarda yeni politikalar geliştirilerek önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır.

Küreselleşme ile ilgili araştırmalarda genellikle geleneksel alanın dışına çıkılmamakla birlikte bu çalışmada amaç, post-modern dünyamızın içinde devlet ve hükümetlerin yönetme aracı ve küreselleşmeden en çok etkilenen alanlardan biri olan kamu politikalarının son dönemlere damga vuran dönüşüm süreçleri incelenmeye çalışılmaktadır. Özellikle ülkemizde başta kamu yönetimi olmak üzere, ekonomi, enerji, yerelleşme, güvenlik eksensiz dış politika, kentleşme ve çevre alanında meydana gelen gelişmelere yönelik ortaya konulan kamu politikaları incelenmektedir. Bu çalışmada küreselleşme sorunsalının kavramsal ve ortaya çıkış süreçlerine değinildikten sonra, dünyada ve ülkemizde hangi aktörlerin hangi alanlarda nasıl bir politika uygulamaya koyduklarını göstermektedir. Teknolojideki gelişmelere bağlı olarak dünyada meydana gelen hızlı değişimlere karşı nasıl bir kamu politikası izlenmesi gerektiği konusunda elde edilen bilgiler ışığında önemli bir yarar sağlayacaktır.

Küreselleşme Sorunsalı

1980'lerden itibaren popüleritesi gittikçe artan küreselleşme paradigmasının karşılıklı bağlantı ve bağımlılıklar sayesinde önemli bir toplumsal değişime neden olduğu görülmektedir. Dünya artık geleneksel ulus devletlerin birbirlerinden kopuk ilişkilerine dayanan bir süreç olmaktan çıkmış bütünleşmiş "tek bir dünya" olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, küreselleşmenin geldiği aşamada küresel ağların ve bilgi teknolojisinin etkisiyle kamu politika süreçlerinde önemli etkileşimler ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme tanımı, ortaya çıkışı ve hatta varlığıyla ilgili birçok tartışma olmuş ve terim olarak ortaya çıktığı 1960'lı yıllardan itibaren hem popüler, hem de akademik literatürde bir süreci, durumu, sistemi, gücü, dönemi tanımlamak için kullanılmıştır. Tanımlamalarda gelişigüzel bir tanım yapıldığında birbirine rakip bu tanımlamaların anlaşılabilirliği güçleştirileceği belirtilmektedir (Steger, 2006:24). Diğer yandan, bir mit mi? Veya gerçek mi? Sorularıyla özellikle akademik ve toplumsal camiada kabul gören küreselleşmenin her şeyi değiştirdiği tezi, 1990'lı yılların ortaları itibarıyla değişmeye başlamış, "hiper, şüpheli ve dönüştürücü" küreselci yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Heywood, 2013:37).

Küreselleşme ortaya çıkışıyla ilgili tartışmaları Waters (1995:6-7) genel olarak üç olasılık çerçevesinde ele almaktadır. Bunlar;

- Küreselleşmenin tarihin başlangıcından beri var olduğu, o zamandan beri etkisini hep artırdığı ve özellikle son dönemlerde daha çok ivme kazandığıdır.
- Modernleşmenin ve kapitalizmin gelişmesiyle ortaya çıktığı ve varlığını sürdürerek farklılaşan dünyada bunu sürdürmeye çalıştığı yaklaşımdır.
- Küreselleşmenin, sanayileşme ve modernleşme sonrası veya kapitalizmin çözülmesi olarak adlandırılan sosyal süreçlerle ilgili yeni bir fenomen olduğudur.

Kavram olarak “küresel” kavramının kökeni 400 yıl öncesine gitse bile, “küreselleşme”, oldukça yenidir. İlk olarak 1962 yılında Kanadalı iletişimci Marshall Mc Luhan’ın “küresel köy” ifadesi ile tanımlanmıştır (Mc Luhan and Powers, 2001:12). Aynı yılda ABD’li iktisatçı Fritz Machlup, yaşadığı toplumdaki değişimle ilgili olarak “bilgi toplumu”, “bilgi ekonomisi” kavramlarını kullanmıştır. 1980’lere doğru özellikle ABD bilim çevrelerince yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanan küreselleşme kavramı uluslararası iktisadi kuruluşların yayınlarında ve raporlarında da yer almaya başlamıştır (Ökmen, 2005:2). Bu dönemde küreselleşme kavramı, uluslararası ekonomik hareketleri tanımlama olarak akademik çalışmalarda yer almış, 1990’lı yıllardan sonra ise bir toplumsal değişim paradigması ya da bir analiz birimi olarak kullanılmaya çalışılmıştır (Keyman 1998: 36). Bu dönemden sonra çeşitli Amerikan Üniversitelerinde (Harvard, Stanford ve Columbia) bilimsel anlamda kullanılmıştır (Erbay, 1988:299-300).

Steger (2006:31) küreselleşmeyi, “dünya ölçeğindeki toplumsal karşılıklı bağımlılıkları ve mübadeleleri meydana getiren, çoğaltan, yaygınlaştıran ve yoğunlaştıran toplumsal süreçlerin çok boyutlu kümesi”; Giddens, (2012:60) “uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması”; Waters (1995:3) ise “sosyal ve kültürel düzenlemeler üzerinde coğrafyanın etkisinin giderek azaldığı ve bireylerin bunun farkına varına düzeylerinin arttığı süreç” olarak tanımlamaktadır. Held ve arkadaşları (1999:16) ağlar arasındaki etkileşime ve güç kullanımına dikkat çekmektedir. En temelde, küreselleşme, çağdaş yaşamın karakteristik koşullarını toplu olarak ürettiği söylenen bir dizi ekonomik, teknolojik, kültürel, sosyal ve politik güç ve süreçle için kullanılan kavramdır (Yeates, 2001:629).

Küreselleşme Sürecinde Kamu Politikalarındaki Değişim ve Dönüşümler

Küreselleşme sürecinde dünyada meydana gelen teknolojik gelişmeler, göç vb. sosyal olaylar, etnik çatışmalar, petrol üzerinden yapılan ekonomik savaşlar, silah ticareti gibi ulusal ve uluslararası olay ve olgular, ulusal ve uluslararası çevrede hükümetler dışında yeni aktörler ortaya çıkartmakta, ulus devleti ve kamu politika süreçlerini etkilemektedir. Bu nedenle, kamu politikalarının değişim süreçlerinin bu süreçleri yönlendirici aktörleriyle beraber ele alınması gerekmektedir.

Kamu Politika Süreci ve Aktörleri

Politika, belirli bir alana yönelik olarak saptanmış kurallar ve ilkeler bütünüdür. Siyaset sözcüğü ile de karşılık bulur. Bilim (politics) veya yöntem (policy) içeriği ile yüklü olarak kullanılır. Politik, politikayı ilgilendiren siyasi niteliği olan şeyleri kasteder. İnsanların altında yaşadıkları genel kuralları yapma, koruma ve değiştirmeye yönelik yürüttükleri eylemleri ifade eder. Kısaca yönetme sanatı, kamu işleri, uzlaşmazlıkların şiddet dışı çözümü, güç ve kaynakların dağıtımını olarak ta tanımlanmaktadır (Heywood, 2013: 28). Kamu politikası ise, devletin yasalardan kaynaklanan otoritesinin bulunduğu herhangi bir konuda, yetkili olan kamu kurumu ya da görevlisi tarafından yapılan her türlü eylem ve işlemlerdir (Gül, 2015:8). İngilizce karşılığı “public policy” olan kamu politikalarının oluşum sürecine kamu politika süreci denilmektedir.

Örgütlenmiş her topluluk gibi devletler de, hükümetler ve onların çalışanları eliyle amaçları çerçevesinde faaliyette bulunmak ve hedeflerini gerçekleştirmek için ulusal savunma, dış politika, eğitim,

sağlık gibi konularda kararlar almak zorundadırlar (Usta, 2013: 79-80; Çevik, 1998: 103-104). Hükümetlerin tercihlerini ve eylemlerini ifade eden kamu politikaları “hükümetin yapmayı ya da yapmamayı tercih ettiği şeyler”dir (Dye, 1987: 3). Kamu politikası yönlendiricidir. Bir kamu kuruluşunun çevresiyle ilişkisi (Eyestone, 1971:18-19) olan kamu politikaları, düzenleyici, dağıtıcı, yeniden dağıtıcı, etik sorunları şekillendirici ve üretimi teşvik edici bir nitelik arz eder.

İlk kamu politikası oluşturma fikri kent yönetimleriyle ilgiliyken; bilimsel anlamda veri kullanımını ve çözümlemesini, yani kamu politikası analizini içeren modern anlamıyla kamu politikası, sosyal devletin kurumsal olarak ilk ortaya çıktığı ABD’de 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin hemen sonrasında gelişmeye başlamıştır (Gül, 2015:8). İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ve sonraki yıllarda Avrupa’da da yaygınlaşmıştır. Başlangıçta sadece güvenlik, diplomasi, savunma, adalet gibi devletin yerine getirmekle görevli olduğu temel hizmet alanlarında kullanılan kamu politikası kavramı, refah devleti anlayışının da etkisiyle, devletin görev üstlendiği ve bir aktör olarak yer aldığı hemen her alanda yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Aksoy, 2008: 100).

Kamu politikalarının yapılması, uygulanması ve değerlendirilmesi sürecine etki eden resmi, gayrı-resmi ve uluslararası aktörler bulunmaktadır. Resmi aktörlerin başında parlamentolar, bağımsız mahkemeler ve kamu bürokrasisi gelmektedir. Gayrı-resmi aktörler ise siyasal partiler, politika girişimcileri, baskı grupları, düşünce üretim kuruluşları, basın ve yayın kuruluşları ve vatandaşlardır. Uluslararası aktörler ise, IMF, Dünya Bankası, Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlardır (Yıldız ve Sobacı, 2013:17-25). Bunların yanında politika yapımcıları arasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi gibi küresel adli kurumlar, Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşu gibi finansal kurumlar da yer alabilmektedir. Dolayısıyla daha önce sınırlı bir alan üzerinde ve sınırlı aktörlerle gerçekleşen kamu politikaları, günümüzde küreselleşen ve sanallaşan ağlar sayesinde daha az sınırlı bir alan üzerinde ve daha çok aktörle gerçekleşebilmektedir (Matei, 2007:1)

Küreselleşmenin Kamu Politikaları Üzerindeki Dönüştürücü Etkileri

20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve günümüzde devam eden küreselleşme süreci ile birlikte dünyada bir yandan ekonomik refah, yerelleşme, siyasal özgürlükler, bilginin hızlı dolaşımı gibi olumlu etkilerinin yanında ekonomik adaletsizlikler, siyasal istikrarsızlıklar, bürokrasi, adalet mekanizması gibi kurumsal işleyişlerde tıkanmalar, merkezi ve yerel yönetimlerde yetki tartışması, küresel ısınma, terörizm, uyuşturucu, yoksulluk ve açlık sorunları, zorunlu göçler, insan ve silah kaçakçılığı gibi sonuçları ve çözümünü herkesi etkileyen ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel birçok sorun ortaya çıkmıştır. Söz konusu sorunlarla mücadele edebilmek için hükümetler, hükümet üstü kuruluşlar ve yerel yönetimler tarafından küresel kamu politikaları oluşturulmaya başlanmış ve bu politikalar süreç içerisinde sürekli değişime uğramıştır. Küreselleşme ile uluslararasılaşan dünyada emek, finans, üretim, teknoloji, ticaret, pazarlama, ideoloji ve kültürel bilgi konusunda ortaya çıkan farklı yorumlar ve bu farklı yorumlardan sonuçlar çıkararak küreselleşmeyi uluslara, toplumlara, kurumlara ekonomik, politik, kültürel ve entelektüel alanlara entegre eden ve sahip olunan bilgiler yoluyla açıklayarak yeni politikalar hayata geçirilmektedir (Hague, 2002:105). Küreselleşmenin hızlandığı 1980’lerden itibaren yaygınlaşan minimal devlet anlayışı, serbestleşme ve özelleştirme politikaları, sivilleşme eğilimleri, toplumsal beklentilerin giderek değişmesi, ülkeleri yeni politikalar izlemeye zorlamakta, bu politikalarını oluşturmada kişi ve kurumları ortak hareket etmeye yönlendirmektedir (Bardach, 2000:71). Ortak politika oluşturma aşamasında, devletler birbirine bağımlı hale gelmekte ve oluşturdukları politikalardan karşılıklı etkilenmektedirler.

Küreselleşmenin kamu politikaları üzerindeki en önemli etkisi ekonomik boyutta ortaya çıkmaktadır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın da etkisiyle İngiliz ekonomist John Maynard Keynes’in başını çektiği ve devlete yoğun müdahaleciliği öngören politikalar öne süren yaklaşım, II. Dünya

Savaşı'ndan sonra ABD ve Büyük Britanya önderliğinde Bretton Woods¹'ta küresel açıdan büyük ekonomik güçlerin oluşturduğu aktörlerin müdahalesiyle tüm dünyaya hâkim olan bir "refah devleti" sistemini ortaya koymuştu. Bu sistemin gerçekleşmesi için Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) olarak oluşturulan ve 1990'larda Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) olarak yer değiştiren kuruluşlar kuruldu. Ancak 1970'lerden sonra ABD'nin altına dayalı sabit kur sisteminden vazgeçmesiyle artan işsizlik, yüksek enflasyon, kamu açıkları, OPEC'in petrol fiyatlarını arttırması devletin sorumluluklarını gitgide arttırmış, sunulan hizmetlerde verimlilik ve etkinlik unsurlarının göz ardı edilmesi ile ortaya çıkan krizler sebebiyle refah dönemi sona ermiş (Ökmen, 2005:3) ve yeni ekonomi politikaları gündeme gelmiştir. 1980'lerde ortaya çıkan bu krizlerle mücadelede rol almak için ABD ve İngiltere'de muhafazakâr sağ denilen "neo-liberal" yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni söylem kişisel çıkar, serbest piyasa rekabeti, avantajlı serbest ticaret, müdahaleci olmayan devlet ve ticari hizmet sunumunu merkeze almıştır. Bu yoğun ekonomik küreselleşme, komünist devletlerin çöküşü, Üçüncü Dünya ülkelerinde milliyetçiliğin tespiti ve bireyciliğin varsayımları üzerine kurulu birçok hükümet tarafından neo-liberal ekonomik politikalar hayata geçirilmiştir (Hague, 2002:105). Diğer taraftan küreselleşmenin neo-liberalizmle birleştiği bu süreçte kapsamlı bir yeniden dağıtım, tam istihdam ve ekonomik büyüme programları takip etmelerini kısıtlayan ulusal hükümetlerin özerkliği azalmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımları çekmek için hükümetler uluslararası rekabete hapsolürken, küreselleşen sermayenin onaylamadığı program ve müdahalelerden uzak durmaktadır (Yeates, 2001:640). Küreselleşen ekonominin hükümetlerin kontrollerinden çıkması nedeniyle zayıflayan ulus devletler bu aşamada uluslararası birliklere ve kuruluşlara üyelik yaparak ortak ekonomik politikalar üretmeye çalışmışlardır.

Devletin izleyeceği herhangi bir korumacılık politikasını reddetme eğiliminde olan ve özellikle serbestleştirmeyi öneren yeni neo-liberal politikalar hükümetler tarafından yeniden hayata geçirilmiş, ulusal ekonomiler uluslararası çalışan işletmeler üzerinden yürütülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda dünya mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı ile sınır ötesi sermaye akışlarının miktarı, doğrudan yabancı sermaye girişi, sınır ötesi birleşme ve devralmaların toplam değeri artmıştır. Bu ticaret sürecinde, sermaye ve yatırım akışlarında yer alan şirketlerin sayısında da artışlar sağlanmıştır. Tüketim kültürünün, bilgi endüstrisinin ve bilgi ağlarının daha derin küreselleşmesi, tüketici yaşam tarzını pekiştirmek, ithal ürünlere olan talebi genişletmek ve mal ve ihracat borsalarını ve finansal işlemlerini hızlandırmak suretiyle ekonomik küreselleşmeyi arttırmıştır (Haque, 2002:105-106). Ancak gelişmekte olan ülkelerde yeterli altyapı kurulmadan, ekonomik istikrar sağlanmadan ve kurumsal yapı oluşmadan finans ve sermaye akımlarında serbestleşmeye gidilmesi sunulan reçeteleri hedeflerinden saptırmıştır. 1997-98 Asya Krizi, Çin gibi Asya ülkelerinin büyümeye ek olarak dolardan uzaklaşma eğilimi ve ABD'deki ipotekli konut piyasalarındaki daralmayla birlikte 2007 yılında finansal krizleri ortaya çıkartmış ve dünyada yükselen piyasa ekonomilerini önemli ölçüde etkilemiştir (Boratav, 2009:9). Küreselleşme ile üretim faktörlerinin yerini bilgi ve veri akışı yer alması nedeniyle başta dışarıya açılan ekonomiler dışsal risklere maruz kalmakta, sınırları daha rekabetçi ithal ürünlere açma, büyük sanayi kuruluşlarının işgücü arzı ve spekülâtif sermaye işgücü piyasasını tehdit etmekte, büyük oranda personel işten çıkartmalar ve finansal sıkıntılar ortaya çıkabilmektedir (Matei,2007:6). İşsizlik, vatandaşlar arasındaki gelir farklılıkları artmakta sosyal güvenlik harcamaları azalmakta, kazanan ve kaybedenler arasındaki uçurum giderek büyümekte ve devletler ekonomiyi yönetemediğinden sivil toplum ve demokrasi birçok şekilde tehdit edilmektedir (Bağce, 1999:14). Fiyat istikrarı altında tam istihdam sağlama amacı olan devlet ise, bu amacı gerçekleştirebilmek için telafi hipotezi kapsamında dışsal stokların negatif istihdam etkilerini telafi etmek ve gelir riskini azaltmak için kamu istihdamını bir araç olarak kullanmaktadır (Aytaç, 2018:149). Diğer yandan kamu gelirlerini arttırmak için vergilere başvurulmakta, kamu harcamaları için iç ve dış borçlanmaya gidilmektedir. Bu sebeple, kısa süreli krizlerden kurtulma imkânı zorlaşmaktadır. Başlarda uygulanan de-regülasyon ve özelleştirme gibi politikaların yerini yeni düzenleyici politikalar almaktadır.

¹ İngiltere'de bir kasaba

Küreselleşme ile birlikte, 1648 yılında imzalanan Westfalya Barış Antlaşması'ndan beri bir ulus devlete "ait olma" duygusunu veren siyasi yapı, 1990 yılında meydana gelen I. Körfez Savaşı ile sona ermiş, ulus-devlet anlayışı sorgulanmaya başlanmış ve süreç içerisinde modern ulus-devletin yerine post-modernite hâkim kılınarak "Yeni Dünya Düzeni"² kurulmuştur (Steger, 2006:86-87). Bu dönemden sonra yenedünya düzeninin belirleyici öğeleri neo-liberalleşme ve küreselleşme olarak kabul edilmiş, "tarihin sonu" ve "yenedünya düzeni" gibi meşrulaştırıcı iyimser retoriğin yanında ulusal ve uluslararası küresel örgütler ile "yerelleşme" dinamiklerinin politika belirlemede önemli rolü ortaya çıkmıştır (Ökmen, 2005: 6). Küreselleşme ile sınırsal bölünmeler giderek geçerliliğini yitirdikçe devletler kendi sınırları içerisinde toplumsal yaşamın yönünü belirlemede daha da etkisiz hale gelmekte, ulus devletler kendi egemenliklerini bölgesel birliklere ve yerel yönetimlere devretmekte (Scholte, 2001:21) ve ulus devletin krizine neden olmaktadır (Ökmen, 2005:3). Bu krizler devlet sisteminde millet anlayışının ve siyasi sistemde devlet anlayışının erozyona uğraması (Konak, 2011:154) başta olmak üzere, ulusal hükümetlerin karar alma yetenekleri üzerinde zayıflatıcı bir etki oluşturmaktadır. Küreselleşme ile ön plana çıkan yerelleşme süreci ile tekdüze ve merkeziyetçi yapılanmaya karşı, tarihsel, kültürel ve fiziksel yerel kimlikleri yeniden üretmek ve birbirine eklemleyerek daha insani ve yaşanabilir bir dünyanın oluşumuna katkıda bulunmaktadır (Emrealp, 1994:1). Küreselleşmenin etkisiyle meydana gelen yerelleşme sürecinde, özellikle kitle iletişim teknolojilerinin genişlemesiyle yerel kültürler dinamizmlerini artırarak, dinsel ve geleneksel değerlere dönüşmekte ve hatta devrini tamamlamış marjinal etnik kültürler bile yeniden dirilme fırsatı bulabilmektedir (Özer, 2006: 156). Birbirine ortak kurallarla ve çıkarlarla bağlanmış ülke ötesi kurum ve birliklerin ortaya çıkışıyla birlikte, belediye, bölge yönetimleri, bölgesel bloklar, uluslararası örgütler, ulusal ve uluslararası sektör birlikleri devletin alt kademesinde yer alan çeşitli yönetimler "küresel yönetim" adı altında arasındaki politik girişimler yönünde artışlar olmuştur. Dünya Metropoller Birliği gibi güçlü kent ağlarının ortaya çıkmasıyla Tokyo, Londra, Newyork ve Singapur gibi birbirleriyle olan siyasi ve ekonomik ilişkileri olan "küresel kentler" ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra devletin egemenliği, hükümetler arası kuruluşların artan etkisi ve bölgesel ve küresel yönetişimin geleceği kamu politikalarının oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Demokratik sivil topluluklarının oluşumu için en hayati olan öğrenme, öğretme ve kültürel eleştiri için yeni bir ortam yaratılmıştır (Appadurai, 1999:229). Sivil toplumun özellikle hoşgörü ve hesap verilebilirlik özellikleriyle David Held'in "kozmpolit demokrasi" olarak adlandırdığı bir süreci ortaya çıkartmıştır (Held vd., 1999:97).

Günümüzde kamu politikalarını derinden etkileyen göç olgusu, küreselleşme ile birlikte toplumsal ilişkiler, kültürel, ulusal politikalar ve uluslararası ilişkilerde küresel bir denge ve güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır (Kümbetoğlu, 1997:272). Uluslararası göç politikaları, 1980'lere kadar merkezi ve hükümetler bir politika olarak görülmezken, küreselleşmeyle birlikte sistematik ve üst düzeyde bir kamu politikası olmaya başlanmış (Castles & Miller, 2008:16-17), UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği), IOM (Uluslararası Göç Örgütü) gibi hükümet üstü kuruluşlar ortaya çıkartmıştır. Özellikle "etnik hareketlilik", bütünlük için bir tehdit unsuru olarak görülmüş ve bu da küresel güvenliğin dengeleri açısından "sarsıcı bir olgu" olarak kabul edilmiştir (Smith, 2002: 280-286). Göçün bu etkisi, ulus devletin yapısında kendini göstermektedir. Yaşanan göçler sonucunda ulus devletin manevra alanı daralmakta, küreselleşmenin getirdiği piyasa ekonomisi nedeniyle ulusal kamu yönetimlerinin sunabilecekleri sosyal destek hizmetleri azalmakta veya ortadan kalkmaktadır. Demografik hareketlilik, ulus devletin sınırları içinde daha yüksek bir etno-kültürel farklılaşma yaratmakta, böylece kimlik ve geleneksel sınırlar alanındaki bağlantıların birbirine karışmasına neden olmaktadır (Abadan-Unat, 2002:297). Ulus devletin belirlenmiş sınırları içerisinde yaşadığı "beka" sorunu güvenlik endişesini arttırmakta ulus devlet açısından sosyal, ekonomik ve fiziksel unsurlarını sağlayabilme kapasitesini zorlaştırmaktadır (Falk, 2005:61). Hatta

² 1990 yılında Körfez Savaşı öncesinde ABD Başkanı George H. W. Bush, sınır ötesindeki hareketlerin sadece ondan etkilenenlerin sorunu olmadığını belirterek "yenedünya düzeni"nin kurulduğunu ilan etmiş ve modern bağımsız ulus devletin çöktüğünü belirtmiştir.

birçok göçmen ve mülteci kendi ülkelerine ve siyasi rejimlerine karşı mücadele alanı olarak göç ettikleri ülkeleri seçmektedir (Kümbetoğlu, 1997: 273). Avrupa Birliği'nin Schengen ile başlayan ve Lizbon Anlaşmaları ile devam eden göç politikaları, özellikle Suriye iç savaşından sonra Türkiye gibi kitlesel göç alan ülkelerin göç politikalarını önemli ölçüde değiştirmektedir (Koçak ve Gündüz, 2016: 69).

Dünyada 1960'larda başlayan ve 1970'lerde önemsenen çevre politikalarının değişmesinde küreselleşmenin önemli etkileri bulunmaktadır. Düzenleme, piyasa ve katılımcı yaklaşımların ön plana çıktığı çevre politikalarında, politika araçları (idari, mali ve ekonomik) da değişime uğramıştır. BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunda "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporda "sürdürülebilir kalkınma" konusunda politikalar belirlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu politikalar ihtiyaçlar ve sınırlılıkların belirlenmesine ek olarak ekolojik modernizasyon ve sürdürülebilir kalkınma temelinde değişim ve sürekliliği baz alarak OECD'nin belirlediği başta politikaların entegrasyonu, ekonomik ilerleme, sosyal kalkınma, sürdürülebilir kaynak kullanımı, hakkaniyet, şeffaflık, halkın katılımı ve biyolojik çeşitlilik gibi politikalar gündeme gelmiştir (Orhan, 2018:4-5).

Küreselleşmeyle birlikte kamu bürokrasisinin sonu olmasa bile genel olarak; BM, DTO ve IMF gibi hükümet-üstü kuruluşların kamu bürokrasisinin yaptığı politikaları yönlendirmesi, "küresel vatandaşlık" denilen ve kamu yönetiminin şeffaflığını sorgulayan ve denetleyen bir mekanizmanın varlığı, bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak kamu yönetiminin politika belirlemede zorlanması, kamu işletmeciliğinin ön plana çıkarak hükümetin rolünü alması kamu politikaları oluşturmada hükümetlerin rolünü azaltmıştır (Farazmand, 2001:258-259). Kamuda ussallığı, merkezçiliği ve bütünselliği temsil eden modern kamu bürokrasisi yerine merkezden kaçışı, orantısızlığı, çoğulculuğu, bölünmeyi ve parçaların ön plana çıkaran post-modernizmi, uluslar ötesi bir siyasal kültür olan yönetişimi, hiyerarşik devlet yapısı yerine, kurumlar arasında etkin bir eşgüdümü ve karşılıklı rekabetle oluşacak sinerjiyi öne çıkaran bir ağ modeli tercih edilmektedir. Kamu yönetiminde daralma "devletin küçültülmesi" ya da "kürek çeken değil, dümen tutan devlet" denilen kamusal politikaların formüle edilmesini, izlenmesini, değerlerinin benimsenmesini ve sonuçlarının sisteme yeniden dönülerek gözden geçirilmesini (feedback) kapsamaktadır. Weber tipi eskimiş bürokrasi yerine, esnek yapılı, matriks türü örgütlenmelerle gidilmektedir (Köse, 2007:13-19). Diğer yandan küreselleşme, uluslararası kuruluşların temsilcilerini yüceltmekte ve bir tür elitizm oluşturmaktadır. Çok önemli kararların alınmasında kamu bürokrasisini ve yurttaşı dışarda bırakarak yerel toplulukların yaşamını tehdit etmektedir. Tüm dünyadaki kamu personelinin daha sorumlu davranmasını sağlamakta, az şeyle çok iş yapan profesyonelleşmiş bireyi ortaya çıkartmaktadır (Farazmand, 2001:264-269).

Devletler ve milletler, hükümetlerin sosyo-kültürel politikaları gerçekleştirme ve hayata geçirme oranına bağlı olarak ayakta dururlar. Bununla kastedilen; dil, müzik, giyim-kuşam ve yaşam tarzı gibi simgesel özelliklerin artışı, yayılması ve etkileridir. Küreselleşmeyle birlikte kitlesel iletişim araçlarında hız ve çeşitlilik artmış, küresel çapta sosyal etkileşimi kolaylaştırmıştır. Radyo yayınları, haber medyası, televizyon programlarındaki gibi geleneksel araçların ötesinde etkili olan internet aracılığıyla oluşan sosyal ağların neden olduğu birçok politika hayata geçirilmektedir. Bilginin bu hızda dünya çapında yayılma hızı teknoloji hızı, hacmi ve bileşimi konusunda devrim yaratmış ve küresel düzeyde üretim, tüketim ve değişimi yeni formasyona dönüştürmüştür (Hague,2002:105). Aslında, kültürel etkileşim bugünün dünyasına ait bir kavram olmamakla birlikte, son yüzyıllarda futbol, rock'n roll gibi spor ve müzik gibi alanlarda yükselen etkileşimin kamu politikaları üzerinde önemli etkileri olduğu görülmektedir. Küreselleşme ve onun toplumsal dönüşüm ayağı olan post-modernitenin yerel figürleri ön plana çıkartması başta "kentsel kimlik" gibi yeni kavramlar karşımıza çıkartmaktadır (Kaypak, 2012:2376). Hükümetler ulusal ve uluslararası politika oluştururken söz konusu kültürel kimlikleri göz önüne almak zorunda kalmaktadırlar.

Türkiye’de Küreselleşmenin Kamu Politikaları Üzerindeki Etkileri

Tanzimat’tan beri yönünü Batıya çeviren Türkiye, çağdaş dünya ile entegrasyonu öngören hedefler belirlemesine rağmen, gerekli reform ve iyileştirmeleri zamanında yapamaması veya yapılanların kararlılık ve süreklilik arz etmemesi nedeniyle kamu politika süreçlerini geliştirmekte başarılı olamamıştır. Cumhuriyetin kurulması ile başlayan yeni devletin devrimlerinin halka yansıtılmasında da izlenen yöntem, demokrasiye geçişte atılan adımların sık sık darbelerle engellenmesi katılımcı anlayışa dayalı kamu politikası oluşturma süreçlerini sekteye uğratmıştır. Ülkemizde Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan devletçilik politikası, 1950’lerde Demokrat Parti’nin iktidarı ile liberal bir çizgiye kaymış, ancak bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırmak için 1960’lardan itibaren planlı döneme geçilmiştir. Özellikle sanayileşme konusunda bu döneme kadar “devlet eli” ile sanayileşme hamlelerine girilmiş ve 1980’lere kadar daha çok köprü ve baraj gibi bayındırlık hizmetlerine öncelik verilmiştir. Dolayısıyla 1980’lerden sonra uygulanan 5. Kalkınma Planı ile yeni bir süreç başlamış kümelenmiş bölgesel teşvik süreçlerine geçilmiştir. Bu dönemde küresel ekonomik krizlerin tetiklediği ülkemizde piyasanın serbestleştirilmesi ve yabancı sermayenin gelişini kolaylaştırmak için 24 Ocak 1980 kararları uygulamaya konulmuştur. 1980’lere kadar kalkınma hamleleriyle mekânsal dengesizlikleri gidermeye yönelik adımların ön planda olduğunu görmekteyiz. Bu süreçte kalkınma sorunsalı ulusal düzeyde ele alınmakta ve katı merkezîyetçi bir planlama doğrultusunda yukarıdan aşağıya doğru kalkınma yönü görülmektedir (Dökmen, 2018:279-283).

1980’lerden sonra küreselleşmenin etkisiyle, dünyada gelişen neo-liberal ekonomik modeller sayesinde kamu politika süreçlerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemden sonra içsel dinamikler ve bölgelerin kendi potansiyellerine göre aşağıdan yukarıya doğru bir kalkınma eğilimi görülmektedir. Türkiye, küresel kapitalist sisteme uyum sağlayarak ve neo-liberal küreselleşmenin yasal ve kurumsal mekanizmalarını büyük ölçüde içselleştirerek, özellikle ekonomik alanda kamu politikalarında önemli dönüşümler gerçekleştirmiştir. 24 Ocak Kararları ile başlayan kamu politikaları, kamu sektörünün daraltılması ve piyasa mekanizmasının güçlendirilmesi kamu sektörünün ekonomik faaliyetlerden çekilmesi, KİT’lerin özelleştirilmesi, devletin küçültülmesi ve kamu hizmetlerinin artan ölçüde özel firmalara gördürülmesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi küreselleşme sürecinin belirleyici kamu politikaları ile örtüşen yaklaşımlar temel alınmıştır. Dünya Bankasının öncülük ettiği ve IMF, OECD, AB gibi ulus-üstü aktörler tarafından günümüze kadar olan kamu politikaları değişime uğramıştır. Küreselleşme sürecinde bilginin yaygınlaşması kamu yönetiminde yeni yapı ve süreçlerin geliştirilmesi ve iyi uygulama örneklerinin yaygınlaşması için uygun bir ortam oluşmasının etkisiyle, ülkemiz de politika belirlemede karar verici aktör sayısını arttırmıştır (Eroğlu, 2013:150).

1989’lardan sonra dünyada yönetime geçiş konusunda atılan adımlar, oluşturulan post-modern kurumsal yapılanmalar, neo-liberal ekonomi politika süreçleri ve katılımcı demokratik adımlar konusunda Türkiye sancılı bir süreç geçirmiştir. Özellikle 5 Nisan kararlarıyla toplumda güven uyandırabilmek ve enflasyon beklentilerini kırabilmek için daha özerk bir Merkez Bankası ile kontrollü bir para politikası izleyen Türkiye, 1998 yılına gelindiğinde, 1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinin etkileriyle dünyadaki küresel etkilerden nasibini almıştır. Yüksek enflasyon, ekonomide daralma, yüksek iç ve dış borç oranları bu dönemin de karakteristik özellikleri haline gelmişti. Uygulanan daraltıcı politikalar sonucu kamu açıklarında belli bir iyileşme sağlansa da faizlerin suni şekilde düşürülmesi, bankaların açık pozisyonları, artan dış açıklar sonucu istikrar programının tam anlamıyla uygulanamaması, 2000 yılının Kasım ayında yeni bir krizi ortaya çıkartmış ve kamu politika oluşturma süreçleri yeniden tartışılmaya başlanmış ve karşılaştığı küresel ekonomik krizler karşısında uluslararası kuruluşlara başvurmak zorunda kalmıştır. Ancak gelinen noktada küreselleşme sebebi ile ulusal devletlerin ekonomileri küresel programlara uyum sürecinde uluslararası kuruluşların politikalarıyla daha kırılgan hâle geldiği görülmektedir.

Türkiye’de kamu politikası yöntem ve tekniklerinin geliştirilmesini ve kamu politikası disiplininin yaygınlaştırılmasını sağlayacak fırsatlara 2000’li yıllardan sonra sahip olabilmektedir. 2000’li yıllardan sonra AB ile yapılan müzakereler neticesinde 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi’nin kamu

politikalarını değiştirmiş ve AB merkezli politikalar geliştirilmiştir. 2000'li yıllara büyük bir ekonomik krizle giren Türkiye, uygulanan sıkı para ve maliye politikaları ve dünyadaki finansal genişlemeden yararlanarak yüksek büyüme oranlarına ve ekonomik istikrara kavuşmuştur (Bakkal ve Susam, 2011:40-41). Bu yıllardan sonra küreselleşme sürecinin getirmiş olduğu yeni devlet anlayışı sonucu devletin üretici rolüne sınırlamalar getirilirken, düzenleyici ve koruyucu rolü de yeniden tanımlanmıştır. Artık devlet, ülke sınırları içinde ekonomi, kültür, kişilerin özel hayatına doğrudan müdahale yerine kurumsal altyapı düzenlemesi yapan, sivil toplum taleplerine göre yenilenen bir anlayış ile ön plana çıkmıştır (Göküş, 2010:195). Bu dönemden sonra özelleştirme politikaları ile endüstrileşme hamlelerine de ağırlık verilmiştir (Söylemez ve Şahin, 2018:342). Dolayısıyla Ülkemizde ve tüm dünyada kalkınmaya yönelik politikalarda başlangıçta bölgelerde gelişme dinamiği sağlayacak sektörlerde kamu iktisadi teşebbüslerine önem veren, kamu altyapı yatırımlarına odaklanan, özel sektör yatırımlarını özendirici/koruyucu düzenlemeleri uygulamaya koyan ve geri kalmış bölgelerde teşvik ve sübvansiyon uygulamalarına ağırlık veren geleneksel bir yaklaşım sergilenmişti. Ancak küreselleşme eğilimlerinin hız kazandığı son zamanlarda bölgesel rekabet gücünün hızlandırılması, kümelenmenin desteklenmesi, bölgesel yenilik stratejilerinin hayata geçirilmesi, yerel/bölgesel aktörlerin işbirliğinin güçlendirilmesine dayanmaktadır (Dökmen, 2018:284).

Küreselleşme ile birlikte Türk kamu yönetimi alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türk kamu yönetimi küreselleşme ile gelen değişim ihtiyacını daha önceden fark etmiş ve bu yönde çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Kamu politika süreçlerinde 1960'lı yıllardan başlayan Türk kamu yönetiminde yeniden yapılanma arayışları, dünyadaki gelişmelere paralel olarak gelişmiş ve MEHTAP, KAYA vb. projeler üretilmiş, ancak uygulamaya yansıtılması pek kolay olmamıştır. Etkin verimli ve şeffaf bir yönetim anlayışının hâkim kılınması ve yerel yönetimlere daha fazla yetki verilmesi amacıyla 2004 yılında TBMM'de kabul edilen ancak dönemin Cumhurbaşkanı tarafından iade edilerek tamamlanamayan Kamu Yönetimi Temel Kanunu ile verimlilik ve etkinlik ilkelerine dayalı özel sektör temelinde hukuki rasyonellikten ekonomik rasyonelliğe geçilmeyi arzulayan yasa çalışması hayata geçirilememiştir (Köse, 2007:19-20). Daha sonra parçalı bir şekilde meclisten geçirilmeye çalışılan söz konusu yasa çalışması, eksik yanlarına rağmen kamu politika süreçlerinde etkili olmuştur.

Son yıllarda yapılan düzenlemelerle gerek merkezi ve gerekse yerel düzeyde kamu politikalarında meslek örgütlerinin, sivil toplum kuruluşlarının ve doğrudan vatandaşların katılımı giderek yasal çerçeveye kavuşturulmuş, performans dayalı yönetim ve hesap verme sorumluluğu ortaya çıkmıştır. Bakanlıkların taşradaki örgütleri büyük ölçüde yerelleştirilmiş, Büyükşehir Belediyeleri, Belediyeler, İl Özel İdareleri ve Mahalli İdare Birlikleri yeniden düzenlenerek yetkileri genişletilmiştir. Politika oluşturmada etik kurallar, Ombudsman veya kamu denetçiliği, bilgi edinme hakkı, e-devlet uygulamaları politika oluşturma süreçlerinde şeffaflığı ön plana çıkartmakta, devlet ile halk arasındaki engeller azaltılmakta ve katılımcı demokrasinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Başta yasa ve yönetmelik tasarıları olmak üzere, Bakanlıkların çeşitli icraatları internet aracılığıyla halkın bilgisine sunulmakta ve katkısı istenmektedir. 2002'de Bakanlar Kurulunca "Türkiye'de Şeffaflığın Artırılması ve Kamuda Etkin Yönetimin Gerçekleştirilmesi Eylem Planı"nın kabul edilmesi, şeffaflığın ve katılımcılığın artmasını sağlamaya yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

2000 yılından itibaren yerel yönetimlerle ilgili yapısal düzenlemelere 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı kanunla kurulan yeni büyükşehirlerde belde ve köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılması ve doğrudan büyükşehirin faaliyet alanına dâhil edilmesi, il özel idarelerin lağvedilmesi gibi düzenlemeler getirilmiştir. 2018 yılında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle de İçişlerine bağlı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü adı altında Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bağlanmıştır. Yine 2018 yılında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yerel yönetimler ile ilgili politika ve stratejilerin belirlenmesi için Yerel Yönetimler Politika Kurulu oluşturulmuştur.

Küreselleşmenin ve teknolojiye hızlı ilerlemenin son yirmi yılda katılımcı yönetim anlayışında artış ve kamu işletmeciliği alanlarındaki gelişmelere bağlı olarak yönetim mantığı içerisinde çok aktörlüğe

dayanan yönetim anlayışının önemi artmaktadır. Bazen bir STK olarak, bazen de hükümet içinde yarı kamusal veya özerk birim olarak, ya da siyasi partilerin parti enstitüleri, ilişkili vakıflar veya kar amacı güden bir ticari şirket şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kamunun bürokratik, yavaş işleyen yapısı ve özel sektörün kar amacı görmemesi nedeniyle çevre gibi konulara yeterince ilgi göstermemesi, STK'ların inisiyatif almasını ve bu konularda politika üretmesini sağlamaktadır (Babaoğlu, 2013:167).

Küreselleşme ile birlikte modern vatandaşlık ilişkilerinin düzenlenmesinde en önemli kamu politikası sosyal politika düzenlemeleridir. Genellikle enformel dayanışma işlevlerin anlamlı kıldığı bu dönemde tarımdaki sübvansiyon politikaları, gecekondu üzerinden sağlanan toplumsal ağ mekanizmalarının yanında KİTler aracılığıyla istihdam oranlarının artırılması, sosyal güvenlik hizmetlerinden daha fazla insanın yararlanması yoluna gidilmiştir (Baştürk, 2013:408). 1980'lerde başlayan süreçle birlikte sosyal politikaların "gönüllülük" esaslı muhafazakâr ve dinsel temelli sivil toplum kuruluşları üzerinden yürütülmeye çalışılmış, kamu bütçesi üzerinden yapılan harcamaların kısıtlanması ve kamusal alanın sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları dışında pek de bir hizmet sunmadığı anlaşılmıştır. Yoksulluk makasının arttığı bu dönem, 2001 yılından itibaren AB süreciyle birlikte daha çağdaş ve kapsayıcı biçimlere evrilmiştir. Sosyal politikaların GSMH içerisindeki payı OECD ülkelerinin ortalaması olan % 20'lerin altında olmasına rağmen yıllara göre bir artış gözlemlendiği anlaşılmaktadır. 1980'de % 4,3, 1990'da %7,5, 2003'te %11,5, 2005 yılında %13,7'ye çıkmıştır. Bu dönemde çıkarılan sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanma için "Genel Sağlık Sigortası" ve şartlı nakit transferlerine dayanan "Sosyal Riskleri Azaltma Projesi" son yirmi yıla damgasını vuran kamunun önemli sosyal politikalarıdır(Baştürk, 2013: 409-410). Yine de sosyal politikalar konusunda gönüllülük esaslı yardımlaşma politikalarının uygulamasının hala yaygınlığını koruduğu eğilimi devam etmektedir.

Küreselleşmenin Türkiye'deki eğitim politikaları üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Ülkemizde eğitim politikaları ile hükümetler, bir yandan işgücünün verimliliğini artırarak ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak için bir yol, diğer yandan siyasi liderler tarafından kendi ideal vatandaş görüşlerini telkin etme aracı olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de ideal Türk vatandaşı oluşturma konusunda farklı düşüncede olan politik aktörlerin mücadelesi nedeniyle eğitime erişim hakkı konusunda ayrımcılığa dayalı bir politika izlenmekte ve sık sık değişen müfredat ve uygulamalar nedeniyle eğitim düzeyi açısından OECD ülkeleri arasında devamlı alt sıralarda yerini almaktadır. Diğer yandan, küreselleşmenin hızlanması ve neo-liberal politikalar hem dünyada hem Türkiye'de yükseköğretim politikalarında önemli değişikliklere sebep olmuştur. 1980 sonrasında makro-ekonomik politikaların temel amacı iktisadi büyümenin sağlanmasıydı. Bunun sonucu olarak üniversitelerde bilgi için bilgi üretilmesi yerine iktisadi büyümeye katkı yapacak çıktı üretimi üzerinde durulmaktaydı. Bu nedenle, temel araştırmalardan uygulamalı araştırmalara geçilmeye çalışılmıştır. Küreselleşmenin eğitime olan bir diğer etkisi, eğitimin yalnızca beşeri sermaye yoluyla büyümeye katkı sağlayacağı ve bu nedenle, beceri ve donanımına sahip mezunların yetiştirilmesi üzerinde durulmasını ön plana çıkartmıştır. 2000'li yıllardan sonra Bologna süreciyle bu süreç hızla uygulanmaya başlanmış ve eğitime katılım konusunda önemli artışlar sağlanmış, ancak bu artış dünya ortalamasının yine altında kalmıştır. Çünkü 2000'li yıllardan sonra üniversite sayısındaki artış niceliği arttırsa da, niteliği ve kaliteyi azaltmıştır. Küreselleşmenin ve dolayısıyla bilgi teknolojilerindeki hızla ilerlemeye rağmen eğitime ayrılan bütçe, toplumsal cinsiyet ve bölgesel eşitsizlik konusundaki politikalar devam etmektedir (Wigley and Wigley, 2013: 309-310).

Sağlık alanında da küreselleşmenin önemli etkileri görülebilmektedir. Daha iyi sağlık düzeyi için artan beklentiler, demografik değişimler, teknolojik gelişmeler ve finansal baskılar gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle sağlık reformları hayata geçirilmeye çalışılmış ve bu konuda oluşturulan politikalar sonucu sağlık hizmetlerinin sunumu devletten özel sektöre kaymıştır. Amaç verimsiz ve düşük kalitedeki sağlık sistemlerinin performansını arttırmak ve sağlık sektörünün gelişmiş ülkelerin seviyesine yükseltmektir. Türkiye'de elli yılı aşkın olarak gündemde olan sağlık reformları 1980, 1990 ve 2003 yıllarında yapılan değişikliklerle yeni bir ivme kazanmıştır. Bu reformlarla herkese sağlık güvencesi, sağlık hizmetlerine

erişimde hakkaniyet amacı gözetilmeye çalışılmaktadır (Yıldırım ve Yıldırım, 2013:353-354). Ancak sağlık alanında uygulama örneklerine bakıldığında istenilen başarının sağlanamadığı görülmektedir.

Sanayi devrimiyle başlayan kırsaldan kentlere göçlerin sanayileşmeye paralel kentleşmesini sağlayan ülkelerde kentleşme sorunları kısmen yaşanırken Ülkemiz gibi sanayileşmeye koşut kentleşmeyi gerçekleştiremeyen az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise özellikle 1970'lerden sonra yeni politikalar oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. 1980'lerden sonra kırdan kente göçlerin yaygınlaşmasıyla birlikte merkezi ve yerel yönetimlerin kentsel gelişme yaklaşımını koordine etmesi, sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması ve elverişli yaşam alanlarının oluşturulması konusunda adımlar atmaya ve bunları uygulamaya yönelik mevzuat geliştirme yönünde kentsel politikalar hayata geçirildi. Küreselleşmenin etkisiyle neo-liberal politikaların hakim olduğu 1980'lerde sonra başta Turgut Özal tarafından kurulan hükümetlerden AK Parti tarafından kurulan hükümetlere kadar genellikle Batı kentlerinin temel konforları olan geniş yollar, metro, toplu konut ve benzeri politikalar hayata geçirilmeye çalışılmaktadır (Aydın ve Belli, 2018: 127). Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu günümüz dünyasının kentsel büyüme bazında şimdiye kadarki en büyük dalga ile karşı karşıya olduğunu dünya nüfusunun yarısından fazlasının şu anda şehirlerde yaşadığını ve Afrika ve Asya'daki kentsel büyümelerle birlikte 2030 yılına gelindiğinde kentlerde yaşayanların 5 milyarın üzerinde olacağını belirtmektedir (UNFPA, 2019). Ülkemizde ise kırsaldan kentlere yapılan göçlerin yanında, 2011 yılında başlayan ve günümüze kadar devam eden Suriye iç savaşının meydana getirdiği kitlesel göçlerle birlikte kentlerde yaşayanların oranının % 90'lara varılacağı düşünüldüğünde güvenlik kaygılarının yanında kentleşme konusunda atılan adımları sıklaştırmıştır.

Diğer yandan göç konusunda 1980 öncesi "liberal" ve "iyimser" bakış açısının hâkim olduğu kır-kent veya kent-kent göç çeşitlerine bağlı olarak oluşturulan kamu politikaları, 2000'li yıllardan itibaren değiştirilmiş ve göçe teşvik etme yerine göç etme koşullarının ortadan kaldırılması politikası sürdürülmüştür. 2000'lerin başında Avrupa Birliği'ne üyelik süreciyle birlikte göç konusunda örgütlenme ve mevzuat adımları atılmış olmasına rağmen Suriye Savaşı'nın getirdiği küresel göç tehdidi karşısında yetersiz kalmıştır. Bu sebeple 2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu çıkarılmış, İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuş ve kurumsallaşma reformları göç konusunda bir bakanlığın bile kurulması tartışmalarını da gündeme taşımıştır. Başta Avrupa'da olmak üzere dışarıdaki göçmenlere yönelik "diasporik" yaklaşım politikası ön plana çıkarılmıştır. Genel olarak sığınmacılar ve mülteciler konusunda güvenlik esaslı politika tercih edilirken, Irak ve Suriye'den gelen kitlesel göçlerde politik-insani bir politika güdülmüştür (Erdoğan, Karapınar ve Aydın, 2013: 458). Gelen geri gönderilmediği için yerel halkta içten içe yaşanan bir huzursuzluk hâkim olmuş ve zamanla ortaya çıkan tehditler karşısında göç politikalarında yeniden güvenlik esaslı bir politika izlenmeye başlanmıştır.

Türkiye'de 1970'lere kadar olan dönemde çevre politikaları parçalı, bütünlükten uzak ve karmaşık bir yapıda görünmekteydi. Ancak küreselleşmenin etkisiyle 1970'lerden itibaren kurumsal anlamda ve 1980'lerden sonrada mevzuat açısından çağdaş çevre yönetimi konusunda adımlar atılmış görülmektedir. Nitekim 1983 yılında çıkarılan 2871 sayılı Çevre Kanunu ile genel ilkeler belirlenmiş ve daha sonra çıkan yönetmeliklerle özellikle 1991 yılında kurulan Çevre Bakanlığı ve 2000'li yıllardan sonra AB ile bütünleşme ve yasal uyumlaştırma sürecinde detaylandırılmıştır. Çevre ile ilgili politikalarında en son Tarım ve Orman Bakanlığı ve Çevre Şehircilik Bakanlığının parçalı olarak yetkilendirilmesi, çevre sorunlarına çevreci anlayıştan çok kalkınmacı anlayışla çözülmeye çalışılması geliştirilen politikaların etkinliğini azaltmaktadır (Orhan, 2018:8-9). Diğer yandan 2000 yılından itibaren küresel bir sorun olarak dünya gündemine giren ve kamu politikalarının üst sıralarına taşınan iklim değişikliği politikasıyla ilgili BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne 2004, Kyoto Protokolü'ne 2009 yılında taraf olurken, 2016 yılında Paris

Anlaşmasını imzalamasına rağmen onaylamamıştır. 2020'den itibaren uygulamaya konulacak söz konusu Anlaşma çerçevesinde yeni politikalar hayata geçirilmesi hedeflenmektedir (Mazlum, 2018:38).

Yaşamın bir enerji döngüsü olması nedeniyle insan hayatında olmazsa olmazlardan biri haline gelen enerjiye erişim, küreselleşmeyle birlikte artan refah seviyesi, sanayileşme, kentleşme gibi gelişmeler başta petrol olmak üzere fosil yakıtlarının kullanımını genişletmiş ve ülkeler arasında gerilime neden olmuştur. Enerji tüketiminin nüfus artışından çok daha fazla olması ve 1970'lerde ortaya çıkan petrol krizi nedeniyle başta ABD, Almanya, Danimarka, Çin gibi ülkeleri yenilebilir enerji kaynaklarına yöneltmiştir. Yenilebilir enerji aynı zamanda küresel ısınmanın yavaşlatılması ve iklim değişikliğinin durdurulmasına da katkıda bulunmaktadır. Türkiye linyit ve hidrolik enerji kaynakları dışında kalan tüm enerji rezervlerini dışardan sağlamaya çalışması ülkenin enerji politikalarının belirlenmesinde en önemli hareket noktası olmuştur (Kılıç, 2018: 249-250). Enerji konusunda genel olarak iç piyasada enerji arz güvenliğini sağlamanın yanında dışa bağımlılığı azaltma konusunda kamu politikası yürütüldüğü görülmektedir.

SONUÇ

Sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik olmak üzere küreselleşme sürecinin özellikle gelişmekte olan ülke ve toplumlar aleyhine belirginleşen olumsuz etkilerinin azaltılması için, kamu politika süreçlerinin yeniden belirlenmesi ve çağdaş toplumların politika süreçleriyle entegre edilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin siyasi ve coğrafi konumu sebebiyle küresel etkilere en çok maruz kalan ülkelerden biri olması, kamu politikası oluşturmada etkin, hızlı ve yönetim mantığı içerisinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ancak Türkiye geçmişte yaşamış olduğu imparatorluk deneyimi, güçlü devlet, aşırı merkeziyetçi yapı, reformların tepeden aşağıya doğru yapılması, yukarıdan aşağıya yönetim yapısı gibi özellikler kamu politikalarının başarıya ulaşmasını engelleyen unsurlardır. Özellikle 1980'lerden itibaren küreselleşmenin etkisiyle dünyada neo-liberal politikaların hızı ve etkisi düşünüldüğünde Ülkemizde kamu politikası oluşturmada iyi organize olunamadığı görülmektedir. 2000'li yıllardan sonra, AB'ye uyum süreciyle başlayan kamuda reform çalışmaları hızlı bir şekilde yürütülmeye çalışılmış, ancak idari, ekonomik, siyasal ve yapısal nedenlerden dolayı zaman zaman sekteye uğramıştır. 2018 yılından itibaren geçiş yapılan Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin politika oluşturma süreci ve kurumsal yapıda yapılan değişikliklerin ortaya çıkardığı belirsizlikler nedeniyle hayatın her alanındaki politika oluşturma süreçlerinde ne gibi değişiklikler meydana getireceğini kestirmek zor olacaktır. Kamu mali yönetiminde reform yapma gerekliliği, merkez ve yerel yönetim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, kamu yönetiminde şeffaf, hesap verilebilir, katılımcı bir yönetim anlayışının sergilenmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinde rekabetçi bireylerin yetiştirilmesi zorunluluğu, liyakata dayalı istihdam yöntemleri, sosyal güvenlik, kentleşme ve çevre konularına duyarlı ekolojik bir sistem oluşturma, enerji ve diğer alanlarda dışa bağımlılığı azaltma gibi bir çok alanda önemli adımların sekteye uğramadan atılması gerekmektedir.

Türk kamu yönetiminin merkeziyetçi yapısının desantrilize edilmesi ve kamu politikalarının küresel dünyanın ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmesi, kamu bürokrasisinin birinci önceliği olması gerekmektedir. Eğitim, sağlık, sosyal politikalar, dış politika konusunda atılan adımların ulus devletin merkeziyetçi yapısının korunmasına yönelik politikalar dışında kamu politikası oluşturulması, kamu politika süreçlerine yerel yönetimlerin, STK'ların, vakıfların ve diğer kurum ve kuruluşların dâhil edilmesi gerekmektedir. Uluslararası göç gibi iç ve dış güvenliği tehdit eden konularda üretilecek kamu politikaları oluşturma konusunda hassas olunması gerekirken; bu tür vakaların yaşanmaması için önlemler, entegrasyon ve yönetilmeleri konusunda yönetişime bağlı kamu politikaları oluşturulması sorunların çözümü konusunda daha etkili olunabilecektir. Küreselleşme ve buna bağlı kitle iletişim araçlarındaki gelişmelere bağlı olarak sürdürülemeyen ve uygulanamayan kamu politikaları geçerliliğini kısa sürede kaybetmekte ve etkin olamamaktadır. Kamu politikasına dışsal değil, içsel bir bakışla bakılmalıdır. Bu nedenle Türkiye'nin küresel gelişmelere bağımsız ve çağdaş anlamda ayak uydurabilmesi için ülkenin önceliklerine göre kamu politikası üretmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, Nermin (2002). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akıllı, Hüseyin(2018). Yerel İklim Değişikliği Politikaları, *Türkiye’de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri*, (Editörler: Cenay Babaoğlu, Elvettin Akman), Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 57-76.
- Aksoy, Necdet (2008). Sivil Toplum ve Baskı Grupları. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Appadurai, Arjun (1999). “Globazation and Research Imagination”. *International Social Sciences Journal*, 160, June, 229-238, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1468-2451.00191>, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).
- Aydın, Abdullah ve Belli, Aziz(2018). Türkiye’de Kentleşme Politikası,*Türkiye’de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri*, , (Editörler: Cenay Babaoğlu, Elvettin Akman), Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları,109-134.
- Aytaç, Deniz (2018). “Küreselleşme, İşsizlik ve Kamu İstihdamı İlişkisi”. *Maliye Dergisi*, 174, 131-153.
- Babaoğlu, Cenay (2013). “Kamu Politikası Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama* (Ed.: Yıldız, Mete & Sobacı Zahid M.), Ankara: Adres Yayınları, 166-187.
- Bağçe, Emre (1999). “Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi”. *Amme İdaresi Dergisi*, 32 (4), 3-14.
- Bakan, Selahaddin & Tuncel, Gökhan (2012). “Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi”. *Birey ve Toplum Dergisi*, 2 (3), 51-63.
- Bakkal Ufuk & Susam Nazan (2011). “Küreselleşme Sürecinin Kamu Maliyesi Alanına Etkileri”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61 (2), 23-50.
- Bardach, Eugene (2000). A Practical Guide for Policy Analysis: The Eightfold Path to More Effective Problem Solving, New York: Chatham House Publishers.
- Baştürk, Şenol (2013). “Kamu Politikası Olarak Sosyal Politika”. *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, (Ed. Yıldız, Mete & Sobacı, Zahid M.), Ankara: Adres Yayınları, 386-421.
- Boratav, Korkut (2009). “Bir Çevrimin Yükselişi Aşamasında Türkiye Ekonomisi”. *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, (Ed.: Mütevellioğlu, Nergis & Sönmez, Sinan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1-20.
- Castles, Stephen & Miller, Mark J. (2008). Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, (Çev.: Bülent U. Bal & İbrahim Akbulut), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çevik, H. Hüseyin (1998). “Kamu Politikaları Analizi Çalışmaları Üzerine Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(2), 103-112.
- Çevik, H. Hüseyin (2013). “Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Kamu Politikası Başarısızlığı”. *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, (Ed.: Yıldız, Mete & Sobacı, Zahid M.), Ankara: Adres Yayınları, 266-285.
- Dökmen, Gökhan (2018). Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yaşanan Değişim Süreci, *Türkiye’de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri*, (Editörler: Cenay Babaoğlu, Elvettin Akman), Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 263-290.
- Dye, Thomas. R. (1987). Understanding Public Policy. 8th Edition, Prentice Hall Int, London.
- Emrealp, Sadun (1994). Yerel Yönetim ve Bilgi Teknolojisi, İstanbul: IULA-EMME Yayını.
- Erbay, Yusuf (1998). “Küreselleşen Dünyada Türkiye”. *Türk İdare Dergisi*, 421, 297-308.
- Erdoğan, M. Murat (2013). Türkiye’nin Göç Politikası. *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, (Ed. Yıldız, Mete & Sobacı Zahid M.), Ankara: Adres Yayınları, 422-464.

- Eroğlu, H. Tuğba (2013). “Türkiye’de Kamu Politikası Oluşturulmasında Uluslararası Aktörlerin Rolü”. *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, (Ed.: Yıldız, Mete & Sobacı, Zahid M.), Ankara: Adres Yayınları, 148-165.
- Eyestone, Robert (1971). *The Treads of Public: A Study in Policy Leadership* Indianapolis, Bobbs-Merrill.
- Falk, Richard (2005). *Yırtıcı Küreselleşme*. (Çev.: Ali Çaksu), 4. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Farazmand, Ali (2001). “Küreselleşme ve Kamu Yönetimi”, (Çev.: Sevilay Kaygalak), *Mülkiye*, XXV (229), (Temmuz-Ağustos), 245-278.
- Giddens, Anthony (2012). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev: Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökhan, Orhan(2018). *Türkiye’de Çevre Politikaları, Türkiye’de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri*, (Editörler: Cenay Babaoğlu, Elvettin Akman), Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1-22.
- Göküş, Mehmet (2010). “Küreselleşme Sürecinin Kamu Hizmetine Yansıması”. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14, (20), 193-218.
- Gül, Hüseyin (2015). “[Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri](#).” *Yasader Dergisi*, 29, 5-31.
- Haque, M. Shamsul (2002). *Globalization, New Political Economy, And Governance: Athird World Viewpoint*, *Administrative Theory & Praxis* Vol. 24, No. 1, 103–124.
- Held, David, Mc Grew Anthony, Goldblatt, David & Perraton Jonathan (1999). *Contents and Introduction In Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford University Press, 1-31.
- Heywood, Andrew (2013). *Küresel Siyaset*. (Çev.: Nasuh Uslu & Haluk Özdemir), 1. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Kaypak, Şafak (2012). “Küreselleşme Sürecinde Kültürel Kimlik Açılımları”, *Uluslararası Davraz Kongresi Küresel Diyalog Bildiriler Kitabı*, 24-27 Eylül 2009, *Süleyman Demirel Üniversitesi*, (Yayına Haz. Uysal Kerman vd.), Isparta, 2373-2389.
- Keyman, Fuat (1998). “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”. *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, (Der.: Keyman, Fuat & Sarıbay, Ali Y.), Ankara: Vadi Yayınları, 34-55.
- Kılıç, Selim (2018). *Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Politikası, Türkiye’de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri*, (Editörler: Cenay Babaoğlu, Elvettin Akman), Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 242-262.
- Koçak, Orhan ve Gündüz, R. Demet (2016). “Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi”. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (12), 66-91.
- Konak, Nahide (2011). “Ekonomik Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Kuramsal Yaklaşımlar”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, 28 (1), 149- 164.
- Köse, H. Ömer (2007). *Küreselleşmenin Devlet ve Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri. Bilgi Çağında Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması*, (Ed.: Nohutçu, Ahmet & Balcı, Asım), İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Kümbetoğlu, Belkıs (1997). “Göçmenlik Mültecilik, Yeni Bir Yaşam ve Sonrası”. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (Mersin-Kasım.1996)*, Ankara: DİE ve Sosyoloji Derneği Ortak Yayını, 271-280.
- Matei, Lucica(2007). *Globalization and Public Policies: Transnational Actors' Involvement*. National University of Political Studies and Public Administration, 27th International Congress of Administrative Sciences, Abu Dhabi, United Arab Emirates, <https://www.researchgate.net/publication/200154114> (Erişim Tarihi:20.10.2019)
- McLuhan, Marshall & Bruce R. Powers (2001). *Global Köy*, (Çev.: Bahar Ö. Düzgören), İstanbul: Scala Yayıncılık.

- Ökmen, Mustafa (2005), “Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme Eğilimleri ve Yerel Yönetimler”, *Yerel Yönetim Yazıları-1: Reform* (Ed.: Muhammet Kösecik & Hüseyin Özgür), Ankara: Nobel Yayınları, 539-564.
- Özer, M. Akif (2006). “Küreselleşme, Yerelleşme ve Kamu Yönetimi”, *Türk İdare Dergisi*, 450, 141-166.
- Parlak, Bekir (2003). “Küreselleşme Sürecinde Modern Ulus-devlet ve Kamu Yönetimi”, *Çağdaş Kamu Yönetimi I*, (Ed.: Muhittin Acar & Hüseyin Özgür), Ankara: Nobel Yayını.
- Scholte, Jan Aart (2001). “The Globalization of World Politics”. *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, (Ed.: Baylis, John & Smith, Steve), 13-32, 2th Edition, Oxford University Press, <https://www.academia.edu/people/search?>, (Erişim Tarihi: 24.02.2019).
- Smith, Anthony D. (2002). Küreselleşme Çağında Milliyetçilik. (Çev.: Derya Kömürçü), Everest Yayınları.
- Söylemez, Adnan ve Şahin, Ali (2018). Türkiye'nin Sanayi Politikası, *Türkiye'de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri*, (Editörler: Cenay Babaoğlu, Elvettin Akman), Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 323-348.
- Steger, Manfred. B. (2006). Küreselleşme. (Çev.: Abdullah Ersoy), 2. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.
- Usta, Aydın (2013). “Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış”, *Yasama Dergisi Parlamento Hukuku Özel Sayısı I* (24), 78-102.
- Waters, Malcolm (1995). Globalization. London: Routledge.
- Wigley, Simon & Wigley, A. Akkoyunlu (2013). Türkiye’de Eğitim Politikalarının Gelişimi ve Sonuçları, *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama* (Ed.: Yıldız, Mete & Sobacı, Zahid M.), Ankara: Adres Yayınları, 309-351.
- Yeates, Nicola (2001). Globalization and Social Policy, London: Sage, https://www.researchgate.net/publication/42794293_ (Erişim Tarihi: 20.10.2019)
- Yıldırım, H. Hüseyin & Yıldırım, Türkan (2013). Türkiye’de Sağlık Reformları ve Politikaları, *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, (Ed.: Yıldız, Mete & Sobacı, Zahid M.), Ankara: Adres Yayınları, 309-351.
- Yıldız, Mete ve Sobacı, Zahid M. (2013). “Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi”. *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, (Ed.: Yıldız, Mete & Sobacı, Zahid M.), Ankara: Adres Yayınları, 14-43. <https://www.unfpa.org/urbanization>, (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

İŞSİZLİK HİSTERİSİ GEÇERLİLİĞİNİN TÜRKİYE VE KOMŞU ÜLKELERİ İÇİN İNCELENMESİ

*Hüseyin ÇELİK**

Geliş/Received: 26.06.2019

Kabul/Accepted: 13.12.2019

Özet

Bu çalışma Türkiye ve Türkiye komşu ülkelerinin işsizlik yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu ülkeler, Suriye, Irak, İran, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'dir. Veri seti yıllık dönemler halinde olup 1991-2017 dönemini ve 15-64 yaş arası işsizlik oranlarını kapsamaktadır. Öncelikle serilere yatay kesit bağımlılık testi ile veriler analiz edildi. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu görüldü. Yatay kesit bağımlılık sonuçlarına göre hem ülke bazında hem de panelin geneli için istatistik hesaplayan CADF panel birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, panelin genelinde doğal işsizlik hipotezinin geçerli olduğu, diğer bir ifade ile işsizlik histerisi hipotezi geçerli değildir. Ülke bazlı bulgulara göre ise Suriye, Azerbaycan, Gürcistan, Yunanistan ve Türkiye'de işsizlik histerisi olduğu ve Irak, İran, Bulgaristan ve Ermenistan için doğal işsizliğin görüldüğü sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik Histerisi, Doğal İşsizlik, Suriye, Irak

* : Economic PhD, Gaziantep University, huseyinclk17@gmail.com. Gaziantep-Turkey

ANALYZING OF CURRENCY OF UNEMPLOYMENT HYSTERIA FOR TURKEY AND ITS NEIGHBORING COUNTRIES

Abstract

This paper aims to research the unemployment hysteresis hypothesis for Turkey and Turkey neighboring countries. These countries are Syria, Iraq, Iran, Azerbaijan, Armenia, Georgia, Bulgaria, Greece and Turkey. The data cover the 1991-2017 years period and unemployment rate that between 15-64 years old. At first, the data set analyzed by cross-sectional test and the series have cross-sectional dependence. The data have cross-section dependent. As cross-section result, decides to use panel data analysis's CADF unit root test that taking into account statistic both every country and for panel. As the our results, the natural unemployment hypothesis valid for all of panel, with other words unemployment hysteresis invalid. As the country-based results, unemployment hysteresis hypothesis valid for Syria, Azerbaijan, Georgia, Greece and Turkey. And Iraq, Iran, Bulgaria and Armenia have natural unemployment hysteresis.

Key Words: Unemployment Hysteresis, Natural Unemployment. Syria, Iraq,

1. Giriş

Tam istihdam kavramı genel anlamda, üretim faktörlerinin tamamının istihdama dâhil olması iken, dar anlamda ise, işgücünün tümüyle üretim sürecine dâhil olmasıdır. Yani işsizliğin sıfır olması denilebilir. Fakat bir ekonomide işsizliğin tamamen ortadan kaldırılmış olması mümkün olmamaktadır.

İşsizlik kavramı ile ilgili olarak literatürde iki görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerin birincisi doğal işsizlik ve ikincisi ise histeri kavramlarıdır. Doğal işsizlik kavramı, ilk kez Friedman (1968) ve Phelps (1968) tarafından ortaya atılmıştır. Ekonomiye gelen bir şok, kısa dönemde işsizlik oranını arttıracak ancak uzun dönemde ise işsizlik tekrar doğal düzeyine gelecektir (Özkan ve Altınsoy, 2014; 124, Güloğlu ve İspir, 2011; 205, Yılcı, 2009; 324,). Enflasyonu ile işsizlik arasında bir değişim söz konusu olmayacak yani uzun dönemde Philips eğrisi dik olarak gerçekleşecektir. Diğer bir ifade ile kısa dönemde enflasyon ve işsizlik arasındaki değişim dengelenmiş olacaktır (Şanlı, 2018).

İşsizlikle ilgili olarak literatüre geçen ikinci kavram ise, histeri hipotezidir. Bu hipotez, Blanchards ve Summers (1986, 1987), Barro (1988) ve Layard vd. (1991) tarafından ele alınmıştır. Histeri hipotezine göre, farklı nedenlerle iş piyasalarındaki katılıklardan dolayı, ekonomiye gelen şokların etkisi kısa dönemde işsizliği arttırmakta ve uzun dönemde işsizlik tekrar eski düzeyine inmeyecektir. Bu durumda iş piyasasında oluşan işsizlik eski düzeyine inmemekte ve daha yüksek düzeyde olacaktır (Güloğlu ve İspir, 2011; 205).

Makroekonomik bir değişken olarak işsizlik, toplumsal yaşama direk temas eden bir unsurdur. Bu açıdan bir ekonomide işsizlik düzeyinden yola çıkılarak ekonomi hakkında fikir edinilebilir. Literatürde işsizliği konu alan birçok çalışma mevcuttur. Özellikle işsizliğin dinamik değişimi ile ilgili literatüre bakıldığında ağırlıklı olarak OECD ve AB ülkeleri gibi gelişmiş ekonomilere yer verildiği görülmektedir (Güloğlu ve İspir, 2011; 205). Bu çalışmada ise daha farklı bir ülke grubu ele alınarak işsizlik kavramı incelenmiştir. Bu ülkeler Suriye, Irak, İran, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye olup ülke grubu Türkiye ve komşu ülkeler olarak belirlenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra ikinci bölümde konu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmaları kapsayan literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ekonometrik yöntemlerinin teorisi ve ampirik uygulama sonuçlarına yer verilip, son bölümde ise bu sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. Literatür Taraması

Ülkelerin işsizlik yapılarını incelemeye yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Aşağıda Tablo-1’de konu ile ilgili daha önceki çalışmalar verilmiştir.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar(lar)	Ülke(ler)/Dönemi	Yöntem	İşsizliğin Yapısal Durumu	
			Doğal	Histeri
Saraç(2014)	Türkiye (2005:1-20013:7)	ADF, KPSS, Caner ve Hansen		√
Yılcı(2009)	Türkiye (1927-2007)	Zivot-Andrews, Lumsdaine-Papel, İki Kırılmalı LM		√

		Birim Kök Testi		
Taş ve Uğur (2017)	Türkiye (1980-2013)	ADF, Pillson-Perron, Lee-Strazicich		√
Pazarlıoğlu ve Çevik(2007)	Türkiye (1923-2005)	Ratched Modeli		√
Caggiano vd.(2014)	ABD (1962:3-2012:3)	Doğrusal Var Analizi	√	
Bakars ve Papapetrou (2014)	Yunanistan'ın Bazı Bölgeleri 1998:Q1-2011:Q2	ADF, Dickey-Fuller GLS, Lee-Strazicich		√
Smyth (2003)	Avusturalya Eyaletleri 1982Q2-2002Q1	LL ve IPS Birim Kök Testleri		√
Hayashi (2005)	Japonya 1955Q1-1998Q2	Yamamoto, Augmented Step-wise Chow Test i	√	
Arı vd. (2013)	Doğu Asya ve Pasifik Ülkeleri (1985-2011)	Carrion-i Silvester	√	
Lee(2010)	23 OECD Ülkesi, Farklı Dönemler	Doğrusal Olmayan Panel Birim Kök Testleri	√	
Chang ve Lee (2011)	Fransa, Almanya, İtalya 1992:1-2008:9	Caner-Hansen Birim Kök Testi		√
Camarero ve Tamarit (2014)	19 OECD Ülkesi 1956-2001	Çok Değişkenli SURE Birim Kök Testi	√	
Özcan (2012)	OECD	Lee-Strazicich, Im vd. Birim Kök Testleri	√	
Ayala(2012)	18 Latin Ülkesi 1970-2009	Lee-Strazicich		√
Cuestas ve Gil-Alana(2009)	Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri (1997-2007)	Lee-Strazicich, KSS Birim Kök Testi		√

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

3. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

3.1. Veri Seti

Çalışma Türkiye ve komşularından oluşan 9 ülkeyi kapsamaktadır. Veri seti, Dünya Bankasından alınan 15-64 yaş aralığındaki işsizlik oranlarından oluşmaktadır. İşsizlik oranlarının logaritması alınarak analiz edilmiştir. Veri aralığı yıllık olup, 1991-2017 dönemini kapsamaktadır.

3.2. Yöntem

Öncelikle panelde yatay kesit bağımlılığı varlığı araştırılmış ve yatay kesit bağımlılığı olduğu görülmüştür. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve hem panelin geneli hem de her ülke için ayrı sonuçlar veren CADF birim kök testi kullanılmıştır.

3.2.2. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Küreselleşmenin yüksek olduğu günümüzde, uluslararası ticaret ve finansın gelişimi ile bir ülkede meydana gelen bir ekonomik şokun diğer ülkeleri de etkileyecek hassas bir durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum ise panel veri analizlerinden önce yatay kesit bağımlılığına bakılmasının gerekliliğini doğurmuştur. Bu nedenle öncelikle serilerin yatay kesit bağımlılık durumları sınanmalıdır. Ülkeler arasında yüksek derecede etkileşim varsa, yatay kesit bağımlılığı

dikkate alınmadan yapılacak olan testler sapmalı ve tutarsız sonuçlar verecektir. Bu nedenle yatay kesit bağımlılık testleri büyük önem taşımaktadır (Pan vd, 2016;447). Literatürde yatay kesit bağımlılığını ölçen birkaç test bulunmaktadır.

Bu testlerden ilki, Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagranger Multiplier(LM) testidir. Panel veri modeli LM testi ile aşağıdaki şekilde formüle edilebilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i' x_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$\text{için;} i = 1,2,3, \dots, N; \quad t = 1,2,3, \dots, T$$

i yatay kesit sayısı, t zaman periyodu sayısı, x_{it} açıklayıcı vektör değişkenleri, α_i ve β_i bireysel kesit ve eğim katsayılarını ifade etmektedir.

$$H_0: \forall (u_{it}, x_{it}) = 0 \text{ yatay kesit bağımlılığı yoktur.}$$

$$H_1: \forall (u_{it}, x_{it}) \neq 0 \text{ yatay kesit bağımlılığı vardır.}$$

Breusch-Pagan (1980), $N > T$ iken etkili sonuçlar vermektedir. Ayrıca seriler arasında korelasyon olmadığı hipotezi sınımlanmaktadır. LM şu şekilde hesaplanmaktadır.;

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{\rho}_{ij}^2) \quad (3)$$

p_{ij} , denklem (1)'de tahmin edilen her i için sıradan en küçük karelerin kalıntılarının ikili korelasyonunun temsil etmektedir. Sıfır hipotezi altında LM istatistiği $\frac{N(N-1)}{2}$ serbestlik derecesinde asimtotik bir ki-kare dağılımını takip etmektedir. LM istatistiği N 'nin nispeten küçük ve T 'nin yeterince uzun olduğu panel veri analizlerinde geçerlidir.

$T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu büyük paneller için Pesaran (2004) tarafından LM istatistiğinin geliştirilmiş versiyonunu ortaya koymuştur.

$$CD_{LM} = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T(\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (4)$$

Sıfır hipotezi altında, CD_{LM} testi standart normal dağılıma yakınsamaktadır. Ancak CD_{LM} testi N büyük ve T küçük olduğu zaman önemli bozulmalara uğramaktadır. Pesaran (2004) tarafından $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ iken her panel için geçerli daha genel bir yatay kesit bağımlılık testi geliştirmiştir. CD test olarak adlandırılan şu şekilde hesaplanmaktadır.:

$$CD = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)} \right) \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^n \hat{\rho}_{ij}} \quad (5)$$

Sıfır hipotezi altında, CD testi asimtotik standart normal bir dağılıma sahiptir. CD Testi sabit T ve N için sifira tam sıfır değerine sahip olduğunu ve eğimde birden fazla kopmalar dâhil olmak üzere heterojen dinamik modellere karşı dayanıklıdır. Koşulsuz bağımlı araçların olması şartıyla katsayılar ve/veya hata farkları ve bağımsız değişkenler zamanla değişmemektedir ve bunların yenilikleri asimetrik dağılıma sahiptir (Pan vd. 2016;448). Ancak ikili korelasyonların ortalaması sıfır olduğu durumda, CD testi zayıf kalmaktadır (Pesaran, Ullah, and Yamagata 2008). Pesaran, Ullah, ve Yamagata (2008) tarafından LM testinin bir değişik versiyonunu geliştirilmiştir. Bu test, tam

ortalama ve LM istatistik varyanslarını kullanmaktadır. Düzeltilmiş LM test aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.:

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right) \sum_{i=1}^{N-1}} \sum_{j=i+1}^n T \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{U_{Tij}^2}} \quad (6)$$

Denklemdaki μ_{Tij} ve U_{Tij}^2 , $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin tam ortalama ve varyanslarıdır. Sıfır hipotezi altında LM_{adj} testi, standart normal olarak asimptotik dağılmıştır (Kar vd. 2011).

3.2.3. CADF Birim Kök Testi

CADF birim kök testi, yatay kesit bağımlılığının geçerli olduğu durumlarda kullanılan, ikinci kuşak bir testtir. Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi, ADF testinin gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiştir. Bu test Monte Carlo kalıntılarına dayalı olarak, hem $T > N$ hem de $N > T$ durumunda etkin sonuçlar verebilmektedir. CADF tüm birimlerin durağan durumlarını gözlemle imkânı vermekle birlikte, aynı zamanda CIPS istatistiği ile panel geneli hakkında durağanlık bilgisi sağlamaktadır.

$$u_{it} = \gamma_i f_i + \varepsilon_{i,t} \quad (7)$$

y_i , ortalamalarının sıfırdan farklı olduğu ve N sonsuza giderken Pesaran (2006) y_{it} yatay kesit ortalamaları ve geçmiş değerleri ile ortak faktöre yaklaşabildiğini göstermektedir. u_{it} , potansiyel otokorelasyonu açıklamak, Δy_t gecikmeli değerleri ve \bar{y}_{t-1} ile ortak faktörü eşdeğer şekilde yaklaştırabilir. Dolayısıyla CADF, OLS denklemi ile aşağıdaki şekle indirgenebilir (Pesaran, 2007).

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \delta_i t + \sum_{j=1}^{p_j} \theta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + d_i t + h_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^{p_j} \eta_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (8)$$

CIPS istatistiği de aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.:

$$CIPS = \frac{\sum_1^N CADF_i}{N} \quad (9)$$

$H_0: b_i = 0$ Seri durağandır.

$H_1: b_i < 0$ Seri durağan değildir. ($i=1,2,\dots,N$)

3.3. Bulgular

Zaman serisi için kullanılan ADF birim kök testi ve panel veri analizi için CADF birim kök testleri aşağıdaki gibi elde edilmiştir.

Paneli oluşturan ülkelerde işsizlik histerisinin varlığı önce ADF birim kök test ile her bir ülkeye ayrı ayrı zaman serisi şeklinde uygulanarak birim bazında sonuçlar elde edilmiştir. Sabitli (constant) model sonuçlarına bakıldığında; Suriye, Azerbaycan, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye'de işsizlik serisinin durağan olmadığı yani birim köklü olduğu görülmüştür. Fakat Irak, İran, Ermenistan ve Gürcistan'da ise sabitli modelde farklı anlam düzeylerinde durağan olduğu görülmüştür. Sabitli modelin sonuçlarına göre, Irak ve İran %5, Ermenistan ve Gürcistan'da ise %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu sonucu elde edilmiştir.

Sabit ve trendli (constant and trend) modele göre ADF birim kök testi sonuçlarına bakıldığında daha farklı sonuçlar görülmektedir. Sabit ve trendli model sonuçlarına göre Suriye, İran, Ermenistan ve Gürcistan'da işsizlik verisinin birim köklü olduğu sonucu elde edilmiştir. Fakat işsizlik serisinin Irak ve Azerbaycan'ın %1, Bulgaristan ve Yunanistan'da %5, Türkiye'de ise %10 anlamlılık düzeylerinde durağan oldukları görülmüştür.

Tablo 3: İşsizlik Serisi Yatay-Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

	Statistic	p-value
CD_{lm} (BP,1980)	225.887	0.000***
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	21.317	0.000***
CD (Pesaran, 2004)	21.144	0.000***
LM_{adj} (PUY, 2008)	-1.085	0.277

***, %1 anlamlılık düzeyinde H0 hipotezi reddedilmektedir.

Seçili ülkeler zaman serilerine bağlı olarak ülke bazında incelendikten sonra, paneli veri analizi ile incelenecektir. Hangi panel veri birim kök testinin uygulanmasının uygun olacağını tespit etmek için yatay kesit bağımlılık testi uygulanmıştır. Elde edilen yatay kesit bağımlılık test sonuçları Tablo-2'de gösterilmiştir. Breusch ve Pagan(1980), Pesaran (2004) ve Pesaran (2004) göre H0 hipotezi reddedilmektedir. Yani yatay kesit bağımlılığı vardır. Pesaran, Ullah ve Yamamata (2008) göre H0 kabul edilmektedir. Yani yatay kesit bağımlılığı yoktur. Çalışmada tüm yatay kesit bağımlılık test sonuçları verilmiştir. Fakat T>N olduğu için Breusch ve Pagan(1980), Pesaran (2004) ışığında yatay kesit bağımlılığı olduğuna karar verilmiştir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 4: İşsizlik Serisi CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	Constant		Constant and Trend	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Suriye	1	-2.207	1	-3.242
Irak	1	-4.080**	2	-4.350**
İran	1	-3.699**	1	-3.551*
Azerbaycan	1	-1.022	1	-2.461
Ermenistan	1	-6.131***	1	-7.085***
Gürcistan	1	-2.124	1	-2.126

Yunanistan	1	-1.759	1	-2.715
Bulgaristan	1	-2.336	1	-4.066**
Türkiye	1	-2.604	1	-2.846
CIPS-stat		-2.885***		-3.605***

C: Sabitli model. CT: Sabit ve trendli model. ***,**ve *, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. CADF testinde maksimum gecikme sayısı 3 olarak alınmış ve optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Parantez içindeki sayılar optimum gecikme sayılarıdır.

CADF istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde -4.11 (%1), -3.36 (%5) ve -2.97 (%10) (Pesaran 2006, tablo I(b), ss:37) ; sabit ve trendli modelde -4.67 (%1), -3.87 (%5) ve -3.49 (%10) (Pesaran 2006, tablo I(c), ss:38).

CIPS (Panel istatistiği) kritik değerleri, sabitli modelde -2.57 (%1), -2.33 (%5) ve -2.21 (%10) (Pesaran 2006, tablo II(b), ss:40) ; sabit ve trendli modelde -3.10 (%1), -2.86 (%5) ve -2.73 (%10) (Pesaran 2006, tablo II(c), ss:41).

CIPS(Panel istatistiği), CADF istatistiklerinin ortalamasıdır.

CADF panel birim kök test sonuçları Tablo-3'te gösterilmiştir. CADF sabitli (constant) modele göre Irak ve İran'ın %5, Ermenistan'ın ise %1 anlamlılık düzeyinde Ho hipotezinin reddedildiği ve seviyede durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer ülkelerde Ho hipotezinin kabul edildiği, serinin birim köklü olduğu görülmüştür. Sabitli modelde panelin genelini ifade eden CIPS istatistiğine bakıldığında ise Ho hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiği panelin durağan olduğu sonucu elde edilmiştir.

CADF sabitli ve trendli model sonuçlarına bakıldığında, Ermenistan'ın %1, Irak ve Bulgaristan %5 ve İran için %10 anlamlılık düzeyinde Ho hipotezinin reddedildiği görülmüştür. Suriye, Azerbaycan, Gürcistan, Yunanistan ve Türkiye için Ho hipotezinin reddedilememiş, seri birim köklüdür. Sabitli ve trendli modelde panelin geneli için CIPS istatistiğine bakıldığında %1 anlamlılık düzeyinde Ho hipotezinin reddedildiği panelin durağan olduğu gözlemlenmiştir.

4. Sonuç

Türkiye ve komşu ülkeler için işsizliğin yapısının doğal işsizlik ya da işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğu panel veri yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma konusu ülkeler, Türkiye ile kara sınırı bulunan ülkelerdir. Söz konusu ülkelerden Avrupa Birliği üye ülkeleri, aday ülkeler ve bazı diğer ülkeler bulunmaktadır. Ülkelerin makroekonomik göstergeleri genel olarak göz önüne alındığında farklı ekonomik yapıya sahip ülkeler olduğu söylenebilir. Ülkeler için sonuçlar değerlendirildiğinde, CADF panel birim kök testinin sabitli model sonuçlarına göre Suriye, Azerbaycan, Gürcistan, Yunanistan ve Türkiye’de geçici bir ekonomik şokun etkisi ile artan işsizliğin doğal seviyesine dönmediği, diğer bir ifade ile işsizlik histerisi hipotezi geçerlidir. Yani ekonomik şokların işsizlik üzerindeki etkisi kalıcıdır. Fakat Irak, İran ve Ermenistan ekonomilerinin işsizlik yapısında doğal işsizlik hipotezi geçerli olduğu söylenebilmektedir. Sabitli ve trendli model sonuçları göre ise Suriye, Azerbaycan, Gürcistan, Yunanistan ve Türkiye’de işsizlik histerisi hipotezi geçerli iken, Irak, İran, Ermenistan ve Bulgaristan’da doğal işsizlik hipotezi geçerlidir.

Panelin geneli hakkında bilgi veren CIPS istatistiğine göre ise panelin geneli için işsizlik yapısında doğal işsizlik hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgulara göre yukarıda belirtilen bazı ülkelerdeki ekonomik şokların işsizlik üzerindeki etkilerinin kalıcı anlamına gelmektedir. Histeri etkisinin olduğu tespit edilen ülkelerde genişletici maliye ve para politikalarına ağırlık verilebilir.

KAYNAKÇA

- Arı, A.Zeren, F. Ve Özcan, B. (2013), “Doğu Asya ve Pasifik Ülkelerinde İşsizlik Histerisi: Panel Veri Yaklaşımı” Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi , Cilt XXXV(2), 105-122
- Ayala, A. (2012). “Unemployment Hysteresis: Empirical Evidence for Latin America”, Journal of Applied Economics, XV(2), 213-233
- Bakas,D. Ve Papapetrou, E. (2014) “Unemployment in Greece: Evidence from Greek Regions using Panel Unit Root Tests”, The Quarterly Review of Economics and Finance, <http://dx.doi.org/doi:10.1016/j.qref.2014.03.002>
- Breusch, T., and A. Pagan. 1980. “The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics.” The Review of Economic Studies 47 (1), 239–254.
- Caggiano, G., Castelnova, E., & Groshenny, N. (2014). Uncertainty shocks and unemployment dynamics in U.S recessions. Journal of Monetary Economics, 67:78-92. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jmoneco.2014.07.006>
- CAMARERO, M., TAMARIT, C. (2004). Hysteresis vs. natural rate of unemployment: new evidence for OECD countries. Economics Letters, 84(3), 413-417.
- Chang, T. ve Lee, C-H. (2011) “Hysteresis in Unemployment for G-7 Countries: Threshold Unit Root Test” Romanian Journal of Economic Forecasting, 4, 5-14.
- Cuestas, J.C. ve Gil-Alana, L.A. (2009) “Unemployment Hysteresis, Structural Changes, Non-Linearities and Fractional Integration in Central and Eastern Europe” Nottingham University, Discussion Papers, No. 2009/6, ISSN: 1478-9396.
- Güloğlu, B. ve İvrendi, M. (2010) “Output fluctuations: transitory or permanent? the case of Latin America”, Applied Economics Letters, 17(4), 381-386, Doi: 10.1080/13504850701735880.
- Güloğlu, B. ve İspir, M.S. (2011) “Doğal İşsizlik Oranı mı? İşsizlik Histerisi mi? Türkiye İçin Sektörel Panel Birim Kök Sınaması Analizi” Ege Akademik Bakış Dergisi, 11(2),205-215.
- Hayashi, N. (2005). Structural changes and unit roots in Japan’s macroeconomic time series: is real business cycle theory supported? Japan and the World Economy 17, 239–259.
- Kar, M., Şaban Nazlıoğlu, and H. Ağır. (2011). “Financial Development and Economic Growth Nexus in the MENA Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis.” Economic Modelling 28 (1–2), 685–693.
- Lee, C-F. (2010) “Testing for Unemployment Hysteresis in Nonlinear Heterogeneous Panels: International Evidence” *Economic Modelling*, 27, 1097-1102.
- Özcan,B. (2012). “İşsizlik Histerisi Hipotezi OECD Ülkeleri İçin Geçerli Mi? Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi” Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 40, 95-117.
- Özkan, Y. ve Özsoy, A. (2015), “İşsizlik ve İstihdamda Histeri Etkisi (Türkiye, 1988-2014)” Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel sayısı.
- Pan, C., Chang, T. ve Wolde-Rufael, Y. (2014). “Military Spending and Economic Growth in the Middle East Countries: Bootstrap Panel Causality Test”, Defence and Peace Economics, 26(4), 443-456. <http://dx.doi.org/10.1080/10242694.2014.891356>
- Pazarlıoğlu, M. V., Çevik, E. İ. (2007). Ratchet Model: 1939-2005 Dönemi Türkiye Uygulaması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1): 17-34.

- Pesaran, M. H. (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", Cambridge Working Papers in Economics No. 0435. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.153.5479&rep1&type=pdf>.
- Pesaran, M. H. (2006). "Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure." *Econometrica* 74 (4): 967–1012.
- Pesaran, M. H., (2007), "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22(2): 265-312.
- Pesaran, M. H., A. Ullah, and T. Yamagata. (2008). "A Bias-adjusted LM Test of Error Cross-section Independence." *Econometrics Journal* 11, 105–127.
- Saraç, Taha Bahadır(2014) "İşsizlikte Histeri Etkisi: Türkiye Örneği". *Ege Akademik Bakış*, 14(3), 335-335. <https://doi.org/10.21121/eab.2014318021>.
- Smyth, R. (2003) "Unemployment Hysteresis in Australian States and Territories: Evidence from Panel Data Unit Root Tests" *The Australian Economic Review*, vol. 36(2), 181–92.
- Taş. S. Ve Uğur, B. (2017) "Türkiye için İşsizlik Histerisi mi, Yoksa Doğal Oran Hipotezi mi Geçerlidir?" *Çukurova İİBF Dergisi*, 21(1),25-40
- Yılcı, V. (2009), "Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması" *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ

*Namık Kemal Öztürk**

Geliş/Received: 08.08.2019

Kabul/Accepted: 13.12.2019

Özet

Hükümet sistemleri bir ülkenin yönetim modelini veya siyasi gücün toplandığı merkezi işaret eder. Bu bakımdan devletler kendilerine uygun bir hükümet sistemi belirleyerek siyasal sistemin etkin işlerliğini sağlamaya çaba gösterirler. Günümüzde demokratik olarak kabul edilen ve kuvvetler ayrılığında mülhem üç ana hükümet sistemi olduğu genellikle kabul edilir. Bunlar; parlamenter sistem, yarı-başkanlık sistemi ve başkanlık sistemidir. Hükümet sistemlerinin anayasalarla benimsenip uygulanmasında ülkeler arasında önemli farklılıklar vardır. Bu nedenle bütün ülkeler için geçerli tek tip bir uygulama yoktur. Türkiye'nin yeni hükümet sistemine de bu açıdan yaklaşmak gerekir. Çünkü mevcut hükümet sistemlerinden hiçbirisiyle birebir uyum içinde değildir ve pragmatik ihtiyaçlar doğrultusunda dizayn edilmiştir. Bu bakımdan tamamen kendine özgü, her hükümet sisteminden belli kısımları bünyesinde taşıyan ama hiçbirine benzemeyen yeni bir yapılanma söz konusudur. Bu yeni yapılanma içinde kuvvetler ayrılığına eskisinden daha çok vurgu yapıldığı ancak bu vurgunun yüzeysel kaldığını söyleyebiliriz. Ayrıca sistemin işlerliğinin belli koşullar çerçevesinde düşünüldüğünü de belirtmek gerekir. Bu koşulların gerçekleşmemesi durumunda sistemin işlerliği sıkıntıya girecektir. Bu sıkıntıları aşmak için hem yürütme organına hem de yasama organına seçimleri yenileme yetkisi verilmiştir. Ancak seçimleri yenileme her zaman sorunları çözmeye yeterli olmayabilir. Bunun dışında hükümet sistemleri hakkında fikir üretebilmek için uzunca bir sürenin geçmesini beklemek ve kurumların nasıl işlerlik kazandığını görmek önemlidir. Ancak bu süreden sonra bir sistemin işlerliği hakkında kesin kanaatler oluşur. Dolayısıyla yeni hükümet sistemini yargılamak için biraz daha zamana ihtiyaç olduğunu ama bazı hususların ileride sorun oluşturabilecek potansiyele sahip olduğunu şimdiden söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Sistemleri, Parlamenter Sistem, Başkanlık Sistemi, Cumhurbaşkanlığı Sistemi, Yarı-başkanlık Sistemi, Kuvvetler Ayrılığı.

Abstract

Government systems represent the model of government or administrative organization of a country and point to the center where political power is concentrated. In this respect, states try to ensure the effective functioning of the political system by determining an appropriate system of government. Today, it is generally accepted that there are three main governmental systems that are democratically accepted and are excluded from the separation of powers. These; parliamentary system, semi-presidential system and presidential system. There are significant differences between countries in the adoption and implementation of government systems by constitutions. Therefore, there is no uniform practice for all countries. Turkey's new government system also needs to be approached from this angle. Because it is not in direct harmony with any of the existing governmental systems and has been designed in accordance with pragmatic needs. In this respect, there is a new structure which is completely unique, which contains certain parts of every government system but is unlike any other. In this new structure, we can say that there is more emphasis on the separation of powers than before, but this emphasis remains superficial. It should also be noted that the operability of the system is considered under certain conditions. If these conditions are not fulfilled, the system will become inoperable. To overcome these difficulties, both the executive and the legislature were given the authority to renew the elections. However, renewing elections may not always be enough to solve problems. In addition, it is important to wait for a long time to come up with ideas about government systems and to see how the institutions operate. Only after this time, there are certain conclusions about the operability of a system. Therefore, it is possible to say that some time is needed to judge the new system of government, but some issues have the potential to cause problems in the future.

Key Words: Government Systems, Parliamentary System, Presidential System, Semi-Presidential System, Separation of Powers.

GİRİŞ

Günümüzde, demokratik olarak kabul edilen üç ana hükümet sistemi olduğu genellikle kabul edilir. Bunlar; parlamenter sistem, yarı-başkanlık sistemi ve başkanlık sistemidir. Yarı-başkanlık sistemi ve parlamenter sistem esasında Montesquieu'nun öngördüğü klasik personel ve organların ayrılığı ilkesi ile tam uyumlu değildir. Özellikle parlamenter sistemde yasama, yürütme ve yargı ayrılığı olarak bilinen ilkenin önemli ölçüde esnetildiği ve ayrılığın kuvvetler arasında işbirliği ve özdeşleşmeye döndüğünü, asıl ayrılığın ise iktidar ve muhalefet arasında olduğunu söyleyebiliriz. Başkanlık sistemi ise kuvvetlerin katı ayrılığını esas alır. Bu sistemde seçimleri “kazanan her şeyi alır ilkesi” esasında iktidarın düşme korkusu yaşamadan ülkeyi yönetmesini anlatır. Bu nedenle kuvvetler ayrılığı ilkesi yeterli olmasa da demokratik hükümet sistemlerini belirlemede kullanılan önemli bir kriter işlevini görür. 1982 Anayasasının ilk halinde düzenlenen Cumhurbaşkanlığı klasik parlamenter sistem şablonuyla tam olarak uyum içinde değildi ama Türkiye hükümet sistemi olarak kuvvetler ayrılığı ilkesine göre parlamenter sistem içinde yer almaktaydı. Son anayasa değişiklikleriyle Türkiye'nin hükümet sistemi parlamenter sistemden tamamen uzaklaştı ve ihtiyaçlar doğrultusunda Cumhurbaşkanının ön planda tutulduğu yeni bir yapılanmaya gidildi. İşte bu yeni yapılanma çalışmanın odaklandığı temeli oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'nin yeni hükümet sisteminin temel özellikleri belirlenerek, sistemin işleyiş dinamikleri analiz edilecektir. Sistemin işlerliği incelenirken ortaya çıkış koşulları, kuvvetler ayrılığı ve diğer hükümet sistemlerine benzerlikleri üzerinde de durulacaktır.

1. KISA BİR TARİHÇE

Türk anayasaları hükümet sistemleri açısından incelendiğinde bir istisna haricinde parlamenter hükümet modeline yakın bir çizgide kalındığı görülmektedir. Mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçişi simgeleyen Kanun-i Esasi ile ilk kez meclis oluşturulmuş ve padişahın yetkilerinde önemli kısıtlamalara gidilmiştir. Buna göre yasama organı Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan isimli iki meclisten oluşmaktaydı. Heyeti Ayan üyeleri doğrudan doğruya padişah tarafından seçilmekte, Heyet-i Mebusan üyeleri kısmi bir seçimle belirlenmekteydi. Bu sistemde yürütme yetkisi padişaha aitti ve padişah bu yetkisini Vekiller Heyeti ile kullanacaktı. Bu heyetin göreve gelmesinde ve görevden uzaklaştırılmasında padişah tam yetkiliydi. Vekiller Heyeti parlamentoya karşı değil, padişaha karşı sorumluydu. Padişahın önemli yetkilere sahip olduğu bu sistemin parlamenter sistem olduğunu söylemek zordur (Tunç vd., 2011: 30). Padişah yürütmenin arka planda sahibidir ve meclisin yarısını kendisi belirlemektedir. 1909 değişikliği ile bakanların meclise karşı sorumluluğu kabul edilmiş ve padişahın mutlak veto yetkisi kaldırılmıştır. Bu değişikliklerin ardından Meclis-i Mebusan sistem içinde en önemli kurum olarak ortaya çıkmıştır. Bu değişimin parlamenter monarşinin kurulması yolunda atılan ilk adım olduğunu söylemek mümkündür (Gül, 2018: 62). 1921 Anayasası ise Meclis Hükümeti Sistemi'ni benimsemiştir. Kısa bir süre sonra bu uygulamadan vaz geçilmiş ve 1924 Anayasası ile parlamenter sistem ve meclis hükümetinin mekanizmalarını içinde barındıran karma bir sistem öngörülmüştür.

1924 Anayasasında bu iki anayasadan etkilenilmekle beraber daha çok parlamenter sisteme ait özelliklerin ağır bastığı söylenebilir. Egemenlik yetkisini millet adına tek başına kullanan meclisin yasama ve yürütme yetkisini kullanması, meclisin hükümeti her zaman denetleyebileceği ve düşürebileceği halde hükümetin meclisi feshetme yetkisinin olmaması 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti sistemini benimsediğini gösterir. Yürütme yetkisini Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunun kullanması, başbakanın Cumhurbaşkanı'nca Meclis üyeleri arasından tayin olması parlamenter rejimin özelliklerindedir. 1924 Anayasası'nın getirdiği sistem “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı” olarak da isimlendirilmiştir (Özbudun, 2005:31-32).

1961 Anayasası parlamenter sistemi bütün kurumlarıyla düzenleyen ilk anayasadır. Bu anayasaya göre, yürütme Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşmaktaydı. Cumhurbaşkanı siyasi açıdan sorumsuzken, Bakanlar Kurulu'nun meclise karşı siyasi sorumluluğu vardı. Yasama işlevi ise Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan TBMM tarafından yerine getirilmekteydi. Millet Meclisi üyeleri halkın oyu ile belirlenmekteydi. Cumhuriyet Senatosu'nda ise üç tür senatör vardı. Yüz elli senatör halk tarafından, on beş senatör Cumhurbaşkanı tarafından seçilmekteydi. Ayrıca “tabi üyeler”

diye nitelendirilen üyeler bulunmaktaydı. Bunlar Milli Birlik Komitesi üyeleri ve eski Cumhurbaşkanlarından oluşmaktaydı (Tunç vd., 2011: 48-49).

1982 Anayasasının ilk hali, daha önceki anayasa gibi parlamenter sistem geleneğini devam ettirmiştir. Anayasanın 8. maddesinde yürütme yetkisini Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu arasında paylaşması, 101 ve 105. maddelerde Cumhurbaşkanının tarafsız ve sorumsuz bir makam olduğunun belirtilmesi parlamenter sistemin temel özelliklerindedir. Bunun yanında hükümetin göreve başlarken ve görev sırasında meclisin güvenine tabi olacağını düzenleyen 110. ve 111. maddeleri, bakanlar kurulunun sorumluluğunu düzenleyen 112. madde parlamenter rejim ile uyumlu düzenlemelerdir. 99. maddede TBMM'ye hükümeti düşürme yetkisi tanınması ve son olarak 116. maddede Cumhurbaşkanına TBMM seçimlerini yenileme yetkisinin verilmesi de 1982 Anayasasının parlamenter sistemi benimsediğini göstermektedir (Yazıcı, 2011:124-125).

2. YENİ SİSTEM ARAYIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1982 Anayasasındaki parlamenter sistemin değişmesi gerektiği yolunda öneri ve eleştirilerin özellikle cumhurbaşkanı Turgut Özal'dan başlayarak zaman zaman gündeme getirildiğini görmekteyiz. 1987 yılında Turgut Özal, Anayasanın cumhurbaşkanına tanıdığı yetkilerin aynen korunmasını ancak cumhurbaşkanının beş yıllık süre için iki turlu mutlak çoğunluk yöntemiyle halk tarafından seçilmesini dile getirmiştir. Genel seçimler ile cumhurbaşkanı seçiminin aynı gün yapılmasını savunan Turgut Özal, Cumhurbaşkanının en çok iki dönem için seçilmesini öneriyordu. Turgut Özal'ın bu tasarısı asıl hedefi olan başkanlık sistemine ulaşmak için bir ara sistem getirme düşüncesiydi. Ancak o dönem Turgut Özal'ın bu düşüncesi siyasi partiler tarafından ilgi görmedi. 1997 yılına gelindiğinde tarihe 28 Şubat Olayı olarak kaydedilecek "post modern" darbe olarak da adlandırılan gelişmeler sonucunda Başbakan Necmettin Erbakan istifa etmek zorunda kalmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel dört yıllık görevinde üç tane hükümet onayladığını söyleyerek parlamenter sistemin terk edilmesi gerektiğini tekrardan dile getirmiştir. Demirel'in bu önerisi siyasiler tarafından eleştirilmiş ve bu öneri de destekçi bulamamıştır (Yazıcı, 2011, s. 160-164).

Anayasada Cumhurbaşkanına verilen görevleri Türk siyasi hayatındaki birtakım gelişmelerden ayrı düşünmek gerçeğin önemli bir yönünü görmezden gelmek demektir. Çünkü hem 1961 hem de 1982 Anayasaları devlet iktidarını ele geçirmek isteyen asker-sivil bürokratların devlet kurumlarıyla ittifak kurarak seçilmiş siyasi aktörlerin "by pass" edilmesi ve onlar üzerinde vesayet kurma arayışlarının ürünüdür. İşte bu arayış sonucunda gerçekleştirilen ve plebisiter yönleri ön plana çıkan anayasalarla Cumhurbaşkanlığı asker-sivil bürokrat ve yargı organları ile yakın organik bir bağ içinde tasarlanmış ve sivil siyaset üzerinde vesayet makamı olarak düşünülmüştür. Cumhurbaşkanlarının neredeyse her alanda önemli konumda bulunan görevlileri atama yetkisinin verilmesi bu ittifak arayışının yapısal-kurumsal ayağını oluşturmaktadır. Çok sayıda yetki ve görev verilen Cumhurbaşkanının klasik parlamenter sistemdeki gibi görevleriyle ilgili suçlardan dolayı sorumsuz tutulması ise onları daha rahat hareket etme noktasına getirmiştir. Sorumsuzluğun doğal sonucu ise Cumhurbaşkanlarının vatana ihanet dışında görevlerine son verilmesinin mümkün olmamasıdır. Dolayısıyla istikrarsız hükümetlerin bulunduğu bir dönemde yürütmenin başı olarak bu görevi yerine getirecek, siyasetle ilişkileri nedeniyle yasama ve bürokratları atama yetkisi ile de yargı üzerinde kontrol kurabilecektir (Öztürk, 1992:75).

Bürokrasinin hükümetin kontrolü altına alınması Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar gelen süreç bakımından son derece önemlidir. Zira Cumhuriyeti kuran kadronun asker-bürokrat kökenli olması ve askerlerle yakın ilişki içinde olması daha sonraki dönemlerde askerlerin devlet işlerinde her zaman kendilerini önemli bir konumda görmelerine neden olmuştur. 1960 darbesinin temelinde yatan gerekçe de esasında asker-sivil belli bir laiklik ideolojisine mensup bürokratların iktidarı yeniden ele geçirme girişimleridir. Nitekim bürokratlar 1961 Anayasası ile bu amaçlarına ulaşmışlar, devletin gözetim ve denetimi yeniden siyaset üzerinde vesayet kuran asker ağırlıklı bürokratların eline geçmiştir. Bu dönemde Anayasa Mahkemesi de aktif bir şekilde siyasi konularla ilgili kararlar alarak askerlerin

laiklik yanlısı siyasi tutumlarını desteklemiş ve siyaset üstünde bir vesayet makamı gibi hareket etmiştir. İşin asıl ilginç tarafı 1961 Anayasası ile oluşturulan Cumhurbaşkanlığının siyaset üzerinde ikinci bir vesayet makamı olarak tasarlanmış olmasıdır. Cumhurbaşkanının vesayet makamı olarak düşünülmesinin temelinde yatan düşünce ise bu makama asker kökenli kişilerin getirilmesidir. Gerçekten de bu anayasanın yürürlüğü süresince bu makamı işgal edenlerin hepsinin asker kökenli oldukları göz önüne alınacak olursa Cumhurbaşkanlığının Türk Silahlı Kuvvetleri açısından seçilmiş organları denetlemenin bir aracı olduğu ortaya çıkar (Yazıcı, 2012:154-156).

Aynı anlayış 1982 Anayasası için de geçerlidir. Üstelik bu anayasanın düzenlediği Cumhurbaşkanlığı klasik parlamenter sistem şablonuna uygun da değildir. Yasama, yürütme ve yargı alanında çok sayıda yetki ve görevi olan bir Cumhurbaşkanı eskisinden çok daha güçlü bir şekilde siyaset üzerinde vesayet uygulamalarını koordine edebilecektir. Yasama, yürütme ve yargı alanındaki yetkileriyle donatılmış bir Cumhurbaşkanı asker olmasa bile askerlerle yakın bir çalışma ortamına girerek halkın seçmiş olduğu hükümeti işlevsiz hale getirebilir. Nitekim Süleyman Demirel'in ve ondan sonra işbaşına gelen A. Necdet Sezer'in aktif politikaya sık sık müdahale etmeleri bu vesayet ilişkisinin bir yansıması olarak görülebilir. Biryanda bütün önemli yargısal ve idari kurumların başkan ve üyelerini atamaya yetkili kılınmış bir Cumhurbaşkanı, diğer yanda askeri bürokrasinin sürekli laiklik elden gidiyor diye darbe tehditleri sivil hükümetlerin iş yapmalarına engel oluşturmuştur. Bu ikili yapıya akademi çevrelerinin ve Anayasa Mahkemesi'nin de katılımı ile "28 Şubat post-modern" askeri darbesi gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de askeri bürokrasi, Cumhurbaşkanlığı ve Anayasa Mahkemesinden oluşan üçlünün belli bir ideolojik çizgi doğrultusunda ittifak ve hareketleri ve siyaset üzerine kurdukları vesayet sonrası siyasi aktörler harekete geçmiş 1982 Anayasasında önemli değişikliklere gidilmiştir. Son anayasa değişikliğiyle gerçekleştirilen sistem değişimi ihtiyacının da bu askeri bürokrasi-Cumhurbaşkanlığı-Anayasa Mahkemesi üçlüsünün laiklik konusundaki dar bakış açıları ve uygulamalarına bir tepki olarak ortaya çıktığını söylemek gerekir (Öztürk, 2017:277-355).

İktidar üzerinde askerlerin vesayeti adeta Demokles'in kılıcı gibi varlığını sürekli hissettirmiştir. Asker ve yargının başını çektiği bürokratik vesayet hiçbir sınır ve denetime tabi olmadan kendi istek ve görüşlerini siyasetçilere dayatma hakkını kendilerinde görmüşlerdi. Ordu siyaset ilişkilerinde dönüm noktalarından biri 27 Nisan 2007 tarihinde TBMM'de cumhurbaşkanı seçiminde ilk turdan sonra yaşanan olaylardır. AK Parti adayı Abdullah Gül'ün normal koşullarda cumhurbaşkanı seçilmesinin önünde herhangi bir engel yoktu. O gece Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesini engellemek için Genelkurmay'ın internet sitesinde e-muhtıra diye anılan bildiri yayınlandı. Bildiride cumhurbaşkanının seçimine müdahaleyi haklı göstermek için irtica ve kürtçülük tehditleri kullanılarak askerlerin sivil müttefiklerini (Anayasa Mahkemesi) harekete geçirilmesi hedefleniyordu. İşin ilginç tarafı bu metinde hükümetin laikliği yeniden yorumlama girişimleri, Kuran okuma yarışmaları ve Peygamber'in doğum günü kutlamaları laiklik karşıtı büyük eylemler olarak görülüyordu. Daha da ilginç ise silahlı kuvvetlerden başka hiç kimse bu eylemleri laiklik karşıtı olarak algılamıyordu (Kuru, 2016:141). Ancak bildiri askerlerin müttefiklerine destek çıktığı şeklinde algılandı ve CHP hemen harekete geçerek olayı Anayasa Mahkemesine taşıdı. Anayasa Mahkemesi de kendisinden beklenen ve daha önce de esirgemediği desteğini tekrarlayarak meşhur 367 kararını aldı. Hatırlanacağı gibi mahkeme cumhurbaşkanı seçilmek için gerekli olan 367 milletvekili sayısını oturumun açılması için gerekli karar sayısı olarak kabul etmişti. Mahkeme bu kararını anayasada hiçbir hüküm olmamasına rağmen alabilmişti (Yazıcı, 2012:200-205).

Danışıklı dövüş olduğu belirtilen Anayasa Mahkemesinin kararı, Genelkurmayın bildirisi ve kampanya haline gelen Cumhuriyet Mitinglerine rağmen AK Parti hükümeti geri adım atmadı ve ordu üzerinde hükümetin otoritesini vurgulayan karşı bildiriye yayınlayarak seçime gitme kararı aldı. 22 Temmuz 2007 seçimlerinde AK Parti % 47 oy ile daha güçlü olarak meclise geldi. Ağustos ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimine meclisteki bütün partiler katıldı ve 367 hilesi bertaraf edilerek Abdullah Gül cumhurbaşkanı seçildi. Ancak ordu ile ilişkilerdeki gerilim devam etti. Nitekim komutanlar Abdullah Gül'ün yemin törenine ve meclisin açılış törenlerine katılmadılar (Karpaz, 2012:263). Başarısızlıkla sonuçlanan e-muhtıra girişimi, hükümetin karşı tavrı ve seçimlerde halkın AKP'yi tercih etmesi askeri vesayet etkisinin önemli ölçüde kaldırıldığına tipik göstergeleri olarak okunabilir. 2007 den sonra darbe planlarıyla ilgili olarak açılan davalar ve bu davalarda üst düzey komutanların mahkûm olması halkın gözünde askerlerin prestijini önemli ölçüde zayıflattı. 2010 referandumu ile Anayasa Mahkemesinin üye sayısı artırılarak mahkeme üyeleri içinde siyasi bir denge sağlandı. Sivil mahkemelerin askerleri yargılama yetkileri genişletildi ve cumhurbaşkanı ile başbakanın Yüksek Askeri Şura kararlarına müdahaleleri ve belirleyici olmalarıyla birlikte askerlerin siyasi alana müdahaleleri iyice sınırlandı.

2012'de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından hazırlattırılan yeni anayasa taslağı Meclis Uzlaştırma Komisyonu'na sunuldu. Söz konusu taslakta yasama organı ile yürütme organının ayrı seçimler ile seçilmesi ve yürütmenin yasama organına karşı sorumlu olmaması yönünden taslağın başkanlık sistemini andırıldığı söylenebilir. Taslağa göre, yürütme yetkisi Başkan'da, yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, yargı yetkisi ise yargı kurumlarında toplanmaktadır. Bu yönüyle taslakta savunulan sistemin başkanlık sistemi olduğunu söylene de taslaktaki diğer özellikler göz önüne alındığında Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan başkanlık sisteminden farklı olduğu görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan Türkiye için en iyi yönetim modelinin başkanlık sistemi olduğunu savunmuştur. Ayrıca liderliğini yürüttüğü AK Parti aktörleri; siyasette istikrar, demokrasinin pekişmesi, yönetimde çift başlılık sorununun çözülmesi, yürütme organının etkin karar alması, yönetimde bürokratik vesayet sona erdirilmesi, yasama-yürütme organının tamamen birbirinden ayrılarak her iki organın görevlerini daha etkin olarak yapması, halkın doğrudan seçtiği bir yürütme organıyla halka hesap verilebilirliğin sağlanması, Cumhurbaşkanının Meclis tarafından seçilmesi sürecinde ortaya çıkan krizlerin sonlandırılması gibi gerekçeler ileri sürmüştür.

Uzun bir dönem tartışma gündeminde yer almasına karşın somut bir metne dönüşemeyen hükümet sistemi arayışları 2016 yılının sonlarında Ak Parti'nin ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin önerisi ile Meclis gündemine getirilerek 330'un üzerinde oy almış ve halk onayına sunulmak üzere kabul edilmiştir. Değişikliklere ilişkin halk oylaması 16 Nisan 2017 Pazar gününde yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı sistemi adını taşıyan anayasa değişikliği önerisi ile yürütmede teklik, yasama ve yürütmenin birbirinden ayrıldığı, yasama ve yürütme seçimlerinin aynı günde yapılması, cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesi, yasama ve yürütme makamlarının koşullar oluştuğunda karşılıklı olarak seçim yenileme kararı alabilmeleri gibi yenilikler getirilmiştir.

Eskiden asker, aydınlar, yargı ve üniversiteden oluşan ve CHP şemsiyesi altında birleşen koalisyon artık dağılmış durumdadır. Yönetime meşru olmayan yollardan el koyma girişimlerini demokrasiyi kurtarma ve laikliğe sahip çıkma eylemi olarak meşrulaştıran bu koalisyonun dağılması tarihsel öneme sahip bir olaydır. Kemal Karpaz bu olayı Jön Türklerden bu yana Osmanlı ve Cumhuriyet rejimlerine egemen olan, hükümetin devletçi, laik bir elit tarafından boyunduruk altına alınması geleneğine son verilmesi olarak değerlendirmektedir (Karpaz, 2009:121-122).

Öncelikle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi sağlanarak askerlerin sistem üzerindeki etkisi kırılmaya çalışılmıştır. Bu hususta önemli bir mesafenin alındığını ve Abdullah Gül ve R. Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlıkları döneminde askeri bürokrasinin sivil hükümet üzerindeki baskısının önemli ölçüde azaldığını ama tamamen ortadan kalkmadığını belirtmek gerekir. En son yaşanan 15

Temmuz 2016 Fetullahçı darbe girişimi bardağı taşıran son damla olmuş, 16 Nisan 2017 anayasa referandumunu ile hem hükümet sistemi değiştirilmiş, hem de askeri bürokrasinin tamamen sivil yönetimin kontrolüne geçmesini sağlayacak etkili önlemler alınmıştır. Askeri liselerin kapatılması, harp okullarının yönetim ve müfredatlarında yapılan değişikliklerle yeniden düzenlenmesi ve kuvvet komutanlıklarına Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan atamaların yapılabilmesi bunlar arasında sayılabilir.

10 Ağustos 2014 tarihli seçimle cumhurbaşkanı ilk kez halk tarafından seçildi. Bu seçimle birlikte esasında Türkiye’de yarı-başkanlık sistemine yönelik fiili bir kayma olduğu söylenebilir. Bunun elbette birçok gerekçesi vardır. Öncelikle yasal bakımdan 1982 Anayasası Cumhurbaşkanının yetki ve görevlerini belirlerken özellikle 1958 Fransız Anayasasından esinlenmiştir. Aradaki temel farklılık Fransız Anayasasında cumhurbaşkanının yetkileri daha açık olarak belirlenmiştir. İkinci olarak, Türkiye’de Cumhurbaşkanı Anayasanın ilk metnine göre meclis tarafından seçilmekteydi. 21 Ekim 2007 tarihli halk oylaması ile Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi yoluna gidildi ve sistem yarı-başkanlık sistemine biraz daha yaklaştı. Esasında anayasadaki yetkileriyle birlikte düşündüğümüzde Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi mevcut sistemin nitelik değiştirmesi açısından yeterlidir. Halk tarafından seçilen ve kendisine anayasa ile tek başına ve bakanlar kurulu ile birlikte kullanabileceği çok sayıda yetki verilen güçlü bir cumhurbaşkanının olduğu bir sistemi yarı-başkanlık sistemi olarak görmek gerekir. Cumhurbaşkanının Bakanlar Kuruluna başkanlık etmesiyle birlikte diğer hususları da göz önünde bulunduracak olursak Türkiye’de fiilen ve hatta anayasal bakımdan 2014-2017 yıllarında yarı-başkanlık sistemine geçildiği söylenebilir³.

Parlamente sistemde halka karşı sorumlu olan hükümet olduğu için cumhurbaşkanları genellikle sembolik /seramonik yetki ve görevlere sahiptirler. Örneğin Birleşik Krallık’ta Kral/Kraliçe 1704 yılından beri fiilen bir devlet yetkisini kullanmamıştır. Meşruti monarşilerin cumhuri rejimlerdeki karşılığı olan cumhurbaşkanlarının da parlamente sistemlerde doğrudan devlet yönetme yetkilerini kullanmamaları bu geleneğin bir yansıması olarak düşünülmektedir. Bu nedenle teorik çalışmalarda Cumhurbaşkanının sembolik yetkilere sahip olması gerektiği ve mevcut yetkilerinin de bu doğrultuda yorumlanması gerektiği yolunda fikirler ileri sürülmüştür. 1982 Anayasasının önemli ölçüde etkisinde kaldığı 1958 Fransız Anayasası her ne kadar yarı-başkanlık sistemini benimsemiş olsa da Cumhurbaşkanının yetki ve görevleri açısından iki anayasanın büyük benzerliği dikkat çekmektedir. Hatta 16 Nisan 2018’de halk oylaması sonucunda değişen Cumhurbaşkanının seçilme usulündeki benzerlik bile dikkat çekici boyuttadır. Fransız Anayasasının yedinci maddesinin üçüncü fıkrasına göre Cumhurbaşkanı doğrudan genel oyla ve iki turlu çoğunluk sistemiyle seçilmektedir. Adaylardan biri ilk turda mutlak çoğunluğu sağlar ise ikinci tura gerek kalmamaktadır. Ancak bu çoğunluk sağlanamaz ise ikinci oylama ilk oylamayı takip eden ikinci Pazar günü yapılır. İkinci tura ilk turda en çok oy almış olan iki aday katılabilir ve basit çoğunluk ilkesine göre geçerli oyların çoğunu alan aday seçimi kazanır (Aktaş, 2015:130).

Anayasanın değiştirilen 102 maddesinin ikinci fıkrası ise şöyledir “Genel oyla yapılacak seçimde, geçerli oyların salt çoğunluğunu sağlayan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. İlk oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamayı izleyen ikinci Pazar günü ikinci oylama yapılır. Bu oylamaya, ilk oylamada en çok oy almış olan iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur”. Görüldüğü gibi her iki anayasanın cumhurbaşkanının seçimini düzenleyen hükümleri birebir

³ Doktrinde de bu görüşün ağırlıkta olduğu belirtilmektedir. Bkz.Yavuz, Bülent, (2012), “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Hükümet Sistemleri”, Uluslararası Anayasa Kongresi Metinler Kitabı:3, İstanbul Kültür Üniv. Yayınları, İstanbul, s.70-71; Bilir, Faruk, (2012), “2007 Anayasa Değişikliği Çerçevesinde Türk Hükümet Sisteminin Değerlendirilmesi”, Uluslararası Anayasa Kongresi Metinler Kitabı:3, İstanbul Kültür Üniv. Yayınları, İstanbul, s.60.

aynıdır. Her ikisinde de cumhurbaşkanına yasama, yürütme ve yargı alanlarında yetkiler verilmiş ve bu yetkilerden bazılarını cumhurbaşkanlarının doğrudan kullanabilecekleri belirtilmiştir. Ancak devlet başkanının yetkileri bakımından Fransız anayasası daha net ifadeler kullanırken 1982 Anayasasının ilk şekli cumhurbaşkanının yetkilerini parlamenter sistemle uyumlu olabilecek bir boyutta tutmaya ve asıl yetkiyi bakanlar kuruluna vermeye gayret etmiştir. Ancak buradan 1982 Anayasasında düzenlenen cumhurbaşkanlığı sisteminin parlamenter sistemle çok uyumlu olduğu yolunda bir sonuç çıkarılmamalıdır. Fransız sistemini benimseyen Avusturya, İrlanda ve İzlanda tipik parlamenter sistemle yollarına devam etmişlerdir. Bu ülkelerde Cumhurbaşkanları anayasa ile kendilerine tanınan çok sayıda yetkiyi kullanmaktan imtina etmişler ve parlamenter sistemdeki bir cumhurbaşkanı gibi hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Nitekim Sartori bu ülkelerin yarı-başkanlık sistemi olarak görülmemesi gerektiğini söylemektedir (Aktaş, 2015:129). Oysa Türkiye’de parlamenter model içinde kalınmakla birlikte Fransa’ya benzer şekilde Cumhurbaşkanı’na önemli yetki ve görevler verilmiştir ve bu yetkiler klasik parlamenter model şablonunu hayli zorlar niteliktedir. Üstelik Türk Cumhurbaşkanları 1982 Anayasasıyla kendilerine verilmiş yetkileri genellikle kullanma eğilimi içinde olmuşlardır.

1982 Anayasası, 1921 Anayasası hariç olmak üzere kendinden önceki cumhuriyet anayasalarının benimseme eğilimi gösterdiği parlamenter sistem geleneğini bir süre devam ettirmiştir. Uzun bir süre tartışma gündeminde yer almasına karşın somut bir metne dönüşemeyen hükümet sistemi arayışları 2016 yılının sonlarında Ak Parti’nin ve Milliyetçi Hareket Partisi’nin önerisi ile Meclis gündemine getirilerek 330’ün üzerinde oy almış ve halk onayına sunulmak üzere kabul edilmiştir. Değişikliklere ilişkin halk oylaması 16 Nisan 2017 Pazar gününde yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı sistemi adını taşıyan bu anayasa değişikliği ile tek başlı yürütme, yasama ve yürütme seçimlerinin aynı günde yapılması, cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesi, yasama ve yürütme makamlarının koşullar oluştuğunda karşılıklı olarak seçimleri tekrarlama kararı alabilmeleri gibi yenilikler getirilmiştir. 09 Temmuz 2018 tarihi itibarıyla Cumhurbaşkanı mecliste yemin ederek görevine başladı ve Türkiye’nin hükümet sistemi hukuki ve fiili olarak tamamen değişti (Öztürk, 2018:330).

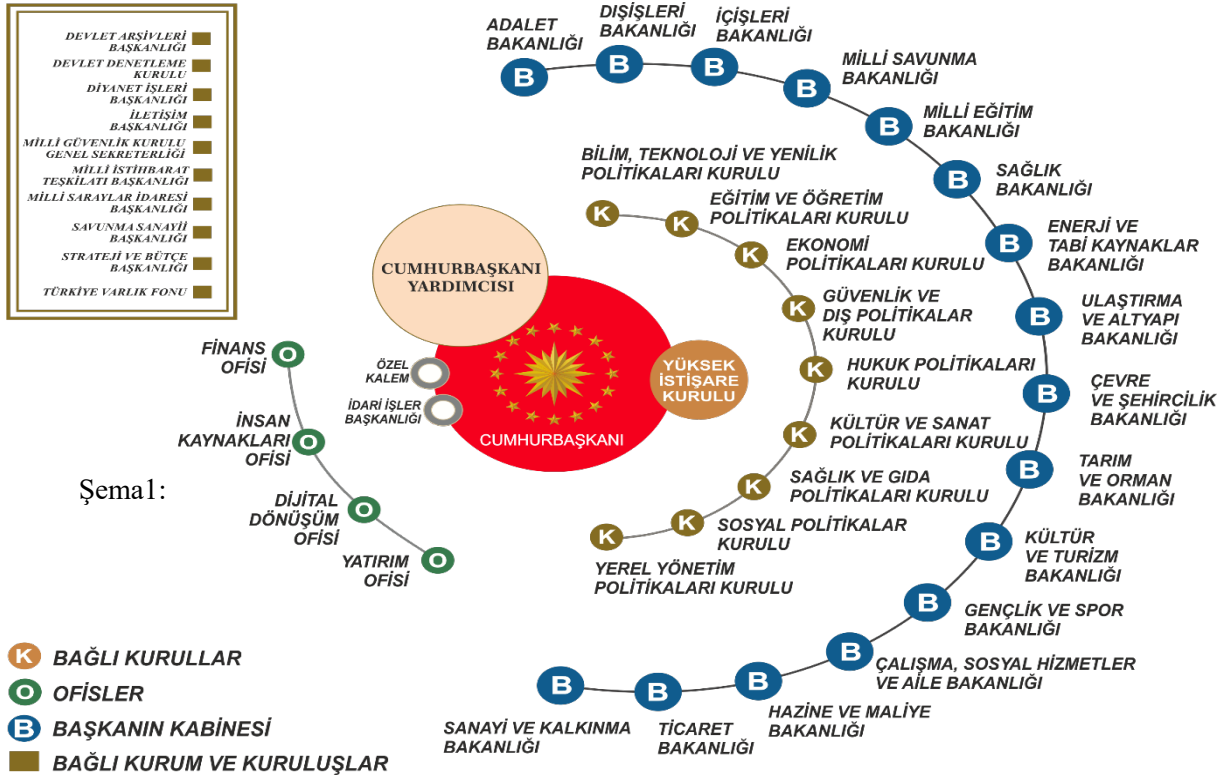
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, demokratik hükümet sistemleri tipolojisinde devlet başkanının sahip olduğu yetkiler bakımından Başkanlık Hükümeti Sistemine benzemektedir. Yeni model, ana karakteri itibarıyla parlamentolu rejimde yaşanan, yürütme erkinin istikrarsızlığını ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin iki belirgin karakterinden biri, yürütmenin (Cumhurbaşkanının) halk tarafından seçilmesi, Anayasada belirtilen süre boyunca (beş yıl) herhangi bir güvene muhtaç olmaksızın görevini sürdürmesidir. Diğer karakteri ise, beş yıllığına seçilen TBMM’nin yasama erkini elinde bulundurmasıdır. Sistemin işlerliği yasama ve yürütme organının aynı partinin elinde olmasına bağlıdır. Seçimlerde cumhurbaşkanı başka partiden, meclis çoğunluğu başka bir partiden çıkarsa sistemin işlerliği fiili koalisyonların yürütülebilmesine kalmaktadır. Bunun için yeni sistemde hem cumhurbaşkanına hem de meclise seçimleri yenileme imkânı getirilerek muhtemel krizlerin seçimlere giderek aşılması hedeflenmiştir.

Belirtmek gerekir ki, hükümet sistemleri sadece yasal-kurumsal düzenlemelerle tanımlanamazlar. Devletin başında olan kişilerin güçlü veya zayıf bir yönetim göstermesi de hükümet sistemlerini değerlendirmede önemli bir faktördür. Aksi doğru olsaydı Avusturya, İrlanda ve İzlanda’daki parlamenter sistem uygulamaların anlaşılması kolay olmazdı. Zira bu ülkelerde anayasal sistem tam bir yarı başkanlık sistemini öngörmektedir ama bu ülkelerin cumhurbaşkanları tamamen bir parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanı gibi davranır. Bu nedenle belirtilen ülkelerin sistemi esasında parlamenter özelliklerini korur. ABD’nin tarihi güçlü ve zayıf liderlik özellikleri gösteren ve kurumların karşılıklı güç ve yetkilerinin değiştiği başkanlarla doludur. Bill Clinton, Barack Obama ve Trump’ın liderlik davranışı başkanların sistem içindeki güç pozisyonunu önemli ölçüde etkilemektedir. Benzer şekilde Sovyetler Birliğinde son dönemde sırayla başbakanlık yapan Putin ve Medvedev’in kişilikleri sistemdeki güç yoğunlaşmasının liderin kişiliği ile ne kadar yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Türkiye’de 2007 değişikliği ile halk tarafından cumhurbaşkanı seçilen Abdullah Gül ile R. Tayyip

Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı stilleri arasındaki farklılık, kişilik özelliklerinin siyasal sistem üzerinde çok etkili olduğunun tipik göstergesi olarak kabul edilebilir (Ateş, Bektaş, 2018: 292-314).

3. YENİ SİSTEMDE KURUMSAL YAPILANMA

Yeni sistemde idari yapı bakımından klasik bakanlık modeli devam etmekle birlikte, Cumhurbaşkanlığı merkez teşkilatında önemli değişikliklere gidilmiş ve sistemin işlerliğini artırmak için yeni ofis ve kurullar teşekkül ettirilmiştir.

Şekil 1: 1 Nolu CBK'ya göre Cumhurbaşkanlığının teşkilat yapısı

1 Nolu CBK Cumhurbaşkanlığı teşkilatı hakkında çıkarılmıştır. Bu kararnamede en yüksek Devlet memuru olarak gösterilen İdari İşler Başkanı, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığının en üst amiridir (1.md.) İdari İşler Başkanı bütün birimlerin faaliyetlerini, işlemlerini ve hesaplarını denetlemekle görevli ve yetkili olup belirtilen hizmetlerin mevzuata, Cumhurbaşkanının politika ve talimatlarına uygun olarak yürütülmesinde Cumhurbaşkanına karşı sorumludur (3.md.). İdari İşler Başkanı bu yönüyle sadece en yüksek Devlet memuru olmayıp aynı zamanda bütün idareyi denetleyen ve kontrol eden yüksek müfettiş gibidir. Cumhurbaşkanının emir ve politikalarının gereğinin yapıp yapılmadığını en üst düzeyde denetleme ve gereğini yapma yetki ve göreviyle donatılmıştır. İdari İşler Başkanı, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü, Başdanışmanlar, Danışmanlar ve Genel Müdürler

Cumhurbaşkanı tarafından, diğer personel ise İdari İşler Başkanı tarafından atanır veya görevlendirilir (12.md.1.f.). Belirtilen kararnamede İdari İşler Başkanlığı dört birim şeklinde örgütlenmiştir. Bunlar: Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, Personel ve Prensipier Genel Müdürlüğü, Güvenlik İşleri Genel Müdürlüğü ile Destek ve Mali Hizmetler Genel Müdürlüğü olarak belirtilebilir (6. md.2.f.).

1 Nolu CBK'da Cumhurbaşkanlığı bünyesinde çok sayıda kurul ihdas edilmiştir. Bu kararnamenin 20.maddesine göre oluşturulan kurullar şöyle belirtilebilir: “a) Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu, b) Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu, c) Ekonomi Politikaları Kurulu, ç) Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu, d) Hukuk Politikaları Kurulu, e) Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu, f) Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu, g) Sosyal Politikalar Kurulu, ğ) Yerel Yönetim Politikaları Kurulu”. Bu kurulların Cumhurbaşkanına politika önermek, Cumhurbaşkanının önerileri doğrultusunda politika geliştirmek, bakanlıklar ile kurum ve kuruluşların uygulamalarını izleyerek Cumhurbaşkanına rapor sunmak ve Cumhurbaşkanının verdiği işleri yapmak gibi görevleri vardır (22.md.). Cumhurbaşkanı bu kurulların başkanıdır. Kurullar en az üç üyeden oluşur. Kurulların başkan ve üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevlerine son verilir. Cumhurbaşkanı kurul üyelerinden birini başkanvekili olarak görevlendirir (21 md.1,2.f.).

Yeni hükümet sistemiyle oluşturulan ve politika yapma yönü ağır basan bir diğer yapılanma ise ofislerdir. Ofisler, başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde doğrudan başkana bağlı, kendi alanlarıyla ilgili kamu politikalarının oluşturulması için gerekli veri ve bilgi üreten ve bunlara uygun şekilde politika önerileri oluşturan yapılardır (Akman, 2019: 47). 1 Numaralı CBK'nın 525. maddesine göre “Cumhurbaşkanlığına bağlı, özel bütçeli, kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip, Dijital Dönüşüm Ofisi, Finans Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi ve Yatırım Ofisi” ihdas edilmiştir. Bu ofislerin başkan ve yardımcıları da Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan atanırlar (3 Nolu CBK, 1 sayılı cetvel).

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 1.maddesine göre⁴ 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine 4. maddesinden sonra gelmek üzere 4/A maddesi eklenmiştir. “Millete ve devlete hizmeti geçmiş, bilgi ve birikim sahibi kişilerin bu kazanmalarından istifade edilebilmesi amacıyla Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu oluşturulmuştur. Kurul üyeleri Cumhurbaşkanınca belirlenir. Kurulun çalışma usul ve esasları ile Kurul üyelerine yapılabilecek ödemeler Cumhurbaşkanınca belirlenir.” Buna göre millete ve devlete hizmeti geçmiş bilgi ve birikim sahibi kişilerin kazanımlarından istifade etmek amacıyla muhtemelen Cumhurbaşkanına danışmanlık yapmak üzere yeni bir kurul oluşturulmuştur. Kurul üyelerinin niteliğini ve alacakları ücreti Cumhurbaşkanı belirleyecektir. Bu kurulun kaç kişiden oluşacağı, işlevleri, alacakları ücret tutarı gibi hususlara kararnamede yer verilmemiştir. Bu türden kurullara, zaman içinde değerlendirilip yenileri eklenebilir ve mevcut kurullardan bazıları kaldırılabilir. Sistem yeni olduğu için kurulların işlevlerini yerine getirip getirmediklerini anlamak için belirli bir sürenin geçmesine ihtiyaç vardır.

Cumhurbaşkanlığı bünyesinde çalışacak kamu personelinin niteliğinde de önemli değişiklikler yapılmıştır. 1 Sayılı CBK'nın 13. maddesine göre Cumhurbaşkanlığı merkez teşkilatında çalışacak personel için 5 farklı statü belirlenmiştir. Bunlar; kadrolu personel, kadroya bağlı süreli personel, kadroya bağlı olmayan süreli personel, kısmı zamanlı personel ve sözleşmeli personel şeklinde belirtilebilir.

⁴ 10/7/2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kararname, Kararname No:36, R.G. No:30775, tarih:15 05 2019.

Bunları kısaca açıklayacak olursak kadrolu personel, 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'na (DMK) tabi İdari İşler Başkanlığı kadrolarına naklen veya açıktan atanan istisnai memuriyetleri ifade eder. Kadroya bağlı süreli personel, başka bir kamu kurum veya kuruluşunun kadrosunda olup İdari İşler Başkanlığında 3 yıl veya daha fazla süreyle görevlendirilen personeli ifade eder. Kadroya bağlı olmayan süreli personel ise kadroları ve bütün özlük işleri kendi kurumlarında olan İdari İşler Başkanlığında görevlendirilen personeldir. Kısmi zamanlı personel, 13. maddenin 5. fıkrasına göre doktor, mühendis ve mimar gibi teknik personelin haftanın belli günlerinde veya günün belli saatlerinde İdari İşler Başkanlığında görevlendirilen personeli anlatır. Sözleşmeli personel ise, 14. maddeye göre yine İdari İşler Başkanlığı'nda 657 sayılı DMK ve diğer kanunların sözleşmeli personele ilişkin hükümlerine bağlı olmadan çalıştırılan kişilerdir.

Bu konuyla yakından alakalı bir diğer husus ise Cumhurbaşkanınca idari hizmet sözleşmesiyle memur atanmasına imkân hazırlanmasıdır⁵. 3 Nolu kararnamenin 5. maddesi sözleşme süresi kamu yöneticisinin görev süresi kadar olmak koşuluyla I sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevlere 657 sayılı Kanun ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkındaki hükümlere bağlı olmaksızın sözleşmeli personel istihdam edilebilecektir. Bu durumda Vali, Büyükelçi, Cumhurbaşkanlığı Ofis Başkanları gibi üst düzey kamu yöneticileri idari sözleşmeyle çalıştırılabilecektir.

Benzer şekilde 375 Sayılı Kanun Hükmündeki kararnameye ek 27. madde ile Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde öngörülmesi kaydıyla 657 Sayılı DMK ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkındaki hükümlere bağlı olmaksızın özel bilgi ve uzmanlık gerektiren geçici mahiyetteki işlerde yerli veya yabancı personelin tam zamanlı, kısmi zamanlı veya projelerle sınırlı olmak üzere istihdamına imkân hazırlanmıştır. Bu düzenleme değişen teknolojiye ayak uydurma bakımından kamu yönetiminin ihtiyaç duyacağı uzman personelin gerektiğinde yurt dışından da olsa karşılanmasının yolunu açmaktadır.

Bir diğer düzenleme ise yine 375 sayılı KHK'nın ek 28. maddesi ile getirilmiştir. Bu maddeye göre 657 sayılı DMK'na tabi personel istihdam edilmeyen kamu kurum ve kuruluşlarından teşkilatlanmalarına ilişkin Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde öngörülenlere ait hizmetler iş mevzuatı hükümlerine göre istihdam edilen personel eliyle yürütülür. Bu personellere ilişkin tüm ihtilaflar iş mahkemelerinde görülür. Bu madde ile büyük ihtimalle mevcut Cumhurbaşkanlığı ofislerinde ve yeni oluşturulacak ofis ve bürolarda nitelikli eleman istihdam edilebilmesinin yolu açılmaktadır. Çünkü özel sektördeki nitelikli çalışanların aldığı ücretler kamu kesimiyle kıyaslanamayacak kadar yüksektir. Dolayısıyla bu türden özel niteliği olan personeli kamu kesiminde istihdam edebilmek için belli alanlarla sınırlı olmak üzere yüksek ücretli profesyonel nitelikli iş mevzuatı hükümlerine tabi personel çalıştırılması mümkün olabilecektir.

Bu konuda önemli bir diğer husus ise istisnai memuriyetlerin sayısıdır. 657 Sayılı Kanun'un 59. maddesine göre "bu Kanunun atanma, sınavlar, kademe ilerlemesi ve dereceye yükselmesine ilişkin hükümleriyle bağlı olmaksızın tahsis edilmiş derece aylığı ile memur atanabilir". İstisnai memuriyetleri düzenleyen bu maddeye göre başta müşavirlikler olmak üzere çok sayıda üst düzey memurun ataması yapılmaktadır. Üstelik istisnai memuriyetler için bu kanundaki atama şartları, sınavlar ve derece yükseltilmesine ilişkin hükümler muafiyet kapsamına alınmıştır. Kısacası liyakat şartı aranmayan bu memurlukların sayılarının bu kadar çok olması bürokrasinin uzmanlık niteliğini olumsuz bir şekilde etkileyecek bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Üstelik bakanlık müşavirlerinin görev süresi

⁵ 375 Sayılı Kanun Hükmündeki Kararnameye ek 27. madde ve 3 Sayılı Kararnamenin 5. maddesi.

bakanın görev süresiyle paralellik arz eder. Her bakan değişiminde bütün müşavirlerin de değişmesi gerekir. Kurumlarının en üst düzeyinde çalışan, başkan, başkan yardımcısı, genel müdür ve daire başkanlarını, vali ve büyükelçileri, bölge ve il müdürlerini de kapsamı içine alan ve ihtiyaç duyuldukça Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle yeni üst ve orta düzey mevkileri de belirleyecek bir havuz oluşturmanın daha mantıklı olduğu sonucuna varılabilir.

703 Sayılı KHK'nın 178. maddesi ile 375 sayılı KHK'ya eklenen Ek 35. madde üst kademe kamu yöneticisi kadro, pozisyon ve görevlerine atanabilmek için Cumhurbaşkanlığı kararnamesinde belirtilen şartları taşımak gerekir hükmüne yer vermiştir. Dolayısıyla bu hükümden üst düzey kamu yöneticilerinin kimlerden oluşacağına Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle belirleneceği sonucu çıkarılabilir. Nitekim 10/07/2018-30474 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan "Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (3 Nolu Kararname), incelendiğinde Kararnamede I ve II sayılı cetvellerde yer verilen "kadro, pozisyon ve görevleri" işgal eden kişilerin üst düzey yönetici oldukları açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

4. YENİ SİSTEMİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Türkiye'nin yeni hükümet sistemine kamuoyunda "Başkanlık Sistemi", "Türk Tipi Başkanlık Sistemi", "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" gibi değişik isimler verilse de son dönemlerde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adlandırmasının daha çok tercih edildiği görülmektedir. Bu farklı isimlendirmelerin temelinde yatan gerekçe, yeni sistemin klasik hükümet sistemleri sınıflamasında hiçbirine tam olarak uymamasıdır. Dolayısıyla yeni sistemi adlandırmak için farklı isimler verilmesi doğal karşılanmalıdır. Bu sistemin temel özellikleri şöyle belirtilebilir:

1. Yürütme organı tek başlıdır. Tıpkı ABD'de olduğu gibi yürütme yetkisi başkanın elindedir. Cumhurbaşkanı istediği kişileri bakan ve başkan yardımcısı olarak atar ve istediği zaman bu kişileri görevden alabilir.

2. Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilir. Görev süresi beş yıldır ve bir kişi iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilir. Genel oyla yapılacak seçimde geçerli oyların salt çoğunluğunu alan aday, Cumhurbaşkanı seçilir. İlk oylamada bu çoğunluk sağlanamaz ise bu oylamayı izleyen ikinci Pazar günü ikinci oylama yapılır. Bu oylamaya, ilk oylamada en çok oy almış iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilir. Cumhurbaşkanı seçilen aday milletvekili ise meclis üyeliği sona erer (Any., md.101). Cumhurbaşkanı seçimleri ile meclis seçimleri birlikte yapılır ve her ikisinin de görev süresi beş yıldır. Cumhurbaşkanının seçimi aynen Fransız başkanının seçimi gibidir. Ancak, Fransa da meclis seçimleri ile başkanlık seçimleri farklı tarihlerde yapılır.

3. Cumhurbaşkanının yasama, yürütme ve yargı alanında çok sayıda yetki ve görevleri vardır. Aşağıda sayılanların dışında Cumhurbaşkanının çok sayıda atama yetkisi ve idareye ilişkin kararname çıkarma yetkisi anayasa ve kanunlarda düzenlenmiştir. Ayrıntıya girmeden Anayasanın 104. maddesindeki yetki ve görevleri şöyle belirtilebilir:

- Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir.
- Cumhurbaşkanı Devlet başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını temin eder.
- Gerekli gördüğü takdirde yasama yılının ilk günü TBMM'de açılış konuşması yapar.
- Ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında Meclise mesaj verir.
- Kanunları yayımlar.

- Kanunları tekrar görüşülmek üzere TBMM'ye geri gönderir.
- Kanunların, TBMM İç Tüzüğü'nün tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesiyle Anayasa Mahkemesinde iptal davası açar.
- Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanları atar ve görevlerine son verir.
- Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler.
- Yabancı devletlere Türkiye Cumhuriyetinin temsilcilerini gönderir, Türkiye Cumhuriyetine gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul eder.
- Milletlerarası antlaşmaları onaylar ve yayımlar.
- Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunar.
- Milli güvenlik politikalarını belirler ve gerekli tedbirleri alır.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil eder.
- Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verir.
- Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebepleriyle kişilerin cezalarını hafifletir veya kaldırır.
- Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. TBMM'nin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.
- Cumhurbaşkanı, kanunların uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak kaydıyla, yönetmelikler çıkarabilir.
- Kararnameler ve yönetmelikler, yayımdan sonraki bir tarih belirlenmemişse, Resmi Gazetede yayımlandıkları gün yürürlüğe girer.
- Cumhurbaşkanı, ayrıca Anayasada ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleri ile diğer görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır.

4. Cumhurbaşkanı bütçe kanununu meclise teklif eder (Any., md.161). Bütçe Cumhurbaşkanınca yapılır. ABD başkanının da bütçe teklif etme yetkisi vardır. Yürütmenin temel icra aracı bütçe olduğu için bu yetkinin Cumhurbaşkanında olmasında herhangi bir sakınca yoktur. Bütçe kabul edilmezse eski bütçeye, yeniden değerlendirme oranındaki artış ilave edilerek devam edilir. Bütçesi kabul edilmeyen Cumhurbaşkanının parlamenter sistemdeki hükümet gibi görevden ayrılması söz konusu değildir.

5. Kararname çıkarma yetkisi: Cumhurbaşkanının kararname çıkarma yetkisi ABD başkanının yetkisine benzetilmektedir (executive orders). Bu ülkede başkanların anayasanın 2. Maddesinden kaynaklanan yasama fonksiyonu niteliğinde, tek taraflı ve doğrudan, genel ve kişilik dışı kurallar koyma ve kaldırma yetkileri bulunmaktadır. ABD Başkanı anayasada açıkça yazmasa da bu yetkisini anayasal teamüllerden alır. Türk Cumhurbaşkanı ise bu yetkisini açıkça anayasadan almaktadır (Çolak, 2017: 60, 63). 104. madde Cumhurbaşkanına "Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" çıkarma yetkisi vermekte hatta

bu yetkinin sınırlarını da net olarak belirlemektedir. Buna göre Cumhurbaşkanı "Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez" hükmünü getirmiştir. Fransız yarı-başkanlık sistemine daha çok benzeyen bu mekanizma yeni sisteme monte edilmiş ve tıpkı Fransa Başkanı gibi Türkiye Cumhurbaşkanı da kararname çıkarma imkânına kavuşmuştur. Aynı benzerlik olağanüstü hallerde çıkarılan kararname açısından da geçerlidir.

6. Üst düzey kamu yöneticilerini atama yetkisi: 3 Nolu kararnamede yer verilen I sayılı cetveldeki üst düzey memurların büyük bir çoğunluğu (III sayılı cetvelde sayılan ve görev süreleri 3 veya 4 yıl olarak belirlenenler dışındakiler) siyasi nitelikli memurlardır. Bunların görev süreleri Cumhurbaşkanının görev süresine endekslenmiştir. Cumhurbaşkanının görev süresi dolduğunda bu cetvelde yer alan kadro ve pozisyondaki memurların da görev süreleri dolmuş sayılır. Bu cetvelde yer alan üst düzey memurların sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte bine yakın olduğu söylenebilir. Cumhurbaşkanı değiştiğinde yeni Cumhurbaşkanı neredeyse bütün üst düzey memurları atama imkânına kavuşmuş olmaktadır. Esasında bu durum yeni sistemin ruhuna çok aykırı olarak da düşünülmemelidir. Çünkü yürütme organını tek başına elinde bulunduran Cumhurbaşkanının birlikte çalışabileceği üst düzey yöneticileri seçme hakkının olması son derece doğaldır. İki sayılı cetvelde yer alan orta düzey yöneticiler bakımından Cumhurbaşkanının yetkisi "onaylama" kavramıyla ifade edilmiştir. Bu görevlere ve kadrolara bakanlık veya bağlı, ilgili kuruluşlarca yapılacak atamalarda Cumhurbaşkanı bu kişileri onamaya yetkili kılınmıştır. Bunun anlamı Cumhurbaşkanının onamadığı bir atanmanın yapılamayacak olmasıdır. Cumhurbaşkanı üst ve orta düzeydeki memurların atanmasında son sözü söyleme yetkisine sahiptir. Bu iki cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevleri birlikte düşündüğümüzde yeni göreve gelen bir Cumhurbaşkanının en az 4-5 bin civarında üst ve orta düzey memur atamak veya onaylamak durumunda kalacağı söylenebilir.

7. Yeni sistemde yasama ve yürütme arasında katı ayrılık benimsenmiştir. Bakan ve başkan yardımcısı olarak atanan milletvekilleri istifa etmek zorundadır. Yasama ve yürütme arasında eski sistemden farklı olarak hem görev hem de personel ayrılığı öngörülmüştür. Ancak yargı bağımsızlığı açısından aynı hassasiyetin gösterildiği söylenemez. Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK) üyelerinin seçimi ve Anayasa Mahkemesine üye atanması gibi hususlarda özellikle meclis çoğunluğu ve Cumhurbaşkanının aynı partiden olması durumunda sorun yaşanabilir.

Cumhurbaşkanı HSK üyelerinin dördünü bizzat atamakta, Adalet Bakanı bu kurulun başkanlığını yürütmekte ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı bu kurula doğal üye olarak katılmaktadır. Geriye kalan yedi üye ise meclis tarafından atanmaktadır. Mecliste çoğunluk sağlayan parti ile Cumhurbaşkanının partisi aynı olursa üyelerin büyük çoğunluğunun yürütmenin tercih ettiği kişilerden oluşacağı açıktır. Zira HSK üyelerinin seçiminde ilk turda farklı organların gösterdiği adaylar içinden Meclisin ilgili karma komisyonunca belirlenen adayların seçilebilmesi için ilk turda meclis üye tam sayısının 2/3 (400 milletvekili) çoğunluğunun oyu gerekir. Bu sağlanmadığı takdirde ikinci tur oylamada üye tam sayısının 3/5 (360 milletvekili) çoğunluğunun oyu gerekir. Bu kadar fazla sayıda milletvekilinin bir aday üzerinde uzlaşması zor olmakla beraber mümkündür. Ancak mecliste çoğunluğa sahip bir parti veya partiler ittifakı var ise ve bu parti veya ittifak 360'tan fazla milletvekilini kontrol ediyor ise uzlaşma beklentisi gerçekçi olmaz. Çünkü muhtemelen istedikleri adayları bu kurula seçme imkânına sahip olacaklardır. Ayrıca böyle bir imkân olmasa bile 3. turda en çok oy alan iki aday arasında kura çekileceği için uzlaşmaya gitmek çok gerçekçi görülmemektedir.

Benzer bir sakınca Anayasa Mahkemesi açısından geçerlidir. Cumhurbaşkanının görev süresi içinde tüm üyeleri ataması mümkün olmasa bile on beş üyenin on ikisi kendisine önerilenler arasından

Cumhurbaşkanınca atanmakta geriye kalan üç üye ise yine meclis tarafından belirlenmektedir. Meclis oylamayı gizli oyla yapar ve üç turda tamamlar. İlk turda üye tam sayısının 2/3'ünün oyunu alan adaylar seçilmiş olur. Bu çoğunluk sağlanamamış ise ikinci tur oylamada salt çoğunluğun oyu yeterlidir. Salt çoğunluk sağlanamaz ise üçüncü turda en çok oyu alan aday mahkeme üyeliğine seçilir. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine karşı Anayasa Mahkemesinde dava açılabilmesi mümkün olduğuna göre mahkeme üyelerinin seçiminde Cumhurbaşkanının bu derece etkili olması yargının tarafsızlığına etki eden bir faktör olarak değerlendirilebilir (Kamalak, Durna, 2018: 465).

8. Yeni sistemde Cumhurbaşkanına seçimleri yenileme yetkisi verilmiştir. Meclisin Cumhurbaşkanını görevden alabilmesi de koşulları bir hayli zorlaştırılmış olsa da mümkündür. 105. Maddeye göre, "Cumhurbaşkanı hakkında bir suç işlediği iddiasıyla TBMM üye tamsayısının salt çoğunluğunun (301 milletvekili) vereceği önergeyle soruşturma açılması istenebilir. Meclis, önergeyi en geç bir ay içinde görüşür ve üye tam sayısının beşte üçünün gizli oyuyla soruşturma açılmasına karar verebilir (361 milletvekili). Cumhurbaşkanı meclis ile sorun yaşarsa yeni sistem doğrudan Cumhurbaşkanına seçime gitme yetkisi tanımıştır. Aynı yetki gerçekleşmesi biraz zor koşullara bağlanmış olsa da TBMM'ye de tanınmıştır. Bu yetki muhtemelen meclis ile cumhurbaşkanı arasına kriz çıktığı durumlarda sorunu halkın çözmesi için kriz çözücü bir mekanizma olarak düşünülmüştür. Cumhurbaşkanı meclis seçimlerini yenilemeye karar verirse bu işlemi Cumhurbaşkanı kararı ile yapabilir.

Başkanlık sisteminde katı kuvvetler ayrılığının bir gereği olarak başkanın parlamento seçimlerini yenilemesi veya parlamentonun başkanlık seçimlerini yenilemesi gibi bir karar alması söz konusu değildir (Eren, Akıncı, 2018: 43-44). Erkların birbirlerinin görevlerine son verebilme yetkisi esasında parlamenter sistemin bir özelliğidir. Bu sistemde yürütme organı kaynağını yasama organından aldığı için sürekli olarak meclisin denetimi altında faaliyet yürütür. Siyasal anlamda tıkanma olduğu durumlarda ya devlet başkanı veya başbakan meclisi feshedip seçimleri yenileme yoluna gider. Aynı yetki meclis açısından da söz konusudur. Meclis güven oylaması sonucunda hükümeti düşürüp seçimleri yenileyebilir. Oysa başkanlık sistemi katı güçler ayrılığına dayandığı için erklerden birinin diğerinin görevine son vermesi mümkün değildir. Çünkü her iki erk de yetkisini doğrudan halktan almaktadır ve göreve son verme işini ancak halkın yapması gerekir (Eren, Akıncı, 2018: 58). Bu açıdan yeni hükümet sisteminin başkanlık sisteminden önemli ölçüde ayrıldığı ve parlamenter sistemin fesih mekanizmasını bünyesinde taşıdığını söyleyebiliriz. Ayrıca başkanlık sistemlerinin tipik göstergelerinden biri olan kuvvetler ayrılığı ilkesi de yeni sistemde oldukça esnetilmiştir. Yasama ve yürütmenin yetki alanları belirlenerek her birinin kendi alanında çalışması sağlanmış olmasına rağmen, parti disiplini ve partili cumhurbaşkanı gibi mekanizmalar esasında kuvvetler ayrılığını parlamenter sistemdekine benzer bir yapıya döndürmüştür. Özellikle parlamentoda çoğunluğu sağlayan parti ile cumhurbaşkanının partisinin aynı olması durumunda kuvvetler ayrılığı tipik olarak parlamenter sistemdeki işleyişine dönmektedir. Bunun tersi durumlarda kuvvetler ayrılığı ilkesi etkili olsa da sistem tıkanıklığına yol açabileceği için her iki erke de seçimleri yenileme yetkisi tanındığı için bu ilkenin hayata geçmesi engellenmiş olmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki bütün partiler disiplinli partilerdir ve milletvekillerinin belirlenmesinde parti yöneticilerinin büyük etkisi vardır. Bu ortamda katı anlamda kuvvetler ayrılığının gerçekleşmesi zaten beklenen bir durum değildir (Kamalak, Durna, 2018: 459).

Anayasanın 116. maddesine göre TBMM, üye tam sayısının beşte üç çoğunluğuyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Bu halde TBMM genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır. Cumhurbaşkanının seçimlerin yenilenmesine karar vermesi halinde, TBMM genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır. Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Meclis tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi halinde, Cumhurbaşkanı bir defa daha aday olabilir. Bu şekilde

seçilen Meclis ve Cumhurbaşkanının görev süreleri de beş yıldır. Ancak, “Hakkında soruşturma açılmasına karar verilen Cumhurbaşkanı, seçim kararı alamaz. Yüce Divanda seçilmeye engel bir suçtan mahkûm edilen Cumhurbaşkanının görevi sona erer” (Any., md.105).

SONUÇ

Türkiye'nin yeni hükümet sisteminin klasik hükümet sistemlerinden hiçbirisiyle birebir benzerlik içinde olduğu söylenemez. Hatta hepsinden bazı mekanizmaları bünyesinde taşıdığı ama tam olarak hiçbirine benzemediğini de söyleyebiliriz. Cumhurbaşkanının yetkileri dikkat edilirse ABD başkanının yetkilerine benzemektedir. Ancak ABD başkanının seçimleri yenileme yetkisi yoktur. Katı kuvvetler ayrılığı ilkesinin gereği olarak yasama ve yürütme organları kendi görev alanlarında nihai karar alma yetkisine sahiptirler. ABD başkanı yetkilerinin önemli bir kısmını Senato'nun onayı ile kullanır. ABD Federal bir devlet olduğu için çift meclis sistemi vardır ve Senato başkanın yetkileri üzerinde önemli bir denetim imkânına sahiptir. Oysa Türkiye üniter bir devlet olduğu için Cumhurbaşkanı Anayasanın 104 ve diğer maddelerinde belirtilen seçme ve atama yetkilerini, şayet isterse hiçbir kurumun onayına ihtiyaç duymadan kullanabilir. Yeni 104. madde (Değişik:16/04/2017-6771/8 md.) bu konuda oldukça pratik ve rasyonel bir düzenlemeyi tercih etmiştir ve daha önceki anayasada bu konuya ilişkin dağınıklık ve belirsizlik ortadan kaldırılmıştır. Hatırlanacağı üzere anayasa değişikliğinden önce Merkez Bankası bağımsız bir kurum olduğu için başkanın Cumhurbaşkanınca görevden alınıp alınamayacağı veya TRT Genel Müdürü'nün görevden alınıp alınamayacağı gibi hususlar kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılmıştı. İşte 104. madde ile bu tartışmalara bir son verilmiş ve Cumhurbaşkanına bütün üst düzey memurları atama ve görevlerine son verme yetkisi tanınmıştır. Ayrıca askeri bürokrasinin belirlenmesi konusunda da yetki Cumhurbaşkanına verildiği için seçilmiş sivil otoritenin askeri bürokrasi üzerindeki etkisi artırılmış olmaktadır. Bilindiği gibi Türkiye'de siyasi iktidarlar üzerinde askeri vesayet adeta Demokles'in kılıcı gibi varlığını sürekli hissettirmiştir. Asker ve yargının başını çektiği bürokratik vesayet hiçbir sınır ve denetime tabi olmadan kendi istek ve görüşlerini siyasetçilere dayatma hakkını kendilerinde görmüşlerdi. 28 Şubat öncesi ve sonrası dönemde yaşanan kargaşa ortamı göz önüne alınırsa bu konunun ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Yeni sistemin en önemli dinamiği Cumhurbaşkanı ile meclis çoğunluğunun aynı partiden olması üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Çünkü böyle bir sistemde Cumhurbaşkanı hem rahatça kararname çıkaracak hem de istediği yasaların meclisten geçmesini sağlayacaktır. Bu durumda yasama ve yürütme arasında anayasada öngörülen katı ayrılığın bir anlamı kalmamakta, yasama ve yürütme özdeşleşmektedir. Cumhurbaşkanı ile meclis çoğunluğu farklı partilerde ise durum değişmektedir. Zira bu gibi durumlarda Cumhurbaşkanı ihtiyaç duyduğu yasaları çıkarmak için meclisteki parti/partilerle ittifak yapmak durumunda kalacaktır. Çünkü mecliste çoğunluğu olmayan bir Cumhurbaşkanının sadece kararnamelerle ülkeyi yönetmesi oldukça zordur. Dolayısıyla bu koşul altında yeni sistemin işlerliği ittifak yapılan partinin meclis desteğine muhtaçtır. Başkanın partisi yasa yapımı için yeterli çoğunluğu sahip değilse ve çoğunluk muhalefet partilerinin elindeyse muhalefet, Cumhurbaşkanının çıkardığı kararnamelere karşı kanun çıkararak yürütmenin hareket alanını iyice daraltabilir. Bu bakımdan mecliste yasa yapabilecek çoğunluğu sahip olmayan bir Cumhurbaşkanının yapacağı iki şey vardır. Birincisi, kendisiyle ittifak yapacak bir parti bulmaktır. Bu mümkün olmadığı takdirde ikinci olarak seçimlerin yenilenmesini istemek durumunda kalacaktır. Bu türden sorunların aşılması için seçim mekanizmasının sisteme monte edilmiştir. Ancak seçimlerin her zaman sorunların çözümüne yardımcı olmayacağını belirtmek gerekir. Çünkü yapılan seçimde tekrar aynı durum ortaya çıkarsa ne yapılacağı çok belli değildir. Bu gibi bir durumda muhtemelen yeniden seçime gidilebilir. Seçimler demokrasinin en önemli aracıdır ve iktidarın kimde olacağına halkın karar vermesi anlamına gelir. Ancak sürekli bir seçim ortamının ekonomik ve siyasi faktörler açısından çok faydalı olmayacağı da açıktır. Bu hususlar henüz yaşanmadığı için gelişmelerin ne yönde olacağını şimdiden kestirmek zordur. Hükümet sistemlerinin yerleşmesi ve işlerliğinin sağlanması için onlarca yılın geçmesi gerekir. Bu durumda en iyi yolun bekleyip görmek olacağını söyleyebiliriz.

Kuvvetler ayrılığının yeni sistemde eskisinden biraz daha güçlü şekilde vurgulandığını ama cumhurbaşkanı ile meclis çoğunluğunun aynı partiden olması ve cumhurbaşkanının partili olmasından dolayı (Türkiye’de parti disiplininin hukuki ve siyasi bir gerçeklik olarak varlığı göz önüne alınacak olursa), yasama-yürütme arasındaki ayrılığın anlamını yitireceğini söyleyebiliriz. Bu durumda yürütme organının oldukça güçlü ve etkili olacağını söylemek sanırım abartı olmaz. Ayrıca yüksek yargı organlarına Cumhurbaşkanınca atama yapılması kuvvetler ayrılığı bakımından daha da olumsuz sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Parlamenter sistemde Cumhurbaşkanının yargı organlarına yaptığı atamaları, onun tarafsız devlet başkanlığı statüsünden kaynaklanan ve yargıçları onurlandırmaya yönelik düzenlemeler olarak görebiliriz. Ancak hükümet sistemi değiştiği ve artık tarafsız bir Cumhurbaşkanı da olmadığı için bu türden atamalarda yürütmenin sahibi olan Cumhurbaşkanının etkisinin azaltılması önemli bir konudur. Bunun dışında sistem yeni olduğu için zamanla bazı kurum veya kurulların kaldırılabilceğini ve ihtiyaca göre yeni kurumların oluşturulabileceğini de belirtmek gerekir. Yeni sistemin ne yönde gelişme göstereceğini anlamak için zamana ihtiyaç vardır. Hükümet sistemleri uzun zaman dilimleri içinde önemli dönüşümler geçirirler. Bu nedenle en azından birden fazla kişinin Cumhurbaşkanlığı yapmasını bekleyip kuvvetler ayrılığı ve demokrasi bakımından ne yönde değişimler olduğuna karar vermek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akman, E . (2019), "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kamu Politikası Aktörleri", Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Sayı:15.
- Ateş, H., Bektaş, M. (2018), "Liderlerin ve Liderlik Kurumunun Hükümet Sistemlerine Etkisi:Türkiye'deki Başkanlık Sistemi Tartışmaları Çerçevesinde Erdoğan, Obama, Putin ve De Gaulle'ün Liderlik Tarzlarının Karşılaştırmalı İncelemesi", Kamu Yönetiminde Değişim, ed. Yüksel Demirkaya, ss.279-328, Hiper Yayın, İstanbul.
- Bilir, F. (2012), "2007 Anayasa Değişikliği Çerçevesinde Türk Hükümet Sisteminin Değerlendirilmesi", Uluslararası Anayasa Kongresi Metinler Kitabı:3, İstanbul Kültür Üniv. Yayınları, İstanbul.
- Çolak, Ç. D. (2017), "Cumhurbaşkanlığı Karamamesi Yetkisinin Amerikan Sistemi Üzerinden Karşılaştırmalı Analizi", Stratejik Public Management Journal, Vol.3, Special Issue,
- Eren, V., Akıncı, B.(2018), Yasama Yürütme İlişkileri Açısından Başkanlık Sistemi ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Karşılaştırılması", Kamu Yönetiminde Değişim, ed. Yüksel Demirkaya, ss.35-71, Hiper Yayın, İstanbul.
- Gül, H.,(2018), 1923'den 2018'e Türkiye'de Hükümet Sistemi, Efe Akademi, İstanbul.
- Kamalak, İ, Durna, Ö. (2018), "Güçler Ayrılığı İlkesini Hayata Geçiren Koşullar Üzerine" Kamu Yönetiminde Değişim, ed. Yüksel Demirkaya, ss.443-469, Hiper Yayın, İstanbul.
- Karpat, K. (2009), Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Karpat, K. (2012), Kısa Türkiye Tarihi:1800-2012, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kuru, A.T. (2013), "Türkiye'de Askeri Vesayetin Yükselişi ve Düşüşü: İslamcılık, Kürtçülük ve Komünizm Korkuları", Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik, (Der. Kuru, A.T ve Stepan, A.) Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss.139-159, İstanbul.
- Özbudun, E. (2005). Türk Anayasa Hukuku. 8. Baskı. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Öztürk, Namık Kemal, (2017), Bürokrasi-Siyaset İlişkileri ve Türkiye, Siyasal Kitabevi, Ankara
- Tunç, H., Bilir, F. ve Yavuz, B. (2011). Türk Anayasa Hukuku, 3. Baskı. Ankara: Berikan Yayınevi (Tunç vd.,)
- Yavuz, B. (2012), "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Hükümet Sistemleri", Uluslararası Anayasa Kongresi Metinler Kitabı:3, İstanbul Kültür Üniv. Yayınları, İstanbul.
- Yazıcı, S. (2011). Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Yazıcı, Serap, (2012), Demokratikleşme Sürecinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.

ELEKTRİK ENERJİSİ TÜKETİMİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ VE TÜRKİYE İÇİN BİR ANALİZ

*Nigar ALEV**

*Muhyettin ERDEMLİ***

Geliş/ Received: 25.09.2019

Kabul/Accepted: 13.12.2019

Özet

Bu çalışmanın amacı, panel eşbütünleşme ve panel nedensellik testlerinde yaşanan güncel gelişmeler uygulanarak, Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye’de ekonomik büyüme ve elektrik enerjisi tüketimi arasındaki ilişkiyi 1996-2014 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak ortaya koymaktır. Bu anlamda panel dinamiklerinde heterojenliği ve kesitsel bağımlılığı dikkate alan bir çerçevede eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Panel eşbütünleşme testi ile elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur. Parametre tahmininin yapılmasına imkân sağlayan DOLSMG tahmincisinden elde edilen sonuçlar, panel genelinde elektrik tüketiminin ekonomik büyümeye pozitif katkı sağladığını göstermiştir. Ayrıca sonuçlar söz konusu ülkelerde, elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Elektrik Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi

* Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, nigaralev02@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0154-6211

** Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, erdemlimuhyettin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1331-2922

RELATIONSHIP OF ELECTRICAL ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH: AN ANALYSIS FOR EUROPEAN UNION COUNTRIES AND TURKEY

Abstract

The purpose of this study is using the current developments in panel cointegration and panel causality tests, in European Union countries and Turkey the relationship between in economic growth and electricity consumption, is to put forward using annual data for the 1996-2014 period. In this sense, the cointegration and causality tests were carried out in a framework to consider the heterogeneity and cross-sectional dependence of panel dynamic. Panel cointegration test revealed a significant long-term relationship between electricity consumption and economic growth. The results obtained from the DOLSMG estimator, which allows parameter estimation, have shown that electricity consumption across the panel contributes positively to economic growth. The results also show that there is a two-way causality relationship between electricity consumption and economic growth in these countries.

Keywords: Electricity Consumption, Economic Growth, Panel Data Analysis

GİRİŞ

İnsanlık, tarih boyunca enerji ihtiyacı duymuş ve günümüze gelene dek geçen zaman içerisinde enerjinin çeşitleri, kullanım alanları ve elde ediliş şekilleri farklılık göstermiştir. Nitekim ilk çağlarda kendi kas gücüne dayalı olarak üretim yapan insanlar, bazı hayvanların evcilleştirilmesi ve eğitilmesi ile bunların enerjilerinden yararlanmaya başlamışlardır. Daha sonra ateşin bulunması ile yine ateşin enerjisinden farklı biçimlerde yararlanmışlardır. Zamanla rüzgâr ve su enerjisi gibi enerji kaynaklarını kullanan insanlar birincil enerji kaynağı olarak kabul edilen fosil yakıtların keşfi ile daha fazla enerji ve buna bağlı olarak daha geniş kullanım alanlarına kavuşmuşlardır.

Sanayi devrimi ile birlikte makineleşmenin başlaması ve enerjiye duyulan ihtiyacın artması insanları farklı enerji kaynakları bulmaya yöneltmiştir. Bunun sonucunda ikincil enerji kaynağı olarak kabul edilen, günümüzde kullanıldığı şekli ile elektrik enerjisi hayatımıza girmiştir. Ampulün keşfi ile büyük bir kolaylık yaşanmış ve elektrik enerjisi, insanlık için aydınlanma ihtiyacının olmazsa olmazı haline gelmiştir. Daha sonra gerek sanayide gerekse günlük yaşamda kullanılan makinelerin hızla elektrik motorlu makinelere dönüşmesi insanların elektrik enerjisine olan talebini arttırmıştır.

20. yy. da hızla gelişen ve değişen dünyada birincil enerji kaynağı olarak kabul edilen fosil yakıtların kullanımının artmasının yanında bu kaynakların dünya üzerinde dengesiz dağılımı ve artan taleple birlikte hızla eksilen kaynaklar olması nedeniyle bu yüzyılın sonlarında elektrik enerjisine yönelim daha da artmıştır. Nitekim 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizi ile bu yönelim hızlanmış ve elektrik enerjisi arzıyla birlikte talebini de önemli ölçüde arttırmıştır.

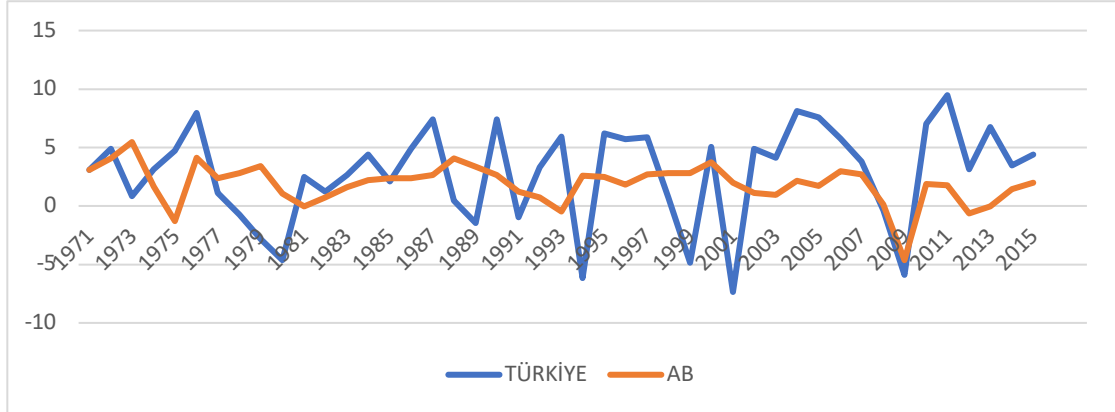
Elektrik enerjisinin hemen hemen diğer tüm enerji kaynaklarından üretilebiliyor olması ve çevresel olarak zararsız olması bu enerjinin kullanımını arttırmıştır. Hane halkının elektriği gerek ısınmada gerekse diğer günlük ihtiyaçlarını gidermede kullanmasının yanında günümüzde elektrik enerjisinin en büyük kullanım alanlarından biri de sanayidir. Hızla gelişen ve nüfus olarak büyüyen dünyada teknolojinin ilerlemesi, enerji çeşitliliğinin artmasının yanı sıra tüketim miktarı da artmaktadır. Bu tüketimle birlikte gelen talebi karşılamak adına da üretim yöntemleri ve üretimde artmaktadır. Bu anlamda gerek kendi ülkesinin gerekse diğer ülkelerin ihtiyaçlarını gidermek için üretimini arttıran ve bu üretimi pazarlayan ülkeler ekonomik olarak büyürken, üretim yapamayan ve diğer ülkelere bağımlı kalan ülkeler ise geri kalmaktadır.

Türkiye, Avrupa Birliği’ne tam katılım sağlamak amacıyla aday ülke konumundadır. Avrupa Birliğine üye olma yolunda ilerleyen Türkiye, hızla gelişen ve nüfus olarak da büyüyen ülke grubunda yer almaktadır. Türkiye’nin elektrik tüketimi konusunda AB ülkeleri ile kıyaslanması Birliğe üye olma aşamasında politika yapıcılara ışık tutacaktır. Tablo 1, Avrupa Birliğine üye olan ülkeler ile Türkiye’nin kişi başına düşen elektrik enerjisi tüketimi ile GSYİH büyümelerinde meydana gelen değişimleri göstermektedir.

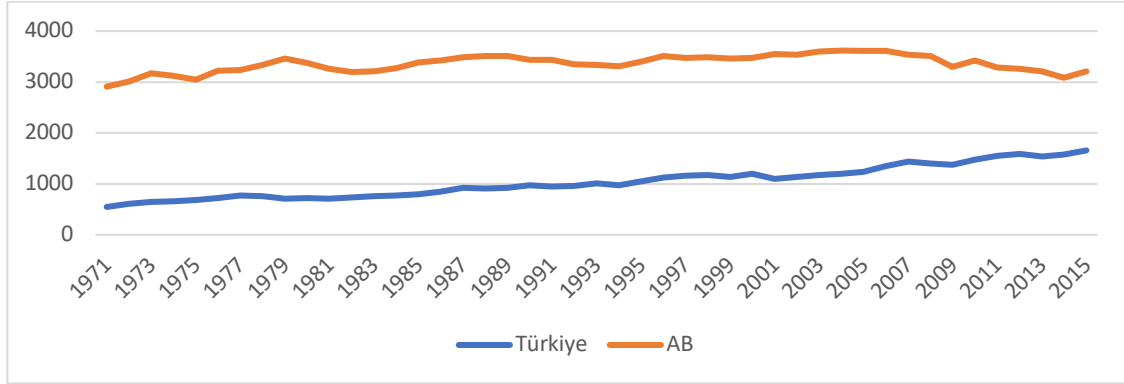
1971-2015 döneminde Türkiye’nin büyüme oranı (2.77) Avrupa Birliği ülkelerinin ortalama büyüme oranından (1.88) daha fazladır. Türkiye 2011-2015 döneminde son 45 yılın en büyük büyüme oranını gerçekleştirmiştir. Kişi başına düşen elektrik tüketimi değerleri incelendiğinde; Türkiye’de, ekonomik büyüme ile paralel bir şekilde son 45 yılın en fazla kişi başı elektrik tüketimi 2011-2015 döneminde gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Yıllar İtibari ile Kişi Başı Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme

ELEKTRİK	1970-1980	1981-1990	1991-2000	2001-2010	2011-2015	1970-2015
AB	3188.159	3368.559	3424.285	3529.2	3188.483	3358.80
TÜRKİYE	681.48	834.34	1073.75	1289.53	1590.75	1037.78
BÜYÜME	1970-1980	1981-1990	1991-2000	2001-2010	2011-2015	1970-2015
AB	2.67	2.20	2.05	1.09	0.69	1.88
TÜRKİYE	1.75	3.15	2.07	3.37	4.46	2.77

Grafik 1: Kişi Başına Düşen GDP (Büyüme Oranı)

1971-2015 döneminde Avrupa Birliği ülkelerinin ortalama büyüme oranı 1.88'dir. Türkiye'nin tersine Avrupa Birliği 2011-2015 döneminde 45 yıllık ortalama büyümenin gerisinde kalmıştır. En düşük büyüme oranı bu dönemde gerçekleşmiştir. Kişi başı elektrik tüketimi, Avrupa Birliği ülkelerinde 2011-2015 döneminde ekonomik büyümeye paralel bir şekilde son yılların en az tüketim oranı olmuştur. Yine de Avrupa Birliği ülkelerinde elektrik tüketimi Türkiye'ye göre daha fazladır. Ancak AB'de elektrik tüketimi kendi geçmişi ile kıyaslandığında, ortalama olarak bir düşüş söz konusudur ve bu da ekonomik büyümeye yansımıştır.

Grafik 2: Elektrik Tüketimi

Ekonomik büyüme ile artan elektrik enerjisi tüketimi ve elektrik enerjisi tüketerek üretim yapıp büyüyen ekonomiler iktisadi olarak üzerinde durulan ve araştırılmaya değer görülen bir konu haline gelmiştir. Bu anlamda bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile Türkiye’de elektrik enerjisi tüketimi ve GSYİH’deki artış şeklinde ele alınan ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaçla Avrupa Birliğine üye ülkeler ile üye olma yolunda ilerleyen Türkiye’nin 1996-2014 dönemine ait panel verileri ile eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Türkiye ekonomisi Gümrük Birliği (1996) anlaşması ile Avrupa Birliği ekonomisi ile ticari yönden bütünleşme açısından önemli bir adım atmıştır. AB-Türkiye arasında imzalanan “Gümrük Birliği” anlaşmasının 1996 yılında imzalanması nedeni ile bu yıl örneklemin başlangıç dönemini oluşturmaktadır.

1.KONU İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Literatürde, elektrik enerjisi tüketimi ile GSYİH’de meydana gelen artış şeklinde hesaplanan ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik yönü de dahil olmak üzere kapsamlı bir şekilde inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar bu iki değişken arasında güçlü bir korelasyon olduğunu ortaya koymuş ancak ilişkinin yönü hakkında karmaşık ve çelişkili sonuçlar vermiştir. Bazı çalışmalar (Iyke, 2015; Bildirici ve Kayıkcı, 2012) elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koyarken bazı çalışmalar (Gosh, 2009; Hu ve Lin, 2008) ekonomik büyümeden elektrik enerjisi tüketimine doğru tek yönlü nedenselliğin olduğunu; bazıları ise (Hamdi ve diğ., 2014; Polemis Dagoumas, 2013) iki değişken arasında karşılıklı nedenselliğin olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın bu bölümünde, bu alanda yapılmış olan ve çoğunlukla Panel veri analizi ile uygulama yapan çalışmaların özetine yer verilecektir.

Masih ve Masih (1997), yaptıkları çalışmada Güney Kore ve Tayvan’da enerji tüketimi, enerji fiyatları ve gelir arasındaki ilişkiyi irdelemişlerdir. Yapılan Granger nedensellik analizi sonuçları, Güney Kore ve Tayvan için enerji tüketimi, enerji fiyatları ve gelir arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Glasure ve Lee (1997) Güney Kore ve Singapur için enerji tüketimi ve GDP ilişkisini test etmişlerdir. Yapılan çalışmada her iki ülke için de gelir ve enerji tüketimi arasında iki yönlü ilişki bulunmuştur. Buna karşılık standart Granger nedensellik testleri kullanılarak GDP ve enerji arasında Güney Kore için nedensellik ilişkisi bulunamamış, Singapur içinse enerji tüketiminden GDP’ye doğru tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Terzi (1998), Türkiye için 1950-1991 arası dönemi kapsayan veriler yardımı ile yaptığı çalışmasında, Engle- Granger nedensellik analizi sonucunda kısa ve uzun dönemde gelir ve fiyat esnekliklerinin inelastik olduğunu belirlemiştir. Ayrıca ticaret ve sanayi sektörlerinde elektrik tüketimi ve büyüme arasında anlamlı ve çift yönlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Adjaye (2000), tarafından yapılan Hindistan, Endonezya, Tayland ve Filipinler'i kapsayan ülke grubunda enerji tüketimi ile GSYİH arasındaki ilişki irdelenmiştir. Yapılan Granger nedensellik analizi sonucunda Hindistan ve Endonezya için enerji tüketiminden GSYİH'ye doğru işleyen bir nedensellik ilişkisi bulunurken, Tayland ve Filipinler için enerji ve GSYİH arasında iki yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ghosh, S. (2002), çalışmasında Hindistan'da kişi başına düşen elektrik tüketimi ile kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla arasındaki ilişkiyi 1950-1951 ve 1996-1997 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanarak incelemeye çalışmaktadır. Eşbütünleşme testlerinden elde edilen sonuçlar, elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ortaya koyarken; nedensellik analizlerinden elde edilen sonuçlar, ekonomik büyümeden elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu ortaya koymaktadır.

Shiu ve Lam (2004), çalışmalarında Çin'de 1971-2000 yılları arasındaki elektrik tüketimi ile reel GSYİH arasındaki ilişki Hata Düzeltme modeli kullanılarak incelenmektedir. Tahmin sonuçlarından elektrik tüketimi ile reel GSYİH arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ve elektrik tüketiminden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü Granger nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.

Nişancı (2005), çalışmasında Türkiye'deki elektrik talebi farklı sektörler itibariyle tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca çalışmada elektrik enerjisi tüketimi ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisi de araştırılmaktadır. Analiz yöntemi olarak, eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme modeli seçilmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular, elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi ve elektrik tüketiminden gelire doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmada verilerinden yararlanılan tüm sektörlerin kısa dönem gelir esneklikleri inelastik iken uzun dönemde birden büyük, yani esnek bulunmuştur.

Karagöl ve Altınay (2005), çalışmalarında Türkiye'de 1950-2000 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanmak suretiyle elektrik enerjisi tüketimi ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Nedensellik analizi için Granger nedensellik testi ve Dolado-Lütkepohl testi kullanılmıştır. Her iki analiz sonucundan elektrik tüketiminden iktisadi büyümeye doğru uzanan tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Odhiambo (2009), çalışmasında Güney Afrika da elektrik tüketimi ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. İstihdam oranının da eklendiği modelin tahmin edilmesi sonucunda, elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin belirgin bir şekilde var olduğu görülmüştür. Ayrıca, tahmin sonuçları Güney Afrika'da istihdam oranının ekonomik büyümeye neden olduğunu ortaya koymuştur.

Odhiambo (2010), çalışmasında Kenya, Güney Afrika ve Kongo, yani Sub- Saharan Afrika ülkelerinde ekonomik büyüme ve elektrik enerji tüketimi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada, bu ikili ilişkiye fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen değişimlerde eklenerek ARDL Sınır testi uygulanmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar, adı geçen ülkelerde sonuçların farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Analiz sonuçları, Güney Afrika ve Kenya'da elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu gösterirken, Kongo'da ekonomik büyümeden elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Kenya için, fiyatlardan

ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik, enerji tüketiminden fiyatlara doğru tek yönlü kısa süreli nedensellik akışı bulunurken; Kongo için, enerji tüketiminden fiyatlara ve fiyatlardan ekonomik büyümeye kısa süreli bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Apergis ve Payne (2011), çalışmalarında Dünya Bankası gelir sınıflandırılmasına göre yüksek, üst orta, alt orta ve düşük gelirli şeklinde sınıflandırılmış 88 ülke için, 1990-2006 döneminde, elektrik enerjisi tüketimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Panel eşbütünleşme testi sonucu, reel GSYİH, kömür tüketimi, reel brüt sabit sermaye oluşumu ile yüksek, üst orta ve düşük orta gelirli ülkelerin işgücü verileri arasında uzun vadeli bir denge ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Panel Vektör Hata Düzeltme modellerinden elde edilen sonuçlar, yüksek gelirli ve üst orta gelirli ülke panelleri için hem kısa hem de uzun vadede elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik; kısa vadede elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik, alt-orta gelirli ülke panelinde uzun vadede çift yönlü nedensellik ve düşük gelirli ülke panelinde elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğunu ortaya koymuştur.

Ertuğrul (2011), çalışmasında Türkiye ekonomisi için, 1998q1-2011q3 dönemine ait çeyrek veriler kullanılarak, elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişki Kalman Filtresi modeliyle incelenmiştir. Modelin tahmin edilmesinden elde edilen sonuçlar, elektrik tüketiminin GSYİH üzerinde 2003 yılından itibaren giderek artan bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca sonuçlar, 2008 küresel krizinin etkisi ile bu etkinin azalışa geçtiğini fakat 2011 yılından itibaren tekrar artışa geçtiğini göstermiştir.

Polat vd. (2011), çalışmalarında 1950-2006 döneminde Türkiye’de elektrik tüketimi, istihdam ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki ilgili değişkenlere ait aylık veriler kullanılmak suretiyle araştırılmıştır. İlgili dönemde değişkenler arasındaki ilişki çok değişkenli Vektör Hata Düzeltme modeline dayanan Granger nedensellik testi ile, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ise ARDL sınır testi yaklaşımına dayandırılarak incelenmiştir. Eşbütünleşme analizlerinden elde edilen sonuçlar elektrik tüketimi, istihdam ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ortaya koyarken, Granger nedensellik analiz sonuçları uzun dönemde, istihdam ve elektrik tüketiminden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu, kısa dönemde ise sadece istihdam düzeyinden elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Polemis ve Dagoumas (2013), çalışmalarında çok değişkenli bir çerçevede, 1970-2011 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmak suretiyle elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Yunanistan ekonomisi için eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme modelleri ile tahmin edilmiştir. Ampirik sonuçlar, uzun vadede elektrik talebinin fiyat esnekliğinin birden küçük olduğunu, gelir esnekliğinin ise birden büyük olduğunu ortaya koymuştur. Kısa vade de ise talep esneklik katsayılarının birden küçük yani inelastik olduğu tespit edilmiştir. Yapılan nedensellik analizi sonuçları ise elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu göstermiştir.

Tang vd. (2013), çalışmalarında çok değişkenli model kullanılarak Portekiz ekonomisinde elektrik tüketimi ile GSYİH’deki artış şeklinde ifade edilen iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Sınır testi yaklaşımı ile eşbütünleşme ilişkisi incelenirken, nedensellik ilişkisi Vektör Hata Düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Sınır testinden elde edilen sonuçlardan, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu bilgisine ulaşılrken, nedensellik testi sonucundan ise kısa ve uzun vadede elektrik tüketimi ile GSYİH’deki artış oranı (ekonomik büyüme) arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir.

Hamdi vd. (2014), çalışmalarında Bahreyn Krallığında 1980-2014 dönemine ait çeyrek dönemlik elektrik tüketimi, reel doğrudan yabancı yatırım, reel sermaye ve ekonomik büyüme verileri kullanılarak bu veriler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Analiz yöntemi olarak ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmış ve analizden elde edilen bulgular seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca analiz sonuçlarından, elektrik tüketimi, reel doğrudan yabancı yatırım ve reel sermayenin ekonomik büyümeye pozitif etkide bulunduğu görülmüştür. VECM Granger Nedensellik analizleri, elektrik tüketimi ile iktisadi büyüme arasında iki yönlü sebep-sonuç (geri bildirim etkisi) ilişkisinin olduğunu, aynı şekilde doğrudan yabancı sermaye ve yatırım ile ekonomik büyüme arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Karanfil ve Li (2015), çalışmalarında 1980-2010 döneminde 160 ülkenin kişi başına düşen GSYİH ve kişi başına düşen elektrik tüketimi verileri kullanılarak adı geçen ülkelerde elektrik tüketimi ile ekonomik faaliyetler arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişki panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Ampirik bulgular, bütün ülkeler için elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Nedensellik analizlerinden elde edilen sonuçlar, Doğu Asya ve Pasifik'te, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da, düşük-orta gelirli ülkelerde ekonomik büyümeden elektrik tüketimine uzanan tek yönlü nedenselliğin olduğunu ortaya koymaktadır. Kuzey Amerika, Sahra-altı Afrika ve üst-orta gelirli ülkelerde ise elektrik enerjisi tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ayrıca analiz sonuçlarından elektrik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin bölgesel farklılıklara, ülkelerin gelir düzeylerine, kentleşme oranlarına ve elektrik bağımlılığına göre değiştiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Osman vd. (2016), çalışmalarında Körfez Arap Ülkelerin elektrik tüketimi ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişki, 1975-2012 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak ve panel veri analiz yönteminde yaşanan son gelişmeler de göz önüne alınarak incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan PMGE, PMG, AMG, MGE ve DFE dinamik panel modellerinin tahmin edilmesiyle elde edilen sonuçlar ekonomik büyüme ve elektrik tüketimi arasında uzun vadeli bir denge ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca elde edilen sonuçlar, Körfez Arap ülkelerinde ekonomik büyüme ve elektrik tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Aydın, M. (2019), çalışmasında 26 OECD ülkesi için 1980-2015 dönemine ait veriler kullanılarak yenilenebilir ve yenilenemeyen elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki iki farklı panel nedensellik testi kullanılarak araştırılmıştır. Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi zaman bölgesi nedensellik testi iken, Croux ve Reusens (2013) tarafından geliştirilen nedensellik testi ise frekans bölgesi nedensellik testidir. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi, sadece yenilenemeyen elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koyarken, Croux ve Reusens test sonuçları, ekonomik büyüme ve yenilenebilir olmayan elektrik tüketimi ile yenilenebilir elektrik tüketimi arasında iki yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymuştur.

2. METODOLOJİ

Bu çalışmada, elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya konulmasında son zamanlarda geliştirilen dinamik panel veri analiz yöntemi kullanılacaktır. Analizlerden elde edilecek sonuçlara göre Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'deki elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki yorumlanacaktır. Panel veri analizi yönteminin genel olarak saf kesitsel ve zaman serisi analizlerine göre bazı avantajları bulunmaktadır. Bu avantajlardan ilki; panel veri analizi yöntemi, yatay-

kesit ve zaman serisi verilerini birleştirerek görece daha büyük örneklem kümelerinin kullanımına izin verir (Hsiao, 2003, 3). Ayrıca zaman serilerine ait verilerle yapılan uygulamalarda değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi ortaya çıkmasına rağmen bu sorun değişkenlerin aldığı değerlerin zaman ve birim boyutuna bağlı olarak değişmesi nedeniyle, değişkenler arasında daha az çoklu doğrusal bağlantı problemi ortaya çıkmaktadır (Baltagi, 2005, 5). Bu gibi avantajlarından dolayı, panel veri ile yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar daha fazla bilgi sağlamakta ve daha etkin olmaktadır. Bunların dışında panel verilerinin kullanımının bir başka avantajı, farklı gruplar arasındaki bireysel heterojenliği kontrol edebilme, saf yatay-kesit ve zaman serisi verileri ile kolayca tespit edilemeyen etkileri tahmin edebilme yeteneğine sahip olmasıdır.

Çalışmada öncelikle, panel veri modellemesinde önemli olması sebebiyle yatay kesit bağımlılığı testi gerçekleştirilecektir.

2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Panel veri analizi modellerinde, gözlemlerin genellikle kesitsel olarak bağımsız olduğu varsayılmaktadır. Ancak yatay-kesit verilerinin zaman serileri ile birlikte kullanıldığı panel veri modellerinde yatay-kesit bağımlılığı ihtimali olduğundan, bu varsayımın geçerliliğinin doğrulanması gerekmektedir. Urbain ve Westerlund (2006) tarafından belirtildiği gibi, farklı gruplar arasında yatay kesit bağımsızlık varsayımı, özellikle güçlü ekonomik bağlantılara sahip olan makroekonomik veya finansal verilerin analizinde normalde geçerli değildir. Farklı gruplar arasında yatay kesit bağımlılığı, yaygın olan şoklardan, yayılma etkilerinden ve gözlenemeyen bazı faktörlerden dolayı ortaya çıkmaktadır. Panel veri modellerin tahmin edilmesinde yatay kesit bağımlılığın göz ardı edilmesi, tahmin sonuçlarının güvenilirliğine ve etkinliğine gölge düşürebilmektedir. Bu yüzden analizle başlamadan önce değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı probleminin test edilmesi gerekmektedir. Literatürde birden fazla yatay kesit bağımlılığı analizini gerçekleştiren testler bulunmaktadır. Ancak çalışmamızda Breusch-Pagan (1980) LM, Pesaran (2004) CD ve Pesaran vd. (2008) Bias-Adjusted testini kullanacağız.

Standart panel veri modeli şu şekildedir:

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \beta_{i,t}X_{i,t} + \mu_{i,t} \quad (1)$$

Burada Y bağımlı değişken, $i=1,2,\dots,N$ kesit birimini $t=1,2,\dots,T$ zaman dönemini, X ise k adet açıklayıcı değişkeni gösterirken; α_i zamandan bağımsız bireysel parametreyi, μ_{it} ise hata terimi katsayısını göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığı için oluşturulan alternatif ve boş hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \rho_{i,j} = \rho_{j,i} = \text{cor}(\mu_{i,t}, \mu_{j,t}) = 0 \quad i \neq j \text{ için} \quad \text{“birimler arası korelasyon yoktur”}$$

$$H_1: \rho_{ij} = \rho_{ji} \neq 0 \quad i \neq j \text{ için,} \quad \text{“birimler arası korelasyon vardır”}$$

buradaki,

$$\rho_{ij} = \rho_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T \mu_{it} \mu_{jt}}{\left(\sum_{t=1}^T \mu_{it}^2\right)^{1/2} \left(\sum_{t=1}^T \mu_{jt}^2\right)^{1/2}} \quad (2)$$

Breusch-Pagan (1980) LM test istatistiği:

$$LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \rho_{ij}^2 \rightarrow X^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (3)$$

Buradaki ρ_{ij} katsayı modelim artıklarından elde edilen korelasyon katsayılarıdır. Pesaran (2004) Breusch-Pagan'ın LM testini iyileştirici alternatif bir test geliştirmiştir. Çift yönlü korelasyon katsayılarının ortalamasını, ADF regresyonlarının artıklarından elde eder.

Pesaran (2004) test istatistiği şu şekilde hesaplanır:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij} \rightarrow N(0, 1) \quad (4)$$

Pesaran (2004) testinin, alternatif ve boş hipotezi Breusch-Pagan (1980) LM testinin alternatif ve boş hipotezine benzemektedir:

$$H_0: \rho_{i,j} = \rho_{j,i} = \text{cor}(\mu_{it}, \mu_{jt}) = 0 \quad i \neq j \text{ için} \quad \text{“birimler arası korelasyon yoktur”}$$

$$H_1: \rho_{i,j} = \rho_{j,i} \neq 0 \quad i \neq j \text{ için,} \quad \text{“birimler arası korelasyon vardır”}$$

Pesaran (2004), küçük örneklerle çalışılması durumunda da testin iyi performans gösterdiğini tespit etmiştir. Baltagi ve diğ. (2012) bu iki teste alternatif olarak Bias-corrected scaled LM testini geliştirmiştir:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T_{i,j} p_{i,j} - 1)^2 - \frac{N}{2(T-1)} N(0, 1) \quad (5)$$

Bu testlerden elde edilecek prob değerleri 0.05'ten küçük olması durumunda %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi reddedilebilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğuna karar verilmektedir.

2.2. CADF Birik Kök Testi

Bu çalışmada uygulanan yatay kesit bağımlılığı test sonuçları dikkate alındığında, çalışmaya konu olan serilerde söz konusu birimler (Türkiye ve AB ülkeleri) arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle serilerin durağan olup olmadığı yatay kesit bağımlılığını dikkate alan, Pesaran (2007) çalışmasında literatüre kazandırılan yatay kesitle genelleştirilmiş Dickey Fuller anlamına gelen (Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller) CADF testi ile test edilecektir.

CADF testi, temelde bireysel serilerin birinci farkları ve gecikme düzeylerinin yatay kesit ortalamaları ile ADF regresyonunun genişletilmiş halidir. Bu testin önemli bir avantajı da hem her bir ülkeye ait CADF test istatistiği ile ülkelere ait serilerde durağanlığın test edilmesi hem de ülke ortalamaları alınarak elde edilen CIPS istatistiği ile panelin geneli için durağanlık sınavının yapılmasıdır. N yatay kesit (ülke), T zaman boyutunu göstermek üzere CADF birim kök testi $T > N$ ve $N > T$ olan durumlarda tutarlı sonuçlar vermektedir (Pesaran, 2007). CADF test istatistiğinin hesaplanma süreci kısaca şu şekilde ifade edilebilir;

$$y_{i,t} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{i,t} \quad (i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T) \quad (6)$$

Denklem 6'da “ y_{i0} başlangıç değeri, sıklık fonksiyonu ile sonlu ortalama ve varyansa sahiptir”. u_{it} hata terimi ise tek faktörlü bir yapıya sahiptir ve şu şekilde açılabilir;

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{i,t} \quad (7)$$

Denklem 7’de yer alan f_t , her bir ülkenin gözlemlenemeyen ortak etkilerini, ε_{it} ise bireysel hata terimini ifade etmektedir. 6 ve 7 nolu denklemler manipüle edilerek 8 nolu denklem elde edilebilir.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{i,t} \quad (8)$$

Denklem 8’de $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{i,t} = y_{i,t} - y_{i,t-1}$ ’dir.

Buna göre $\phi_i = 1$ olmak üzere CADF testinin sıfır ve alternatif hipotezleri şu şekildedir;

$H_0: \beta_i = 0$ “bütün i (birimler) için seri birim köklüdür.”

$H_A: \beta_i < 0$ “(i=1, ..., N₁, $\beta_i = 0$ i=N₁ + 1, ..., N) seri durağandır.”

Çalışmaya dahil edilen her bir yatay kesite (ülkeye) ait CADF test istatistiği hesaplandıktan sonra panelin bütünü için durağanlık durumunun test edilmesi için Denklem 9’da gösterildiği gibi bu istatistiklerin ortalaması alınarak CIPS istatistik değeri hesaplanabilir.

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (9)$$

Denklem 8 ve Denklem 9’da hesaplanan CADF ve CIPS test istatistik değerlerinin Pesaran (2007) deki çalışmasında yer alan kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilerek serinin durağan olduğu kararına varılır.

2.3. GUV ve Westerlund Eşbütünleşme Testleri

Değişkenlerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesinden sonra izlenecek adım, ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu anlamda durağanlık analizi yapılan testlerde olduğu gibi uzun dönemli ilişki (eşbütünleşme) testleri de birinci nesil (yatay kesit bağımsızlığını dikkate alan) (Johansen, 1988; Kao, 1999; Pedroni, 2004) ve ikinci nesil (yatay kesit bağımlılığını dikkate alan) (Westerlund ve Edgerton, 2007; Westerlund, 2007; Gengenbach vd. (2016) testler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu çalışmada Westerlund (2007) ve Gengenbach vd. (2016) tarafından literatüre kazandırılan ikinci nesil eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Bu testlerin işleyiş aşamaları kısaca şu şekilde ifade edilebilir.

Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi, test istatistiklerini hesaplamak için öncelikle Denklem 10’da verilen modeli tahmin etmektedir;

$$\Delta \tilde{y}_{i,t} = \Delta y_{i,t} - \hat{\delta}_i' d_t - \hat{\lambda}_i' x_{i,t-1} - \sum_{j=1}^{\rho_i} \hat{\alpha}_{i,j} \Delta Y_{i,t-j} - \sum_{j=0}^{\rho_i} \hat{\gamma}_{i,j} \Delta x_{i,t-j} \quad (10)$$

$$\tilde{y}_{i,t-1} = y_{i,t-1} - \hat{\delta}_i' d_t - \hat{\lambda}_i' x_{i,t-1} - \sum_{j=1}^{\rho_i} \hat{\alpha}_{i,j} \Delta Y_{i,t-j} - \sum_{j=0}^{\rho_i} \hat{\gamma}_{i,j} \Delta x_{i,t-j} \quad (11)$$

Daha sonra panelin geneli için hata düzeltme katsayısı ve bu katsayının standart sapması Denklem 12 ve 13 de gösterildiği gibi hesaplanır;

$$\alpha_i = \left[\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T (\tilde{Y}_{i,t-1})^2 \right]^{-1} \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \frac{1}{\alpha_i(1)} \tilde{Y}_{i,t-1} \Delta \tilde{Y}_{i,t} \quad (12)$$

$$S.E(a_i) = \left[(\bar{S}_N)^2 \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T (\tilde{Y}_{i,t-1})^2 \right]^{\frac{1}{2}} \quad (13)$$

Bu adımlardan sonra, panel eşbütünleşme istatistikleri Denklem 13 'te görüldüğü gibi hesaplanır;

$$P_t = \frac{a}{S.E(a)} \sim N(0,1) \quad (14)$$

$P_a = T_a \sim N(0,1)$ 'dir. Hesaplanan panel istatistikleri için sıfır hipotez ve alternatif hipotez şu şekilde ifade edilebilir;

$H_0: \alpha_i = 0$ ise eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

$H_A: en az bir i için \alpha_i < 0$ ise eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Gengenbach vd. (2006) tarafından literatüre kazandırılan eşbütünleşme testinde ise öncelikle kurulan model Denklem 15' teki gibidir;

$$\Delta y_{i,t} = \delta'_{y,x_i} d_t + a_{y_i} y_{i,t-1} + \gamma'_i \omega_{i,t-1} + B_{y,y_i}(L) \Delta y_{i,t-1} + A_{y,x,x_i}(L) \Delta x_{i,t} + A_{y,F,x_i}(L) \Delta F_t + \eta'_{y,x_i} f_{it} + \varepsilon_{y,x_i,t} \quad (15)$$

Her bir birim için test istatistiğinin hesaplanması için kurulan model Denklem 16'daki gibidir;

$$\Delta y_i = d \delta'_{y,x_i} + a_{y_i} y_{i,-1} + \omega_{i,-1} \gamma_i + v_i \pi_i + \varepsilon_{y,x_i} = a_{y_i} y_{i,-1} + g_i^d \lambda_i + \varepsilon_{y,x_i} \quad (16)$$

Burada testin ilk aşamasında, Denklem 17'de görüldüğü gibi her bir birim için modelin OLS tahmini yapılmakta ve $H_0: \hat{\alpha}_{y_i} = 0$ hipotezi t testi yardımı ile sınanmaktadır.

$$\hat{\alpha}_{y_i} = \frac{y'_{i,-1} M_{g_i^d} \Delta y_i}{y'_{i,-1} M_{g_i^d} \Delta y_{i,-1}} \quad (17)$$

ve

$$\hat{\sigma}_{\hat{\alpha}_{y_i}}^2 = \frac{\hat{\sigma}_{y,x_i}^2}{y'_{i,-1} M_{g_i^d} \Delta y_{i,-1}} \quad (18)$$

dir. Böylece,

$$T_{a_{y_i}}(F, 0) = \frac{\hat{a}_{y_i}}{\hat{\sigma}_{\hat{a}_{y_i}}} \quad (19)$$

şeklindedir. Hesaplanan panel istatistikleri için sıfır hipotez ve alternatif hipotez şu şekilde ifade edilebilir;

$H_0: \alpha_{y_1}, \dots, \alpha_{y_N} = 0$ ise eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

$H_A: en az bir i için \alpha_{y_i} < 0$ ise eşbütünleşme ilişkisi vardır.

2.4. Ortalama Grup Dinamik En Küçük Kareler (DOLSMG) Tahmincisi

Çalışmada kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin (eşbütünleşme) tespit edilmesi durumunda bu ilişkinin yönünün ve derecesinin belirlenmesi için panel eşbütünleşme tahmincileri kullanılır. Bu çalışmada Pedroni (2001) tarafından literatüre kazandırılan Ortalama Grup Dinamik En Küçük Kareler (DOLSMG) Tahmincisi kullanılmıştır. DOLSMG tahmincisinde Denklem 20'deki modelden hareket edilmektedir;

$$Y_{i,t} = \mu_i + \beta_i X_{i,t} + u_{i,t} \quad (20)$$

Denklem 20'de verilen model ile her bir birim için öncül değerlerin ve gecikmelerin ilavesi ile dinamik en küçük kareler (DOLS) tahmini yapılmaktadır. Bu nedenle T' nin orta ya da büyük olması istenmektedir. Daha sonra sonuçlar Pesaran ve Smith MG yaklaşımı ile Denklem 21 görüldüğü gibi tüm panel için birleştirilmektedir.

$$\hat{\beta}_{DOLSMG} = N^{-1} \left[\sum_{i=1}^N (\sum_{t=1}^T (Z_{i,t} Z'_{i,t})^{-1}) \right] (\sum_{t=1}^T (Z_{i,t} \bar{Y}_{i,t})) \quad (21)$$

burada açıklayıcı vektörü olan $Z_{i,t}$, $Z_{i,t} = (X_{i,t}, \bar{X}_i, \Delta X_{i,t-k}, \dots, \Delta X_{i,t+k})$ şeklindedir ve $\bar{Y}_{i,t} = Y_{i,t} - \bar{Y}_i$ dir. Dolayısıyla DOLSMG tahmincisi Denklem 22'de görüldüğü üzere her bir i birimi için elde edilen DOLS tahmincilerinin ortalaması alınarak elde edilmektedir;

$$\hat{\beta}_{DOLSMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_{DOLS,i} \quad (22)$$

ve t istatistiği de ortalama alınarak,

$$t_{\hat{\beta}_{DOLSMG}} = N^{-1} \sum_{t=1}^T t_{\hat{\beta}_{DOLS,i}} \quad (23)$$

şeklinde elde edilmektedir. Burada,

$$t_{\hat{\beta}_{DOLS,i}} = (\hat{\beta}_{DOLS,i} - \beta) (\sigma_i^{-2} \sum_{t=1}^T (X_{i,t} - \bar{X}_i)^2)^{1/2} \quad (24)$$

eşitliği vardır (Tatoğlu, 2017).

2.5. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi

Ekonometrik olarak, X ve Y gibi iki değişkeninin olduğu kabul edildiğinde, X' in cari değerlerinin belirlenmesinde X' in geçmiş değerleri kadar Y'nin geçmiş değerleri de etkili ise Y'den X' e doğru bir Granger nedensellik ilişkisi vardır ifadesi kullanılabilir. Bu ifade daha çok günümüz iktisat yazınında bir model de içsel ve dışsal değişkenlerin kesin olarak birbirlerinden ayırt edilemediği durumlarda kullanılır. Kurulan iktisadi modellerde tek yönlü nedensellik olabileceği gibi çift yönlü nedensellik ilişkisinin olması da olasıdır.

Bu çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından literatüre kazandırılan panel Granger nedensellik testi kullanılmıştır.

Dumitrescu ve Hurlin (2012), panel Granger nedensellik testinde denklem 25'te yer alan model dikkate alınırken, bu modelde kullanılan değişkenleri ifade eden X ve Y değişkenlerinin N sayıda yatay kesit (ülke) ve T zaman dönemi boyunca durağan olmaları gerekir.

$$y_{i,t} = a_i + \sum_{k=1}^k \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (25)$$

Denklem 25'te test edilmek istenen temel hipotez ve alternatif hipotez şu şekilde ifade edilebilir;

$H_0: \beta_1, \dots, \beta_N = 0$ ise Granger nedensellik ilişkisi yoktur.

$H_A: en az bir i için \beta_i \neq 0$ ise Granger nedensellik ilişkisi vardır.

Temel hipotezi test etmek için, Denklem 26'da verilen ve her bir ülke için Granger nedenselliği test etmek için kullanılan bireysel Wald istatistikleri ($W_{i,T}$)'nin ortalaması olarak hesaplanan test istatistiği kullanılır.

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (26)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012), T'nin küçük değerleri için $W_{i,T}$ istatistiklerinin aynı ki-kare dağılımına yakınsamadığından bilinmeyen bu dağılımın ortalama ve varyansının tahmini değerleri kullanılarak hesaplanan, Denklem 27' de verilen $W_{N,T}^{Hnc}$ için standardize edilmiş test istatistiğinin kullanılmasını önermişlerdir;

$$\tilde{Z}_{N,T}^{Hnc} = \frac{\sqrt{N}[W_{N,T}^{Hnc} - \sum_{i=1}^N E(\tilde{W}_{i,T})]}{\sqrt{\sum_{i=1}^N Var(\tilde{W}_{i,T})}} \quad (27)$$

$T \geq 6 + 2K$ olmak üzere Denklem 27'deki ortalama ve varyans Denklem 28 ve 29'daki gibi hesaplanır;

$$E(\tilde{W}_{i,T}) = N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T}) = K \frac{(T-2K-1)}{(T-2K-3)} \quad (28)$$

$$Var(\tilde{W}_{i,T}) = N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T}) = 2K \frac{(T-2K-1)^2(T-K-3)}{(T-2K-3)^2(T-2K-5)} \quad (29)$$

Dumitrescu ve Hurlin yaptıkları simülasyon sonuçlarından, az sayıda birime sahip olan panellerde dahi $\tilde{Z}_{N,T}^{Hnc}$ test istatistiğinin iyi boyut ve güç özelliklerine sahip olduğunu, bunun yanında gecikme uzunluğunun yanlış hesaplanması halinde bile yine bu istatistiğin güçlü olacağını belirtmişlerdir (Bozoklu ve Yılcıncı 2013, 161-187).

3. VERİ VE AMPİRİK SONUÇLAR

Bu çalışmada, 1996-2014 yılları arasında Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'ye ait yıllık ekonomik büyüme ve elektrik tüketimi verileri kullanılmaktadır. Elektrik tüketimi ile ilgili veriler kişi başına kilovat saat (kWh) cinsinden ifade edilirken, ekonomik büyümenin vekili olarak, kişi başına düşen GSYİH değeri alınmıştır. Her iki değişkene ait verilerin doğal logaritması alınmıştır ve verilerin tamamı Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından elde edilmiştir.

3.1. Yatay Kesit Bağımlılığının Test Edilmesi

Breusch-Pagan LM testinin Gauss'daki karşılığı (CDLM1), Pesaran scaled LM testinin Gauss'daki karşılığı CDLM2 ve Pesaran CD testinin Gauss'daki karşılığı CDLM'dir. Tablo 2'de yatay kesit bağımlılığına ait sonuçlar özetlenmektedir. Zaman boyutunun (T=19) yatay-kesit boyutundan (N=29) küçük olması sebebiyle, Baltagi ve diğ. (2012) Bias-corrected Scaled LM testi T>N veya N>T

olduğunda kullanılabilir. Pesaran CD (CDLM) $T > N$ olduğunda, Breusch-Pagan LM (CDLM1) ve Pesaran Scaled LM (CDLM2) $T > N$ olduğunda kullanılmaktadır.

Tablo 2: AB ve Türkiye İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

CD test	LELK		LGDP	
	CD ist.	Prob	CD ist.	Prob
Breusch-Pagan LM	3693.321	0.0000	7124.584	0.0000
Pesaran scaled LM	114.345	0.0000	234.758	0.0000
Pesaran CD	113.539	0.0000	233.953	0.0000
Baltagi ve diğ. Bias-corrected Scaled LM	44.5261	0.0000	84.316	0.0000

Burada Baltagi ve diğ. (2012) Bias-corrected Scaled LM testi $T > N$ veya $N > T$ olduğu durumlarda kullanılabilir olduğundan bu test sonucuna göre elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme serileri arasında yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar veririz. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğu durumlarda ikinci nesil birim kök analizleri kullanılmaktadır. Diğer taraftan panelin genelinde yatay kesit bağımlılığının olması durumu da panel eşbütünlük ve nedensellik testlerinin ikinci nesil olmasını gerektirmektedir.

3.2. CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Serilerde yatay kesit bağımlılığı probleminin olması değişkenlere uygulanacak olan birim kök testinin ikinci nesil birim kök test olmasını gerektirmektedir. Böylece uygulanacak olan birim kök testinden güvenilir ve tutarlı sonuçlar elde edilmektedir.

CADF Birim Kök Testinin sabitli model varsayımı sonuçları Tablo 3'de gösterilmektedir. Test sonuçları, serilerin seviyesinde durağan olmadığı, birinci farkları alındığında %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde değişkenlerin durağanlaştıkları görülmektedir. Testlerde kullanılan optimal gecikme uzunlukları Shwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 3: CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Ülke	LGDP		LELKT		ΔLGDP		ΔLELKT	
	p	Cadf İstatistiği	P	Cadf İstatistiği	p	Cadf İstatistiği	p	Cadf İstatistiği
Almanya	2	-1.976	2	1.496	2	-2.069	2	-1.682
Avusturya	2	-1.168	2	-0.148	2	-3.403	2	-2.753
Belçika	2	-1.538	2	-1.494	2	-2.288	2	-3.270
İngiltere	2	-0.125	2	1.267	2	-1.569	2	-2.353

Bulgaristan	2	-1.220	3	-1.148	2	-4.627***	2	-2.931
Çek Cumhuriyeti	2	-3.789**	2	-2.293	2	-2.066	2	-3.147
Danimarka	2	-0.894	2	-0.824	2	-2.961	2	-3.954**
Estonya	2	-1.266	2	-2.942	2	-3.929**	2	-1.846
Finlandiya	2	-2.547	2	-1.964	2	-2.394	2	-4.289**
Fransa	2	-0.540	2	-0.848	2	-2.239	2	-3.880**
Hırvatistan	2	-3.205	3	-2.108	2	-1.484	2	-2.754
Hollanda	2	-2.229	2	-4.152**	2	-3.225	2	-3.130
İrlanda	2	-1.398	2	-2.992	2	0.006	2	-1.700
İspanya	2	-0.352	3	-2.413	2	-1.528	2	-0.983
İsveç	2	-0.178	2	-0.225	2	-4.334**	2	-3.058
İtalya	2	-0.961	2	0.252	2	-2.330	2	-1.553
Kıbrıs	2	-2.086	4	-1.311	2	-0.986	2	-1.363
Letonya	2	-0.064	2	-4.376***	2	-3.588**	2	-1.836
Litvanya	2	-1.471	2	-2.317	2	-1.889	2	-2.386
Lüksemburg	2	-0.234	2	-0.554	2	-4.902***	2	-4.830***
Macaristan	2	-0.431	2	-2.232	2	-0.848	2	-3.179
Malta	2	-2.164	2	-0.191	2	-1.458	2	-2.775
Polonya	2	-0.652	2	-1.273	2	-2.042	2	-1.954
Portekiz	2	-1.445	2	-1.263	2	-3.939**	2	-0.509
Romanya	2	-2.779	2	-0.795	2	-2.534	2	-2.090
Slovakya	2	-4.321**	2	-2.681	2	-2.166	2	-6.544***
Slovenya	2	-3.612	2	-1.910	2	-3.990**	2	-2.576
Yunanistan	2	-1.553	3	-1.950	2	-2.348	2	-4.498***
Türkiye	2	0.209	3	-1.326	3	-1.336	2	-1.975
CIPS		-1.468		-1.460		-2.499***		-2.752***

Not: CADF testi için kritik tablo değerleri $N=29$ $T=19$ için, Sabitli modelde CADF testi için, Pesaran (2007)'in "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence" isimli makalesinin 275. sayfasındaki Tablo 1b'ye bakılmıştır. %1'de-4.35 ve %5'de-3.43'tür. CIPS için kritik tablo değerleri sabitli de syf.280 2b'de %1'de-2.32 ve %5'te-2.15'tir. p; optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak alınmıştır ve optimal gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5'te anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Ülkeler bazında değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri incelendiklerinde, ekonomik büyüme değişkeninin Çek Cumhuriyeti ve Slovakya dışındaki ülkelerde birim kök içerdiği görülmektedir. Elektrik enerjisi tüketiminde meydana gelecek şokların Hollanda ve Letonya ülkelerinde bir takım olumsuz etkileri olabilecektir. Çünkü elektrik enerjisi tüketimi serisi birim köklüdür. Hollanda ve Letonya dışındaki AB ülkeleri ile Türkiye'de elektrik tüketiminde yaşanacak şoklar ise kalıcı etki bırakmayacaktır.

3.3. Eşbütünleşme Katsayılarının Homojenliğinin Test Edilmesi

Swamy S testi ile uzun dönem parametrelerin homojenliği sınanacaktır. "Sabit ve eğim parametrelerinin birimlee göre homojen ya da heterojen olması durumuna göre eşbütünleşme testleri ve tahmin yöntemleri seçilmektedir" (Yerdelen Tatoğlu, 2017, 246). Bu nedenle eşbütünleşme ilişkisinin ve uzun dönem parametre katsayı tahminlerinin yapılmasından önce homojenlik testinin yapılması gerekmektedir.

Tablo 4: AB ve Türkiye için Homojenlik Testi Sonuçları (Swamy S Testi)

LELKT	Coef.	Std. Err.	Prob.	Chi2(56) = 1.0'e+05
LGDP	0.2037058	0.0370074	0.000	Prob> chi2 = 0.0000
_cons	3.355283	0.998463	0.001	

Tablo 4, uzun dönem parametrelerinin homojenlik testine tabi tutulmasından elde edilen sonuçları göstermektedir. Swamy testinden elde edilen sonuçlar, testin H_0 hipotezinin reddedilip uzun dönem eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmesi gerektiğini göstermektedir.

3.4. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Tablo 5: Panel Eşbütünleşme Testi sonuçları (Westerlund)

İstatistik	value	z-value	p-value	Robust p-value
Gt	-2.108	-1.910	0.028	0.433
Ga	-9.360	-2.145	0.016	0.210
Pt	-45.759	-37.332	0.000	0.000
Pa	-22.349	-21.117	0.000	0.000

Westerlund eşbütünleşme test istatistiğinin H_0 hipotezi "eşbütünleşme yoktur" biçiminde kurulmaktadır. AIC 'ye göre gecikme uzunluğu (0 ve 1 aralığından) 0.59 çıkmıştır (Tablo 5). Robust p-

value değerleri dikkate alındığında; P_a ve P_t test istatistiklerine göre H_0 hipotezi (eşbütünleşme ilişkisi yoktur) reddedilmiştir. Bu, AB ülkelerinde ve Türkiye’de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi arasında eşbütünleşme ilişkisi, yani değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu anlamına gelmektedir.

P_a ve P_t istatistiklerine göre H_0 hipotezi reddedilerek seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna karar verilmiştir. Ancak diğer test istatistikleri değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle bir testin daha denenmesinde fayda görülerek Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilen G UW panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

Tablo 6: Eşbütünleşme Testi Sonuçları (G UW Testi)

y(t-1)	-0.536	-3.699	≤ 0.01
--------	--------	--------	-------------

Bu teste ait H_0 hipotezi $p > 0.01$ koentegrasyon yoktur” şeklinde kurulmaktadır. G UW testinden elde edilen ≤ 0.01 değeri ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

3.5. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmin Edilmesi

AB ülkeleri ve Türkiye’ye ait logaritması alınmış elektrik tüketim miktarı ve ekonomik büyüme serilerinde yatay kesit bağımlılığı problemi tespit edildiğinden, bu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ikinci nesil eşbütünleşme testleri ile araştırılmıştır. Gerek Westerlund gerekse G UW testinden elde edilen bulgular, ekonomik büyüme ve elektrik tüketimi arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı probleminin olması ve birimlerin heterojen olması nedeniyle ikinci nesil heterojen tahmin yöntemlerinden Ortalama Grup Dinamik En Küçük Kareler (DOLSMG) tahmincisi uzun dönem katsayıların tahmininde kullanılacaktır.

Tablo 7’de LELKT ve LGDP değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin DOLSMG ile tahmini görülmektedir. Tahmin edilen 1.694 değeri, panelin geneli için uzun dönem parametresidir. Uzun dönem katsayısının t değeri anlamlıdır (%5 önem düzeyinde t tablo değeri: 1.96’dır) ve bu durum, uzun dönemde elektrik tüketiminin ekonomik büyümeyle etkilediğini göstermektedir.

Tablo 7: Ortalama Grup Dinamik En Küçük Kareler Tahmin Sonuçları (DOLSMG)

DOLS				DOLS			
Kod	Ülke	Beta	t-ist	Kod	Ülke	Beta	t-ist
1	Almanya	6.403	12.45*	16	İtalya	1.865	7.141*
2	Avusturya	-5.078	-1.622	17	Kıbrıs	-0.266	-3.416*
3	Belçika	1.734	22.17*	18	Letonya	1.206	5.617*
4	İngiltere	0.9056	14.78*	19	Litvanya	1.506	7.418*
5	Bulgaristan	2.809	13.85*	20	Lüksemburg	0.0015	0.0053*
6	Çek Cumhuriyeti	2.829	5.762*	21	Macaristan	4.623	1.566

7	Danimarka	1.812	8.314*	22	Malta	1.119	1.047
8	Estonya	1.333	8.188*	23	Polonya	1.931	9.557*
9	Finlandiya	2.143	7.007*	24	Portekiz	-1.584	-1.530
10	Fransa	3.07	14.22*	25	Romanya	8.05	13.4*
11	Hırvatistan	-0.051	-0.712*	26	Slovakya	-0.929	-4.946*
12	Hollanda	4.386	24.5*	27	Slovenya	0.603	1.838*
13	İrlanda	2.19	9.674*	28	Yunanistan	0.4867	0.606*
14	İspanya	1.13	3.93*	29	Türkiye	3.747	5.425*
15	İsveç	1.151	14.49*	GRUP ORTALAMA		1.694	37.28*
T tablo değeri $\alpha=0.05$ için 1.96'dır.							

Test istatistiği değeri beta değerinden mutlak değer olarak büyük olduğunda uzun dönem parametreleri anlamlı olur. Tablo 7'deki sonuçlar ülke bazında dikkate alındığında; 2, 21, 22 ve 24. ülkelerde uzun dönem parametre tahmininin t istatistiği anlamsızdır. Yani Avusturya, Macaristan, Malta ve Portekiz ülkelerinde elektrik tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi yoktur. Hırvatistan, Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Slovakya'da elektrik tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı negatif etkide bulunduğu görülmektedir. Panelin geneli için uzun dönem parametresinin (1.694) test istatistiği anlamlı bulunmuştur. Bunun anlamı, uzun dönemde elektrik tüketimi ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Elektrik tüketimindeki 1 puanlık bir artış GSYİH'yi 1,69 puan arttırmaktadır.

3.6. Nedensellik Testi Sonuçları

Homojen olmayan birimlere uygulanabilecek testlerden birisi de Dumitrescu ve Hurlin (2012)'dir. Bu teste ait temel ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

H_0 : LELKT LGDP'nin Granger nedeni değildir.

H_1 : Panel genelinde en az bir birim için LELKT LGDP'nin Granger nedenidir. Tablo 8, bu teste ait tahmin sonuçlarını vermektedir.

Tablo 8: Panel Nedensellik Testi Sonuçları (Dumitrescu ve Hurlin)

		P-value
W-bar	5.3382	
Z-bar	16.5193	0.000
Z-bar tilde	12.2404	0.000
Optimal gecikme uzunluğu AIC'ye göre 1 (geçime testi: 1'den 4'e kadar)		

Test sonuçlarına göre, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden temel hipotezler reddedilmiş ve en az bir birimde elektrik tüketimi ve GSYİH'daki artış oranını ifade eden iktisadi büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Avrupa Birliğine üye olma yolunda ilerleyen ülkemizin elektrik tüketimi ile ekonomik büyümesi arasında var olan ilişkisinin diğer Avrupa Birliği ülkelerindeki elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi farkının görülmesi istenmektedir. Bu amaçla, 1996-2014 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmak suretiyle elektrik tüketimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bir arada olduğu Avrupa Birliği ülkeleri ile yine gelişmekte olan konumunda olan Türkiye için panel eşbütünleşme ve panel nedensellik testleri kullanılarak incelenmiştir. Panel eşbütünleşme yöntemi olarak II. Kuşak Westerlund ile GUW testi kullanılırken nedensellik ilişkisinin analiz edilmesinde ise II. Kuşak testlerden olan Dumitrescu-Hurlin Testi kullanılmıştır. Her iki eşbütünleşme testi AB ve Türkiye’de elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada kullanılan ülkelerin homojen olmaması sebebiyle kullanılan Dumitrescu-Hurlin Testi sonucuna göre en az bir birimde (ülkede) elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin DOLSMG ile tahmininden elde edilen uzun dönem parametresinin (1.694) test istatistiği anlamlı bulunmuştur. DOLSMG sonuçlarına göre uzun dönemde elektrik tüketimi ekonomik büyümeyi etkilemekte ve elektrik tüketimindeki 1 puanlık bir artış GSYH’yi 1,69 puan arttırmaktadır. AB ülkeleri ve Türkiye’ye ait sonuçlar değerlendirildiğinde; Avusturya, Macaristan, Malta ve Portekiz dışındaki ülkelere ait uzun dönem parametrelerine ait test istatistik değerleri anlamlı bulunmuştur. Hırvatistan, Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Slovakya dışında paneli oluşturan diğer ülkelerde elektrik tüketimi iktisadi büyümeyi anlamlı ve pozitif etkilemektedir. Avusturya, Macaristan ve Malta ile Hırvatistan, Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Portekiz ve Slovakya dışındaki ülkelere ise elektrik tüketiminde meydana gelen artışlar ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkide bulunmaktadır.

Analiz sonuçlarına göre, Türkiye’de elektrik tüketiminde yaşanan 1 puanlık bir artışın GSYİH’yi 3,75 puan arttırdığı görülmektedir. Bu bulgu, elektrik enerjisinin Türkiye’de önemli bir ekonomik büyüme kaynağı olduğunu göstermektedir. Türkiye’de elektrik tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi göz önüne alındığında, uzun vadede sürdürülebilir ekonomik kalkınma, ülkenin güçlü ekonomik büyümesi ve hızlı sanayileşme programının uygulanabilmesi için yeni enerji kaynaklarının araştırılması, elektrik altyapısının genişletilmesine yönelik politikaların yoğunlaştırılması politika yapıcılara tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

- Adjaye, A. J. (2000). The Relationship Between Energy Consumption, Energy Prices and Economic Growth: Time Series Evidence from Asian Developing Countries. *Energy Economics*, 22: 615-625.
- Apergis, N. & Payne, J.E. (2011). A Dynamic Panel Study of Economic Development and The Electricity Consumption-Growth Nexus. *Energy Economics*, 33: 770-781.
- Aydın, M. (2019). ‘‘Renewable and Non-renewable Electricity Consumption–Economic Growth Nexus: Evidence from OECD Countries. *Renewable Energy*, Volume 136: 599-606.
- Baltagi, B. H. (2005). ‘Econometric Analysis of Panel Data. Third Edition, John Wiley&Sons Inc, England.
- Baltagi, B., Feng, Q. & Kao, C. (2012). A Lagrange Multiplier Test for Cross-Sectional Dependence in a Fixed Effects Panel Data Model. Syracuse University, Center for Policy Research.
- Bildirici, M.E. & Kayıkçı, F. (2012). Economic Growth and Electricity Consumption in Former Soviet Republics. *Energy Economics*, Volume 34, 747-753.
- Bozoklu, Ş. & Yılancı, V. (2013). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (2): 161-187.
- Breusch, T. S. & Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, Vol. 47, No. 1, Econometrics Issue, 239-253.
- Croux, C. & Reusens, P. (2013). Do Stock Prices Contain Predictive Power for the Future Economic Activity? A Granger Causality Analysis in the Frequency Domain. *Journal of Macroeconomics*, 35, 93-103.
- Dumitrescu, E.I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4): 1450-1460.
- Ertuğrul, H.M. (2011). Türkiye’de Elektrik Tüketimi Büyüme İlişkisi: Dinamik Analiz. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, Cilt 2: 49-73.
- Gengenbach, C., Urbain, J-P. & Westerlund, J. (2016). Error Correction Testing in Panels with Common Stochastic Trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31 (6): 982-1004.
- Glasure, Y.U. & Lee, A.R. (1997). Cointegration, Error-Correction and The Relationship Between GDP and Energy: The Case of South Korea and Singapore. *Resource and Energy Economics*, 20:17-25.
- Ghosh, S. (2002). Electricity Consumption and Economic Growth in India. *Energy Policy*, volum 30, Issue 2: 125-129.

- Ghosh, S. (2009). Electricity Supply, Employment and Real GDP in India: Evidence from Cointegration and Granger-Causality tests. *Energy Policy*, Volume 37, Issue 8:2926-2929.
- Hamdi, H., Sbia, R. & Shahbaz, M. (2014). The Nexus between Electricity Consumption and Economic Growth in Bahrain. *Economic Modelling*, Volume 38: 227-237.
- Hirsh, R.F. & Koomey, J.G. (2015). Electricity Consumption and Economic Growth: A New Relationship with Significant Consequences? *The Electricity Journal*, Volume 28, Issue 9:72-84.
- Hsiao, C., (2003). *Analysis of Panel Data*. Cambridge University Press, United Kingdom.
- Hu, J.I. & Lin, C.H. (2008). Disaggregated Energy Consumption and GDP in Taiwan: A Threshold Co-Integration Analysis. *Energy Economics*, Volume 30: 2342-2358.
- Iyke, B.N. (2015). Electricity Consumption and Economic Growth in Nigeria: A Revisit of The Energy-Growth Debate. *Energy Economics*, Volume 51: 166-176.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis Of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2-3): 231-254.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration In Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90 (1): 1-44.
- Karagöl, G. & Altınay, E. (2005). Electricity Consumption and Economic Growth: Evidence from Turkey. *Energy Economics*, Volume 27, Issue 6: 849-856.
- Karanfil, F. & Li, Y. (2015). Electricity Consumption and Economic Growth: Exploring Panel-Specific Differences. *Energy Policy*, 82: 264-277.
- Masih, A. & Masih, R. (1997). On the Temporal Causal Relationship Between Energy Consumption, Real Income And Prices: Some New Evidence from Asian-Energy Dependent NICs Based On A Multivariate Cointegration/Vector Error-Correction Approach. *J. Policy Modeling*, 19: 417-440.
- Nişancı, M. (2005). Türkiye’de Elektrik Enerjisi Talebi ve Elektrik Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, cilt 5, sayı 9: 107-121.
- Odhambo, N.M. (2009). Electricity Consumption and Economic Growth in South Africa: A trivariate causality test. *Energy Economics*, 31: 635-640.
- Odhambo, N.M. (2010). Energy Consumption, Prices and Economic Growth in Three SSA Countries: A Comparative Study. *Energy Policy*, 38: 2463-2469.
- Osman, M. Gachino, G. & Hoque, A. (2016). Electricity Consumption and Economic Growth in the GCC Countries: Panel Data Analysis. *Energy Policy*, Volume 98: 318-327.
- Pedroni, P. (2004). Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with An Application to PPP Hypothesis. *Econometric Theory*, 20: 597-625.

- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61: 644-670.
- Pesaran, M.H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics No. 0435.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22 (2): 265-312.
- Pesaran, M.H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *The Econometrics Journal*, Volume 11, Issue 1:105-127.
- Polat, Ö., Uslu, E.E. & San, S. (2011). Türkiye’de Elektrik Tüketimi, İstihdam ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1): 349-362.
- Polemis, M.L. & Dagoumas, A. S. (2013). The Electricity Consumption and Economic Growth Nexus: Evidence from Greece. *Energy Policy*, Volume 62:798-808.
- Shiu, A. & Lam, P.L. (2004). Electricity Consumption and Economic Growth in China, *Enegy Policy*, 32: 47-54.
- Tang, C.F., Shahbaz, M. & Arouri, M. (2013). Re-investigating the Electricity Consumption and Economic Growth Nexus in Portugal. *Energy Policy*, 62: 1515-1524.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2017). Panel Zaman Serileri Analizi. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul: 233-234.
- Terzi, H. (1998). Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektörel Bir Karşılaştırma. *İktisat-İşletme ve Finans Dergisi*, 13 (144): 62-71.
- Urbain, J. & Westerlund, J. (2006). Spurious Regression in Nonstationary Panels with Crossunit Cointegration. METEOR Research Memorandum No. 057.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69 (6): 709-748.
- Westerlund, J. & Edgerton, D. L. (2007). A Panel Bootstrap Cointegration Test. *Economics Letters*, 97 (3): 185-190.

KÜRESELLEŞME VE GÜVENLİK: ULUSAL GÜVENLİĞE YÖNELİK YAKIN YENİ TEHDİTLER

*Selim KANAT**

*Mehmet AKTEL***

Geliş/Received: 14.11.2019

Kabul/Accepted: 13.12.2019

Özet

Güvenlik kavramı uluslararası ilişkilerin önemli çalışma alanlarından birisidir. Her ne kadar güvenlik konusundaki kavramsal çalışmalar son dönemlere kadar ihmal edilmiş olsa da bu alandaki çalışmalar II. Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Soğuk Savaş boyunca hakim olan klasik güvenlik anlayışı çerçevesinde düşman devlet-ideoloji tanımlaması üzerinden devletin güvenliğini öncülleyen bir anlayış içerisinde ulusal güvenlik tanımlanmıştır. Bu tanımlama içerisinde devletler güvenliği, uluslararası alanda ülke sınırlarının düşman işgalinden korunması ve egemenliğin muhafazası şeklinde kabul etmişler, ulusal alanda ise organize suç, terör gibi tehditlere karşı asayişin temini anlayışı üzerinden güvenlik çalışmalarına yaklaşmışlardır. 1980'lerle birlikte bu durum değişmeye başlamıştır. Soğuk Savaşın bitiminde küreselleşme olgusunun da etkisi ile ulusal/uluslararası güvenliğe yönelik yeni tehditler ortaya çıkmıştır. Kendi içerisinde tezatlıklarla ilerleyen küreselleşme kavramı en başta dünya genelinde varlıklı ile yoksul kesimler/uluslar arasındaki farkı büyüterek, günümüz dünyasının eskisine nazaran daha fazla tehdidi içinde barındıran, istikrarsız bir hale gelmesine neden olmuştur. Yeni tehditlerin ortaya çıkmasında önemli bir faktör olan küreselleşme olgusunun gelişimi, ulusal güvenliğin tanımlanması üzerinde önümüzdeki dönemlerde etki sahibi olmaya devam edecektir. Küreselleşme olgusu bir yandan güvenliğe yönelik yeni tehditler ortaya çıkarmakta, diğer yandan var olan tehditleri daha ciddi, daha küresel hale getirmektedir. Bu gerçek, devletlerin ulusal güvenlik anlayışlarını yeniden gözden geçirmelerini gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Güvenlik, Küreselleşme, Klasik Güvenlik, Yeni Güvenlik, Yeni Tehditler

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, selimkanat@sdu.edu.tr. 0533 7720235

** Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü mehmetaktel@sdu.edu.tr 0536 451 9572

GLOBAZATION AND SECURITY: RECENT NEW THREATS TO NATIONAL SECURITY

Abstract

The concept of security is one of the important fields of study of international relations. Although conceptual studies on security have been neglected until recently, security studies started after World War II. Within the framework of the classical security concept that prevailed during the Cold War, national security was defined in an understanding that pioneered the security of the state through the definition of enemy state-ideology. In this definition, states accepted security as protection of the borders of countries from enemy occupation and preservation of sovereignty in the international arena, on the other hand, they approached the security activities in the national field through the understanding of the provision of public order against threats such as organized crime and terror. With the 1980s, this situation began to change. With the effect of globalization at the end of the Cold War, new threats to national / international security emerged. The concept of globalization, which proceeds in contradictions within itself, has enlarged the difference between the wealthy and poor sectors / nations in the world and has made today's world more unstable, with more threats than before. The development of globalization, which is an important factor in the emergence of new threats, will continue to have an impact on the definition of national security in the coming periods. The phenomenon of globalization raises new threats to security on the one hand, and makes existing threats more serious and more global. This fact requires states to reconsider their understanding of national security.

Key Words: International Security, Globalization, Classical Security, New Security, New Threats.

GİRİŞ

Güvenlik kavramı belki de her bilim dalında şu ya da bu şekilde ele alınan, üzerinde araştırma yapılan bir konudur. Bilişim teknolojilerinde, sağlık bilimlerinde, mühendislik bilimlerinde, sosyal bilimlerde hemen hemen her alanda güvenlik; üzerinde kafa yorulan, çalışmalar yapılan konulardan birisidir. Türkiye’de güvenlik ile ilgili yazılan akademik tezlere baktığımızda dış hekimliğinden bankacılığa, iktisattan hukuka kadar pek çok alanda çalışmalar yapıldığını görmekteyiz (www.yok.gov.tr, 2019).

Her alanda kendisine has bir önemi olmakla birlikte, güvenlik çalışmalarının siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanında önemi farklıdır. Siyaset bilimi açısından devletin en önemli görevi, vatandaşlarının güvenliğini temin etmesidir. Hatta bunu devletin yegâne görevi olarak değerlendiren Hobbes’a göre devletler, güvenliğin sağlanmasında her türlü yönteme başvurmalıdırlar (Furtun, 2005: 73).

Uluslararası İlişkiler⁶ açısından da durum farklı değildir; her şeyden önce bu disiplininin müstakil yani diğer bilim dallarından ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasında güvenlik kavramının önemi büyüktür. Uluslararası İlişkilerin ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkması I. Dünya Savaşı döneminde uluslararası ilişkiler teorilerinden söz edilmeye başlanması ile mümkün olmuştur. Akabinde II. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlık kazanan bir teori olarak siyasal gerçekçilik, Uluslararası İlişkilerin özerk bir alan olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Siyasal Liberalizm ve Gerçekçilik gibi diğer Uluslararası İlişkiler teorileri de aslında temel olarak şu sorulara cevap ararlar: “Uluslararası İlişkilerde çatışmalar/savaşlar nasıl önlenir? Uluslararası güvenlik ve istikrar nasıl sağlanır ve devam ettirilir?” bu bakımdan uluslararası ilişkiler disiplini diğer siyasal/yönetiş bilimlerinden ayıran şey ürettiği teoriler yoluyla uluslararası barış ve güvenliğin nasıl sağlanacağı sorusuna çözüm üretmeye çalışmasıdır.

Güvenliğin sağlanmasında ise ilk önce yapılması gereken şey, güvenliğe yönelik tehditlerin bertaraf edilmesidir. Bunun içinde tehditlerin neler olduğunun saptanması gerekmektedir. Bu sebeple konumuz olan uluslararası ilişkilerde ve siyaset biliminde, diğer alanlarda da olduğu gibi güvenlik; “tehdit” kavramı ile tanımlanan bir olgudur. Tarihsel akış içerisinde tehditler değiştikçe, dönüştükçe güvenliğin tanımı da, güvenlik önlemleri de değişmiştir. Bilhassa 80’li yıllarla birlikte ulusal ve uluslararası güvenlikte tehditler değişmeye, çeşitlenmeye başlamıştır. Bu değişimin altında yatan nedenlerden birisi de “küreselleşme” olgusudur. Küreselleşme bir yanda insanlık için yepyeni imkânlar, refah ve mutluluk sunarken diğer yanda da yoksulluk, açlık, fakirlik ve istikrarsızlığı beslemektedir. Bu şekilde tezatlıklarla ilerleyen bir olgu olan küreselleşme, ulusal ve uluslararası güvenliğe yönelik tehditlerin de değişmesine, çeşitlenmesine ve dönüşmesine neden olmaktadır. Bu çalışmanın çıkış noktası da bu varsayımdır.

Küreselleşme ve güvenlik konusu daha önce de çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmalarda örneğin küreselleşmenin Türkiye’nin ulusal güvenliğine etkilerini sadece terör ve göç konuları üzerinden açıklamaya çalışılmış (Tağma, 2002), başka bir çalışmada ise küreselleşmenin çevre ve insani güvenlik üzerine etkileri, sınır aşan suçlar nükleer silahların yayılması, bulaşıcı hastalıklar gibi tehditler ile 11 Eylül saldırıları sonrasında ne şekilde karşımıza çıktığı ve asıl olarak bunlar karşısında Türkiye’nin uluslararası güvenliğin sağlanmasındaki rolü ele alınmıştır (Gökçe, 2017). Benzer şekilde bir başka çalışmada küreselleşmenin güvenlik üzerindeki etkisi çevre güvenliği üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır (Ütenler, 2016). Diğer bir çalışmada küreselleşmenin Türkiye’nin ulusal güvenlik anlayışı üzerindeki etkisi, Türkiye’nin komşuları ile olan ilişkilerin üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır (Torun, 2012). Benzer şekilde bir diğer çalışma küreselleşmenin güvenlik üzerindeki etkisi konusunu küresel ısınma üzerinden ele alırken (Eminoğlu, 2009), bir başkası küreselleşme ve güvenlik ilişkisini ekonomik güvenlik üzerinden ele almıştır (Alkan, 2014). Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu çalışma diğerlerinden farklı bir şekilde, küreselleşme sürecinin uluslararası güvenliğe yönelik tehditler

⁶ Baş harfleri büyük Uluslararası İlişkiler yazımı uluslararası ilişkiler disiplini vurgulamak için kullanılmaktadır.

üzerindeki etkisini ve bu etkinin uluslararası güvenlik tanımı ve anlayışı üzerindeki sonuçlarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Buradan hareketle bu çalışma tehdit kavramı üzerine odaklanmayı ve günümüzde uluslararası güvenliğe yönelik yakın tehditlerden bir kaçını ele alarak, bu tehditlerin ortaya çıkışında ve gelişmesinde küreselleşme sürecinin etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın özgünlüğünün temeli budur. Dolayısıyla çalışmanın temel araştırma sorusu küreselleşmenin uluslararası güvenlik üzerine etkileri nelerdir? sorusudur. Ancak bu soruyu; küreselleşmenin güvenliğe yönelik tehditler üzerinde etkileri nelerdir? alt sorusu üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Bu sorular haricinde çalışmada, uluslararası ilişkiler açısından klasik güvenlik nedir, unsurları nelerdir? Yeni güvenlik terimi ile ne kastedilmektedir. Yeni güvenliğin klasik güvenlik anlayışından farklılıkları veya benzerlikleri nelerdir? Küreselleşmenin güvenliğin dönüşümüne etkileri nelerdir? ve Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan ya da etkisini artıran tehditler nelerdir? gibi sorulara da cevap verilmeye çalışılacaktır.

Bu çaba, yeni güvenlik kavramsallaştırmasının teorik temellerine bir katkı yapma amacını da kendi içerisinde barındırmaktadır. Çalışmanın literatüre katkısı da konunun bu yaklaşım üzerinden değerlendirilmesi sayesinde olacaktır. Küreselleşmenin özellikle küresel gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkileri üzerinden yeni güvenlik tehditlerini, bu tehditler üzerinden de yeni güvenlik kavramsallaştırmasının küreselleşme ile ilişkisi konu ile ilgili kaleme alınmış çalışmalar üzerinden bilgi, yorum, analiz ve sayısal veriler derlenerek yapılacaktır. Kullanılacak olan bu belgesel kaynak yöntemi, yerli ve yabancı literatür taranarak uygulanacaktır.

Çalışmada ilk önce uluslararası ilişkilerde güvenlik konusu kavramsal boyutları ile ele alınacaktır. Güvenlik kavramının Uluslararası İlişkiler disiplini açısından önemi bu kısımda ele alınacak diğer bir konudur. Akabinde klasik güvenlik kavramı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kısım “Yeni Güvenlik” kavramsallaştırılmasının ele alınacağı bir sonraki bölüme hazırlık niteliğindedir. Son kısımda ise küreselleşmenin yeni bir takım güvenlik tehditleri üzerindeki etkisinden hareketle, güvenliğin aldığı yeni hal ve küreselleşme arasındaki ilişki ele alınacaktır.

1. Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı

Güvenlik kelime anlamı olarak “Toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2019). Tehlikeden masun olma durumunu ifade eder. En geniş anlamı ile kişinin uygun bir şekilde yaşamını sürdüreceği aşgari şartların varlığını ifade eder (Bozkurt ve Kanat, 2007; 59). İnsanlar yemek, içmek, uyumak gibi fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabildikleri noktada, güvenliklerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Maslow bunu kendisinin geliştirmiş olduğu ihtiyaçlar hiyerarşisinde, güvenlik ihtiyacını fizyolojik ihtiyaçlardan hemen sonra ikinci sıraya koyarak açıklamıştır (Maslow, 1943; 377). Dolayısıyla güvenlik, hayatın en temel gereksinimleri arasında üst sıralarda yer almaktadır. İnsanlar gündelik yaşam içinde hem kendilerinin hem de sevdiklerinin can ve mal güvenliğini sağlama uğraşı içindedirler (Dedeoğlu, 2008; 21).

Diğer yandan güvenlik kavramı siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Örneğin devletlerin temelinin ne olduğu sorusuna cevap arayanlar arasında yer alan “toplumsal sözleşmeciler” değişik şekillerde, güvenliğin devletlerin kurulmasında önemli bir etken olduğunu kabul ederler. Toplumsal sözleşmecilerden Hobbes’a göre devlet, doğa halindeki anarşi ortamından kurtulmak üzere bir toplumsal sözleşme ile kurulur. Devletin olmadığı anarşi halinde, insanların yaşayabilmeleri mümkün olmadığından, insanlar doğa halinde sahip oldukları tüm haklardan vazgeçerek, karşılıklı ve eşzamanlı imzaladıkları varsayılan bir sözleşme ile devleti kurarlar. Leviathan nitelemesiyle anılan Hobbes’in devlet tasvirinin görevi, toplumsal sözleşmenin taraflarının güvenliklerinin sağlanmasıdır. Diğer bir deyişle Hobbes’a göre devletin varlık nedeni, vatandaşlarının güvenliklerini temin etmesidir (Hobbes, 2010: 81).

Uluslararası İlişkiler disiplinin üniversitelerde ayrı bir kürsü bilim olarak okutulmaya başlaması I. Dünya Savaşı zamanlarına rastlar. Bu ayrımda, uluslararası sistemi açıklama gayesi içinde olan uluslararası ilişkiler teorilerinin etkisi vardır. O dönemde Uluslararası ilişkilerin liberal yaklaşımı I.

Dünya Savaşı sonrası sıklıkla sorulan “Uluslararası sistemde savaşlar neden çıkar, nasıl önlenir, barış ve istikrar nasıl sağlanır, nasıl devam ettirilir? Sorularına, bir takım cevaplar vermeye çalışmıştır. Sonrasında benzer sorulara Realizm, Neorealizm, Neoliberalizm, İnşacı yaklaşım, diğer davranışsal ve eleştirel yaklaşımlar gibi uluslararası ilişkiler teorileri de kendi öngörülerini çerçevesinde cevaplar aramışlardır ve halen de bu çaba devam etmektedir. Dolayısıyla Uluslararası İlişkiler biliminin temelinde var olan ve diğer bilim dalları ile arasındaki farkı yaratan Uluslararası İlişkiler teorilerinin temelinde “güvenlik” kavramı vardır. Bu açıdan yaklaşıldığında Uluslararası İlişkiler bilimi uluslararası sistemi, güvenlik kavramı üzerinden açıklama çabasını öncelikli olarak içerisinde barındırmaktadır.

Bu şekilde güvenlik kavramı, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler için kritik bir önemde olmasına rağmen, bu konudaki kavramsal çalışmalar uluslararası ilişkiler disiplininde yakın tarihlere kadar ihmal edilmiştir. Bu ihmal çerçevesinde güvenlik kavramı daha çok askerlerin ve diğer kolluk kuvvetlerinin pratik çalışmalarına konu olmuş, akademik, entelektüel ilginin nispeten dışında kalmıştır (Buzan, 1991:2-Baldwin, 2003: 15). Buzan ise bunu yani, güvenliğin kavramsal anlamda az gelişmişliğini üç nedene bağlayarak açıklamıştır (Buzan, 1991: 6-12). Birinci neden güvenlik kavramının analizler geliştirmek için çok değişken, karmaşık, görece bir kavram oluşudur. İkinci neden geçmişten günümüze güvenlik kavramının kavramsal boyutu gereksiz görülmüş, güvenliğin pratik uygulamaları üzerine yoğunlaşmıştır. Üçüncü neden ise hükümetlerin/ siyasetlerin güvenlik kavramındaki muğlaklığı yararlı bulmalarıdır. Bu devlet yöneticilerine muhalefet ile karşılanabilecek politikalarını ulusal güvenlik sorunu olarak sunma imkanı tanımaktadır. Böylelikle muhalefet ile karşılaşacak eylemler meşrulaştırılıp hayata geçirilebilmektedir.

Güvenlik konusunun kavramsal boyutta ihmaline neden olan “kavramın karmaşık” doğasını yaratan hususlardan birisinin de güvenliğin bir takım tanımlamalar olmadan, kaçınılmaz bir şekilde belirsiz, muğlak olmasından kaynaklanmaktadır (Baldwin, 1997: 12). Bu karmaşıklığın nedenleri arasında, güvenlik kavramının göreceli doğası vardır. Bu konuda Wolfers güvenliği objektif ve sübjektif olmak üzere iki şekilde ele almaktadır. Buna göre objektif (nesnel) güvenlikle ilgili alanda edinilen varlıklara karşı herhangi bir tehdidin olmaması durumudur. Sübjektif (öznel) anlamda güvenlik ise edinilen varlıklara karşı belli bir takım tehditlerin var olması ile birlikte, bu varlıklara karşı herhangi bir saldırıdan korkulmaması durumu bir ölçüttür (Wolfers, 19052: 485).

Kavramın karmaşık doğasının bir diğer nedeni ise güvenliğin “tehdit” kavramı üzerinden tanımlanan bir olgu olmasıdır. Dolayısıyla tehdidi tanımlamak, güvenliği anlamak, sınırlarını çizmek anlamına gelir. Güvenlik kavramını tehditlerin olmaması ya da tehditlere karşı durma, onları bertaraf etme kapasitesi olarak tanımlarsak, tehditlerin değişmesi ve dönüşmesi güvenlik kavramının da değişmesine farklılaşmasına yol açacaktır. Bu sebepten dolayı, insanlığa ve insan hayatına yönelik tehditler değiştikçe, dönüştükçe ve hatta önem sıraları kendi aralarında farklılaştıkça güvenlik anlayışı, güvenlik önlemleri tanımlamaları da buna bağlı olarak değişmiştir. Bu durum, güvenlik kavramının durağan değil, değişken bir yapıda olması neticesini doğurur. Örneğin Batı dünyası için Soğuk Savaş döneminde en büyük tehdit Komünizm ve Sovyet Rusya iken günümüzde ise uluslararası terörizm başta olmak üzere pek çok tehditten söz edilebilir. Bu bağlamda tehditlerdeki dönüşüm durmayacağına göre, güvenlik kavramındaki dönüşüm de durmayacaktır. Bu yaklaşım çerçevesinde küreselleşme olgusunun tehditler üzerinden güvenliğe etkisini anlayabilmek için, küreselleşme dönemi öncesi tehdit ve güvenlik anlayışına değinmek gereklidir.

2. Soğuk Savaş Dönemi ve Klasik Güvenlik

Uluslararası İlişkiler alanında kavramsal açıdan ihmal edilmiş olsa da güvenlik alanındaki çalışmalar, II. Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Şavaştta yaşanan sivil kayıpların çokluğu ile sivililerin güvenliğinin sağlanması konusu askeri güvenlik planlamalarında yer bulmaya ve bu konuda çalışmalar yapılmaya başlamıştır (Walt, 2003: 75). Soğuk Savaş’ın başlaması ile birlikte, başlarda güvenliğin kavramsal boyutu ihmal edilerek uygulamaya yönelik konuların üzerinde yoğunlaşmış, bu dönemden itibaren uluslararası ilişkilerin baskın çalışma alanlarından birisi bu olmuştur (Booth, 2003: 59).

Soğuk Savaş dönemini genel olarak incelediğimizde, bu dönem güvenlik anlayışı “klasik güvenlik” olarak nitelemek mümkündür. Bu nitelemenin mantığı güvenlik ya da ulusal güvenlik dendiğinde insanların zihninde canlanan ilk tarzın bu yaklaşım olmasıdır. Ayrıca bu güvenlik anlayışı sadece Soğuk Savaş dönemine özgü değildir. Tarihin ilk çağlarından itibaren ulusal güvenlik dendiğinde hükümetler, devletler güvenliği bu şekilde algılamışlar, önlemler geliştirmişlerdir. Ulusal güvenliğin temeli ve yüzyıllar boyu vazgeçilmez şekli olması sebebiyle bu anlayış tarzına “klasik” nitelemesi yapılabilir.

Klasik güvenlik anlayışı içerisinde neyin güvenliği öncelikli sağlanmalıdır? Sorusuna verilecek cevap “devletin güvenliği” olacaktır. Bu anlayışa göre devlet egemenliğinin ve bağımsızlığının ortadan kalktığı bir ortam içerisinde, başka hiçbir hak ve özgürlüğün anlamı olmayacağından, devletin olmadığı yerde, güvenliğin sağlanması da mümkün değildir. Bu yaklaşımın temelinde Hobbes’in toplumsal sözleşme yaklaşımı yer alır. Hobbes’e göre herkesin herkese düşman olduğu anarşi ortamında yaşayan insanların, ne sahip oldukları bir varlıkları vardır ne de özgürlüklerini kullanabilirler (Hobbes, 2010: 92-93). Sahip olunan hak ve özgürlüklerin kullanılmasının ilk adımı öncelikle güvenliğin temin edilmesi, güvenliğin temin edilmesinin yolu da öncelikle devletin güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu anlayışta devlet egemenliğinin olmadığı yerde anarşi doğar. Bundan kaçınmak rasyonel bireyin zorunluluğudur. Dolayısıyla bireysel güvenlik için öncelikli sağlanması gereken şey, devletin güvenliğinin ve bekasının sağlanmasıdır. Bireysel güvenliğin yani vatandaşların güvenliğinin yegâne temeli budur. Devletin güvenliği teriminden anlaşılması gereken de devlet kurumunun devamı, bekasının, egemenlik ve bağımsızlığının savunulmasıdır.

Devletin egemenlik ve bağımsızlığının savunulması nasıl olur? Sorusu bu noktada sorulmalıdır. Bu savunma öncelikle ve büyük oranda askeri ve kolluk kuvvetlerinin önlemleri ile sağlanır. Bu güvenlik anlayışına ise “sert güvenlik”⁷ denilmektedir (Bozkurt ve Kanat, 2007: 62; Booth, 1997: 58; Ergil, 2001: 119). Çünkü güvenlik tehditlerine karşı alınan önlemlerin başarısı, ordunun ve diğer kolluk kuvvetlerinin gücüne, başarılarına, operasyonel kabiliyetlerine dayanır. Bu güvenlik anlayışında devletlerin silah ve savunma harcamaları diğer devlet harcamaları kalemlerinden her zaman daha yüksektir. Zira devletin güvenliği sağlanamıyorsa, hiçbir özgürlük ve hakkın anlamı yoktur.

Klasik güvenlik anlayışında güvenliğin sağlanması için devletler her türlü önlemi almaya yetkilidirler. Zaten aksi bir durum, devletin güvenliğinin zafiyete uğrama ihtimali söz konusu olacağından kabul edilemez. Bu anlayışta güvenliğin odak noktasında devletin güvenliği olduğundan, vatandaşların, bireylerin güvenliği ikinci planda olmak durumundadır. Bu nedenle devletin güvenliği ile bireylerin kişisel güvenlikleri arasında bir tercih yapılacak olursa, tercih edilmesi gereken devletin güvenliğidir. Bu mantık kişisel güvenliğin önemli bir parçası olan bireysel hak ve özgürlükler ile devletin güvenliği arasında bir denge kurulması gerektiği varsayımını benimser. Diğer bir deyişle klasik güvenlik anlayışında kişisel hak ve özgürlükleri ile güvenlik adeta bir terazinin karşılıklı iki kefesinde bulunur. Güvenliğin sağlanması için, belli oranda kişisel hak ve özgürlüklerden fedakârlıkta bulunulması gereklidir. Bu bakımdan güvenlik bir denge işidir. Kişisel hak ve özgürlüklerin ne kadar kısıllacağını belirleme faaliyettir (Ergil, 2001: 122-124).

Bu anlayışta ulusal güvenliğin sağlanmasında devletlerin güvenecekleri yegâne şey, kendi milli güçleri olmalıdır. Her devletin güvenlik sorunları, kendi iç meselesi olarak algılanmalıdır. Buna göre güvenlik sorunlarının uluslararası etkiye açık olması, diğer güçlerin devletlerin iç işlerine karışmak için bir fırsat yakalamaları anlamına gelebilir. Güvenlik tesisi, zaten bir devletin yegâne kuruluş görevi olarak değerlendirilmesi gerektiğinden, bu görevi yerine getirirken başkalarına güvenme lüksü de olmamalıdır. Zira bu görevi yerine getirebilmesi için, devletlere toplumsal sözleşme ile sahip olunan tüm haklar üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi verilmiştir. Bu yetkiyi layığı ile kullanmayıp yabancı güçlere güvenen devletler, görevlerini yerine getirmiyor demektir. Oluşan bu anlayışta güvenlik sorunları devletlerin kendi iç ve milli sorunlarıdır. Dolayısıyla klasik güvenlik anlayışı içerisinde güvenlik sorunlarını her devlet kendisi halletmeye çalışır. Güvenlik konusunda bir yardımlaşma ya da

⁷ Kavram yabancı literatürde “hard security” olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım ile terim “hard power-soft power” ayrımına gönderme niteliğindedir.

bu konularda başka devlete güvenme söz konusu değildir. Bu anlayışta her devlet kendi güvenliğini kendisi sağlarken, büyük tehditlere karşı ortak hareket edilebilir. Ancak bu müşterek hareket tek tek her devletin kendi güvenliğini sağlarken, eşgüdümlü hareket etmelerini gerektirir (Baylis, 2008: 75-77).

Klasik güvenlik anlayışında, ulusal güvenliğe yönelik tehditleri iki kategoride toplamak mümkündür. İç ve Dış tehditler. Dış tehditler ülkenin toprak bütünlüğüne, egemenliğine, bağımsızlığına yönelik tehditlerdir. Bu tehditlerin aktörleri ise düşman- rakip olarak nitelenen diğer devletlerdir (Sancak, 2013: 127-128). Soğuk Savaş döneminde Batı bloku için en büyük tehdit Komünizm ve SSCB, Doğu bloku için de Kapitalizm ve ABD olmuştur. Devletlerin oluşturduğu tehditler haricinde kalan diğer tehditler ise iç tehdit olarak nitelenmiştir. Bu anlamda en ayırıcı örnek belki de terörizmdir. Klasik güvenlik anlayışında (uygulamada Soğuk Savaş döneminde de denilebilir) terörizmle mücadele ortaklaşa yürütülecek bir faaliyet değildir. Bu anlayışta her devlet terörizmle mücadeleyi ceza hukuku konusu olarak görmüş, mücadelelerin devletlerin kendi içlerinde yapılması öngörülmüştür. Başka devletlerden gelmeyen her türlü tehdidin iç güvenlik sorunu sayıldığı bu anlayışta, iç tehditlerle mücadelede kolluk kuvvetlerinin gücü ve kabiliyeti belirleyici olmuştur. Dolayısıyla bu yaklaşımda uluslararası güvenlik sorunu diye nitelenen durumlar bir devletin/devletlerin, başka bir devlete/devletlere yönelik tehditleri veya savaş durumudur. Onun haricinde başka bir uluslararası güvenlik tehdidi yoktur ve olmamalıdır. Çünkü bu durum devletin iç işlerine karışılmasına uygun bir ortam sağlayacaktır. Bu nedenle başka bir devletten kaynaklanmayan her tehdit, iç güvenlik tehditidir. Devletler bu tehdidi kendi içlerinde çözmelidir (TBB, 2006:318-324).

Ancak bu anlayış 1960'lardan itibaren sorgulanmaya başlamıştır. Yumuşama dönemi ve bu dönemde başlayan silahsızlanma girişimleri, farklı bir takım görüşlerin de ortaya çıkmasını doğurmuştur. Bu fikirlerin yoğunlaşması ve kavramsal olarak ifade edilmeye başlanması ise 1980'ler ile başlamıştır. Walt bu dönemi "güvenlik çalışmalarının rönesansı" olarak niteler (2003). 1980'lerle birlikte güvenlik çalışmalarında bir ivmelenme yaşanmasının nedeni, değişen tehdit gerçeğidir. Bir taraftan yumuşama dönemi 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi'nden ve Afganistan'ın SSCB tarafından işgalinden olumsuz etkilenirken diğer taraftan küreselleşme döneminin hissedilen etkileri güvenlik konularında kavramsal çalışmalara hız kazandırmıştır. Bu açıdan diyebiliriz ki kavramsal olarak güvenlik çalışmalarının yoğunluk kazanmasında, küreselleşme sürecinin olumlu etkisi olmuştur. Geline bu noktada küreselleşme kavramına ve güvenlik kavramı üzerindeki etkilerine değinmek yerinde olacaktır.

3. Küreselleşme Dönemi ve Yeni Güvenlik

Küreselleşme süreci olarak nitelenen dönem aslında Soğuk Savaşın sonlarına doğru başlayan ve 1990'ların başında Sovyet Rusya'nın çökmesi ile Doğu Bloku olarak adlandırılan yapının dağılması sonrasında hız kazanan bir süreçtir. Bu süreç, tezatlıklar ile birlikte işleyen bir doğaya sahiptir. Bir yandan dünyada iletişimi, ulaşımı, ticareti, zenginliği ve refahı artırırken diğer bir yandan da gelir dağılımındaki adaletsizliği, fakirliği ve yoksunluğu beraberinde getirmektedir. Küreselleşme doğasına uygun bir şekilde güvenliğin sağlanmasında yöntem ve araçların çeşitlenmesini sağlarken, diğer bir yandan da beraberinde getirdiği olumsuzluklar ile uluslararası güvenliğe yönelik bir takım tehditlerin daha ciddi boyutlara ulaşmasına neden olmaktadır

Küreselleşme ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi vb. farklı boyutlara sahip çelişkili ya da zıtlıklar içeren etkenlerin etkileşim içerisinde olduğu karmaşık bir süreç olarak nitelendirilebilir. Küreselleşme çok boyutlu bir kavramdır. Sürecin çok boyutlu olması küreselleşmenin güvenlik üzerinde de bir takım etkilerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Geniş bir tanım yapmaya çalışacak olursak küreselleşme; ulus devlet yetkilerinin aşındığı, çok uluslu şirketlerin ve sermayenin hareket alanlarının genişlediği, iletişim teknolojileri ile dünyanın daha küçük hissedildiği, ulus-üstü örgütlenmelerin yetkilerini artırdığı, kültürel anlamda insanların birbirlerine benzemeye başladığı, toplumsal ve toplumlar arası geçirgenliğin giderek arttığı, "dünya toplumu" kavramından söz edilmeye başlandığı süreçleri nitelemek için kullanılan bir kavramdır (Altun, 2001: 88-89).

Küreselleşmenin güvenlik üzerindeki etkileri çeşitli açılardan ele alınabilir. Ancak bu çalışmanın odak konusu, küreselleşmenin daha ciddi boyutlara taşıdığı birtakım tehditlerin güvenlik anlayışını nasıl

etkilediğidir. Küreselleşmenin tehditler üzerindeki birinci etkisi eskiden de var olan tehditlerin daha ciddi boyutlara ulaşması ya da yeni bir takım güvenlik tehditlerini ortaya çıkarmasıdır. Bu etkinin en büyük nedeni, küreselleşmenin dünyada yarattığı gelir ve refah eşitsizliğidir. Küreselleşmenin bir yandan sermayenin önündeki engelleri kaldırarak, yeni teknolojilerin kullanımını yaygınlaştırarak refahı ve zenginliği yükseltirken diğer yandan da tüm dünya da ülkeler, bölgeler ve toplumsal sınıflar arası eşitsizliklerin artmasına da neden olmuştur. 1999'da dünyanın en zengin 200 insanının toplam serveti 1 trilyon dolara ulaşmış ve bu rakam en fakir 43 ülkede yaşayan 582 milyon insanın, toplam 146 milyar dolar olan servetinden neredeyse beş misli fazladır (Özdemir, 1998: 181; Tutar, 2000: 43-48). Yirmi yıl sonra aradaki uçurum daha da açılmış, 2019 yılına gelindiğinde dünyanın en zengin 26 kişinin serveti dünyanın geri kalan yarısının servetine yani 3.8 milyar insanın toplam varlığına eşit hale gelmiştir (Koyuncu, 2019).

Bu süreçte imkânı olanlar yeni teknolojileri kullanıp önünde herhangi bir engelin kalmadığı sermayelerini daha da artırmakta yani zengin daha zengin olmaktadır. Bunun yanında yoksul daha da yoksul hale gelmektedir. Bazı insanların en büyük derdi en pahalı lüks arabaların yeni modellerini beklemek iken, bazıların derdi de yiyecek birkaç lokma bulmak haline gelmektedir (Friedman, 2000). Küreselleşme bu manada, sorunlar yumağı haline gelen bir geleceğe işaret eder (Bauman, 1999: 69-70). Bu durum ise sisteme düşman ve mevcut sistemi kökünden yıkmak isteyen şiddet yanlısı insanların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Küreselleşmenin güvenlik tehditleri üzerindeki ikinci etkisi ise tehditleri ve sorunları yerel olmaktan çıkartıp, dünya ölçeğine taşımalarıdır. Bu süreçte sorunlar ulus-üstü bir hal almakta, ulusal yetki alanı içerisinde bu sorunların denetlenmesi gittikçe güçleşmektedir. Sınır aşan ekonomik krizler, ekolojik sorunlar, küresel teknolojiler ulus devletlerin gücünü aşan meseleler haline gelmektedir (Giddens, 2000: 93). Günümüzde artık riskler ve tehditler küreseldir (Karaman ve Altay: 1996: 345). Eskiden ulusal sayılan yani her devletin kendi iç sorunu olarak kabul edilen güvenlik tehditleri artık uluslararası sorunlar olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bunun belki de ilk akla gelen örnekleri insan hakları ihlalleri ve terörizmdir. Bu anlamda diyebiliriz ki küreselleşme olgusunun etkilerini hissetmeye başladığımız 80'li yıllardan itibaren, eski dönemlerin ulusal sayılan, önemsenmeyen, geri planda düşünülen bir takım güvenlik tehditleri önem kazanmaya, uluslararası boyutta ele alınmaya başlamıştır. Bu aslında güvenlik konusunda bir anlayış değişikliğinin de sonucudur. Bu anlayış değişikliği sonucunda güvenliğin aldığı şekli nitelemek için en yaygın kullanılan "yeni güvenlik" terimidir. Ancak bu terime yakın ve hatta eş anlamlı kullanılan bir diğer terim de "insani güvenlik" tir.

İnsani güvenlik kavramı uluslararası seviyede ilk kez 1994 yılı Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Raporunda kullanılmıştır. Terimin ilk kullanımlarında insani güvenliğin iki boyutunun olduğu, bunlardan birincisinin açlık, salgın hastalık, baskı altında olmak gibi klasik güvende olmayı, ikincisinin de günlük hayatta, ister insanların evlerinde, ister işlerinde, ister toplum içinde meydana gelen aksamlar hayatın akışını olumsuz etkileyen ani ve incitici gelişmelerden güvende olmayı kapsadığı belirtilmiştir (UN, 1994: 23). Rapor, güvenliğin, insan merkezli olduğunu ve "insanların bir toplumda nasıl yaşadıkları ve nefes aldıkları, birçok tercihlerini ne kadar özgürce uyguladıkları, sosyal olanaklara ne kadar erişime sahip olmaları" ile de alakalı olduğunu altını çizmiştir. İlerleyen yıllarda terimin tanımı daha da geniş bir kapsama oturtulmuştur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, insan güvenliğini "insanların özgürlük ve onurlu yaşama hakkı, yoksulluk ve umutsuzluktan uzak kalma" hali olarak tanımlamıştır (UNGA, 2012). Güvenlik kavramının bu yeni yorumlanması, klasik güvenlik anlayışının daha geniş bir şekilde ele alınmasıdır. Bu bağlamda güvenlik, kişinin vatandaşı olduğu ülkenin düşman işgaline uğramaması, gündelik hayatta suçtan ve şiddetten korunmasının yanında, temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmemesi, ekonomik refahının belli oranda garanti altına alınması gibi unsurları da içermektedir (Gough, 2002: 146). Klasik güvenlik anlayışı ile arasındaki fark da burada yani güvenliğin kapsamı konusundaki anlayışta yatmaktadır.

İnsani güvenlik analizlerinin merkezine devletin bekasını değil, tek tek her bir vatandaşın güvenliği konulmaktadır (Thakur, 2004: 347). Bu yaklaşım tarzında tek tek bireylerin güvenliği ile devletin bekasının sağlanacağı kabul edilir. Genellikle askeri tehditlere karşı geleneksel güvenlik anlayışına ek olarak insan hakları, ekonomi, çevre, uyuşturucu madde trafiği, salgın hastalıklar suç ya

da sosyal adaletsizlikler gibi konulara büyük oranda öncelik kazandırmak, insani güvenlik anlayışının temelinde yer almaktadır (Baldwin, 2003: 5). İnsani güvenliğin vazgeçilmez unsurlarından birisi de insan hakları standartlarının yükseltilmesi ve korunmasının geliştirilmesidir (Mcrae, 2001:16)

Güvenlik anlayışının bu yeni şekline insani güvenlik denmesinin nedenlerinden birisi güvenliğin odak noktasına, klasik güvenlik anlayışında olduğu gibi devleti değil, bireyleri, halkı, yani insanı koymasındır. Bu güvenlik anlayışı değişikliği klasik güvenlik anlayışı içerisinde ikinci planda önemli görülen ya da önemsiz sayılan, insanın güvenliğine yönelik pek çok tehdidin, ulusal güvenlik tanımlaması içerisinde kendisine yer bulmasını sağlamıştır (Steiner, 2019). Küreselleşme kavramı ise bir yandan bireycilik, insan hakları gibi liberal değerleri yüceltirken, bu tehditlerin ulusal güvenlik tanımları içerisinde yer almasına katkı yapmış, diğer taraftan bu tehditlerin küresel boyuta taşınmasına neden olmuştur. Küreselleşme süreci dünyadaki eşitsizliği ve adaletsizliği artırarak bir takım güvenlik tehditlerinin daha ciddi boyutlara ulaşmasına fırsat vermiştir. Güvenlik tehditleri üzerindeki bu etkisi ile küreselleşme, tehditler üzerinden tanımlanan bir kavram olan güvenliğin de dönüşümüne etki etmektedir.

Küreselleşme süreciyle birlikte ulus devletler önemli tehditler ile karşı karşıya kalmıştır. Her şeyden önce yeni dönemde, Soğuk Savaş döneminde var olan görece denge ortamının yarattığı istikrarlı düzen artık yoktur. Diğer bir deyişle, bu yeni dönemde kendi içinde sorun yaşayan hükümetler, süper güçlerin (ABD, SSCB) Soğuk Savaş döneminde kendi yanlarında tutabilmek için verdikleri destekten artık mahrum kalmışlardır. Bu açıdan yeni dönemi, yani küreselleşme sürecini Soğuk Savaş dönemine nazaran daha istikrarsız bir dönem olarak nitelemek mümkündür. Bu süreçle birlikte ulus-devlet yapısı önemli şekilde değişmiş, küreselleşen ekonomik yapı ve ulus-üstü ve uluslararası yapılar devlet yönetimlerinden beklenenleri de değiştirmiştir (Strange, 1996). Devletin rolü yeniden gözden geçirilirken, ekonomik, sosyal ve kültürel politikalarındaki değişimler, bu rolün yeniden tanımlanmasını doğurmuştur.

Bu uluslararası ortam ve değişen yaşam algısı içerisinde bir takım güvenlik tehditleri daha ciddi, önemli ve küresel bir hal almıştır. Bu tehditler arasından günümüzde etkilerini daha yakından hissettiklerimizi şu şekilde sıralamak mümkündür:

3.1. Kırılgan Devletler

Kırılgan devlet kavramı, aslında küreselleşme süreci ile gelişerek günümüze kadar gelmiş bir kavramdır. Kırılgan devletlere ilişkin çalışmalar, küreselleşmenin de hız kazandığı 80'li yıllara isabet etmektedir. . Bu tür devletleri nitelemek için 80' li yılların sonlarına doğru "Zayıf Devlet"-Weak States- (Migdal, 1988: 4), daha sonra Soğuk Savaşın bitmesi ile 90' ların ilk yarısında "Başarısız Devlet"-Failed States- (Helman ve Ratner, 1993: 3), 90'ların ikinci yarısında "Çökmüş Devlet"-Collapsed State- (Zartman, 1995) terimi daha yaygın kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde daha çok tercih edilen Kırılgan Devlet terimi ise önceki kavramların aşağılayıcı nitelemesinin, egemen devletler ve halkları için kullanılmasının elverişli olmadığı fikrinden türemiştir. Rotberg kırılgan devleti, ülkede şiddet eylemlerinin yoğun sistematik yaşandığı hükümetlerin, kendilerinden olağan beklenenleri karşılayan devletler olarak tanımlamıştır (2003: 1). Brooks'a göre ise kırılgan devletlerde hükümet meşru şiddet kullanma tekeliğini yitirmiş, sınırlarını kontrol etmede acziyete uğramış, ülkesi içinde yeterli düzeyde asayiş temin edemeyen, devletin asli görevleri olan hizmetleri yürütemeyen, ekonomisini idare etmekte zorlanan devletlerdir (Brooks, 2005: 1160-1161). Kırılgan devletlerin ortaya çıkışları dekolonizasyon dönemi ile başlamıştır. Sömürge devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaya başladıkları bu dönemden itibaren ciddi toplumsal ve siyasal sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Ancak Soğuk Savaş döneminde Bloklar arasında oluşan güç dengesi, bu devletlerin yaşadıkları sorunlarda Blok devletlerinin yardımlarından faydalanmalarını sağlamıştır (örneğin ABD'nin İlerleme İçin İttifak politikası bkz. Sander, 2001: 438-439). Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve akabinde gerçekleşen küreselleşme sürecinin kırılgan devletler üzerinde birinci etkisi, bu devletlerin küreselleşme döneminde kendi kaderleri ile başbaşa kalmalarıdır. Soğuk Savaş döneminde süper güçlerden aldıkları destekler ile görece bir şekilde ayakta kalmayı başaran bu devletlerde Soğuk Savaş sonrası iç çatışmalar ve şiddet hareketleri artış göstermiştir (Batır, 2017: 90).

Küreselleşmenin kırılğan devletler üzerindeki ikinci etkisi ise sermaye hareketlerinin önündeki engelleri kaldırması olmuştur. Bunun sonucu olarak küresel gelir adaletsizliği artmış, bu durum da kırılğan devletlerdeki hükümetlerin en basit kamusal hizmetleri yerine getirecek, ordusuna ve asayiş kuvvetlerine yeterli desteği sağlayacak, sınırlarını koruyacak, çatışma ve ayaklanmaları bastırarak gücü finanse edecek parasal kaynakları elde edemez hale getirmiştir. Küreselleşmenin dışsal ekonomik baskıları ile mücadele etmekte zorlanan bu devletler, iç karışıklıklara sürüklenmiştir (Özalp, 2014: 357). Özellikle 1980 sonrasında gelişmiş ülkeler arasında kişi başına gelir açısından bir yakınlaşma görülürken, gerek gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler, gerekse gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki gelir eşitsizliği büyümüştür (IMF, 1997: 72). Bilhassa gelişmekte olan ülkelerin kendi içinde de gelir dağılımı eşitsizliği artmıştır (Rodrik, 1998: 4). Küreselleşmenin kırılğan devletler üzerindeki diğer bir etkisi ise iletişim imkânlarının artması ile bu devletlerde yaşayan insanların hükümetlerinden daha yüksek standartlar talep etmeleri, taleplerin karşılanmaması durumunda da ayaklanma hareketlerine girişmeleri olmuştur (Arap Baharı Kırık, 2012).

3.2. İnsan Hakları İhlalleri

İnsan haklarının uluslararasılaşması aslında II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler Şartı ile olmuştur. Sonrasında bölgesel koruma sistemlerinin de devreye girmesiyle insan haklarının uluslararası koruma altına alınması, yıllar içerisinde giderek yaygınlaşmıştır. Ancak insan haklarının uluslararası korunmasında benimsenen “ikincillik” ilkesi gereği insan hak ve hürriyetlerinin öncelikle ulusal hükümetler tarafından korunması esastır. Ancak Soğuk Savaş sonrasında artık ülkelerdeki ağır insan hakları ihlallerinin dolaylı yoldan pek çok uluslararası tehdidi doğurabileceği görüşü egemen olmaya başlamıştır. Günümüzde artık insan hakları her geçen gün daha da yüksek koruma standartlarına ulaşmakta, küreselleşme ile birlikte vatandaşlık kavramı adeta yeniden tanımlanmaktadır (Mahçupyan, 1997: 50-51). Bu süreçte artık demokratikliğin gereklerinin ötesinde, yönetilenlerin yönetime katılmaları, yönetimde adem-i merkezîyet, yönetim işinin halka hizmet aracı olduğunun ön plana çıkartılması düşüncesi yaygınlaşmaktadır (Dursun, 1998: 158; Kurtulmuş, 1998: 151). Bu anlayış içerisinde uluslararası güvenlik ve istikrarın korunmasına yönelik tedbirler almaya yetkili BM Güvenlik Konseyi, insan hakları ihlalleri ile uluslararası barış ve güvenlik arasında bir ilişki kurma eğilimindedir, benzer şekilde bilhassa Avrupa temelli bölgesel örgütler de insan hakları ihlallerinin uluslararası barış ve istikrara yönelik bir tehdit olduğu yönünde tavır takınmışlardır (DPT, 2000: 66-67). İnsan haklarının yoğun ve sistematik ihlal edildiği ülkelere yönelik insani müdahaleler gündeme gelmiş (örneğin 1990 Somali, 1992 Bosna Hersek, 1994 Ruanda), hatta koruma sorumluluğu kavramı 2001’den itibaren literatüre girmiş, özünde insani müdahale kavramı ile aynı mantığı paylaşmakla birlikte, daha farklı olarak insan hakları ihlallerini önleme, bu hak ihlallerine karşı müdahale ve zarar gören hak ve özgürlük düzenini yeniden inşa sorumlulukları tartışmalı da olsa dile getirilmeye başlanmıştır (Ertuğrul, 2016: 441).

3.3. Uluslararası Terörizm

Terörizmin geri planı insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak terörizm Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte çok daha tahmin edilemez, çok daha yıkıcı, çok daha ciddi bir güvenlik tehdidi haline gelmiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca terörizm, devletlerin kendi iç güvenlik sorunları olarak kodlanmış ve mücadelenin uluslararası değil milli düzeyde sürdürülmesi esas alınmıştır. Soğuk Savaş döneminde ideolojik bir maske takmış olan terörizm, şiddet yoluyla mevcut siyasi düzeni değiştirmeyi amaçlamıştır. Ancak tüm bunlar Soğuk Savaşın bitişi ile birlikte değişmiştir. Günümüzde terörizm, kendi ideolojileri doğrultusunda değiştirmek isteyenleri değil, sisteme düşman ve sistemi yıkmak isteyenlerin sıklıkla başvurdukları bir araç haline gelmiştir. Sisteme ve dolayısıyla sistemin kazananı Batı dünyasına karşı bu öfkenin temel nedeni ise yoksulluğun ve yoksul kişilerin yoksullukları hakkındaki farkındalıkların iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle artmasıdır. Soğuk Savaş sonrası dönemde gelişmiş ülkelerde yüksek gelir ve düşük nüfus artış oranları yakalanmışken, gelişmekte olan ülkeler ise düşük gelir yüksek nüfus artış oranları ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır (Kennedy, 1995: 38-39). Bu durum da zengin olan Batı dünyası daha zengin, fakir olan dünyanın geri kalanının ise daha da fakir olacakları bir süreci ortaya çıkarmıştır (Ulagay, 2000: 85). Sisteme öfkeli dışlanmış bu insanlar, terörizmin motivasyonunu değiştirmiştir. Terör eylemlerindeki sembolik eylemlerle mesaj verme amacı, ne kadar

çok ölü o kadar başarı şekline dönüşmüştür. Bu küreselleşmenin terörizm üzerindeki ilk etkisidir. Yani küreselleşme kavramsal anlamda terörizmi beslemektedir. Küreselleşmenin terörizm üzerindeki diğer bir etkisi de terör eylemlerinin bilgi teknolojileri sayesinde hiç olmadığı kadar kolay yapılır hale gelmesidir. İnternet bu anlamda terörizm açısından hem operasyonel bilginin toplanması, hem eylem yöntemleri, silahlar hakkında bilgi edinilmesi hem de eylemin veya örgütün propagandasının yapılmasının bir aracı haline gelmiştir.

3.4. Düzensiz Göç Hareketleri

Düzensiz göç hareketleri “Kaynak, transit veya varış devletine giriş veya çıkış yapmakla ilgili yasaların, yönetmeliklerin veya uluslararası anlaşmaların dışında gerçekleşen kişilerin hareketi” olarak tanımlanmaktadır (IOM, 2019: 114). Küreselleşme süreci düzensiz göç hareketlerinin altında yatan temel nedenlerden birisidir. Çünkü küresel gelir dağılımındaki adaletsizliğin ve gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artış hızının yüksekliği, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki ilerleme ile birleştiğinde ortaya kitlesel nüfus hareketlerinin alt yapısı çıkmaktadır. Bu alt yapı gelişmekte olan ülkelerde yaşanacak çatışma, savaş, terör, doğal afet, kıtlık vb. etmenler ile tetiklendiğinde, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar ciddi bir güvenlik açığı ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin sonucunda az gelişmiş ülkelerde yoğun bir iç göç süreci ve gelişmiş ülkelerde de yoğun bir uluslararası göçmen akını yaşanmaya başlamıştır (Erbaş, 2002: 188). Uluslararası sermaye hareketleri göç olgusunu adeta beslemiştir (Faini, 1999: 13). Küreselleşme ile artan sermaye hareketliliği, sermayenin ve dolayısıyla zenginliğin belli ülkelerde toplanmasına neden olmuştur. Böylelikle sermaye hareketleri, göç hareketlerini dolaylı yoldan teşvik etmiştir (Faini, 1999: 13). Öyle ki bu tür ülkelerde çatışmalar oluşmasa bile, ülke içinde gelir uçurumunun oluşması, insanların en temel ihtiyaçlarından mahrum kalmalarına neden olabilmiş, bu da göç hareketlerini artırmıştır (Nick ve Streeten, 1979: 578).

Küreselleşme süreci ile birlikte artan iletişim olanakları, kırılğan devletlerin ortaya çıkardığı istikrarsızlıkla birleşince, düzensiz göç hareketlerinin artması söz konusu olmuştur. Gelişmekte olan ve türlü sorunlarla boğuşan devletlerdeki insanların, gelişmiş devletlerdeki yaşam şartlarını ve imkânlarını görmeleri, düzensiz göç hareketlerinin altındaki diğer bir faktördür. İletişim olanakları ile artan göç hareketleri sonrasında oluşan “diasporalar” da anavatanları ile iletişimi ve ulaşımı önemseydiğinden, bu durum göç hareketlerinin artışına etki etmiştir (Rauch, 1999: 4-8). Artan iletişim olanakları ile başka bir hayatın mümkün ve yakın olduğunu gören yaşadığı vatanında mutlu olmayan kesimler de düzensiz göç hareketlerinin öznesi olmaktadır. Böylelikle küreselleşme süreciyle birlikte, klasik göç olgusu farklılaşmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. Örneğin “tepkisel göç”, “politik sığınmacı göçü” ve “kadın göçü” göçleri yaygınlaştırmaya başlamıştır (Erbaş, 2002: 184). Soğuk Savaş sonrası dönemde göçün hızının ve çapının artacağı (Castles ve Miller, 1993: 6) düşüncesi güçlenmiştir. Günümüze kadar gelen süreçte düzensiz göç hareketleri bu öngörüye doğrular bir şekilde artmıştır. Günümüz güvenlik tehditleri içerisinde düzensiz göç hareketleri en ciddi kaynak olarak görülmektedir.

3.5. Siber Saldırıları

Küreselleşmeyi mümkün kılan şeylerden birisi ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki baş döndüren gelişmelerdir. Küreselleşmeyi tetikleyen teknolojik ilerleme, beraberinde yeni güvenlik tehditlerini de getirmiştir. Bu anlamda bilişim teknolojileri, sanal şiddet eylemleri için yeni bir alan ortaya koymuştur. Şiddet eylemleri artık sanal olarak gerçekleştirilebilmekte, bir bilgisayar ve bir internet bağlantısı yoluyla hiçbir hayata son vermeden, hiç kan dökmeden insanlara korku salılabilmektedir. Gün geçtikte insanların, toplumların bilişim teknolojileri ile ilişkilerinin, bağlarının artması ile yönetimlerin sanal terörizm ve suçlar karşısında giderek artan oranda tehlike altında olmaları neticesini doğurmaktadır (Denning, 1999: 7). Bu yeni saldırı ve suç türü aslında küreselleşmeyi yaratan dinamiklerin oluşturduğu yeni bir tehdittir. Günümüzde güvenlik dendiğinde siber savunma da akıllara gelmektedir. Siber saldırıların 2021 yılında küresel ekonomiye maliyetinin altı trilyon dolar olacağı tahmin edilmektedir (NTV, 2019). 2018 yılında dünya ekonomisinin toplam hacminin seksen trilyon dolar civarında olduğu düşünülecek olursa, tehdidin ciddiliği daha net ortaya çıkmaktadır (Sönmez, 2019). Bu ortamda klasik mantıkla yani ordular üzerinden ortak savunma örgütü olarak kurulan NATO’da bile “siber savunmanın

ittifakın kolektif savunma anlayışı içinde temel konulardan birisi olduğu kabul edilmektedir (NATO, 2019).

SONUÇ

Küreselleşme, günümüz dünyasında halen tartışılan bir kavram olsa da gerçek olan durum şudur ki uluslararası sistem ve toplumsal hayat ve siyaset, Soğuk Savaş döneminde olduğundan farklıdır. Bu farklılaşma içerisinde tehditler ve buna bağlı olarak güvenlik anlayışı da vardır. Artık dünya, Soğuk Savaş döneminin nükleer dengesine dayalı görece istikrar ortamından yoksundur. Eskilerine nazaran daha çeşitli, karmaşık ve çok yönlü tehditler, doğal olarak güvenlik anlayışının da değişmesine yol açmıştır. Artık devletler çok daha değişik tehditlere karşı vatandaşlarını ve kendilerini korumak durumundadır. Bu bakımdan küreselleşme, ulusal güvenliğe karşı adeta bir meydan okumadır. Küreselleşme süreci ile daha ciddi bir tehdit haline gelen, yaygınlaşan, etkisi artan ya da yeni yeni ortaya çıkan tehditler ulusal güvenliğin yeniden tanımlanmasını, bu tanımın da eskisine nazaran daha kapsamlı, çok yönlü ve daha bütüncül olması sonucunu doğurmaktadır.

Bu çalışmanın sınırlılıkları gereği küreselleşmenin tehditlere etkisi üzerinden, güvenliğe etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Küreselleşme sürecinin güvenlik tehditleri üzerinden iki türlü etkisi vardır. Birincisi, siber saldırılarda olduğu gibi, daha önceden var olmayan yeni tehdit türlerini ortaya çıkarmasıdır. Bu yeni tehditler küreselleşme sürecini doğuran ekonominin, iletişimin, ulaşımın, kültürün küreselleşmesi gibi faktörlerden beslenirken, adeta bir geri besleme olarak bu tehditlere karşı alınacak önlemlerin küresel olması zorunluluğundan hareketle küreselleşmeyi de beslemektedir. Küreselleşmenin ikinci etkisi ise eskiden de var olan bir takım tehditleri daha karmaşık, daha ciddi, daha yıkıcı hale getirmesidir. Örneğin düzensiz göç hareketleri ya da kırılğan devletler her zaman var olan tehditlerdir. Ancak küreselleşme başta ortaya çıkardığı ve giderek artan gelir dağılımındaki adaletsizlikle, bu tür tehditlerin daha ciddi hale gelmesi neticesini doğurmuş, sorunları ulusal ölçekte alıp uluslararası ölçüğe taşımıştır.

Bu ikili etki ile küreselleşme, ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin artmasına, çeşitlenmesine ve karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Küreselleşme sürecinin yaklaşık otuz yıllık gelişme seyri göz önüne alındığında ileriki günlerde yeni yeni tehditlerin ortaya çıkacağı, var olan bazı tehditlerin daha ciddi ve yaygın bir hale geleceği söylenebilir. Başta küresel gelir dağılımındaki adaletsizliğin artması olmak üzere, iletişim, ulaşım alanındaki gelişmeler, tehditlerin de gelişmesi ve değişmesine zemin oluşturmaktadır. Küresel hale gelen bu tehditlere karşı küresel reaksiyon gösterilmesi gerekirken, devletlerin eskiden kalma güvenlik alışkanlıkları ve refleksleri ile ulusal ölçekte tek başlarına hareket etme istekleri bu tehditlerin en azından kısa ve orta vadede önünün alınmaması neticesini doğuracaktır.

Küreselleşmenin güvenliğe yönelik tehditler üzerindeki bu etkisi neticesinde, tehditler üzerinden tanımlanan bir kavram olan güvenlik kavramını da klasik kapsamından daha geniş bir kapsama taşımaktadır. Artık ulusal güvenlik sadece dışarıdan gelen tehditlere karşı vatan sınırlarının korunması, içerideki tehditlere karşı da asayişin temininden ibaret değildir. Devletlerin bu tür klasik işlevlerinin üstüne kırılğan devletlerin doğurduğu istikrarsızlıklara karşı ülke menfaatlerinin korunması, düzensiz göç hareketlerine karşı toplumsal çıkarların muhafazası, uluslararası terörizm, tüm dünyada insan hakları ihlalleri, siber saldırılar ile mücadele edilmesi gibi işlevler ulusal güvenlik kapsamına dahil olmaktadır. Bilhassa sosyal medya olanaklarının çoğalması, kontrol edilemez ve denetlemez boyutlara ulaşan iletişimin yanlış ellerde bir manipülasyon aracına (silaha) dönüşmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla güvenlik eskisine nazaran çok daha bütüncül, geniş kapsamlı, çok boyutlu ve karmaşıktır.

Bu anlayış değişikliğini vurgulamak için “yeni güvenlik” terimi kullanılmaktadır. Bu güvenlik anlayışı odak noktasına bireyi yani insanı koyarak insanlığa (insan hakları ihlalleri gibi), insan hayatına (uluslararası terörizm gibi), insanların refahına ve gönencine (düzensiz göç hareketleri gibi), mal ve diğer varlıklarına (siber saldırılar gibi) yönelik tehditlere yönelik olarak kapsamını genişletmektedir. Küreselleşme sürecinin bu şekilde adaletsizlikler ve tezatlıklar ile ilerleyeceği varsayılacak olursa, önümüzdeki dönemlerde de süreç bu şekilde devam edecektir. Nasıl ki günümüzdeki güvenlik anlayışı eskisinden çok daha kapsamlı ve karmaşık ise ilerideki güvenlik anlayışı da bugünden çok daha geniş kapsamlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alkan, A., E., (2014). Küreselleşme ve Ekonomik Güvenlik, Akdeniz Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Altun, F. (2001). “Küreselleşme: Söylem ve Gerçek”, Tezkire, Yıl: 9, Sayı: 18, Ankara: Esam Yayınları, ss.88-98.
- Baldwin, D., A., (1997). “The Concept of Security”, Review of International Studies, 23, 5–26.
- Baldwin, D.A., (2003). “Güvenlik Kavramı”, (Çev. Çiğdem Şahin) Avrasya Dosyası, C: 9, S: 2, Yaz 2003.
- Batır, K. (2017). “Uluslararası Hukukta Devlet ve Başarısız Devletler: Somali Örneği”, ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, C: 2, S: 4. Ss.85-103.
- Bauman, Z. (1999). Küreselleşme : Toplumsal Sonuçları, Çev., Abdullah Yılmaz, İstanbul :Ayrıntı Yayınları.
- Baylis, G. (2008), “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 69-85.
- Booth, K. (2003). “Güvenlik ve Özgürleş(tir)me”, Avrasya Dosyası, C. 9, S. 2.
- Bozkurt, E., Kanat, S., (2007). Uluslararası Toplumun Paradoksu, Ankara :Asil Yayınevi.
- Brooks, R.,E., (2005), "Failed States, or the State as Failure?", *The University of Chicago Law Review*, C:72, S:4, s.1160-11761
- Buzan, B., (1991). People States & Fear, Second Edition, USA: Lynne Rienner Publishers.
- Castles, S., Mille, M.S. (1993). The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World, Basingstoke: Mc Millan Press.
- Dedeoğlu, B. (2008). Uluslararası Güvenlik ve Strateji, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Denning D. (1999). Information Warfare and Security, New York: Addison-Wesley,.
- DPT, (2000). 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı, Küreselleşme, ÖİK Raporu, Yayın No: DPT.2544-ÖİK: 560, Ankara.
- Dursun, D (1998). “Küreselleşme ve Toplumun İnşasında Bilginin Artan Önemi”, Yeni Türkiye: 21.Yüzyıl Özel Sayısı I, Yıl: 4, Sayı: 19, Ankara, ss.154-160
- Eminoğlu, Q. (2009). Yeni güvenlik Algılaması Kapsamında Küresel Isınma, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erbaş, H. (2002).“Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler”, Doğu-Batı, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, Ankara,, ss. 173-191.
- Ergil, D. (2001), “Güvenlik ve Özgürlükler: Siyaset Felsefesi Açısından”, İnsan Hakları ve Güvenlik, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- Ertuğrul, Ü., E.,(2016). “Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XX, S. 2, s. 441-470.
- Faini, R vd.,(1999). Trade and Migration, Cambridge University Press, Cambridge.
- Friedman, T. L., (2000). Küreselleşmenin Geleceği: Lexus ve Zeytin Ağacı, İstanbul: Boyner Yayınları,.
- Furtun, A. (2005). Thomas Hobbes ve Doğa Kanunları, Ankara: Asil Yayınları.
- Giddens, A., (2000). Elimizden Kaçıp Giden Dünya : Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?, Çev., Osman Akınhay, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Gough, M. (2002), "Human Security: The Individual in the Security Question-The Case of Bosnia", Contemporary Security Policy, Vol. 23, No. 3

Gökçe. O. A., (2017). 2001 Sonrası Değişen Küresel Güvenlik Yönetişimi'nde Türkiye'nin Yeri Ve Katkısı, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Helman, G.,B. ve Ratner, S.,R.,(1993). "SavingFailedStates",*ForeignPolicy*, Winter1992-1993,S:89

Hicks, N.,&Streeten, P. (1979). "Indicators of Development: The Search for a Basic Needs Yardstick", World Development, Is: 7.

Hobbes, T. (2010). Leviathan, (Çev. Semih Lim), İstanbul: YKY Yayınları.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (Erişim Tarihi 10.10.2019)

IMF, (1997).World Economic Outlook: Globalization Opportunities and Challenges, An International Monetary Fund Publication, Washington, D.C.

IOM, (2019). Glossary on Migration, Switzerland: International Organization for Migration(IOM) Publishing.

Karaman, Z. ve Altay, A. (1996).“Yeni Dünya Düzeninde Global Yönetim”, Yeni Türkiye, Yıl: 2, Sayı: 9. s.345.

Kennedy, P. (1995). Yirmi birinci Yüzyıla Hazırlanırken, Çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No: 340, Ankara.

Kırık, A., M., (2012). “Arap Baharı Bağlamı’ndaBağlamında Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C:1, S: 3, s.87-98.

Koyuncu, H. (2019). “Dünya servetinin yarısı 26 kişinin elinde”, <https://tr.euronews.com/2019/01/21/en-zengin-26-kisi-dunya-nufusunun-yarisi-kadar-servete-sahip>, (Erişim Tarihi, 10.10.2019)

Kurtulmuş, N. (1998). “Değişim Yeniden Yapılanma ve Türkiye’nin Geleceği”, Yeni Türkiye: 21.Yüzyıl Özel Sayısı I, Yıl: 4, Sayı: 19, Ankara-1998, ss.144-153.

Mahçupyan, E. (1997). “Küreselleşme ve İdeolojik Politik Düşünce Akımları”, Küyerel Düşünce Grubu Paneller Dizisi, Panel No: 2, Küyerel Yayınları No:1, İstanbul, ss.50-51

Maslow A.H, (1943). “A Theory of Human Motivation”, Psychological Review, Vol. 50 No.4.

Mcrae, R.(2001), “Human Security in a Globalized World”, Human Security and the New Diplomacy Protecting People, Promoting Peace, (Ed. Rob Mcrae, Don Hubert), McGill-Queen’s University Press, Canada.

Migdal, J., S. (1988).Strong Societies and WeakStates: States-Society Relations and State Capabilities in the Third World, NJ. Princeton University Press,.

NATO, (2019). “Cyber Defence”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.htm. (Erişim Tarihi. 10.10.2019)

NTV, (2019). “Dünya 6 trilyon dolarlık siber saldırı riskine karşı hazırlanıyor”, https://www.ntv.com.tr/teknoloji/dunya-6-trilyon-dolarlik-siber-saldiri-riskine-karsi-hazirlaniyor,9eKrA5ZjBEWn_HI7tvrXuW. (Erişim Tarihi. 10.10.2019)

Özalp,O.,N.,(2014). “Uluslararası İlişkilerde Başarısız Devletler Sorunsalı ve Bu Sorunsalın Uluslararası Hukuka Etkileri”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,C:72,S:1,s. 355-372.

Özdemir, S. (1998). Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme, Timaş Yayınları, İstanbul.

Rauch, J. E.(1999), „Business and Social Networks in International Trade, Mimeo Department of Economics, University of California, San Diego.

Rodrik, D. (1998).“Symposium on Globalization in Perspective: An Introduction”, Journal of Economic Perspective, Fall, Vol: 12, Is: 4 , pp: 3-9.

Rotberg, R.I. ,(2003). “Failed States, Collapsed States,Weak States:Causes and Indicators”, *State Failure and State Weakness in a Time of Terror* (ed. RobertI. Rotberg),Brookings Institution Press,WashingtonD.C.

Sancak, K., (2008), “Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”, KTÜ · Sosyal Bilimler Dergisi; Sayı: 6 – 2013.

Sander, O., (2001), Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Kitabevi, Ankara

Sönmez, S. (2019).“Tek tabloda 80 trilyon Dolar’lık dünya ekonomisi”, <https://www.dunyahalleri.com/tek-tabloda-80-trilyon-dolarlik-dunya-ekonomisi/> (Erişim Tarihi 10.10.2019).

Steiner, A, (2019), “25th Anniversary of the Human Security Concept”, <https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/speeches/2019/25th-anniversary-of-the-human-security-concept.html>. (Erişim Tarihi, 25.10.2019).

Strange, S., (1996). The Retreat of The State: Diffusion of Power in The World Economy, Cambridge University Press, Cambridge.

Tağma, H., M., E. (2002). The Impact of globalization on national security: The Turkish Case, Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

TBB, (2006), Küreselleşme ve Terörizmi, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 107, Ankara.

TDK, (2019). Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> (Erişim Tarihi 08.10.2019)

Thakur, R.(2004)., “A Political World View”, Contemporary Security Policy, Vol. 24, No. 1, s. 340-255.Alkan, A., E., (2014). Küreselleşme ve Ekonomik Güvenlik, Akdeniz Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Torun, A. (2012). Ulusal Güvenlik Ve Küreselleşme: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik Politikasının Dönüşümünde Küreselleşmenin Rolü, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Tutar, H. (2000). Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi, İstanbul: Hayat Yayınları.

Ulagay, O., (2000). Qua Vadis? Küreselleşmenin İki Yüzü, 2.Baskı, İstanbul: Doğan Kitapçılık.

UN, (1994), Human Development Report 1994, United Nations Development Programme, Oxford University Press. New York.

UNGA, (2012), A/Res/66/290, <https://undocs.org/A/RES/66/290>.

Ütenler, Ö. M., (2016), Küreselleşen Dünyada Değişen Güvenlik Algısı: Çevre Güvenliği Örneği, Bahçeşehir Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Walt, S..M., (2003). “Güvenlik Çalışmalarının Rönesansı”, Avrasya Dosyası, C. 9, S. 2

Wolfers, A.,(1952). “National Security” as an Ambiguous Symbol”, Political Science Quarterly, Vol. 67, No. 4 (Dec., 1952), pp. 481-502

Zartman, W.,I., (1995). "Introduction: Posingthe Problem of State Collapse", (Ed..WilliamI.Zartman),CollapsedStates:TheDisintegrationandRestorationofLegitimateAuthority,London:Lynne Rienner Publishers.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÜVENLİK TANIMININ VE POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ: *YENİ LIBERALİZMİN KRİZİ VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER BAĞLAMINDA GÜVENLİĞİN YENİ POLİTİK EKONOMİSİ**

*Ahmet Vedat KOÇAL***

Geliş/ Received: 21.11.2019

Kabul/ Accepted: 13.12.2019

Özet

Küreselleşme süreci, tüm ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel yapılarda olduğu gibi, güvenlik sorunlarında, politikalarında ve dolayısıyla düşüncesinde de genel eğilimine yapısal değişiklikler üretmiştir. Bu kapsamda, güvenlik ihtiyaçlarının ve uygulamalarının, küreselleşen neoliberalizmin ekonomik özüne uygun olarak, aktörlerini devletlerin oluşturduğu diplomasiden bireylerin kendileriyle ve devletle aralarındaki ilişkileri içeren kamusal alana yöneldiği izlenmektedir. Özellikle son yıllarda, neoliberalizmin krizine bağlı olarak klasik güvenlik politikalarının da krize girdiği, güvenlik politikalarının, devletler arası rekabetin ve risklerin denetim altında tutulmasının ve dışsal tehditlerin caydırılmasının amaçlandığı klasik işlevinden, toplumsal sorunları baskılayan bir sosyal kontrol aracına dönüştüğü bir evrim geçirmekte olduğu gözlenmektedir.

Bu çalışma, güvenlik tanımının ve politikalarının, küreselleşme sürecinde aldığı biçimleri, önceki dönemlerle aralarındaki fark çerçevesinde, Yeni-liberalizm ve kriz kavramları ışığında, Politik Ekonomi yöntemiyle ele almak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kavramlar: Güvenlik, Küreselleşme, Yeni-Liberalizm, Kriz, Yeni Toplumsal Hareketler, Otoriterizm, Şiddet.

* Bu metin, 18-20 Nisan 2019 tarihlerinde Gaziantep Üniversitesi'nde düzenlenen 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu (KAYSEM '13) kapsamında aynı başlıkla, sözlü olarak sunulmuş bildiridir.

THE TRANSFORMATION OF THE DEFINITION AND POLICIES OF SECURITY IN THE GLOBALIZATION PROCESS: *NEW POLITICAL ECONOMY OF THE SECURITY IN THE CONTEXT OF THE CRISIS OF NEO-LIBERALISM AND NEW SOCIAL MOVEMENTS*

Abstract

As in all economic, political, social and cultural structures, the process of globalization has also produced structural changes on security problems, policies and thus in thought, in its general tendency. In this context, it is observed that security needs and practices are directed from the diplomacy formed by the states to the public sphere which includes the relations between people both themselves and the state, in accordance with the economic essence of globalizing neoliberalism. Especially in recent years, it has been observed that classical security policies have also entered into crisis due to the crisis of neoliberalism, so, the security policies have evolved from its classic function that aims to control inter-state competition and risks, and to deter external threats, into a social control tool that suppresses social problems.

This study has been prepared with the aim of to work the forms of definitions and policies of security taken in the process of globalization in the framework of difference between their previous periods and the concepts by the method of Political Economy and in the light of the neoliberalism and crisis concepts.

Keywords: Security, Globalization, Neo-Liberalism, Crisis, New Social Movements, Authoritarianism, Violence.

GİRİŞ

Yağma-fetih savaşlarının yerlerini ulus-devletlerarası rekabet ve çatışma tarihine bırakışından itibaren, güvenlik politikaları, devletler arası ilişkiselliğin sonucu olarak belirlenmiş ve temelde, ordular eliyle uygulanmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısını kapsayan, ‘Soğuk Savaş’ süreci de NATO ve Varşova Paktı gibi devletler üstü aktörler eliyle yürütülmüş görüntüsü verse de, son kertede, özne olarak devletler eliyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, geleneksel güvenlik anlayışı da askerî güvenlik açısından tek meşru nesne olarak devleti öne çıkaran bir düşünce etrafında oluşturulmuştur (Buzan vd., 1998: 52). Bu nedenle, geleneksel güvenlik anlayışına göre güvenlik, devletlerarası rekabet ve çekişme ile ilgilidir ve askerî tehditler, geleneksel güvenlik anlayışının ana konuları olmuştur (Ağır, 2015: 2014). Küreselleşme sürecine gelindiğinde ise, güvenlik politikalarının uygulanma biçimlerinin iç güvenliğe yönelen fiziksel ve ekonomik boyutlarına dair gözlemler ve bilgiler, ulus-devletlerin güvenlik algılarının ve kaygılarının odağının uluslararası arenadan, iç toplumsal sorunlara kaydığı yeni bir güvenlik tanımının ortaya çıkışını, böylece, güvenlik kavramının tarihsel evrimi içerisinde yeni bir evreyi işaret etmektedir.

Bu çalışma, güvenlik konseptinin küreselleşme sürecindeki dönüşümünü, nedenleri, uygulamaları, politikaları ve teorik düşünülüş biçimleri gibi öğeleri ışığında ve neoliberalizm temelinde küresel ekonomik işleyişin güncel durumuyla bağıntısı etrafında ele almayı amaçlamaktadır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Güvenlik tanımının ve politikalarının, küreselleşme sürecinde, devletler arasılıktan devlet-toplum ve devlet-birey ilişkiselliğine dönüşümünü ve bu kapsamda rejimlerin de liberalizmden otoriterizme yönelimlerini yorumlayan akademik ve entelektüel yaklaşımların, genellikle iki ana eksen üzerinde hareket ettikleri gözlenmektedir.⁸ Liberal eğilimli yaklaşıma göre, dönüşüm sürecinin altında yatan temel değişken, başta 11 Eylül milâdı etrafındaki küresel terörizm tehdidi olmak üzere, güvenlik politikalarının konusunun ve sorunsalının değişime uğramış olmasıdır. Buna göre, devletlerin, güvenlik algısının ve politikasının ana muhatabı olarak topluma ve bireye yönelişleri, tehdidin buradan gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Marksist kuramsal izlek üzerinden devam eden ve Marksizm’in temel teorik çerçevesi içerisinde ve tümdengelsel bir yöntemle, güvenliği, devletin ve toplumun bir ögesi olarak sınıfsallıktan ve sınıfsal görelilikten bağımsız görmeyen ikinci yaklaşıma göre ise, güvenliğin toplumu hedef alışı, aslında, neoliberalizmin krizinin kaçınılmaz sonucu olarak toplumun denetim altına alınması, kapitalist üretim biçiminin ve ilişkilerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacına dönüktür ve modern polis aygıtının burjuva devrimlerinin bir çocuğu olarak burjuva devlet biçiminin organik bir parçası (Hülagü, 2012: 160) ve onun sınıfsal egemenliğinin baskı aygıtı oluşuna dair tarihsel döngünün güncel uzantısı niteliğindedir. Bu bağlamda, Neo-Marksist düşün de, güvenliği devletin varoluşsal bir bileşeni olarak görmek yerine egemenin iktidarını sürdürülebilirlik için başvurduğu başlıca araçlardan biri olarak nitelemektedir (Barbak, 2018a: 311).⁹ Marksist güvenlik eleştirilerinin tartışma hattı, daha çok neoliberal devletlerin toplumsal muhalefeti bastırma ve sınıfsal çelişkileri idare etmek amacıyla izlediği yönetim strateji ve tekniklerini çözümleme çabasıdır. Bu kapsamda Marksist yazarların ilgisini kışkırtan, özellikle 2008 küresel kapitalist krizi sonrası belirginleşen, toplumsal muhalefeti açık şiddetle bastırmaya dönük devlet politikaları olmuştur (Bedirhanoğlu vd., 2016). Bu çerçevede, Marksist yaklaşımın penceresinden güvenlik, 21. yüzyılın başına dek süregelen geleneksel anlayışta ve politikada, devletlerin, toplumların ve bireylerin güvenliğini sağlamak olarak açıklanırken, ulusal ve uluslararası güvenliğin, küreselleşme ve muhtemel post-küreselleşme süreçlerinde belirginleşen temel hedefi, amacı ve bu doğrultuda ana teması ise, kapitalist sistemin ve bu kapsamda neoliberal işleyişin sürdürülebilirliğini sağlama anlamında, “sürdürülebilir güvenlik” (Barbak, 2018b) olarak

⁸ Bu konuda bir çalışma için bkz. Zerrin Ayşe Öztürk, “Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Üzerine Kuramsal Tartışmalar”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 2017, 95-109.

⁹ Bir örneği için bkz. MarkNeocleous, “Security, Liberty and the Myth of Balance: Towards a Critique of Security Politics”, *Contemporary Political Theory*, 2007, 6, 131-149.

gerçekleşmektedir. Böylece, küresel, uluslararası ve ulusal güvenlik politikalarının, 21. yüzyılın ilk beşte birini kapsayan tarihsel süreçte tanık olunan gerekçelerinin, biçimlerinin ve sonuçlarının, neoliberalizmin ve onun krizinin sonuçlarıyla doğrudan ilgisi, sınıf ve ekonomi temelli Neo-Marksist açıklama tarzını, gerçeğe, devlet ve toplum merkezli geleneksel yaklaşımdan daha yakın kılmaktadır. Bu bağlamda, güvenlik kuramlarının ve tartışmalarının, güvenliğe dair işaret ettiği dönüşüm, aynı zamanda, neoliberalizmin geleceği hakkında da öngörüler barındırmaktadır.

2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÜVENLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ

Küreselleşme öncesinde, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısını bütünüyle kaplayan Soğuk Savaş sürecinde, uluslararası kamplaşma konjonktürüne koşullu olarak, devletlerin iç güvenlik politikalarının ana temasını ve odağını, “ideolojik tehdide karşı iç savunma” oluşturmuştur. Bu yapılanmanın en iyi örnekleri, Sovyetik kampta ÇEKA ve KGB, Atlantik kampında ise resmî gizli servislerin dışında, “Gladio” ve türevi para-militer örgütlenmeler iken, MİT ve özellikle “Emniyet Siyasî Şube” kurumsallaşması ve geleneği, bu kapsamı Türkiye’deki en iyi belgeleyen görünüm olmuştur.

Sovyetler Birliği’nin ve Doğu Bloku’nun çözülüşü sürecinde, önündeki belirleyici engelden özgürleşen küresel kapitalizmin bireyci kişiliğine bağlı olarak, küresel güvenlik algısı ve politikası da giderek kamusal alandan bireysel alana indirgenme eğilimine girmiş, devletler arası rekabetin askerî güç aygıtı olmaktan uzaklaşarak, devletle toplum ve birey arasındaki denetim mekanizmasına dönüşmeye başlamıştır. Nitekim küreselleşme sürecinin başlarından itibaren, güvenliğin dönüşümünün ana zeminlerinden ve eğilimlerinden biri, uluslararası ölçekte, Afganistan’ın Libya’nın ve Irak’ın işgalleri örneklerinde olduğu gibi, neoliberalizmin küresel yayılımının askerî yöntemlerle güvence altına alınması iken, ulusal ölçekte ise, küreselleşmenin çözücü baskısı altındaki ulus-devlet merkezlerinin, başta sınıfsal olmak üzere, etno-kültürel, dinsel ve benzeri farklılıkları denetim altında tutma ve baskılama, böylece “ulus”un ayrışmasını engelleme kaygısı ve bu olasılığa karşı önlem alma çabası olmuştur. Bu da, ulus-devletlerin dikkatlerini, ağırlıklı “içeriye” odaklamalarına ve giderek, varlığını küreselleşme ile ulus-devlet arasındaki çelişkiye dayandıran “ulusal güvenlik devleti” konseptinin (Paul ve Ripsman, 2004; 2005), II. Dünya Savaşı’nın ardından yeniden varlık zemini buluşu sonucuna varmaktadır. Nitekim yirminci yüzyılın son yirmi yılı içerisindeki son ülkeler arası savaş olan İran-İrak savaşının ardından gelen tüm askerî çatışmalar, ülkelerin çözülme süreçleri kapsamında gelişen, çoğunlukla etno-kültürel kimlik farklılıklarına dayalı iç savaşlar olarak gözlemlenmektedir. Özellikle Yugoslavya iç savaşı ve Afrika kıtasının tümünü kapsayan kabile savaşları, bu dönüşümün sayısız örneklerindedir. Etnik-dinsel kimlik taleplerine dayalı hareketlerin iktidara yönelik siyasal örgütlenmelere dönüşmeleri ve genellikle iktidar taleplerini, var olan siyasal merkeze yönelmiş silahlı mücadele yöntemiyle gerçekleştirme tercihleri, güvenlik tanımlarını ve politikalarını, ülkelerin dışından içine çeken etkenlerden bir diğeridir. Özellikle Asya ve Afrika kıtalarında yükselen El-Kaide ve İşid gibi aşırı İslâmcı terör örgütlerinin, etkilerini güncel Fransa-Paris saldırısı örneğinde görüldüğü gibi Avrupa’ya ve özellikle 11 Eylül 2001 saldırısında olduğu gibi ABD’ye dahi ihraç eğilimleri ve yetenekleri, devletlerin zor güçlerini içeriye yöneltmeye dönük güvenlik rejimi değişikliklerinin temellerinden bir diğeridir.

Sonuçta, küreselleşme süreci, insanlık tarihini köklü değişimlere uğratan genel niteliği itibarıyla, güvenlik algısını da kendi değerlerinin ve ölçülerinin etkisi altında yeniden biçimlendirmekte, bu konudaki politikaları da bu doğrultuda yeniden inşa ettirmektedir. Kapitalist sistemin Sosyal Refah rejimi öncesi koşullarına geri dönüşü sürecinde toplumsal ilişkilerin de ekonomik alt-yapı üzerindeki dönüşümü, ülkelerin ekonomik, dolayısıyla siyasal yapılarını da yeniden şekillendirmekte, bu bağlamda eski yapıları tasfiye etmekte, yeni yapılar, aktörler ve politikalar üretmektedir. Yeni-liberal ekonomik işleyişin bireyci eğilimine koşut olarak, güvenlik algısı ve politikası da giderek uluslararası alandan iç kamusal alana yönelme eğilimine girmiş, devletlerarası bir askerî rekabeti ve ona dayalı ordu merkezli bir askerî-diplomatik politikayı ifade eden geleneksellikten, devletle birey arasındaki ilişkiye dair polisiveleşen bir iç kategoriye evrilmektedir. Yoksulluğun yayılışına ve eşitsizleşmenin derinleşmesine karşı toplumsal refleksler olarak beliren yeni toplumsal hareketlerin yükselişyle, yönetimlerin,

rejimlerinin sürekliliği amacıyla polisiye şiddet kullanımlarındaki artışın ve yoğunluğun boyutları, ulusal güvenlik tanımının ve politikalarının güncel görünümüleri olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Küresel değerlere bağlı liberalleşme iddialarına karşın, iç güvenliği önceliklileştirme, bu kapsamda otoriterleşme, hatta Soğuk Savaş döneminin totaliter rejimlerini anımsatan baskı rejimlerine dönüşme eğilimi giderek belirginleşmektedir. Bu durum, literatüre yeni bir kavramı, 'Liberal Otoriterizm'i sokmaktadır. Yoksullaşmanın yayılışına ve eşitsizleşmenin derinleşmesine karşı toplumsal refleksler olarak beliren yeni toplumsal hareketlerin yükselişle, yönetimlerin, rejimlerinin sürekliliği amacıyla polisiye şiddet kullanımlarındaki artışın ve yoğunluğun boyutları, ulusal güvenlik tanımının ve politikalarının güncel görünümüleri olarak dikkat çekmektedir. Nitekim özellikle yeni-liberal krizin odağındaki ülkelerin güvenlik harcamalarında gözlenen dış savunmadan polisiyeliğe belirgin yönelim, bu tespiti doğrulamaktadır. Bu haliyle, güvenlik politikaları, artık devletlerarası rekabetten ve çatışmadan kaynaklanan dışsal askerî tehditleri caydırma doğasından uzaklaşmakta, ABD'de "Occupy Wall Street", Avrupa'da "G20" eylemleri (Beare vd., 2015), Arap Baharı sürecindeki ayaklanmalar, Türkiye'de "Gezi Parkı" olayları ve en güncel olarak, Fransa'daki "Sarı Yelekliler" eylemlerinde gözlemlendiği gibi, kitlelesel hareketlerin bastırılması çabası üzerinde gerçekleşmektedir.¹⁰

3. YENİ-LİBERALİZMİN KRİZİ

Chicago ekolünün, 1970'lerdeki petrol kriziyle ortaya çıkan bunalımın çözümü olarak önerdiği Neo-liberalizmin, küresel merkezlerce benimsenip uygulamaya konulmasıyla, kapitalizmin, devlet müdahaleci Keynesyen yorumunun geride bırakılması, devletin ekonomik yaşamdan tümüyle çekilmesi ve piyasanın yeniden sermayenin tekel egemenliğine terki ile serbestleştirilmesi ilkeselleştirilip hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda, devletlerin, özellikle II. Dünya Savaşı'nın, toplumsal ihtiyaçların giderilmesindeki yıkıcı etkilerini giderme ve bu bağlamda sermayenin yetersiz arzı yerine ikame amacıyla uyguladıkları kamu girişimciliğinin özelleştirme yöntemiyle tasfiyesi, işsizliğin yükselmesine neden olmuştur. Aynı kapsamda, fiyatlar genel düzeyinin piyasa koşullarının denetimsiz tekeline terk edilmesi de, özellikle finansal istikrarın bozulduğu ortamlarda, kitlelerin alım güçlerinin düşmesi ve yaygın yoksullaşma sonucunu doğurmuştur. Diğer yandan, emek piyasasında da, enflasyonun yükselişine rağmen emek ücretlerinin düşürülmesi veya dondurulması, çalışma süresinin yasal düzenlemelerle belirlenmiş sınırların dışına çıkarılması, işten çıkarmanın kolaylaştırılması örneklerinde olduğu gibi, geçen yüzyıllarda elde edilmiş emeğin yasal güvencelerinin işveren lehine daraltıldığı istihdam ve çalışma koşullarını ifade eden Post-Fordist esnek üretim tarzı, Endüstri Devrimi'nin başlangıç aşamasındaki ortamı andıran bir toplumsal çelişkiler ağını yaygınlaştırmakta ve eşitsizlik uçurumunu, giderek derinleştirmektedir. Neo-liberalizmin ve bu kapsamda özellikle dış borçlanmanın etkili baskısı altındaki gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerde, kamu hizmetlerinin ve sosyal politikaların geri çekilişinin neden olduğu küresel yoksulluğun ve açlığın dramatik artışı, özellikle Afrika ve Ortadoğu coğrafyalarını neredeyse bütünüyle kaplayan kanlı iç savaşların itici etken olduğu küresel düzensiz göçmen-sığınmacı dalgası, Yeni-liberalizmin krizinin simgesel görünümüleri olmaktadır. Nihayet, 2008'de ABD emlak ve finans piyasasında baş gösteren Mortgage finans krizinin, 1929'daki sürece benzer biçimde dünyaya yayılımı, ürettiği ekonomik ve sosyal sorunların boyutları itibarıyla, kapitalist piyasa dengesinin kendiliğinden çözebilme yeteneğinin sorgulandığı ve dolayısıyla Yeni-liberal ekonomi modelinin gözden geçirildiği bir tepki ve alternatif model arayış ortamı üretmiştir. Bu kapsamda, ABD'de, 2001 yılında, enerji dağıtıcısı Enron şirketinin iflâsıyla açığa çıktığı halde, ancak 2008'de baş gösteren Mortgage kredileri kriziyle belirginleşen finansal dalgalanma, giderek, 1929'dakine benzer biçimde, ABD merkezli bir küresel krize dönüşmüştür. Ancak, 1929 krizinden farklı olarak, küresel kapitalizmin güncel bunalımı, bu kez sadece finansal dolaşımın daralmasından kaynaklanan bir para piyasaları krizi değil, doğrudan neo-liberal kapitalist birikim ve dolaşım rejiminin doğrudan kendi varlığını ilgilendiren bir yapısal bunalıma ve bu kapsamda, bir küresel durgunluğa ilerleme eğilimi göstermektedir. Bu durumun temel nedenlerinden biri, Yeni-liberalizmin öngördüğü ve ilkeselleştirdiği ve başta internet ağı olmak üzere, iletişim teknolojisinin gelişimine dayandırdığı tek merkezli küresel serbest dolaşım sistematığının, AB'deki gerileme ve özellikle Rusya-Çin-İran eksenli

¹⁰ Bkz. Ahmet Vedat KOÇAL, "Küreselleşme Sürecinde Güvenlik: Kriz, Toplumsal Hareketler, Otoriterleşme ve Resmî Şiddet", Hasan Acar (Editör), Kamu Güvenliği Politikaları, Yerelden Küresel, Nobel Yayıncılık, İstanbul, 2019, ss.23-45.

Asya bloğunun ortaya çıkıp güç kazanmasına bağlı olarak, kurulamamış olmasıdır. Özellikle Çin'in, devlet şirketleşmesi yöntemiyle Avrupa ve ABD ekonomisi ile etkili bir yarışa girişi, Yeni-liberalizmin ABD merkezliliğini önemli ölçüde olumsuz etkileyen bir gelişme olmuştur.

4. YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

Sovyetik kampın çözülmesini takiben neo-liberalizmin küresel yayılımı olarak Küreselleşme sürecine gelindiğinde ise, Sosyalist olma iddiasındaki kolektivist rejimlerin yanı sıra, kapitalist ülkelerde de Keynesyen ekonomi politiğin ve bu kapsamda sosyal refah rejiminin tasfiyesinin doğurduğu sosyo-ekonomik sorunlar, 1848-50 ihtilâllerine benzer bir toplumsal öfke ve refleks dalgası üretmektedir. 21. yüzyılın başına damga vuran bu kitlesel eylem dalgasını, önceki yüzyıllardaki benzerlerinden ayıran temel özelliği ve farkı, ilk önce, belirli bir politik örgütün yönetimi ve yönlendirmesi altında örgütlü biçimde değil, kendiliğinden, bir sivil toplum girişimi olarak ortaya çıkması, ikinci olarak da, iktidarı devirme veya ele geçirme gibi politik ve devrimci amaçlar ve hedefler gözetmemesi, protesto çerçevesinde sabit seyretmesidir. Bu çerçevede, siyasal katılım taleplerine dayalı geleneksel siyasal hareketlerin, yerlerini, “yeni toplumsal hareketler” diye adlandırılan ve anlık ve merkezlessiz oluşan, örgütsüz biçimde, kendiliğinden, sivil toplum eliyle gelişen, kadın, çocuk, göçmen gibi kategoriler içerisinde insan hakları, eko-sistem, hayvan hakları gibi ana akımlar etrafında çevreci duyarlılık, dinsel, etnik, cinsel kimlikler ve aidiyetler etrafında toplumsal kimlik tercihleri, kentsel alanların denetimsiz büyümesine karşın, kentsel yaşam pratikleri ve kentsel-çevresel haklar, günlük hayat tarzı ve ilişkileri gibi gerekçelere dayalı bireysel hak ve katılım taleplerini içeren yeni bir “sivil itaatsizlik” dalgasına bırakmakta oldukları bir evrim içerisine girdikleri gözlenmektedir. Bununla birlikte, neoliberalizmin güncel krizinin ortaya çıkardığı küresel yoksullaşma dalgası, yeni toplumsal hareketlerin merkezini sosyo-ekonomik hak taleplerine yönelen bir etki üretmektedir. Görünürleşmeye ABD’de “Occupy Wall Street” sloganıyla baş gösteren eylemlerle başlayan, “G20” toplantılarına karşı yaygınlaşan anarşizan eylemlerle ve İspanya’da “Podemos” hareketiyle Avrupa’da da yaygınlaşan, Kuzey Afrika’da “Arap Baharı” sürecinde özellikle Tahrir Meydanı eylemleriyle simgeselleşen kitlesel direnç hareketleri, benzeri biçimde, 2013 yazı boyunca Türkiye’nin neredeyse tümüne yayılan “Gezi Parkı” olayları ve nihayet en güncel olarak, Fransa’da, akaryakıt fiyatlarının artışına ve genel olarak hayat pahalılığına karşı ortaya çıkan “sarı yelekliler” eylemleri gibi kitlesel protestolar, bu isyan dalgasının ilk elde akla gelen örneklemi oluşturmaktadır.

5. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÜVENLİK POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜ: İÇ GÜVENLİK REJİMİNİN YÜKSELİŞİ

Küreselleşme sürecinde, Liberal değerlerin küreselleşmesi iddiasına karşın, Yeni-liberalizmin küresel krizinin yarattığı istikrarsız ortam, ülke yönetiminde iç güvenliği önceliklileştirme, bu kapsamda otoriterleşme, hatta Soğuk Savaş döneminin totaliter rejimlerini anımsatan baskı rejimlerine dönüşme eğilimini giderek belirginleştirmektedir. Nitekim Mısır’da Tahrir Meydanı, Türkiye’de Gezi ve son olarak Fransa’da “Sarı Yelekliler” eylemlerinde, çok sayıda sivil eylemcinin orantısız polis şiddeti sonucu ölümleri, devletlerin güvenlik algısında, iktidarın korunmasının, toplumun güvenliğinin önüne geçme eğilimini açıkça ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, yeni-liberalizmin krizi sürecinde, yeni toplumsal hareketlerin, özellikle siyasal yönetici aktörlerin meşruiyetlerine yönelik toplumsal sorgulamayı ve tepkiyi yaygınlaştıran etkisi, devletin baskı ve giderek şiddet işlevinin ve kurumlarının, bir bastırıcı ve caydırıcı önlem olarak, siyasal yönetimler tarafından devreye sokulmasına gerekçe olmaktadır. Güvenlik politikaları, artık devletlerarası rekabetten ve çatışmadan kaynaklanan dışsal askerî tehditleri caydırma doğasından uzaklaşmakta, kitlesel protesto hareketlerinin bastırılması çabasına kaymaktadır. Yeni-liberal iktidar yapısına içkin olan yeni güvenlik paradigması, liberal rejim analizlerini zorlamaktadır. Hukuk devleti ve devlet-sivil toplum ayrımı gibi temel kategorileri

muğlaklaştıran bir yönetim mantığı olarak neoliberalizm, farklı baskı ve şiddet mekanizmaları doğurmaktadır (Gambetti, 2009: 145). Bu durum, aslında, kapitalizmin, ortaya çıktığı 17. yüzyıldan bu yana ürettiği sınıfsal çelişkilerin sürdürülebilirliğini sağlamaya dönük olarak gelişen “sivil/sosyal kontrol” ihtiyacının ve politikasının (Barbak, 2015a) devamı niteliğindedir. Temel insanî ihtiyaçların bile karşılanmasına olanak vermeyen düzeydeki yoksullaşmanın ve giderek açlığın dramatik yaygınlaşmasına karşın, zenginliğin, tüketimin ve lüksün de bir o kadar yükseldiği neo-liberal kapitalist sınıfsal çelişki ortamı, başta mala ve mülkiyete karşı suçlar olmak üzere, yasa dışılığın toplumsallaşmasını, tarihin hiçbir döneminde yaşanmadığı kadar genişletmektedir. Nitekim özellikle yeni-liberal krizin odağındaki ülkelerin güvenlik politikalarında ve harcamalarında gözlenen dış savunmadan polisiyeliğe belirgin yönelim ve artış, bu tespiti doğrulamaktadır. Örneğin, emek ücretlerinin en düşük düzeyde olduğunun bulunduğu Çin’de, polis örgütüne ayrılan bütçenin artış oranının, ordu bütçesinden çok daha fazla gerçekleştiği bildirilmiş olması (Tan, 2018), bu açıdan anlamlıdır.

Diğer yandan, 20. yüzyılın ilk yarısındaki iki dünya savaşının öğretici deneyimlerinin yanı sıra, nükleer silah teknolojisinin, dehşet verici boyutlara ulaşması, ülkeleri, aralarındaki rekabeti ve sorun çözümlerini, sıcak askerî çatışmanın dışındaki seçenekleri önceliklileştirmeye zorlamaktadır.

21. yüzyılda, devletleri, insan hakları, hukuk devleti, demokrasi gibi temel liberal değerleri ve evrensel ilkeleri ikincilleştirme pahasına iç güvenliği öncelikleştirmeye iten önemli ve belirleyici bir etken de, kuşkusuz, silâhlı grupların sivil yaşam alanını hedef aldıkları, en belirgin örneği 11 Eylül 2001 saldırıları ile kaydedilen yeni terörizm dalgasının yarattığı kaygılardır (Arslan, 2006). Bu durum, iç güvenlik politikasında, günlük yaşamın etkin denetimiyle birlikte, özellikle istihbarat ihtiyacını birincil derecede önemli kılmaktadır (Bal, 2006). Nitekim ABD’nin, istihbarat ve ulusal güvenlik hizmetlerine her yıl yaklaşık bir trilyon dolar bütçe ayırdığı bildirilmiştir (Dünya Bülteni, 2015). Küresel terörizm dalgasının getirdiği yeniliklerden biri de, güvenliğin de ulus-devlet sınırları dışına çıkarak uluslararasılaşması ve hatta uluslar-üstüleşmesidir (supra-nationalization). Ülke sınırlarının sınır ötesi sorunları dışarıda tutabilme özelliğinin giderek ortadan kalkması sonucu, ulusal ölçekte yaşanan bir güvenlik sorunu uluslararası toplumu ve uluslar arası alandaki bir güvenlik sorunu da ulusal güvenliği doğrudan tehdit eden bir boyut kazanabilmektedir (Ağır, 2015: 109). Bu süreçte güvenlik, artık devletlerin tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri bir soruna dönüşerek küresel bir boyut kazanmış, ortak çaba ve işbirliği gerektiren bir sorun alanı haline dönüşmüştür (Özcan, 2000: 13-14). Dolayısıyla, bu yeni güvenlik anlayışında, devlet özne konumundan çıkarak bir araç konumuna geçmiş, güvenlik anlayışı ise devletin sınırlarını aşarak bölgesel ve küresel bir boyuta taşınmıştır (Özgür ve Erciyas, 2017: 81).

Bununla birlikte, devletlerin küresel terörizme karşı ulusal güvenlik kaygıları, güvenlik tanımını ve politikalarını uluslararasılaştırırken, öte yandan, bireylerin özel güvenlik talepleri de, güvenlik tanımı ve politikaları üzerinde yerelleştirici ve kişiselleştirici bir başka etkinin kaynağı olmaktadır. Bu bağlamda, güvenlik kaygısının bireysel yaşamın en temel ihtiyacı haline geldiği neo-liberal kriz ortamında sınırsızlaşan güvenlik talebinin, tek başına kamusal güvenlik örgütü ve hizmeti eliyle karşılanmasının olanaksızlığı, güvenliği, hizmet satın alma faaliyetinin de konusu haline getirmekte, özel güvenlik şirketlerinin türediği bir piyasayı kurmaktadır (Mandel, 2001). Böylece, küreselleşme, bir yandan güvenliği polisileştirirken, bir yandan da, özel güvenlik hizmetlerine alan açarak devlet dışı güvenlik aktörlerini de güçlendirmekte (Mutioğlu ve Özyiğit, 2013: 309; Haspolat, 2006), devletin meşrû şiddet tekeli geleneğini geçersizleştirmektedir (Barbak, 2015b). Özel güvenliği bir ihtiyaç haline getiren temel etkenlerden biri, göç, kentleşme ve metropolleşme süreçleridir (Yardımcı, 2009). Göç yoluyla kente akın eden kitlelerin, kısa ve orta erimde kentle ve kentlilikle bütünleşme sorunlarının yanı sıra, etnik, dinsel, kültürel, politik ve temelde sınıfsal farklılıklar gösteren toplulukların, kentlerde bir araya gelişlerinden doğan çoğulluk, kaçınılmaz olarak bir çatışma alanına dönüşmektedir. Çeşitlilikler ve zıtlıklar içeren yığımsal nüfusun merkezîleşmesi ve yoğunlaşması, sosyal güvenlik risklerini, devlet için olduğu kadar birey için de dikkat edilmesi ve denetim altında tutulması gereken bir düzeye yükseltmektedir. Özellikle sosyal eşitsizlik, kentsel yoksulluk, mala ve mülkiyete karşı suçlar, güvenliği, varlıklı sınıflar açısından birincil derecede önemsenen bir ihtiyaç ve talep haline getirmektedir. Bu da, güvenliği, kamu hizmeti dışında, satın alınabilir bir hizmet olarak da yeniden

üretmek, özel sektörün girişimciliğine açan temel etken olmaktadır (Abrahamsen ve Williams, 2007). Böylelikle, kapitalist ekonomi ve sosyal adaletsizlik ile suç ve şiddet arasındaki bağlantı (Gambetti, 2007), post-küreselleşme sürecinde güvenliğin dönüşümünün alt-yapısını oluşturmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuçta, küreselleşmenin, Yeni-liberalizmin krizi içerisinde yeniden yapılanma evresine girme sürecinde, iç güvenlik ile dış güvenlik arasındaki ayırım muğlaklaşmış, güvenlik alanı salt askerî ve kolluk boyutundan çıkararak ticari, finansal, teknolojik, ekonomik, politik, askerî ve sosyal alanları içine alan bir güvenlik sarmalına doğru genişlemiştir (Özgür ve Erciyas, 2017: 81).¹¹Bu durum, güvenliği, *savunma-ordu (defense/military)* tarihselliğinden *iç güvenlik-polis/özel güvenlik (security)* güncel yönelimine itmektedir.¹² Böylece, devletlerin birbirleriyle muhatap ve rakip oldukları klasik paradigma, devletlerin, çoğunlukla kendi yurttaşı ya da başka ülkelerin yurttaşı olan sivillerle muhatap oldukları yeni bir güvenlik paradigmasına evrilmektedir (Narlı, 2002; Bilgin, 2008). Nitekim 21. yüzyılın ilk beşte biri gözden geçirildiğinde, askerî çatışmaların, genellikle ordu birlikleriyle ve orduya özgü konvansiyonel silahlarla değil, devlet altı gruplar ve örgütler tarafından, devletlerarası endüstriyel silah ticaretinin dışında, kontrol dışı pazarlardan elde edilen hafif nitelikli silahlarla, belirli bir bölgeyle sınırlı, ulusal veya uluslararası güçlerin kontrolü altında süren iç çatışmalar veya gerilla savaşlarını biçiminde gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Bu haliyle, güvenlik tanımının ve politikalarının, küreselleşme ve muhtemel post-küreselleşme süreçlerini kapsayan tarihsel süreçteki dönüşümü, esasen, yeni-liberalizmin sosyal refah rejiminin ardından ortaya çıkışı ve güncel durumdaki krizi ortamının ürettiği koşullarla ilgilidir ve doğrudan bu koşullar tarafından biçimlendirilmektedir.

¹¹Bu konuda iki çalışma için bkz. J. Baylis, “International and Global Security in the Post-Cold War Era”, John Baylis ve Steve Smith, (Eds.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2001, 253-276; Marc Lavoie, “Financialization, Neo-Liberalism, and Securitization”, *Journal of Post Keynesian Economics*, 2012, 35(2), 215-233.

¹²Küreselleşme sürecinin güvenlik kavramı, algısı ve politikaları üstündeki dönüştürücü etkilerine dair iki eser için bkz. B. Karabulut, *Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Barış Yayınları, Ankara, 2011. Ö. Urhal, *Küreselleşen Dünyada Güvenlik (Milli Güvenlik, Kamu Güvenliği, Örgütlü Suçlar ve Suç İstihbaratı)*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009. Ayrıca bkz. Ö. Kaygusuz, “Küreselleşme ve Ulusal Güvenlik Devleti: Geri Dönüş Mümkün mü?”, *Mülkiye Dergisi*, 2007, 31(255), 137-153.

KAYNAKÇA

- Abrahamsen, R., M. C. Williams (2007), "Securing the City: Private Security Companies and Non-State Authority in Global Governance", *International Relations*, 21(2), 237-253.
- Ağır, B. S. (2015), "Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 22, 97-130.
- Arslan, Z. (2006), "11 Eylül Sonrası Yeni Güvenlik Anlayışı, İnsan Hakları ve Demokratik Kolluk", *Polis Bilimleri Dergisi*, 8(2), 121-136.
- Bal, İ. (2006), "Küresel Çağ Güvenlik ve İstihbaratın Değişen Seyri", *Cumhuriyet Strateji*, 9 Ocak.
- Barbak, A. (2015a), "Sivil Kontrol Kavramının 17'nci Yüzyıldan Günümüze Gelişimi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(4), 869-902.
- Barbak, A. (2015b), "Güvenlik Sektörü Reformu: Devletin Meşru Güç Kullanma Tekelinin Terki ve Küresel Güvenlik Yönetişimi ile Bütünleşme", *Akademik Bakış*, 212, 426-444.
- Barbak, A. (2018a), "Devlet ve Değişen Güvenlik Anlayışı", V. Erat, C. Ekiz, İ. Arap (Der.), *Quo Vadis: Kamu Yönetimi*, Ankara: Nika Yayınevi, 309-352.
- Barbak, A. (2018b), "Sürdürülebilir Güvenlik Yaklaşımı Ve Kamu Yönetimi İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 37-50.
- Beare, M. E. (Der.) (2015), *Putting the State on Trial: The Policing of Protest During the G20 Summit*, UBC Press: Vancouver.
- Bedirhanoglu, P. Çağlar Dölek, Funda Hülagü (2016), "Eleştirel Güvenlik Çalışmalarının Marksist Eleştirisine Katkı: Devlet, Zor ve Sınıf Mücadelesi Bağlamında "Güvenliği" Yeniden Düşünmek", *Praksis*, 40, 9-40.
- Bilgin, P. (2008), "Dünya Literatürü ve Uygulamasında Güvenlik Sektörü: "Devlet Merkezli" Güvenlikten "Yurttaş-Merkezli" Güvenliğe Doğru mu? 'Yeni Güvenlik'", Ümit Cizre ve İbrahim Cerrah (Ed.), *Güvenlik Sektörü Yönetişimi: Türkiye ve Avrupa*, İstanbul: TESEV Yayınları, 43-61.
- Buzan, B., O. Weaver, J. De Wilde, (1998), *Security: A New Framework For Analysis*, London: Lynne Rienner Publishers.
- Dünya Bülteni, "ABD, İstihbarata Her Yıl 1 Trilyon Dolar Harcıyor", *Dünya Bülteni*, 13 Şubat 2015, <https://www.dunyabulteni.net/amerika/abd-istihbarata-her-yil-1-trilyon-dolar-harciyor-h322286.html>, Erişim Tarihi: 10.02.2019.
- Gambetti, Z. (2007), "Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti", *Toplum ve Bilim*, 109, 7-34.
- Gambetti, Z. (2009), "İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi" *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40, 145-166.
- Haspolat, E. (2006), "Devlet-Güvenlik İlişisinin Değişen İçeriği: Dünyada ve Türkiye'de Özel Güvenlik", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 4(13), 60-79.
- Hülagü, F. (2012), "Uluslararası Güvenliği Kim Yönetiyor? Modern Polis İnşasının Gösterdikleri", *Toplum ve Demokrasi*, 6(13-14), 129-152.
- Koçal, A. V. (2019), "Küreselleşme Sürecinde Güvenlik: Kriz, Toplumsal Hareketler, Otoriterleşme ve Resmî Şiddet", Hasan Acar (Editör), *Kamu Güvenliği Politikaları, Yerelden Küresele*, Nobel Yayıncılık, İstanbul, 2019, ss.23-45.
- Mandel, R. (2001), "Privatization of Security", *Armed Forces & Society*, 28(1), 129-151.

- Mutioglu, H., M. Özyiğit (2013), “Küreselleşme Sürecinde Devletin Değişen Güvenlik Algısı”, 3. *Ulusal Güvenlik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 309-314, 1-2 Mart, Gaziantep.
- Narlı, N. (2002), “Yeni Küresel Tehditler ve Yeni Paradigma”, *Polis Bilimleri Dergisi*, 4(1-2), 9-19.
- Neocleous, M. (2007), “Security, Liberty and the Myth of Balance: Towards a Critique of Security Politics”, *Contemporary Political Theory*, 2007, 6, 131-149.
- Özcan, G. (2000), “Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Değişen Güvenlik Ortamı”, içinde, G. Özcan, Ş. Kut (Eds.), *En Uzun On Yıl- Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Politika döneminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke Yayınları, 10-15.
- Özgür, E., E. Erciyes (2017), “Kamu Yönetiminde Yaşanan Dönüşümlerin İç Güvenlik Sektörüne Yansımaları”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6(1), 79-109.
- Öztürk, Z. A. (2017), “Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Üzerine Kuramsal Tartışmalar”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 2017, 95-109.
- Ripsman, M. N., T. V. Paul (2004), “Under Pressure? Globalisation and the National Security State”, *Journal of International Studies*, 33(2), 355-380.
- Ripsman, N. M., T. V. Paul (2005), Globalization and National Security State: A Framework for Analysis”, *International Studies Review*, 7, 199-227.
- Tan, CK (2018), “China Spending Puts Domestic Security Ahead of Defense”, *Nikkei Asian Review*, 14 Mart 2018, <https://asia.nikkei.com/Spotlight/China-people-s-congress-2018/China-spending-puts-domestic-security-ahead-of-defense>, Erişim Tarihi: 10.02.2019.
- Yardımcı, S. (2009), “Kuşatma Altında Gündelik Hayat: Özel Güvenlik, Kent Yaşamı ve Yönetimsellik”, *Toplum ve Bilim*, 115, 2

PAZARLAMA FAALİYETLERİNİN TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ; SU ARITMA CİHAZLARI ÜZERİNE ARAŞTIRMA

*Recep Hakan ŞEN**

Geliş/ Received: 26.11.2019

Kabul/ Accepted: 13.12.2019

Özet

Pazarlama faaliyetleri, yoğun rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmelerin gelişimi ve sürekliliği için oldukça önemli bir unsurdur. İşletmeler mal ve hizmetlerin varlığını, üstünlüklerini, faydalarını, kullanım şekillerini tüketicilere duyurmak, tüketicileri bilgilendirmek ve satın almaya ikna etmek için pazarlama karması elemanlarından yararlanmaktadırlar. Pazarlama nihai tüketici üzerinde en etkin satış attırıcı faaliyetlerden biridir.

Bu araştırma ile farklı psikoloji, kültür ve sosyal yapılardan gelen ve çeşitli satın alma davranışı gösteren tüketicilerde su arıtma cihazı alırken pazarlama faaliyetlerinin etkisi incelenmiştir.

Makalenin başlangıcında giriş kısmına yer verilmiş ve kısaca araştırmanın amacı, araştırmanın hipotezleri ve araştırmada geçen tanımlar ele alınmıştır.

İkinci kısımda, kaynak taraması yapılmış ve sırasıyla; tüketici satın alma davranışları ve tüketici satın alma davranışlarını etkileyen faktörler, pazarlama iletişimi, tutundurma, tutundurma karması elemanları (reklam, satış geliştirme, kişisel satış ve halkla ilişkiler ve tanıtım) teorik olarak incelenmiştir.

Üçüncü kısımda, Türkiye’de su arıtma cihazı sektörüne ilişkin araştırmalar yapılmıştır. Ve Dünya’daki içme suyu hakkında genel bilgiler, içme suyundaki sıkıntılar, içme suyu arıtımı, su arıtma cihazı seçilirken dikkat edilmesi gereken hususlar, Türkiye’deki su arıtma cihazı sektörünün gelişimi, Türkiye’de su arıtma cihazları sektöründe tutundurma faaliyetleri konuları üzerinde durulmuştur.

Dördüncü kısımda, Araştırma sonuçlarına ulaşabilmek için 406 kişi üzerinde anket yapılmış olup anket verileri verilerin SPSS istatistik programında değerlendirilmesi sonucunda ulaşılan bulgulara ve yorumlara, ilişki hipotezlerinin değerlendirilmesine, tespit edilen sorunlara ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Tüketici davranışları, Tutundurma faaliyetleri, Su arıtma cihazı

THE RELATIONSHIP BETWEEN EFFECT OF MARKETING ACTIVITIES ON PURCHASING BEHAVIOUR; A RESEARCH ON WATER PURIFICATION DEVICES

Abstract

Marketing activities are an important factor for the development and continuity of enterprises operating in an intense competitive environment. Businesses make use of promotional mix elements in order to inform consumers about the existence, superiority, benefits and usage of goods and services, inform consumers and persuade them to buy. One of these elements is marketing. Marketing is one of the most effective sales boosting activities on the final consumer. This research is based on the effect of marketing activities of consumers from different psychology, culture and social structures who purchase various water purification devices. In the first part of the research, the introductory part is given and briefly the aim of the research, the hypotheses of the research and the definitions in the research are discussed. In the second part, the source was searched and; consumer buying behaviours and factors affecting consumer buying behaviours, marketing communication, promotion, promotion mix elements (advertising, sales development, personal sales and public relations and publicity) are examined theoretically. The third chapter is made researches related to water purification equipment sector in Turkey. And general information about drinking water in the world, shortages in drinking water, drinking water purification, issues that need to be considered when selecting water purifier, water purifier development of industry in Turkey, in Turkey in water purification equipment industry promotion activities focused on the issues. In the fourth chapter, the importance and purpose of the research, the method of the research, the research model, the hypotheses of the research and the data obtained as a result of the survey were evaluated in the SPSS statistical program, the findings and interpretations obtained, the evaluation of the relationship hypotheses and the problems identified.

Keywords: Marketing, Consumer behaviour, Promotion activities, Water purifiers

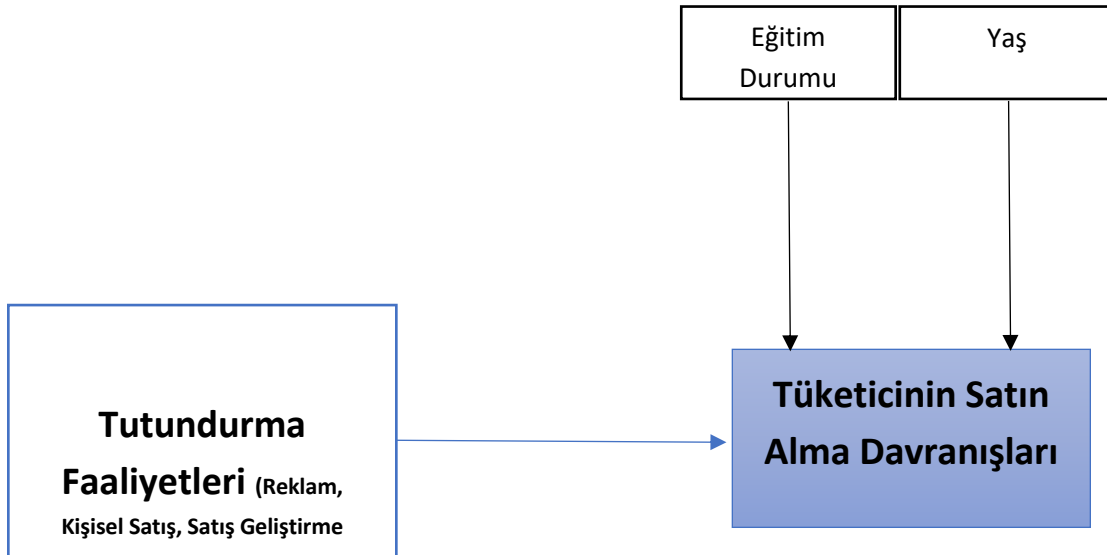
GİRİŞ

Pazarlama; uygun mal veya hizmet üretilmesi, uygun fiyatlandırılması ve hedef pazara uygun dağıtım kanalları aracılığı ile dağıtılması ve işletmelerin müşteri memnuniyetini sağlayarak kar etmelerini sağlamaları için gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Şöyle ki; işletmeler tüketicilerin gereksinimlerine ve taleplerine karşılık veren ürün veya hizmeti uygun fiyat ve dağıtım olanaklarıyla hedef kitleye sunduğu halde, hedef pazarda işletmenin, ürünleri ve markası tanıtılmıyorsa, sunmuş olduğu faydalar hakkında bilgilendirme yapılmıyorsa, tüketici satın alma davranışı için ikna edilmeyorsa, pazarlama yönetiminin başarı şansı da olmamaktadır. Tüketiciler, ürünün varlığı, üstünlükleri, faydaları, kullanım şekilleri vb. konularda bilgi sahibi olmak istemekte, ürünü test etmek için ikna edilmeye ve ürünün piyasada mevcut olduğunun anımsatılmasına ihtiyaç duymaktadırlar (Biçkes, 2001). Yoğun rekabet ortamında tüketicilerin daha seçici olma eğiliminde olduğu da göz önünde bulundurulursa, tüketicilerin seçimini kolaylaştırmak için iyi bir tutundurma karması oluşturulması gerçeği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ve buradan yola çıkarak araştırmanın amacını belirler iken yoğun bir şekilde uygulanmakta olan tutundurma faaliyetlerinin tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyip etkilemediğini, eğer etkiliyorsa tüketicilerin tutundurma faaliyetlerinden ne oranda etkilendiklerini ve tüketicilerin bu faaliyetlere bakış açılarını tespit etmek ve önerilerde bulunmak hedeflenmiştir.

Bu araştırmada sonuca ulaşmak için şu sorulara cevap aranacaktır;

- Tüketiciler tutundurma faaliyetlerinden etkilenir mi?
- Tüketicilere göre, tutundurma faaliyetleri yapılmalı mıdır?
- Tüketiciler en fazla hangi tutundurma karması elemanından etkilenmektedir?
- Tüketiciler hangi pazarlama araçlarından etkilenir?
- Tüketiciler evlerine gelerek satış yapmaya çalışan satışçıları iyi karşılar mı?
- Satış geliştirme eylemleri tüketicilerin satın alma tercihlerini etkiler mi?
- Tüketicilerin satın alma kararında hangi faktörler etkilidir?

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın Önemi

Tüketicilerin alışveriş prensipleri teknolojinin hızla gelişmesine paralel olarak aynı hızla değişmekte ve gelişmektedir. İşletmeler rekabetin yoğun olduğu sektörlerinde varlıklarını idame ettirebilmek için tutundurma faaliyetlerine ihtiyaçları her geçen gün daha da artmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için işletmelerin tüketiciler hakkında bilgi edinmesi ve mal ve/veya hizmetlerine ait bilgileri tüketicilere iletmesi gerekmektedir. Bu durumda da tutundurma faaliyetlerine yani reklam, kişisel satış, satış geliştirme ve halkla ilişkiler ve tanıtıma büyük iş düşmektedir. Tüketiciler farklı psikoloji, kültür ve sosyal yapılardan gelmelerinden dolayı farklı tutundurma faaliyetlerinden etkilenip farklı satın alma davranışı göstermektedir. Bu araştırmada tüketicilerin su artıma cihazı satın alırken tutundurma faaliyetlerinin önemli olup olmadığı ve pazarlamanın etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bilgi toplamak amacıyla hazırlanan anketin geçerli özellikler taşıdığı anket sorularının alt problemlerdeki sorulara yanıt vereceği, ankete katılanların evreni temsil edebileceği ve tüketicilerin tüm anket sorunlarını objektif olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplara bakıldığında satış sonrası hizmetler tüketicinin su artıma cihazı satın alımı davranışını etkilemektedir.

Sınırlılıklar

Araştırma İstanbul ilinde yapılmış olup, İki aylık bir sürede tamamlanmıştır.

Pazarlama Faaliyetleri ve Tüketici Satın Alma Davranışı

Pazarlama Kavramının Tanımı ve Önemi

Yapmış olduğumuz araştırmalarda birçok kaynakta pazarlama faaliyetine yönelik tanımlar bulunmaktadır. Birçok kişinin de pazarlama kavramından anladığı birbirinden farklıdır. Pazarlama tanımlarında dağıtım yönlü, mülkiyet yönlü ve yönetsel pazarlama tanımları şeklinde ayırmalar yapılmaktadır. Söz konusu tanımlarda pazarlama kavramındaki ağırlık noktaları önem kazanmaktadır. Detaylı pazarlama tanımlarını inceler isek bir işletmedeki işletme faaliyetlerinin bütünü pazarlamaya ilişkin olarak ele alınmaktadır. Genel bir tanım olarak pazarlama; müşterilerin gereksinimlerini ve beklentilerini anlama ve bu çerçevede hizmetlerin nasıl tasarlanıp sunulabileceğini planlama işlemidir (Cemalcılar, 1983). Pazarlama ile ilgili olarak en yaygın kullanılan tanım Amerikan Pazarlama Derneği'nin yapmış olduğu tanımdır. Bu tanıma göre pazarlama, kişilerin ve örgütlerin amaçlarına uygun şekilde değişimi sağlamak üzere, ürünlerin, hizmetlerin ve düşüncelerin yaratılmasını, fiyatlandırılmasını, dağıtımını ve satış çabalarını planlama ve uygulama sürecidir (Simkin, 2000).

Bu tanımında vurgulanan noktalar şunlardır:

- Pazarlama, insanların gereksinimlerinin ve isteklerinin doyurulmasına yöneliktir.
- Pazarlama, değişimi kolaylaştırır ve gerçekleştirir.
- Pazarlama çeşitli eylemlerden oluşur.
- Pazarlama eylemleri insanlar ve örgütler tarafından yapılır.
- Pazarlamaya ürünler, hizmetler ve düşünceler konu olurlar.
- Pazarlama eylemleri planlanmalı ve denetlenmelidir.

Pazarlama karması elemanları

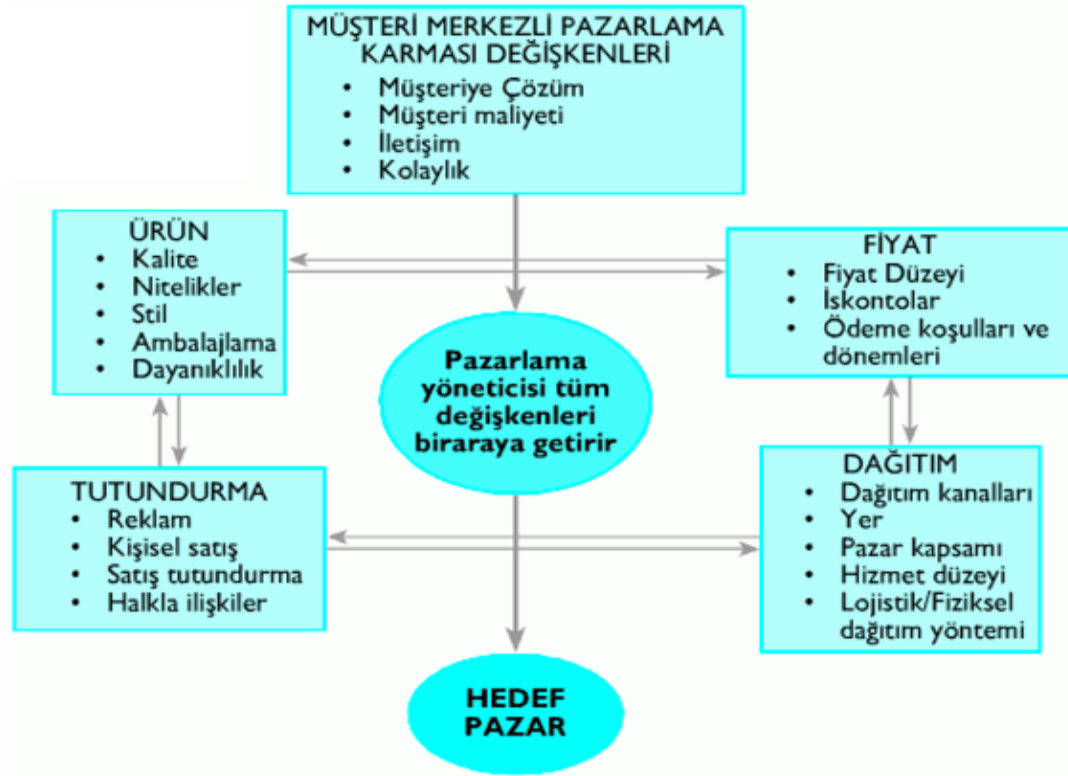
-Pazarlama karmasına ilişkin bilgiler:

Pazarlama, değişim süreci boyunca müşteri ihtiyaçlarını belirlemek ve yerine getirmek için yönlendirilmiş dinamik faaliyetler kümesidir. Değişim süreci ve pazarlama yönetimi süreci gerektirir. Pazarlama yönetimi süreci; müşteri ihtiyaçlarını tanımlar, bu ihtiyaçları karşılamak için yeni ürünler geliştirir, bir ürünü belirli bir hedef bölüme yerleştirir, ürünü ulusal olarak pazarlamak için reklam, fiyat ve dağıtım stratejilerinin bir karışımını geliştirir, ürün tanıtıldığında müşteri tepkilerini değerlendirir (Assael, 1993).

Pazarlama kuramının temel kavramlarından biri olan ‘Pazarlama Karması’ kavramı ilk olarak James Culliton’ın bir çalışmasında yer alan “girdilerin karıştırıcısı” (mixer of ingredients) teriminden ortaya çıkmıştır. Daha sonra ise Journal of Adversiting Research adlı dergide Neil Borden tarafından yayınlanan “The Consept of The Marketing Mix” adlı makalede kullanılmaya başlanmıştır. Neil Borden, pazarlama karması elemanlarını ürün planlama, fiyatlandırma, markalama, dağıtım kanalları, kişisel satış, reklam, tutundurma, ambalajlama, sergileme, hizmet, fiziksel dağıtım, veri toplama ve analiz olmak üzere on iki başlık altında toplamış ve böylece pazarlama karması elemanlarının farklı biçimlerde de listelenebileceğini belirtmiştir (Sümer ve Eser, 2006).

Pazarlama Karması Elemanları Pazarlama literatüründe E. Jerome McCarthy’in yaygınlaştırdığı ve modern pazarlamada kabul görmüş ve ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma olarak adlandırılan dört temel pazarlama karması değişkeni mevcuttur. Bu dört değişkenin İngilizce karşılıkları P harfi ile başladığı için 4P olarak adlandırılmış ve pazarlama literatüründe yıllar itibariyle çeşitlenmeler ve değişim göstergeleri de bu temel dörtlü olarak anılmaktadırlar. Bu değişimin temel nedeni, tüketicilerin devamlı değişen istek ve ihtiyaçları ve pazarlama yöneticilerinin bu ihtiyaçlara cevap verebilmek adına arayışlara yönelmeleridir (Tuna, 2012). Pazarlama karması oluşturmanın belirli bir formülü ve oluşturulan bir karmanın da her zaman ve her yerde geçerliliği olan bir özelliği yoktur.

Ekonominin, tüketicilerin, işletmelerin ve rakiplerin üründe veya hizmette izledikleri stratejilerin durumuna göre pazarlama karması yeniden oluşturulabilmektedir (Karahana, 2000). Pazarlama karması oluşturma yolunda yapılacak çalışmalarla; “hangi ürün ya da hizmet”, “hangi fiyatlar”, “nasıl bir dağıtım düzeniyle” ve “hangi tutundurma stratejileriyle” işletmenin pazarda arzu ettiği konumu ve başarıyı sağlayacağını belirleyecektir (Mucuk, 2014).

Pazarlama Karması Elemanları

Kaynak: Kotler, 2011

Pazarlama karmasını oluşturan elemanlar kullanılarak pazarın özelliklerine uygun bir karmanın geliştirilmesi gerekmektedir. Bu da, bir işletme birden fazla pazara girecekse ve her pazarın özellikleri birbirinden farklı ise, her pazar için ayrı pazarlama karması oluşturmak zorunda olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca, pazarlama karmasının elemanları arasında uyum sağlanmalı, en iyi biçimde ilişkiler kurulmalı ve elemanlar Pazarlama karması, işletme veya pazarlama yöneticilerinin, tüketicilere ürünü veya hizmeti en iyi şekilde sunabilmeleri için ihtiyaçları olan stratejik araçların (ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma) toplamıdır. Bu araçlar birlikte çalışır ve birbirlerini etkiler. Bu nedenle işletmeler bütün pazarlama karması elemanlarını birlikte ele almalı ve yönetmelidir (Cebeci, 2012). Örneğin; pazarlama araştırmalarından yola çıkarak tüketicilerin satın alabileceği ürünlerin belirlenip üretilmesi sağlanmadan nasıl bir dağıtım kanalı oluşturacağımızı öngörmemiz mümkün değildir. Bunun yanında dağıtım kanalını belirlemeden hangi fiyatların uygulanabileceğini öngörmek de mümkün değildir. Görüldüğü üzere pazarlama karması elemanları birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedirler. Olumlu ve uyumlu bir pazarlama karması oluşturmanın ana şartı, sağlam verilerden yola çıkmaktır. Bu amaçla önce pazarlama araştırmaları yapılmalı, daha sonra da elde edilen sağlam veriler doğrultusunda pazarlama karması oluşturulmalıdır (Kaplan,2011).

Pazarlama etkinlikleri sıkça değişebilen ve genellikle işletmenin kontrol edemediği bir dış çevre ortamında yürütülmektedir. Pazarlama yönetimi de işletmeye yararlı olacak kararlarını sürekli değişen, riskin ve belirsizliğin hâkim olduğu bir çevrede vermek zorundadır. Bu çevrede yöneticinin kararını etkileyecek birtakım unsurlar mevcuttur. İşletmenin pazarlamadaki başarısı, pazarlama yöneticisinin pazarlama programlarını kontrol edemediği bu çevre içerisinde yönetebilme yeteneğine büyük ölçüde

bağlıdır (Mucuk, 2014). Pazarlama karması elemanları daha ayrıntılı olarak aşağıdaki dört başlık altında anlatılmıştır.

-Ürün: Ürün kararları işletmelerin pazarlama karmasını geliştirirken aldıkları kararların başında gelmektedir. Ürün, fiziksel bir nesne olabileceği gibi bir hizmet veya düşünce de olabilmektedir. Ürün kavramı daha çok somut ürünleri içermektedir. Daha kapsamlı olarak tanımlamak gerekirse ürün; fiziksel nesnelerin, hizmetlerin, kişilerin, örgütlerin, fikirlerin ya da bunların hepsinin bir bileşimidir. Hizmetler ise, kişileri tatmin etmek amacıyla sunulan ve tüketiciler tarafından satın alınması halinde somut olarak bir şeyin sahipliği ile sonuçlanmayan soyut ürünlerdir (Kotler ve Armstrong, 2011). Pazarlamacılar ürünü yararlar kümesi olarak tanımlamaktadır. Bu yararlar kümesi sınırsız ihtiyaçları karşılamaya dair her şeyi içermektedir. Dolayısıyla, ihtiyaçları gidermeye yönelik tüm mal, hizmet ve fikirler birer ürün olarak tanımlanmaktadır (Tuna, 2012). Modern pazarlama anlayışında pazarlama faaliyetlerine, işletmenin ürününden çok müşterinin ihtiyacı yönünden bakılmaktadır. Müşteri açısından bakıldığında ürünün temel amacı, sorunların çözülmesi ve ihtiyaçların giderilmesidir. Gerek ürün gerek hizmet olsun pazarlamada asıl amaç, müşterinin sorununa çözüm bulmaktır (Evren, 2007).

-Fiyat: Fiyat ürünün veya hizmetin değişim ya da birim değerinin parayla gösterilmesi olarak tanımlanmaktadır. İşletmelerin önemli bir silah olarak kullanabilecekleri fiyatın pazarlamadaki anlamı ise, alıcıların bir ürün ya da hizmete sahip olabilmek için ödemeleri gereken paradır (Sümer ve Eser, 2006). Fiyat, müşteriler ve satıcılar için farklı anlamlar teşkil eder. Fiyat, tüketici için bir şeyin maliyeti iken satıcı için gelir kaynağıdır. En geniş anlamıyla ise fiyat, serbest piyasa ekonomisinde kaynakları tahsis eder (Lamb vd., 1996). Fiyat tüketicinin karar verme sürecini etkileyebilmektedir. Çünkü tüketiciler, bir ürün veya hizmet için ödemeleri gereken para miktarına karşı hassastırlar. Fiyatlandırma kararları alınırken sadece müşterinin ürün için ödeyeceği miktar değil, zaman, emek vb. tüm maliyetleri kapsayacak şekilde ürünün müşteriye toplam maliyetinin göz önüne alınması gerekir. Böylece daha doğru fiyatlandırma kararları alınabilmektedir.

- Fiyat, ürünün pazarda konumlandırılmasına ve ürün ile ilgili beklentilerin şekillenmesine sağlamaktadır. Ürün fiyatı ne kadar yüksek olursa müşteriler de ödedikleri fiyata karşılık daha yüksek beklentilere sahip olabilmektedir. Dolayısıyla firma tarafından fiyatın rakip ürünlere göre daha yüksek olmasına karar verilen ürünler müşterilerin gözünde daha çok değer yaratmalıdır.
- Mevcut müşterilerin genellikle firmanın o an müşterisi olmayan tüketicilere göre fiyat hassasiyeti daha düşüktür bu nedenle firmaların mevcut müşterilerin elde tutulmasına yönelik çaba harcamaları gerekmektedir.

-Dağıtım: Dağıtım dar anlamda, bir malın üreticiden tüketiciye veya endüstriyel alıcıya ulaşımında izlediği yoldur. Geniş anlamda ise, ürünlerin ve hizmetlerin pazarlanmasında görev alan işletme içi pazarlama birimlerinden, işletme dışı pazarlama kurumlarından ve tüketicilerden oluşur (Mucuk, 2014). Dağıtım elemanı, ürünün ve/veya hizmetin müşteriye ulaşana kadar geçen bütün süreçlerini kapsamaktadır. Müşterilerin ürünü satın alma olasılığı bulunan satış noktalarına gönderilmesi, ürünün o satış noktasında rafta nereye konulacağı ve benzeri gibi kararlar da dağıtım elemanının altında değerlendirilir. Dağıtımın amacı tüketiciye uygunluk ve rahatlık sağlamaktır (Kaplan, 2011). Alıştığı mağazadan belli bir markayı satın almak isteyen müşteri, o marka mağazada yok ise, onun yerine başka bir markayı satın alabilir. Bu durumda marka sadece bir süre mağazada bulunmadığı için satış kaybına uğrayabilir. Bu nedenle de ürünlerin çok sayıda satış noktasında kesintisiz şekilde hazır bulundurulmaları önemlidir.

-Tutundurmanın anlamı ve kapsamı: Tüketicilerin ihtiyaç ve taleplerini karşılayacak ürün ve hizmetleri geliştirmek, uygun şekilde fiyatlandırmak ve dağıtımını sağlamak ürünün tüketiciler tarafından satın alınması için yeterli değildir. Üretilen ürünün ya da hizmetin üstünlüğünü, farklılığını ve fiyatının uygunluğunu tüketicilere duyuramayan işletmenin başarısı sınırlı olup tesadüflere bağlı kalacaktır. Dağıtım kanalları ürünlerin tüketicilere duyurulmasını ve ulaştırılmasını sağlasa da bunun etkisi sınırlıdır. Bu durumda işletmenin tüketicileri, ürünlerin ve hizmetlerin varlığından, sağladığı fayda ve üstünlüklerden haberdar etmek için etkin pazarlama aracı kullanılmalıdır ve bu pazarlama aracı da tutundurmadır. Tutundurma kelimesi İngilizce “promotion” kelimesinin karşılığıdır. Türkçe’ de bu kelimenin yerine satış arttırma çalışmaları, tutundurma, pazarlama iletişimi, promosyon vb. kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimelerden hangisi kullanılırsa kullanılsın anlatılmak istenen aynıdır (Odabaşı, 2003).

-Tutundurma faaliyetlerinin amaçları: Tutundurma faaliyetlerinin temel amacı; tüketiciler ile etkin iletişim kurarak değişimi kolaylaştırmak ve tüketicilerin verilen mesajları kabul etmeleri veya bu mesajlara olumlu cevap vermeleri konusunda ikna olmalarını sağlamaktır. İşletmeler tutundurma faaliyetlerinin yardımı ile belirli fiyat düzeyinde kendi ürün ya da hizmetlerine olan talebi ve dolayısıyla satışlarını arttırmayı hedeflerler. İşletmeler bu hedeflerine ürettikleri ürün ya da hizmetler ile işletmenin yapısı veya pazarlama karması hakkında mevcut veya potansiyel alıcılara bilgi verme, hatırlatma ve ikna etme yoluyla ulaşabilirler. Tutundurma karmasının bu amaçları ile yapılmak istenen; tüketicilerin dikkatlerini çekmek, ilgilerini uyandırmak, arzu yaratmak ve tüketicileri harekete geçirmektir (Özkale, 1991; Cemalcılar, 1996; Tek, 1999; Biçkes, 2002:).

-Tutundurma amaçlarını belirleme kriterleri; Amaçlar ölçülebilir ve somut olmalı, iyi tanımlanmış hedef kitle üzerinde yapılmış sağlam araştırmaya dayanmalı, gerçekçi olmalı, genel pazarlama planını pekiştirmeli ve diğer pazarlama amaçları ile uyumlu olmalı, tutundurma faaliyetleri bilgilendirme ve farkına vardırma, ikna etme ve hatırlatma amaçlı olmalı şeklinde açıklanabilmektedir (Çabuk, 2003).

-Tutundurma faaliyetlerinin önemi ve faydaları: Günümüzde, işletmelerin tutundurma faaliyetleri yapıp yapmama kararı değil, ne kadar ve hangi yollardan harcama yapacakları vermeleri gereken önemli kararlar arasında yer almaktadır (Mucuk, 1997). Tutundurma faaliyetlerinin önemi günümüz koşullarında her an daha da artış göstermektedir.

-Tutundurma karmasına yönelik kararlar: Tutundurma faaliyetlerine ilişkin karar alırken öncelikle tutundurma bütçesi belirlenir ve bütçe belirlendikten sonra da eldeki bütçe olanaklarına uygun olarak tutundurma karması belirlenir. Tutundurma bütçesi ve tutundurma karmasının belirlenmesi kısaca aşağıda belirtildiği şekildedir.

-Tutundurma bütçesinin belirlenmesi: Tutundurma bütçesinin miktarının saptanmasında değişik yöntemler geliştirilmiştir (Oluç, 1989; Özkale, 1991; Tuncer, 1992; Cemalcılar, 1996; Mucuk, 1997; Biçkes, 2002; Torlak, 2002; Çabuk, 2003).

- Katlanılabılır Miktar Metodu

Mevcut dönem için işletmenin ne kadar kaynak sahibi olduğu, yani geçmiş dönem satış gelirleri ya da kar durumu tespit edilir. İşletmenin kaynakları dikkate alınarak, mali durumu ile bağlantılı belli bir miktar tutundurma bütçesi olarak ayrılır. Böylece işletmenin tutundurma faaliyetlerine, katlanabileceği kadar harcama yapması sağlanmış olur.

- Satış Yüzdesi Metodu

Bu yöntemde satış gelirlerinin belirli bir yüzdesi tutundurma bütçesi olarak belirlenir. Yani tutundurma faaliyetleri için yapılacak harcama miktarı, mevcut satış gelirinin ya da gelecekte beklenen satış gelirlerinin bir yüzdesi alınarak tutundurma bütçesi belirlenir.

- Rakiplerin Harcamalarını Esas Alma Metodu

Bu yöntemde, işletme endüstrideki rakiplerinin yaptıkları ya da yapacakları tutundurma harcamalarını dikkate alarak tutundurma bütçesini oluşturur. İşletmeler, rakipleri ölçüsünde tutundurma faaliyetlerine harcama yaparak, kendilerini rekabete karşı koruma amacı güderler. Ya tek bir rakip izlenir ya da tüm olarak sanayi dalının harcamalarının ortalaması alınır.

- Amaç ve Görev Metodu

Bu yöntem üç aşamada gerçekleştirilir. Öncelikli olarak tutundurma amaçları mümkün olduğunca açık olarak belirlenir. İkinci olarak bu amaçlara ulaşmak için gerekli görevler belirlenir. Son olarak da bu görevleri yerine getirmek için yapılması gerekli giderler tahmin edilir. Alt kısımların tahminleri birleştirilerek, tutundurma bütçesinin ne kadar olacağı belirlenir.

- Yatırım Karlılığı Yöntemi

Tutundurma harcamaları, işletmenin başka alanlarda yaptığı yatırım harcamaları gibi geleceğe dönük bir yatırım olarak değerlendirilmesi esasına dayanır. Çünkü tutundurma amaçlı harcamalar gelecekte işletme satışlarını artırıcı, işletmeye pazar yaratıcı ve geliştirici etki oluşturacaktır. Dolayısıyla tutundurma bütçesi de işletmenin yatırım bütçesi içinde yer alan, yatırım karlılığı ölçütüne göre saptanması gereken bir nitelik kazanır.

-Tutundurma karmasının belirlenmesi: Tutundurma karması oluşturulurken göz önünde bulundurulması gereken etmenler aşağıda belirtildiği şekilde özetlenebilir (Oluç, 1989; Özkale, 1991; Tuncer, 1992; Cemalcılar, 1996; Mucuk, 1997; Biçkes, 2002; Torlak, 2002; Çabuk, 2003).

- Ürünün Özellikleri

İşletmenin ürettiği ürünün tüketim ürünü veya endüstriyel ürün olması farklı tutundurma araçlarının kullanımını gerektirir. Tüketim ürünleri pazarında çok sayıda tüketici olduğu için tutundurma faaliyetlerinde kitle iletişim araçları kullanılır. Genellikle işletmeler hızlı tüketim malzemeleri için oluşturdukları, tutundurma karması içinde reklamlara ağırlık vermekte, daha sonra satış geliştirme ve az miktarda da kişisel satış ve halkla ilişkilere yönelmektedirler. Kolay tüketimi olan ürünler pazarlayan işletmeler üreticinin yaptığı reklamlardan geniş ölçüde yararlanır. Ayrıca, perakendecilerin ürünlerini vitrinde ya da mağaza içinde sergilenmesi büyük önem taşır.

- Ürünün Yaşam Dönemleri

Tutundurma karmasının oluşturulması ile ilgili kararlar alınırken, mamulün yaşam dönemi de göz önünde bulundurulmalıdır. Ürünün yaşam eğrisi üzerinde bulunduğu yer, değişik tutundurma

tekniklerinin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Lanse etme döneminde daha çok yeni ürünün özellikleri hakkında tüketicileri bilgilendirmek söz konusu iken, büyüme döneminde marka imajı yaratmak ve satışları artırmak ön plandadır. Olgunluk döneminde ürün farklılaştırma ve pazar bölümlendirme stratejileri uygulanır ve satın almayı tekrarlayacak çalışmalara ağırlık verilir. Düşüş döneminde ise, sadece sadık müşterilere yönelik, olarak sınırlı ölçüde tutundurma faaliyetlerine yer verilir.

- Pazarın Yapısal Nitelikleri

Pazar yapısı ile ilgili olarak, Pazar coğrafi büyüklüğü, pazar yoğunluğu ve pazarı oluşturan tüketici türleri incelenmelidir.

Pazarın coğrafi büyüklüğü; pazarın coğrafi büyüklüğü işletmenin oluşturacağı tutundurma karması ile ilgili kararını etkiler. Bulunulan pazar coğrafi dar bir alanda yer almakta ise kişisel satış ve satış tutundurma eylemleri etkili olmaktadır. Buna karşılık olarak, hedef pazar coğrafi olarak büyüdükçe reklamlar daha etkili olmaktadır.

Pazarın yoğunluğu: Hedef tüketicilerin sayısal çokluğu ve bunların belirli yerlerde toplanma özellikleri, oluşturulacak tutundurma karmasını etkiler. Pazar, çok sayıda ve dağınık tüketicilerden oluşuyorsa, reklam; az sayıda ve belirli bölgelerde toplanıyorsa kişisel satış araçları tercih edilir. Örneğin; işletme ülke çapında satış yapıyorsa ve pazarı birkaç bölgede toplanmışsa kişisel satışa ağırlık vermeli, ama olası müşteriler ülkenin her yanına dağılmış ise reklama ağırlık vermelidir.

- Pazarı Oluşturan Tüketicilerin Nitelikleri

Nihai tüketicinin, endüstriyel kullanıcı veya aracı olması durumuna göre de tutundurma karması değişiklik göstermektedir. Aracılara veya endüstriyel kullanıcılara yönelik tutundurma faaliyetlerinin, potansiyelin kısıtlı olması ve alış miktarının yüksek nedeni ile ağırlıklı olarak kişisel satış ve satış geliştirme faaliyetlerinin kullanılması gerekmektedir.

- Tutundurma Faaliyetlerine Ayrılan Bütçenin Kullanılması

Tutundurma karmasının oluşumunu belirleyen en önemli faktör, tutundurma faaliyetleri için ayrılan para miktarıdır. Finansal kaynaklar yeterliyse, işletme yoğun ve etkili tutundurma çabalarına girebilir. Reklamlara, her çeşit halkla ilişkiler faaliyetlerine ve kişisel satışa ağırlık verebilirler. Finansal kaynakları yetersiz olan işletmeler ise uygun tutundurma karmasını oluşturamadığı için daha ufak çaplı yerel düzeyde tutundurma faaliyetlerinde bulunabilirler. Reklam, satış geliştirme ve kişisel satışa göre daha ucuz bir tutundurma aracıdır.

- Tutundurma Çabası Politikaları

Tutundurma karması belirlenirken işletmelerin mallarını dağıtım kanallarına itme politikası ile mi yoksa çekme politikası ile mi gönderecekleri önemlidir. İşletme politikalarından hangisini seçerse, tutundurma karması da ona göre oluşturulacaktır.

İtme Politikası; İtme politikasında dağıtım kanalında yer alan işletmeler tutundurma faaliyetlerini rakip firmalara yönelik yürütürler. Doğal olarak böyle bir politikada öncelik kişisel satışa verilir. Reklam ve diğer tutundurma araçları kişisel satış destekleyici nitelikte kullanılır.

Çekme Politikası; Çekme politikasında güçlü bir tüketici talebi oluşturabilmek amacıyla tutundurma faaliyetleri yoğun olarak kullanılır. Çekme politikasında tüketicinin ürüne yönelmesini sağlayacak yöntemler kullanılmalıdır. Ağırlıklı olarak reklamlar kullanılmalıdır. Reklamlar ve kişisel satış metotları ile desteklenmelidir.

Tutundurma Karması Elemanları

Tutundurma karması elemanlarının her biri ayrı ayrı ele alınmaktadır.

-Reklamın tanımı ve kapsamı: Her geçen gün birbirine benzeyen, birbirini ikame edebilecek pek çok ürün tüketicinin beğenisine sunulmaktadır. Bu da piyasada yoğun bir rekabet ortamı oluşmasına neden olmakta dolayısıyla da ürünlerin varlığının tüketicilere duyurulması, kabul ettirilmesi, farklı yönlerinin gösterilebilmesini gerektirmektedir. Bunun için kullanılacak en etkili tutundurma aracı ise, reklamdır ve bu nedenle de reklam ve reklamcılık gerek işletmeler gerekse de tüketiciler için önemi gittikçe artan bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir (Tenekecioğlu, 1983). Ancak reklam tek başına ürün veya hizmetlerin satışını gerçekleştirmez. Sadece satışa yardımcı olur.

-Kişisel satışın tanımı ve kapsamı: Kişisel satış tüm zorluklarına rağmen ikna gücü yüksek olması nedeniyle günümüzde sıkça başvurulan sıcak satış veya aktif satış da denen bir satış geliştirme faaliyetidir (Babacan, 1997). Bir kişi bir ürünü ya da hizmeti alıcıya yüz yüze ilişkiye girerek tanıtıyor ise bu ilişki kişisel satış, yüz yüze satış veya satıcılık kavramları ile ifade edilmektedir. Biz çalışmamızda kişisel satış kavramını kullanacağız. Kişisel satış, tüketicisiyle doğrudan bir birey vasıtasıyla temas kurulmasıdır (Ergeneli, 2002).

-Satış geliştirme faaliyetinin tanımı ve içeriği: Kişisel satış dışında kalan sürekli olmayan, aracılardan etkinliğini artırmak, tüketicileri kısa dönemde satın almaya teşvik etmek amacıyla yapılan faaliyetlerin tümü satış geliştirme faaliyeti olarak adlandırılabilir. Satış geliştirme belli periyotlarda işletmenin markasının tercih edilmesini sağlamak amacıyla ürünlere ilave olarak, ürünün ikamesi olmayan bir hediye ya da primi ürün ile birlikte tüketicilere vermektir (Shimp, 1993). Sonuç olarak günümüzde işletmeler, satış geliştirme faaliyetleri aracılığıyla satışlarını artırmayı hedeflemektedir.

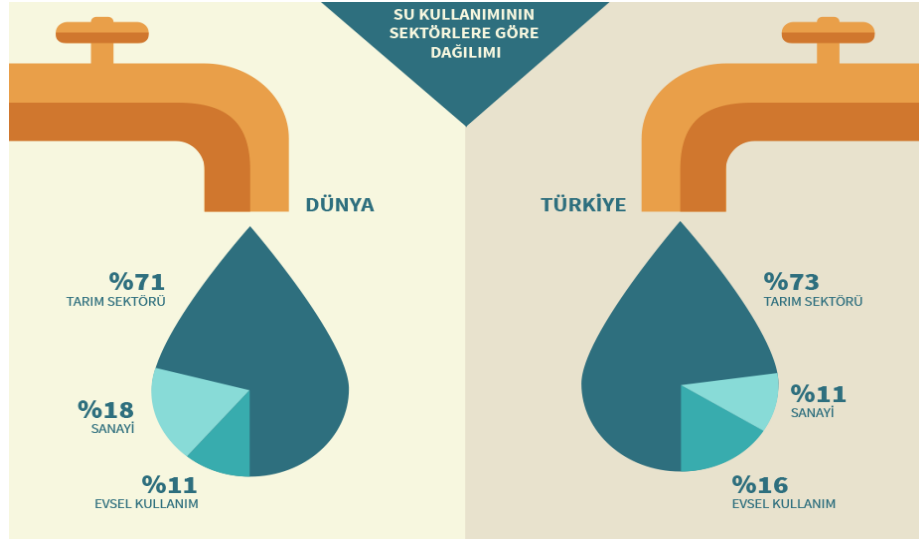
-Halkla ilişkilerin ve tanıtımın tanımı ve kapsamı: Halkla ilişkiler ve tanıtım farklı birçok alanı kapsayan ciddi geniş uygulama alanlarına sahip olmasının sebebiyle kapsamı ile ilgili olarak konunun uzmanları arasında tam anlamıyla fikir birliği sağlanmamaktadır (Balta, 2001). Pazarlama halkla ilişkileri, pazarlama amaçlarına ulaşmak için halkla ilişkiler taktik ve stratejilerinin kullanılmasıdır. Pazarlamada halkla ilişkilerin genel amacı, satışların sürekliliğini sağlamak, satışları artırmak, marka imajı oluşturmaktır (Tosun, 2003).

Su Arıtma Cihazı Sektörü Hakkında Genel Bilgi

İçme suyu hakkında genel bilgiler

-İçme suyu sıkıntıları: Su hem tüm canlıların hem de doğanın var olabilmesi için temel maddedir. Nüfus miktarı arttıkça, suya duyulan talep de aynı doğrultuda artmaktadır. Temiz suya ulaşım zorluğu her geçen gün artmaktadır. İklimlerde yaşanan değişiklikler, çevresel sorunlar, plansız kentleşme gibi sorunlar sebebiyle temiz suya ulaşım da sorunlu hale gelmektedir. Endüstri, ticari ve tarımsal kullanımlar için artan su ihtiyacı ileride ekonomik ve çevresel sorunlara yol açacağı gözükmektedir. Dünyanın su potansiyelinin %97'si okyanuslardan ve denizlerden oluşmaktadır. İçilebilecek nitelikte

olan suların büyük bir çoğunluğu buzullar ve kar çöllerinde olduğu araştırmalara göre bilinmektedir. Dünyada bulunan su potansiyelinin yalnızca %0,5 içilebilir durumdadır (Can, 2002). Bulunan su kaynaklarının çoğu ekonomik ve teknik bakımdan canlıların tüketimine elverişsiz alanlarda yer almaktadır. Dünyadaki tatlı suyun %71'i tarım %18 sanayi ve %11 evsel kullanımda kullanılmaktadır. Türkiye'nin tatlı su tüketiminin %73'i tarım sektöründe, %11'i sanayide, %16'i evsel kullanımda tüketilmektedir.

Şekil 3.1: Su kullanımının sektöre göre dağılımı

Kaynak: Su Tema, 2018

-İçme suyu ile ilgili gelecekte yaşanacak sorunlar: Küresel nüfus miktarının artması, bazı iklimsel ve çevresel problemler ile özellikle yeryüzünde su kaynaklarının eşit ve dengeli bir şekilde dağılmaması nedeniyle dünya genelinde yaklaşık 80 ülkede, nüfusun %40'ında su arzı mevcut su talebini karşılayamamaktadır (USİAD, 2007). Ülkemizde 2020 yılında yaklaşık 30 milyon, 2050 yılında ise yaklaşık 110 milyon insanın su sorunlarından etkilenmesi öngörülmektedir. 2025 yılında Dünya genelinde 1,8 milyar insanın daimi su kıtlığı olan bölgelerde yaşayacakları öngörülmektedir. Bununla beraber nüfus artışının su kaynakları üzerine doğrudan veya dolaylı bir baskı yarattığını ve bu baskının önlenmesi mümkün olmayan bir problem olduğunu göstermektedir (Şahin, 2016). İnsanların yaşadığı çevrede, miktar (hacimsel) olarak suyun azalması veya tüketilmesi sonucunda içme ve kullanma suyunun, talebin çok azını karşılayabilecek düzeye gelmesine su kıtlığı denir. 2025 yılı hedef seçilerek yapılan tahminlere göre; 3 milyardan fazla insanın su stresine maruz kalacağı ve yaklaşık 15 ülkenin su kıtlığı yaşayacağı öngörülmektedir (WAP, 2012). Türkiye'de kişi başı yıllık tatlı suya erişim miktarı gelişmiş ülkelerin ve Dünya ortalamasının altındadır. Gelişen ekonomi, endüstriyel faaliyetler, sanayileşme, tarım alanındaki ilerlemeler (sulu tarım) gibi faaliyetler gereksinim duyulan su miktarını arttırmaktadır. Ayrıca Türkiye yarı kurak iklim özelliğine sahip olup, bu durum su gereksinimini tetiklemektedir Su tüketiminde en büyük rekabet tarım, sanayi ve kurumsal alanlarda oluşur. Su stresi yaşandığında ülkelerin genel refahı tehdit altında olabilir (Fritzmänn vd., 2007).

-İçme suyundaki sıkıntıların insanlar üzerindeki etkileri: Biyolojik, fiziksel, kimyasal, sosyal, kültürel, ekonomik her türlü eylemi çevre-canlı etkileşimi başlığı altında toplamak mümkündür. Çevre kapsamına giren ve tüm canlılar için hayati öneme sahip içme suyu kaynakları ilk olarak 20. yy.'ın sonlarından itibaren dünya üzerindeki uluslararası kuruluşların dikkatini çekmeye başlamıştır. Türkiye'deki su kaynakları, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bu kapsamda öncelikli amaçlar

arasında, Türkiye'deki su kaynakları yönetiminin ve politikalarının belirlenmesi, bu doğrultuda meydana gelebilecek olası sorunların ortaya konulması ve. Türkiye'ye yönelik su kaynakları yönetimi için önerilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Halkın refah düzeyini yükseltmek devletin temel görevleri arasındadır (Özsoy, 2009). Çünkü su, en temel insan haklarından bir tanesidir.

İçme suyu arıtımı

-İçme suyu arıtımının önemi: Tatlı suya erişimi kısıtlı olan pek çok ülke içme ve kullanma amaçlı su ihtiyacını tuzlu suların (özellikle deniz ve okyanus kökenli) termik ve mekanik yöntemlerle arıtımı yoluyla gerçekleştirmektedir. Mekanik enerjili yöntemlerin içerisinde olan Ters Ozmos (TO) yöntemi, tatlı suya erişimi sınırlı olan veya erişimi olmayan ülkelerde en fazla tercih edilen yöntemdir. A.B.D.'nin yaklaşık %69'u, Orta Doğu'nun (Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Umman dâhil olmak üzere) yaklaşık %10,7'si ve dünya genelinin yaklaşık %44'ü TO yöntemini kullanmaktadır (Gude vd., 2010). Ülkemizde ise TO sistemleri genellikle endüstri, eczacılık, oteller, tatil köyleri ve konutlarda içme suyu arıtımında kullanılmaktadır (Yaşa, 2010). Dünya Sağlık Örgütü tanımlarına göre içinde hastalığa neden olmayan, gözle görülmeyen kimyasalların bulunmadığı suya 'güvenli su', içinde yaşam için gerekli belirli oranda mineralleri içeren suya da 'sağlıklı su' denilmektedir. Halkın güvenli, sağlıklı, temiz, içilebilir ve kaliteli suyu kullanma isteği, pet şişe ve damacanalarda satılan sulara veya ev tipi su arıtma cihazlarına yönelmesine neden olmaktadır. Ülkemizdeki içme suyu tüketimi büyük oranda polikarbon damacanalarda karşılanıyor olması pek çok soru işaretini de beraberinde getirmektedir. Ve her geçen gün tüketiciler tarafından kaygı verici bir hal almaktadır. Bu kapsamda yürütülen bir çalışmada Türklab tarafından incelenen 55 damacana içerisinde yalnız 14 tanesinin standartlara uygun çıktığı tespit edilmiştir (Başaran, 2012). Bu ve benzeri örneklerin artması, tüketicilerin zamanla plastik şişe ve damacanalardan uzaklaşarak ev tipi su arıtma cihazlarını tercih etmelerine sebep olmaktadır. Tüketiciler, ekonomik durumlarına bağlı olarak fiyatları 800 TL ile 3500 TL arasında değişen ev tipi su arıtma cihazlarına kolaylıkla ulaşabilmektedir.

-Su arıtma cihazı seçilirken dikkat edilmesi gereken hususlar: Cihaz seçimi yaparken kullanıcının teknik servis ağı yaygın firmanın seçilmesi ve cihaz alımı yaparken periyodik filtre değişim anlaşması yapan firmayı tercih etmesi gerekmektedir (Güler, 2008).

Türkiye'deki su arıtma cihazı firmalarına genel bakış

-Türkiye'de su arıtma cihazı sektörünün durumu: Günümüzde gelinen noktada çeşme ve damacana sularına olan güvenin azalması ve su arıtım sistemlerinin fiziksel özellikler bakımından halkın talep ettiği kalitede su üretiliyor olmaları, arıtım sistemlerinin bir sektör oluşturmasına yardımcı olmuştur. Arıtım sistemlerinin en etkili pazarlama taktikleri arasında şebeke suyu ile arıtılan suyun aralarındaki fiziksel ve kimyasal farkın reklamlarda gösterilmesidir.

Su arıtma cihazı sektöründe pazarlama faaliyetleri

Sektörde yer alan firmalar çeşitli pazarlama faaliyetlerine başvurmaktadır. Nihai tüketiciye ulaşma yolu olarak televizyon, radyo ve gazete reklamları etkili olmaktadır. Televizyon reklam şeridinde yer almak için kanal seçimi yapmak ve reyting sonuçlarına göre seçilmesi önemlidir. Reklamlarda kullanılan kişinin tüketici tarafından sevilen ve güven uyandıran ünlü kişilerin tercih edilmesi önemlidir. Ayrıca kullanıcılara ulaşmak için yoğun bir şekilde satış geliştirme faaliyetlerinde bulunması gerekmektedir. Televizyon reklamlarının firmalar için maliyetli olmasından ötürü internet üzerinden de reklam vermek nihai tüketiciye ulaşmak için etkili ve ucuz rol oynamaktadır. İnternet üzerinden

yapılacak reklamlarda firmanın kullanıcı tarafından güvenilir olması için web sitesinin tasarım açısından güncel ve ulaşılabilir olması önemlidir (Taylor ve England, 2006).

Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışına Etkisi; Su Arıtma Cihazları Üzerine Bir Araştırma

Veri Toplama Yöntemi

Gülen tarafından “Tüketicilerin satın alma davranışlarına tutundurma faaliyetlerinin etkisi beyaz eşya sektöründe bir uygulama” konulu yüksek lisans tezinde ki anketten yararlanılmıştır. Oluşturulan anket formu internet ortamında Google Docsta yer (docs.google.com, 2019) adresinde yayınlanarak 406 katılımcıya ulaşılmıştır. Anket formlarında tüketicilerin demografik özelliklerini, su arıtma cihazı satın alma davranışlarına tutundurma faaliyetlerinin etkisini ve tutundurma faaliyetlerine ilişkin düşüncelerini ortaya koyacak sorulara yer verilmiştir. Sorulardan dokuz tanesi tek seçenek belirtilecek şekilde, üç tanesi önem sırasını belirtilecek şekilde ve yirmi ifade tutum ölçeği (Likert Ölçeği) şeklinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tüketicilerden, anket formunda yer alan cevaplardan kendilerine en uygun olanı işaretlemeleri istenmiştir. Araştırma yöntemi olarak tanımlayıcı araştırma yöntemi kullanılmıştır (Naki, 2004). Araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla hesaplanan örnek büyüklüğüne bağlı kalınmadan 406 adet incelenmiş olup analize girebilecek niteliklere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Tüketicilerin su arıtma cihazı satın alma davranışlarına tutundurma faaliyetlerinin etkisini tespit etmek ve çözüm önerilerinde bulunmak amacıyla yapılan araştırmanın sonucunda ulaşılan veriler ve bu veriler neticesinde yapılan yorumlar aşağıda sunulmaktadır.

Yüzde dağılım tabloları ve yorumlar

Çizelge 4.1: Ankete katılanların demografik özellikleri ile ilgili frekans ve yüzde dağılımı

Demografik Özellikler		
Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Erkek	137	33.7%
Kadın	269	66.3%
Toplam	406	100%
Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Bekar	269	66.3%
Evli	137	33.7%
Toplam	406	100%
Yaş	Frekans	Yüzde

20 Yaş ve Üzeri	181	44.6%
30 Yaş ve Üzeri	129	31.8%
40 Yaş ve Üzeri	56	13.8%
50 Yaş ve Üzeri	24	5.9%
60 Yaş ve Üzeri	16	3.9%
Toplam	406	100%
Eğitim Düzeyi	Frekans	Yüzde
İlkokul	10	2.5%
Lise	66	16.3%
Üniversite	315	77.6%
Ünv. Öğrencisi	15	3.7%
Toplam	406	100%
Gelir Seviyesi	Frekans	Yüzde
1000 TL ve Üzeri	36	8.9%
2000 TL ve Üzeri	125	30.8%
4000 TL ve Üzeri	121	29.8%
6000 TL ve Üzeri	72	17.7%
10000 ve Üzeri	52	12.8%
Toplam	406	100%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.1’de katılımcıların demografik özelliklerinden cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi ve gelir durumu incelenmiş olup, sonuçları incelediğimizde 406 katılımcının; %33,7 si erkek, %66,3 nün kadın olduğu, %66.3 nün bekâr olduğu % 33,7 sinin evli olduğu, %44.6 si genç yaş grubu denilen 20 ila 29 yaş arasında olduğu, %31.8 i 30 ila 39 yaş arasında olup %13.8 i 40 yaş ve üzeri yaş grubunda, %5,9 u 50 yaş ve üzeri yaş grubunda %3,9 da üst yaş dediğimiz 60 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %2,5 ilkokul mezunu %16,3 ü Lise mezunu %3,7 si Üniversite öğrencisi ve geri kalan %77.6 si Üniversite mezunu olduğu ve yüksek dereceli eğitim aldıkları gözükmektedir. 406 katılımcının hepsi gelir durumlarını beyan etmiş olup %8,9 u 1000TL ve üzeri %30,8 si 2000TL ve üzeri %29,8 si 4000 TL ve üzeri %17.7 si 6000 TL ve üzeri % 12,8 i 10000 TL ve üzeri gelir elde ettikleri ortaya çıkmaktadır.

Çizelge 4.2: Katılımcıların Tutundurma Faaliyetlerinin Su arıtma cihazı satın almalarında etkisi olup/ olmadığına ilişkin frekans ve yüzde dağılımı

Tutundurma faaliyetlerinin (Reklam, kişisel satış, satış geliştirme ve halkla ilişkiler ve tanıtım) tüketicilerin su arıtma cihazı satın almalarında etkili olduğunu düşünüyor musunuz?	Frekans	Yüzde
Evet	297	73.2%
Fikrim Yok	44	10.8%
Hayır	65	16.0%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.2’de tutundurma faaliyetlerinin su arıtma cihazı satın alma davranışında etkili olup olmadığını incelediğimizde anket katılımcılarının %73,2 gibi büyük bir çoğunluk ile tutundurma karması öğelerinin ürün ve hizmet alımlarında etkili olduğunu belirtmiş olup %16 lık bir kısmın tutundurma faaliyetlerinin ürün ve hizmet alım kararlarında etkili olduğuna inanmadıklarını belirtmiş olup geriye kalan %10,8 lik katılımcıda fikri olmadığını belirtmiştir. Ortaya çıkan veriler neticesinde tutundurma faaliyetleri tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde etkisine katılımcıların büyük bir çoğunluğu inanmaktadır.

Çizelge 4.3: Katılımcıların Tutundurma Faaliyetlerinin Su arıtma cihazı satın alma davranışı üzerinde etkili olmasının en önemli nedenine ilişkin frekans ve yüzde dağılımı

Tutundurma faaliyetlerinin tüketicilerin su arıtma cihazı satın almalarında etkili olmasının en önemli nedeni size aşağıdakilerden hangi seçenektir?	Frekans	Yüzde
Mal ve hizmeti tanıtması	135	33.3%
Oluşan rekabet nedeniyle fiyatların düşmesi	29	7.1%
Oluşan rekabet nedeniyle kalitenin yükselmesi	49	12.1%
Rakip örgütlerin mal ve hizmetleri arasında seçim yapma imkanı sağlaması	45	11.1%
Satışları arttırdığı için ürünün birim maliyetinin düşmesi	11	2.7%
Ürünlerin ayırt edici özellikleri hakkında bilgi vermesi	137	33.7%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.3’de Tutundurma faaliyetlerinin tüketicilerin su arıtma cihazı satın almalarında etkili olmasının en önemli nedeni sizce aşağıdakilerden hangi seçenektir? 406 katılımcının verdiği cevaplar incelendiğinde tutundurma faaliyetlerinin etkili olmasının en önemli sebebi olarak, katılımcıların % 33,7 si ürünlerin ayırt edici özellikleri hakkında bilgi verilmesi, % 33,3’ ü mal ve hizmetleri tanıtmasını, % 12,1’i Oluşan rekabet nedeniyle kalitenin yükselmesi, %11.1 i Rakip örgütlerin mal ve hizmetleri arasında seçim yapma imkanı sağlaması %7.1 i Oluşan rekabet nedeniyle fiyatların düşmesi, %2,7 si de Satışları arttırdığı için ürünün birim maliyetinin düşmesi şeklinde cevaplar vermişlerdir. Ankete verilen cevaplar neticesinde tüketiciler ürünlerin ayırt edici özellikleri hakkında bilgi verilmesi ve Ürün, hizmet tanıtımının önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle de firmaların tutundurma faaliyetlerine önem vermesi gerekmektedir.

Çizelge 4.4: Tutundurma Faaliyetlerinin tüketicilerin su arıtma cihazı satın almalarında etkili olmamasının en önemli nedenlerine ilişkin Frekans ve Yüzde dağılımı

Tutundurma faaliyetlerinin tüketicilerin su arıtma cihazı satın almalarında etkili olmamasının en önemli nedeni sizce aşağıdakilerden hangi seçenektir?	Frekans	Yüzde
Aşırı tüketime sebep olması	45	11.1%
Gerçeği yansıtmaması, aldatıcı ve yanıltıcı olması	181	44.6%
Yapılan harcamalardan dolayı ürünün fiyatının yükselmesi	74	18.2%
Yoğun reklam, kişisel satış vb. faaliyetler nedeniyle tüketicilerin kararsızlığa itilmesi	106	26.1%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.4’de 406 katılımcının cevapları değerlendirildiğinde tutundurma faaliyetlerinin etkili olmamasının en önemli sebebi olarak, katılımcıların %44,6’sı gerçeği yansıtmaması, aldatıcı ve yanıltıcı olmasını, %26,1’inin yoğun reklam, kişisel satış vb. faaliyetler nedeniyle tüketicilerin kararsızlığa itilmesini, %18,2’si yapılan harcamalardan dolayı ürünün fiyatının yükselmesini, %11,1’i aşırı tüketime sebep olmasını belirtmektedir. Tüketicilerin bir ürünü tanıtırken işletmelerin gerçeği yansıtmaması, aldatıcı ve yanıltıcı olması nedeni ile tutundurma faaliyetlerinin etkili olmadığını düşünmektedir. Firmaların tutundurma faaliyetlerini gerçekleştirirken gerçeği yansıtmamasına ve inandırıcı olmasına dikkat etmeleri gerekmektedir.

Çizelge 4.5: Katılımcıların Tutundurma Faaliyetleri satın alma süreçleri için yapılmasına ait frekans ve yüzde dağılımı

Sizce tutundurma faaliyetleri satın alma süreçleri için yapılmalı mıdır?	Frekans	Yüzde
Evet	270	66.5%
Fikrim Yok	97	23.9%

Hayır	39	9.6%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.5’de Sızce tutundurma faaliyetleri satın alma süreçleri için yapılmalı mıdır? Sorusuna katılımcıların verdiği cevaplar incelenmiş ve 406 katılımcının %66,5 i tutundurma faaliyetlerinin yapılması gerektiğine % 9,6 sı yapılmasına gerek olmadığına %23,9 uda fikrinin olmadığını belirtmiştir. Tüketiciler için alım süreçlerinde tutundurma faaliyetlerinin önemli olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Çizelge 4.6: Katılımcıların Su arıtma cihazı satın alımlarında en fazla etkilendiği tutundurma ögesine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları

Kaynak: SPSS, 2019

Su arıtma cihazı satın almada en fazla etkilendiğimi z tutundurma ögesi hangisidir? Önem sırasına göre numaralandırınız.)	Önem Derecesi 1		Önem Derecesi 2		Önem Derecesi 3		Önem Derecesi 4		Önem Derecesi 5	
	Frekans	Yüzd e	Frekans	Yüzd e	Frekans	Yüzd e	Frekans	Yüzd e	Frekans	Yüzd e
Reklam (TV, gazete, vb. reklamlar)	80	17,7 %	96	24,5 %	89	31,9 %	37	37,4 %	23	31,9 %
Satış geliştirme (Ürün yanında verilen promosyon ürünleri, fiyat indirimi, vb.)	95	21,0 %	106	27,0 %	72	25,8 %	32	32,3 %	17	23,6 %
Kişisel satış (Ürün hakkında satıcıdan	163	36,1 %	88	22,4 %	46	16,5 %	15	15,2 %	13	18,1 %

detaylı bilgi almak, vb.)										
Halkla ilişkiler ve tanıtım (Ürün hakkında medyada çıkan haberler, vb.)	114	25,2 %	102	26,0 %	72	25,8 %	15	15,2 %	19	26,4 %
Toplam	452	100.0 %	392	100.0 %	279	100.0 %	99	100.0 %	72	100.0 %

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.6’da Katılımcılara “en fazla etkilendiğiniz tutundurma ögesi hangisidir? Sorusu sorulmuş olup seçenekleri önem sırasına göre belirlemeleri istenmiştir. Katılımcıların belirlediği önem sırasına göre Kişisel Satış (Ürün hakkında satıcıdan detaylı bilgi almak) 1. Sıradadır. Halkla ilişkiler 2. Sırada yer almaktadır. 3. Sırada Satış geliştirme faaliyetleri yer almaktadır. En sonra sırada Reklam çalışmaları yer almaktadır. Yapılan anketin sonuçları neticesinde Satış yapan personelin ürün hakkında detaylı bilgi sahibi olması tüketiciler açısından önem arz etmektedir.

Çizelge 4.7: Katılımcıların En Fazla Etkilendikleri Reklam Aracı ile ilgili frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı satın alma davranışınızı en fazla etkileyen reklam türü aşağıdakilerden hangisidir	Önem Derecesi 1		Önem Derecesi 2		Önem Derecesi 3	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Televizyon	144	26,2%	104	17,6%	76	9,6%
Radyo	23	4,2%	64	10,8%	234	29,5%
Gazete - Dergi	41	7,5%	122	20,6%	158	19,9%
İnternet	180	32,8%	93	15,7%	50	6,3%
Fuar - Sergi	92	16,8%	107	18,1%	122	15,4%
Afiş - Poster	69	12,6%	101	17,1%	152	19,2%
Toplam	549	100.0%	591	100.0%	792	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

406 Katılımcıya sorduğumuz “en fazla etkilendiğiniz reklam aracı hangisidir?” sorusu ile ilgili katılımcıların seçenekleri önem sırasına göre sıralamaları istemiş olup cevaplar incelendiğinde en önemli reklam mecrasının dijitalleşmenin yoğun yaşandığı günümüzde internet reklamları olduğu ortaya çıkmaktadır. 2. Sırada Televizyon reklamları 3. Sırada ise Fuar ve Sergi tanıtımları yer almaktadır. Yapılan anketteki katılımcıların cevaplarına göre artık Radyo reklamlarını önemli olmadığı ortaya çıkmaktadır. İnternet reklamlarının bu kadar yüksek oranda çıkmasının sebebi olarak tüketicilerin büyük vakitlerini internette geçiyor olmaları olarak söylenebilir.

Çizelge 4.8: Katılımcıların reklamlardan etkilenebilmeleri için aradıkları şartlar ile ilgili frekans ve yüzde dağılımı

Yapılan reklamın size tesir edebilmesi aşağıdaki seçeneklerden hangisi ile mümkündür?	Frekans	Yüzde
Kullanılan reklam aracına	45	11.1%
Reklamı yapılan mal ve hizmetle reklam içeriğinin uyumlu olmasına	198	48.8%
Reklamın verdiği mesaja	97	23.9%
Reklamın yayınlandığı görsel ve yazılı birimlere	40	9.9%
Reklamın yayınlanma sıklığı	26	6.4%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.8’de katılımcıların reklamlardan etkilenebilmeleri için reklamlarda aradıkları özellikler incelenmiş olup Reklamı yapılan mal ve hizmetle reklam içeriğinin uyumlu olmasına verilen cevap %48,8, Reklamın verdiği mesaj %23,9, Kullanılan Reklam aracı %11,1, Reklamın yayınlandığı görsel ve yazılı birimler %9,9 ve Reklamın yayınlanma sıklığı ise %6,4 tür. Tüketicilerin reklamlardan etkilenebilmeleri için aradıkları özellikler yapılan mal ve hizmetle reklam içeriğinin uyumlu olması ve reklamın verdiği mesajdır. Firmaların reklam kampanyalarını hazırlarken reklamlarla verilen masaja ve içerik uyumuna ağırlıklı olarak önem vermeleri gerekmektedir.

Çizelge 4.9: Katılımcıların Bir Reklamda Bulunması Gereken Temel Özellikler ile ilgili cevaplara ait frekans ve yüzde dağılımı

Yapılan reklamın size tesir edebilmesi için reklamda bulunması gereken temel özellik sizce aşağıdakilerden hangisidir?	Frekans	Yüzde
Gerçeği yansıtması	228	56.2%
Mal ve hizmeti tanıtması	43	10.6%

Mesajın açık ve anlaşılır olması	49	12.0%
Rekabet ilkelerine uyması	2	0.5%
Sosyal sorumluluk taşıması	37	9.1%
Tüketici haklarına önem vermesi	47	11.6%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.9’da katılımcıların reklamda bulunması istedikleri özellikler incelenmiş olup 406 katılımcının reklamdan etkilenmesi için %56,2 bir oranda gerçeği yansıtmaması gerektiği cevabı verilmiştir. %12 si Mesajın açık ve anlaşılır olması gerektiğini belirtmiş olup, %11.6 sı Tüketici haklarına önem vermesi, %10,6 sı Mal ve Hizmetin tanıtılması gerektiğini belirtmiştir. %9.1 i sosyal sorumluluk taşıması gerektiğini %0,5 ise rekabet ilkelerine uyması gerektiğini belirtmiştir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar neticesinde tüketicilerin reklamlarda en fazla önem verdikleri nokta gerçeği yansıtmamasıdır. Bunun nedeni zaman zaman reklamlarda yanıltıcı bilgi verilmesinden kaynaklanmaktadır.

Çizelge 4.10: Katılımcıların evlere kadar gelerek su arıtma cihazı satış yapmaya çalışan satıcılarının bu girişimlerine verdikleri cevaplar ile ilgili frekans ve yüzde dağılımı

Kapınıza kadar gelerek su arıtma cihazı satışı yapmaya çalışan satıcıların bu girişimlerine verdiğiniz cevap aşağıdakilerden hangisidir?	Frekans	Yüzde
Bu tip satıcıları hiç konuşmadan gönderiyorum.	172	42.4%
Fiyatlar hakkında bilgi sahibi olmadığım için dolayı satın almıyorum.	36	8.9%
İlgili ürüne ihtiyacım olmasa da satın alıyorum	19	4.6%
İlgili ürüne ihtiyacım olursa satın alıyorum	76	18.7%
Satış sonrası hizmetleri olduğunda değerlendiriyorum.	24	5.9%
Su arıtma cihazı garanti kapsamına giriyorsa değerlendiriyorum.	8	2.0%
Tanınmış bir firma adına satış yaptıklarında değerlendiriyorum.	71	17.5%
Toplam	406	100%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.10'da katılımcıların evlere kadar gelerek satış yapmaya çalışan satıcıların girişimlerine yönelik sorumuza verdikleri cevaplar incelenmiş olup %42,4 gibi oldukça yüksek bir oranda bu tip satıcıları hiç konuşmadan gönderdikleri ortaya çıkmıştır. Katılımcılarında sadece %18.7 si ilgili ürüne ihtiyacım olur ise satın aldığımı belirtmiştir. Bu tip satıcıları hiç konuşmadan gönderiyorum seçeneğinin yüksek olmasının nedeni insanların sık sık bu tür satıcılar tarafından kandırılması olabilir. Bu nedenle firmalar profesyonel satış elemanları ile çalışmaya dikkat etmeli ve sıcak satış esnasında randevu sistemine başvurmalıdırlar. Böylece firmanın güvenilirliği daha fazla artmış olacaktır.

Çizelge 4.11: Katılımcıların su arıtma cihazı satın alma davranışı için en çok tercih ettiğiniz satış geliştirme faaliyetleri ile ilgili verdikleri cevapların frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı satın alma davranışınız için en çok tercih ettiğiniz satış geliştirme faaliyeti aşağıdakilerden hangisidir?	Frekans	Yüzde
Su arıtma cihazı fiyatlarındaki indirimler ve düzenlenen kampanyalar	259	63.8%
Su arıtma cihazı yanında verilen çekiliş kuponları	7	1.7%
Su arıtma cihazı yanında verilen hediyeler	58	14.3%
Su arıtma cihazları katalogları ve broşürleri	82	20.2%
Toplam	406	100%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.11'de katılımcıların su arıtma cihazı satın alma davranışı için en çok tercih ettikleri satış geliştirme faaliyetini belirlemede sorulan soruya verilen cevaplar neticesinde %63,8 lik bir oranda su arıtma cihazı fiyatlarındaki indirimler ve düzenlenen kampanyaların çok önemli olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların cevaplarına göre su arıtma cihazları katalogları ve broşürleri % 20,2, su arıtma cihazları yanında verilen hediyeler %14,3, su arıtma cihazı yanında verilen çekiliş kuponları %1,7 şeklindedir. Firmalar için su arıtma cihazlarında uyguladıkları indirimler ve kampanyalar ile ilgili çalışmalarına ağırlık vermeleri gerekmektedir.

Çizelge 4.12: Katılımcıların su arıtma cihazı satın alma davranışınız için en çok tercih ettiğiniz halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyeti ile ilgili verilen cevapların frekans ve yüzdelik dağılımı

Su arıtma cihazı satın alma davranışınız için en çok tercih ettiğiniz halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyeti aşağıdakilerden hangisidir?	Frekans	Yüzde
Su arıtma cihazı firmalarının çevreci faaliyetlerde bulunması	165	40.6%
Su arıtma cihazı firmalarının hastane, okul vb. kuruluşlar kurması	69	17.0%

Su arıtma cihazı firmalarının kültürel etkinliklere sponsorluk yapması	36	8.9%
Su arıtma cihazlarının tarafsız kişiler tarafından tanıtılması	136	33.5%
Toplam	406	100%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.12’de katılımcılardan su arıtma cihazı satın alma davranışınız için en çok tercih ettiğiniz halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyetleri nelerdir sorusuna cevap vermeleri istenmiş ve verilen cevaplar neticesinde % 40,6 sı su arıtma cihazı firmalarının çevreci faaliyetlerde bulunması gerektiğini belirtmiş olup, %33,5 i su arıtma cihazlarının tarafsız kişiler tarafından tanıtılması gerektiğini % 17 si su arıtma cihazı firmalarının hastane, okul vb. kuruluşlar kurması gerektiğini ve %8,9 u su arıtma cihazı firmalarının kültürel etkinliklerde sponsorluk yapması şeklindedir. Firmaların amacı kısa sürede kar etmek olmadığı için ayrıca su arıtma cihazlarının temel var oluş amaçları çevre ile ilgili olduğu için çevreci faaliyetlere destek olmaları markalar açısından önemli yer teşkil etmektedir.

Çizelge 4.13: Mal ve hizmet alımlarında katılımcıların satın alma kararını etkileyen faktörlere ilişkin frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı satın alırken kararınızı etkileyen seçenekler aşağıdakilerden hangileridir	Önem Derecesi 1		Önem Derecesi 2		Önem Derecesi 3	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Çevreden yapılan tavsiyeler	199	12.9%	83	10.8%	25	9.0%
Piyasa araştırması	157	10.2%	101	13.1%	27	9.7%
Fiyat	188	12.2%	89	11.6%	19	6.8%
Geçmiş deneyimler	187	12.1%	83	10.8%	15	5.4%
Firma ve marka imajı	166	10.8%	93	12.1%	21	7.5%
Kalite	253	16.4%	32	4.2%	10	3.6%
Satış sonrası sunulan hizmetler	196	12.7%	69	9.0%	17	6.1%
Satış yerinin dizaynı	76	4.9%	112	14.6%	88	31.5%
Tutundurma faaliyetleri (reklam, kişisel satış, satış geliştirme, halkla ilişkiler ve tanıtım)	120	7.8%	107	13.9%	57	20.4%

Toplam	1542	100.0%	769	100.0%	279	100.0%
--------	------	--------	-----	--------	-----	--------

Kaynak: SPSS, 2019

Katılımcılara mal ve hizmet alımlarında satın alma kararlara etkileyen faktörler sorulmuş olup, katılımcılardan seçenekleri önem sırasına göre sıralamaları istenmiştir. Katılımcıların cevapları çizelge 4.13’de incelenmiş ve sıralamada kalite, birinci derecede önemli bulunurken, Çevreden yapılan tavsiyeler ikinci derece ve Satış sonrası sunulan hizmetler sunulan hizmetler üçüncü derecede önemli bulunmuştur. Bir ürünün kaliteli olması demek tüketicilerin tüm beklentilerine cevap vermesi ve tercih edilir olması anlamına gelmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte tüketicilerin bilgi alma ağıda hızla gelişmektedir. Bu yüzden tüketicilerin kaliteye verdikleri önem her geçen gün artmaktadır. Tüketicilerin kaliteye yönelik beklentilerini karşılamak, markaya olan güven, ürünün dayanıklılığı, uygun fiyat yapısı ve satış sonrası hizmet firmaların dikkat etmesi gereken hususlardır.

Çizelge 4.14: Su arıtma cihazları yanında verilen hediyeler su arıtma cihazını satın almaları üzerindeki etkilerine ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazları yanında verilen hediyeler su arıtma cihazını satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	67	16.5%
Etkiler	156	38.4%
Fikrim Yok	70	17.2%
Etkilemez	80	19.7%
Hiç Etkilemez	33	8.1%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.14’te katılımcılara “su arıtma cihazı yanında verilen hediyeler tüketicinin satın alma davranışları” üzerindeki etkilerini sorduğumuzda verilen yanıtlardan %38,4 ü etkiler, %19,7 si etkilemez % 17,2 si fikrinin olmadığını, %16,5 i kesinlikle etkili olduğunuz %8,1 de etkilemediğini belirtmiştir. Verilen yanıtlar neticesinde çıkaracağımız sonuç su arıtma cihazları yanında verilen promosyon ürünlerin satın alma noktasında tüketicinin tercih etmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

Çizelge 4.15: Su arıtma cihazlarında fiyatlardaki indirimler su arıtma cihazı satın alma davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazlarında fiyatlardaki indirimler su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	137	33.7%
Etkiler	215	53.0%
Fikrim Yok	26	6.4%
Etkilemez	18	4.4%
Hiç Etkilemez	10	2.5%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.15’de “Su arıtma cihazlarında fiyatlarındaki indirimler su arıtma cihazı satın almamı” ifadesi ile ilgili katılımcıların %33,7 si, tamamen etkiler, %53’ü etkiler, % 6,4’ü fikrim yok, % 4,4’ etkilemez ve % 2,5’i hiç etkilemez şeklinde cevaplamıştır. Verilen cevaplar neticesinde fiyat indirimlerinin su arıtma cihazını satın almada etkili olduğu görülmektedir. Ekonomik şartlarda oluşan zorluklar neticesinde tüketici bir ürünün alımı esnasında fiyat odaklı davranış sergilemektedir.

Çizelge 4.16: Düzenlenen su arıtma cihazı kampanyaları su arıtma cihazı satın alma davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Düzenlenen su arıtma cihazı kampanyaları su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	107	26.4%
Etkiler	211	52.0%
Fikrim Yok	50	12.3%
Etkilemez	31	7.6%
Hiç Etkilemez	7	1.7%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.16’da “Düzenlenen su arıtma cihazı kampanyaları su arıtma cihazı satın almamı” ifadesi ile ilgili katılımcıların %26.4’ü tamamen etkiler, %52’si etkiler, %12.3’ü fikrim yok, %7.6’sı etkilemez ve %1.7’i hiç etkilemez seçenekleri ile cevaplamıştır. Verilen cevaplar neticesinde su arıtma cihazı satın almada düzenlenen kampanyaların etkili olduğu sonucu çıkmaktadır.

Çizelge 4.17: Su arıtma cihazı yanında verilen çekiliş kuponları su arıtma cihazı satın alma davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı yanında verilen çekiliş kuponları su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	50	12.3%
Etkiler	122	30.0%
Fikrim Yok	108	26.6%
Etkilemez	71	17.5%
Hiç Etkilemez	55	13.5%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.17’de “Su arıtma cihazı yanında verilen çekiliş kuponları su arıtma cihazı satın almamı”, ifadesi ile ilgili katılımcıların %12.3 ü tamamen etkiler, %30’u etkiler, %26.6’sı fikrim yok, %17.5’i etkilemez ve %13.5’i hiç etkilemez şeklinde cevaplamıştır. Verilen cevaplar neticesinde su arıtma cihazı satın almada verilen çekiliş kuponlarının su arıtma cihazı almada etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Çizelge 4.18: Su arıtma cihazı katalogları ve broşürleri su arıtma cihazı satın alma davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı katalogları ve broşürleri su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	60	14.8%
Etkiler	135	33.3%
Fikrim Yok	107	26.4%
Etkilemez	65	16.0%
Hiç Etkilemez	39	9.6%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.18’de “Su arıtma cihazı katalogları ve broşürleri su arıtma cihazı satın almamı” ifadesi ile ilgili katılımcıların %14.6’sı tamamen etkiler, %33.3’ü etkiler, %26.4’ü fikrim yok, %16’sı etkilemez ve %9.6’sı hiç etkilemez şeklinde yanıtlanmıştır. Bu soruya verilen cevaplar neticesinde su arıtma cihazı katalogları ve broşürleri su arıtma cihazı satın alma davranışı esnasında etkili olmaktadır.

Çizelge 4.19: Su arıtma cihazı üretici ve/veya satıcılarının kültürel etkinliklere sponsorluk yapması satın alma davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı üretici ve/veya satıcılarının kültürel etkinliklere sponsorluk yapması satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	79	19.5%
Etkiler	140	34.5%
Fikrim Yok	103	25.4%
Etkilemez	57	14.0%
Hiç Etkilemez	27	6.7%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.19’da “Su arıtma cihazı üretici ve/veya satıcılarının kültürel etkinliklere sponsorluk yapması satın alma ” ifadesini katılımcıların %19.5 ‘i tamamen etkiler, %34.5’i etkiler, %25.4’ ü fikrim yok, %14,’ ü etkilemez ve %6,7’si hiç etkilemez şeklinde cevaplamıştır. Bu soruya verilen cevaplar neticesinde üretici ve/veya satıcılarının kültürel etkinlikleri desteklemesi satın alma davranışı esnasında etkili olmaktadır.

Çizelge 4.20: Su arıtma cihazı üretici ve/veya satıcılarının vakıf, hastane, okul vb. kuruluşlar oluşturması su arıtma cihazı satın alma davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı üretici ve satıcılarının vakıf, hastane, okul vb. kuruluşlar oluşturması su arıtma cihazı satın almamı	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	110	27.1%
Etkiler	165	40.6%
Fikrim Yok	68	16.7%
Etkilemez	41	10.1%
Hiç Etkilemez	22	5.4%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.20’de “Su arıtma cihazı üretici ve satıcılarının vakıf, hastane, okul vb. kuruluşlar oluşturması su arıtma cihazı satın alma davranışını” ifadesine katılımcıların %27.1’i tamamen etkiler, %40.6’sı etkiler, %16.7’si fikrim yok, %10.1’i etkilemez ve %5.4’ü hiç etkilemez şeklinde cevaplamıştır. Su arıtma cihazı üretici ve satıcılarının vakıf, hastane, okul vb. kuruluşlar oluşturması su

arıtma cihazı satın alma davranışı esnasında etkili olmaktadır. Bu sonuca göre tüketicilerin sosyal sorumluluk projeleri ile ilgili bilinçli olduğunu göstermektedir.

Çizelge 4.21: Su arıtma cihazı üretici ve/veya satıcılarının çevreci faaliyetler de bulunması su arıtma cihazı satın alma davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı üretici ve/veya satıcılarının çevreci faaliyetler de bulunması su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	133	32.8%
Etkiler	169	41.6%
Fikrim Yok	58	14.3%
Etkilemez	29	7.1%
Hiç Etkilemez	17	4.2%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.21’de “Su arıtma cihazı üretici ve/veya satıcılarının çevreci faaliyetler de bulunması su arıtma cihazı satın alma davranışımı” ifadesine katılımcıların %32.8’i tamamen etkiler, %41.6’sı etkiler, %14.3’ü fikrim yok, %7.1’i etkilemez ve %4.2’si hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplar neticesinde tüketicilerin çevreci faaliyetler ile ilgili bilinçli olduğunu ve ürün satın alımı esnasında tercih sebebi olduğunu göstermektedir.

Çizelge 4.22: Su arıtma cihazı tarafsız kişiler tarafından tanıtılması su arıtma cihazı satın alma davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı tarafsız kişiler tarafından tanıtılması su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	120	29.6%
Etkiler	169	41.6%
Fikrim Yok	63	15.5%
Etkilemez	30	7.4%
Hiç Etkilemez	24	5.9%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.22’de “Su arıtma cihazı tarafsız kişiler tarafından tanıtılması su arıtma cihazı satın alma davranışımı” ifadesine katılımcıların %29.6’ sını tamamen etkiler, %41.6’si etkiler, %15,5’i fikrim yok, %7.4,’ü etkilemez ve %5.9’ u hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplar neticesinde tarafsız kişiler tarafından cihazların tanıtılması tercih sebebi olmaktadır.

Çizelge 4.23: Su arıtma cihazlarının görsel (haber, eğlence programları vb.) basında tanıtılması su arıtma cihazı satın alma davranışımı etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazlarının görsel (haber, eğlence programları vb.) basında tanıtılması su arıtma cihazı satın almamı	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	83	20.4%
Etkiler	194	47.8%
Fikrim Yok	66	16.3%
Etkilemez	31	7.6%
Hiç Etkilemez	32	7.9%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.23’de “Su arıtma cihazlarının görsel (haber, eğlence programları vb.) basında tanıtılması su arıtma cihazı satın alma davranışımı” ifadesine katılımcıların %20.4’ü tamamen etkiler, %47.8’i etkiler, %16.3’ü fikrim yok, %7.6’sı etkilemez ve %7.9’ u hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplar neticesinde görsel basında tanıtım faaliyetlerinin yapılması etkin rol oynamaktadır.

Çizelge 4.24: Su arıtma cihazı reklamlarının yayınlanma sıklığı su arıtma cihazı satın alma davranışımı etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı reklamlarının yayınlanma sıklığı su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	70	17.2%
Etkiler	155	38.2%
Fikrim Yok	91	22.4%
Etkilemez	44	10.8%
Hiç Etkilemez	46	11.3%

Toplam	406	100.0%
--------	-----	--------

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.24’de “Su arıtma cihazı reklamlarının yayınlanma sıklığı su arıtma cihazı satın alma davranışımı” ifadesine katılımcıların %17.4’ü tamamen etkiler, %38.2’si etkiler, %22.4’ü fikrim yok, %10.8’i etkilemez ve %11.3’ü hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplar neticesinde ortaya çıkan sonuç reklamların yayınlanma sıklığı satın alma davranışını etkilemektedir.

Çizelge 4.25: Su arıtma cihazı reklamları, ürün çeşitlerini tanımamı sağladığı için su arıtma cihazı satın alma davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı reklamları, ürün çeşitlerini tanımamı sağladığı için su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	82	20.2%
Etkiler	189	46.6%
Fikrim Yok	70	17.2%
Etkilemez	40	9.9%
Hiç Etkilemez	25	6.2%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.25’de “Su arıtma cihazı reklamlarının yayınlanma sıklığı su arıtma cihazı satın alma davranışımı” ifadesine katılımcıların %20.2’si tamamen etkiler, %46.6’si etkiler, %17.2’si fikrim yok, %9.9’u etkilemez ve %6.2’si hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplar neticesinde ortaya çıkan sonuç reklamlarda ürün çeşitlerinin tanınmasını sağladığı için önemli rol oynadığı şeklinde olup satın alma davranışını etkilemektedir.

Çizelge 4.26: Su arıtma cihazı satış elemanın prezantabl (giyim ve kuşamına özen göstermesi vb.) olması su arıtma cihazı satın alma davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı satış elemanın prezantabl olması su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	88	21.7%
Etkiler	181	44.6%
Fikrim Yok	84	20.7%
Etkilemez	26	6.4%

Hiç Etkilemez	27	6.7%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.26’da “Su arıtma cihazı satış elemanın prezantabl olması su arıtma cihazı satın alma davranışımı” ifadesine katılımcıların %21.7’si tamamen etkiler, %44.6’si etkiler, %20.7’si fikrim yok, %6.4’ü etkilemez ve %6.7’si hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplar neticesinde ortaya cihazın satışını yapan personelin (dış görünüşü) prezantabl olması satın alma davranışımı etkilemektedir. Firmalar personel seçimi esnasında personelinin prezantabl olması hususuna dikkat etmeleri gerekmektedir.

Çizelge 4.27: Su arıtma cihazı satış elemanın davranışları (samimi, soğuk vb.) su arıtma cihazı satın alma davranışımı etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı satış elemanın davranışları (samimi, soğuk vb.) su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	143	35.2%
Etkiler	183	45.1%
Fikrim Yok	46	11.3%
Etkilemez	19	4.7%
Hiç Etkilemez	15	3.7%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.27’de “Su arıtma cihazı satış elemanın davranışları (samimi, soğuk vb.) su arıtma cihazı satın alma davranışımı” ifadesine katılımcıların %35.2’si tamamen etkiler, %45.1’i etkiler, %11.3’ü fikrim yok, %4.7’si etkilemez ve %3.7’si hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplara bakıldığında satış elemanı olumlu davranışları tüketiciler üzerinde önemli rol oynamaktadır.

Çizelge 4.28: Su arıtma cihazı satış elemanın sorularına dürüst, anlaşılır cevaplar vermesi su arıtma cihazı satın alma davranışımı etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı satış elemanın sorularına dürüst, anlaşılır cevaplar vermesi su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	203	50.0%
Etkiler	156	38.4%

Fikrim Yok	27	6.7%
Etkilemez	10	2.5%
Hiç Etkilemez	10	2.5%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.28’de “Su arıtma cihazı satış elemanın sorularına dürüst, anlaşılır cevaplar vermesi su arıtma cihazı satın alma davranışımı” ifadesine katılımcıların %50’si tamamen etkiler, %38.4’i etkiler, %6.7’si fikrim yok, %2.5’i etkilemez ve %2.5’i hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplara bakıldığında satış elemanın tüketicinin sorularına dürüst ve anlaşılır cevaplar vermesi su arıtma cihazı satın alımı davranışını etkilemektedir.

Çizelge 4.29: Su arıtma cihazı satış elemanından su arıtma cihazı hakkında aldığım bilgiler satın alma davranışımı etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı satış elemanından su arıtma cihazı hakkında aldığım bilgiler satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	169	41.6%
Etkiler	180	44.3%
Fikrim Yok	27	6.7%
Etkilemez	17	4.2%
Hiç Etkilemez	13	3.2%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.29’da “Su arıtma cihazı satış elemanından su arıtma cihazı hakkında aldığım bilgiler satın alma davranışımı” ifadesine katılımcıların %41.6’si tamamen etkiler, %44.3’i etkiler, %6.7’si fikrim yok, %4.2’si etkilemez ve %3.2’si hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplara bakıldığında satış elemanın su arıtma cihazı hakkında verdiği bilgiler tüketicinin su arıtma cihazı satın alımı davranışını etkilemektedir.

Çizelge 4.30: Su arıtma cihazına dokunmak su arıtma cihazı satın alma davranışımı etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazına dokunmak su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	101	24.9%

Etkiler	148	36.5%
Fikrim Yok	89	21.9%
Etkilemez	38	9.4%
Hiç Etkilemez	30	7.4%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.30'da "Su arıtma cihazına dokunmak su arıtma cihazı satın alma davranışımı" ifadesine katılımcıların %.24.9'si tamamen etkiler, %36.5'i etkiler, %21.9'si fikrim yok, %9.4'ü etkilemez ve %7.4'ü hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplara bakıldığında su arıtma cihazını dokunarak almak tüketicinin su arıtma cihazı satın alımı davranışını etkilemektedir.

Çizelge 4.31: Su arıtma cihazının nasıl çalıştığını görmek su arıtma cihazı satın alma, davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazının nasıl çalıştığını görmek su arıtma cihazı satın almamı,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	154	37.9%
Etkiler	180	44.3%
Fikrim Yok	44	10.8%
Etkilemez	15	3.7%
Hiç Etkilemez	13	3.2%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.31'de "Su arıtma cihazının nasıl çalıştığını görmek su arıtma cihazı satın alma davranışımı" ifadesine katılımcıların %.37.9'u tamamen etkiler, %44.3'ü etkiler, %10.8'i fikrim yok, %3.7'si etkilemez ve %3.2'si hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplara bakıldığında su arıtma cihazının nasıl çalıştığını görmek tüketicinin su arıtma cihazı satın alımı davranışını etkilemektedir.

Çizelge 4.32: Su arıtma cihazı üretici ve/veya satıcılarının satış sonrası hizmetleri (garanti, servis ağı vb.) su arıtma cihazı satın alma, davranışını etkileyip etkilememesi ile ilgili katılımcıların cevaplarına ait frekans ve yüzde dağılımı

Su arıtma cihazı üretici ve/veya satıcılarının satış sonrası hizmetleri (garanti, servis ağı vb.) su arıtma cihazı satın almama,	Frekans	Yüzde
Tamamen Etkiler	220	54.2%
Etkiler	138	34.0%
Fikrim Yok	34	8.4%
Etkilemez	4	1.0%
Hiç Etkilemez	10	2.5%
Toplam	406	100.0%

Kaynak: SPSS, 2019

Çizelge 4.32’de “Su arıtma cihazı üretici ve/veya satıcılarının satış sonrası hizmetleri (garanti, servis ağı vb.) su arıtma cihazı satın alma davranışımı” ifadesine katılımcıların %54.2’u tamamen etkiler, %34’ü etkiler, %8.4’ü fikrim yok, %1’i etkilemez ve %2.5’i hiç etkilemez olarak cevaplamıştır. Verilen cevaplara bakıldığında satış sonrası hizmetler tüketicinin su arıtma cihazı satın alımı davranışını etkilemektedir.

İlişki Hipotezleri

Katılımcıların eğitim durumu ile tutundurma faaliyetlerinin yapılıp yapılmaması ile ilgili arasındaki ilişki

- H₀: Katılımcıların eğitim durumu ile tutundurma faaliyetlerinin yapılıp yapılmaması ile ilgili görüşleri arasında ilişki yoktur.
- H₁: Katılımcıların eğitim durumu ile tutundurma faaliyetlerinin yapılıp yapılmaması ile ilgili görüşleri arasında ilişki vardır.

Çizelge 4.33: Ki Kare Testi

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	28,075 ^a	6	,000
Likelihood Ratio	27,173	6	,000
N of Valid Cases	406		

The minimum expected count is 1,08.

Kaynak: SPSS, 2019

Hesaplanan Ki-Kare testimizde Asymp. Sig. (2-tailed) değerine bakılır bu p değeridir. P<0,05 ise Katılımcıların eğitim durumu ile tutundurma faaliyetlerinin yapılıp yapılmaması ile ilgili görüşleri

arasında ilişki vardır. $P > 0,05$ ise Katılımcıların eğitim durumu ile tutundurma faaliyetlerinin yapıp yapılmaması ile ilgili görüşleri arasında ilişki yoktur sonucuna varılmaktadır. Analiz sonucunda Asymp. Sig. Değerimiz 0,05 ten küçük çıktığı için H_{11} hipotezi kabul edilmiştir. Ortaya çıkmaktadır ki; katılımcıların eğitim durumu ile tutundurma faaliyetlerinin yapıp yapılmaması ile ilgili arasında ilişki vardır. Eğitim düzeyi arttıkça tüketici bilinçli hale gelmekte ve tutundurma faaliyetlerini daha etkin olarak takip etmektedir.

Katılımcıların yaşı ile su arıtma cihazı satın alma düşünceleri arasındaki ilişki

- H_{20} : Katılımcıların yaşı ile su arıtma cihazı satın alma düşünceleri arasında ilişki yoktur
- H_{21} : Katılımcıların yaşı ile su arıtma cihazı satın alma düşünceleri arasında ilişki vardır.

Çizelge 4.34: Ki Kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,987 ^a	8	,538
Likelihood Ratio	10,817	8	,212
N of Valid Cases	406		

The minimum expected count is 1,73.

Kaynak: SPSS, 2019

Hesaplanan Ki-Kare testimizde Asymp. Sig. (2-tailed) değerine bakılır bu p değeridir. $P < 0,05$ ise Katılımcıların yaşı ile su arıtma cihazı satın alma düşünceleri arasında ilişki vardır. $P > 0,05$ ise Katılımcıların yaşı ile su arıtma cihazı satın alma düşünceleri arasında ilişki yoktur, sonucuna varılmaktadır. Analiz sonucunda Asymp. Sig. Değerimiz 0,05 ten büyük çıktığı için H_{20} hipotezi kabul edilmiştir. Ortaya çıkmaktadır ki; yaşı ile su arıtma cihazı satın alma düşünceleri arasında ilişki yoktur.

Katılımcıların Tutundurma faaliyetlerinin (reklam, kişisel satış, halkla ilişkiler ve tanım) su arıtma cihazı satın almalarında etkili olduğu ile ilgili düşünceleri arasındaki ilişki

- H_{30} Katılımcıların tutundurma faaliyetlerinin su arıtma cihazı satın almalarında etkisi olduğu ile ilgili düşünceleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{31} : Katılımcıların tutundurma faaliyetlerinin su arıtma cihazı satın almalarında etkisi olduğu ile ilgili düşünceleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Çizelge 4.35: Ki Kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	62,991 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	54,212	4	,000
N of Valid Cases	406		

1 cells (11,1%) have expected.

Kaynak: SPSS, 2019

Hesaplanan Ki-Kare testimizde Asymp. Sig. (2-tailed) değerine bakılır bu p değeridir. $P < 0,05$ Katılımcıların tutundurma faaliyetlerinin su arıtma cihazı satın almalarında etkili olduğunu ile ilgili düşünceleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. $P > 0,05$ ise Katılımcıların tutundurma faaliyetlerinin su arıtma cihazı satın almalarında etkili olduğunu ile ilgili düşünceleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur, sonucuna varılmaktadır. Analiz sonucunda Asymp. Sig. Değerimiz 0,05 ten küçük çıktığı için **H₃** hipotezi kabul edilmiştir. Ortaya çıkmaktadır ki; katılımcıların tutundurma faaliyetlerinin su arıtma cihazı satın almalarında etkili olduğu ile ilgili düşünceleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Teknolojideki gelişmeler sonucunda günümüzde bilgiye erişimin kolaylaşması tüketicilerin daha araştırmacı ve sorgulayıcı hale gelmelerine sebep olmuştur. Tüketici satın alma kararı verirken bir sürü filtreden geçirerek ürünü tercih etmektedir. Tüketicini firmadan en büyük beklentisi satış esnasından gösterilen ilgilinin satış sonrası destekte de aynı şekilde görmektir. Bu sebepten ötürü de birçok tüketici kurumsal ve geçmişli olan firmaları tercih etmektedir. Pazarlama stratejilerinin önemi kadar tutundurma faaliyetlerinin tümü tüketiciler açısından önem taşımaktadır.

Tutundurma faaliyetlerinin tüketicilerin su arıtma cihazı satın alma davranışları üzerine etkisini incelemek ve öğrenmek için yapılan incelemelerimiz sonucunda; Tüketicilerin su arıtma cihazı satın alma sürecinde tutundurma faaliyetlerinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Firmaların tutundurma faaliyetlerine öncelik vermesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Tutundurma faaliyetlerinin tüketicilerin su arıtma cihazı alımları esnasında etkili olmasının en büyük sebebini belirler ise ürün ve sunulan hizmetlerin eksiksiz olarak tanıtılması, ürünlerin özellikleri hakkında detaylı bilgiler verilmesi ve günümüz ekonomik koşullarında firmaların fiyat odaklı kampanyalar düzenliyor olmasıdır.

Anketi yanıtlayan katılımcılar %16.4 kaliteyi birinci öncelik olarak belirtmiş olup tutundurma faaliyetlerinin %7.8'lik bir oranda etkili olmadığını belirtmiştir. Ancak tüketicinin bu yanıtının sebebi bazı tutundurma faaliyetlerinin gerçekten uzak ve abartılı yapılmasından kaynaklanıyor olabilir. Firmalar ürettikleri ürünlerin kalitesi, kullanım şekilleri ve satış sonrası hizmet konularında şeffaf oldukları takdirde tüketici tarafından tercih edilir olacaklardır. Tüketicilerin firmalara güven duyması tercih ve tavsiye edilebilir olmasına sebebiyet vermektedir.

Tutundurma faaliyetlerinin satın alma davranışları için önemli olup olmadığı sorulduğunda anketi yanıtlayan 406 katılımcının %66,5'i önemli olduğunu belirtmişlerdir. Ankete yanıt veren katılımcılar su arıtma cihazları ile ilgili eksiksiz bilgi almalarının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu cevapların neticesinde ürünler hakkında haberdar olmaları gerektiğini ve tutundurma faaliyetlerinin marka bilinirliğini artırdığını belirleyebiliriz.

Anketi yanıtlayan kişilerin % 36.1'i birinci sırada olan tutundurma faaliyeti olarak kişisel satışı seçmiştir. Tüketiciler tarafından kişisel satışın önemli olmasının sebebi ürünler hakkında doğru ve detaylı bilgi alabileceklerini düşünmeleridir. Kişisel satış yapan personelin tüketiciye referans ile ulaşması ya da randevulararak tüketiciye ulaşıyor olabilmesi daha güven telkin etmektedir ve tüketici tarafından firmanın profesyonel olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Su arıtma cihazı sektöründe halkla ilişkiler faaliyetleri de önem teşkil etmektedir. Ürün ve firma hakkında olumlu bilgiler almaları tüketici için en önemli etkidir. Kişisel satış yapan personelin davranışı ve dış görünümü tüketici tarafından önemlidir. O yüzden de personel seçimi yapılırken yetkin ve prezantabl kişilerin seçilmesi ve personelin işe alımından sonraki süreçte firma kültürüne yakışır şekilde yetiştirilmesi gerekmektedir.

Anket katılımcılarının %41,6'sı tanınmış ve tarafsız kişiler tarafından yapılan reklamların daha güvenilir olduğunu belirtmiştir. Firmaların tüketicilerin güvenine yönelik çalışmalar yapmaları tercih edilebilir olmalarını sağlamaktadır. Reklam çalışması yapacak olan firmalar özellikle TV reklamları esnasında tüketiciler gözünde güvenilirliği olan bir ünlü ile çalışılması o markanın tercih edilebilir olmasını sağlayacaktır.

Tüketiciler gazete ve dergi reklamlarından da etkilenmektedir. Günümüzde gazete tirajları her geçen gün düşüş yaşıyor olsa bile belli bir kesim tüketici gazete ve dergi reklamları ile alım yapmayı tercih etmektedir. Gazete ve dergiler ile birlikte ürünün teknik özelliklerinin anlatıldığı detaylı broşür dağıtılması tüketici tarafından önemli bir algı oluşturacaktır.

İnternetsiz yaşam günümüzde neredeyse imkânsız hal almaktadır. Çünkü internet anlık veri akışı ve kolay ulaşılabilir olmasından ötürü tercih edilmektedir. Ürün alımı esnasında tüketici o ürünün satışını yapan firmanın web sitesini incelemekte ve ürün ile ilgili daha önceden satın alım yapmış olan kişilerin yorumlarından faydalanmaktadır. Bu sebepten dolayı su arıtma cihazı satışı yapan firmaların güncel ve kullanımı kolay web sitelerinin bulunması önemlidir. Dijital reklamcılık sektörü günümüzde firmaların tercihleri arasında yer almaktadır. Sebebi de maliyet olarak ucuz olması ancak daha fazla hedef kitleye ulaşılabilir olmasıdır.

Anket katılımcılarının % 38,4'ü verdikleri yanıtta su arıtma cihazı yanında verilen hediyelerin ürün alımı esnasında etkili olduğunu belirtmiştir. Firmalar tüketicilerin memnuniyet ölçeklerini belirleyip bu doğrultuda promosyon ürün çalışması yapabilirler.

Ankete cevap veren tüketicilerin satın alma davranışlarını fiyat faktörünün etkilediği ortaya çıkmıştır. Firmalar kampanya çalışmaları esnasında fiyat odaklı ve ödeme seçenekleri sundukları takdirde tüketici tarafından markanın tercih edilebilir olması sağlanacaktır.

Ankete cevap veren 406 kişiden, 169 kişi çevreci faaliyetlerin de önemli olduğunu vurgulamıştır. Tüketici tarafından su arıtma cihazlarının en büyük tercih edilme sebeplerinden biri de pet şişelerin çevreye vermiş olduğu zarar sebebi ile bu konu hakkında faaliyetlerde bulunan firmaların marka bilinirliği ve ürüne duyulan güven artış gösterebilmektedir.

Su arıtma cihazı firmaları tüketicilerin beklediği etik anlayışa sahip, güven sağlayıcı şekilde üretim yapıyor olmalıdırlar. Firmalar öncelikle görev ve amaçlarını belirlemeli bu doğrultuda hedeflerini tespit etmelidirler. Yaptıkları teknoloji geliştirici faaliyetler esnasında tüketicilerin beklentilerini karşılar nitelikte olmalıdır. Yerli üreticiler, yabancı üreticiler ile rekabet edebilecek şekilde gelişime uyum sağlamaları gerekmektedir ki teknolojik alt yapı olarak yetersiz kalmamalıdırlar. Firmalar üretim maliyetlerini ve firma giderlerini doğru hesaplayıp tutundurma faaliyetlerini de katarak ürünlerde doğru fiyatlandırma yapmalı ve fiyat istikrarını daima korumalarıdır. Müşteri sadakati çalışmalarına önem vermeli satış sonrası destek konularında yatırım yaparak en yüksek hizmet kalitesini sağlamaları gerekmektedir. Pazarlama faaliyetleri arasında internet reklamlarına ve nihai tüketiciye birebir ulaşma metotlarını uygulamalıdırlar. Firmalar markaları ile bağdaştırıcı akılda kalıcı sloganlar bulmalı ve markanın sürekli akılda kalmasını sağlamalıdırlar. Tutundurma faaliyetleri sayesinde tüketicilerin beklentilerini yerine getiren firmalar cirolarının yüksek ve tercih edilebilir marka olduklarını göreceklendir. Çevreci faaliyetler göstermek için bütçe ayıran firmalar diğer firmalara göre bir adım daha önde olacaktır.

Araştırmanın Kısıtı: Araştırmanın sadece İstanbul ilinde belli bir bölgede ele alınmış olması kısıt olarak düşünülmektedir. Farklı bölgelerde ve farklı tüketici gruplarına uygulanması hem sektörel hem de akademik alanda katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ardıç, K. ve Güler, A. (2000). “Reklamlarda Vurgulanan Ürün ve Hizmet Kalite Boyutlarının Belirlenmesi ve Bir Uygulama”, *Pazarlama Dünyası*, sayı: 4.
- Assael, H. (1993). “*Marketing Principles & Strategy*”, Second Edition, The Dryden Press, USA.
- Aydın, Kenan, (2013) Perakende Yönetiminin Temelleri (4. Basım) Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Balta Peltekoğlu Filiz, (2001). Halkla İlişkiler Nedir? İstanbul: Beta Basım.
- Beloucif, A., Donaldson, B., Kazancı, U., (2004). “Insurance Broker-Client Relationships: An Assesment of Quality and Duration” *Journal of Financial Services Marketing*.
- Biçkes, Durdu Mehmet, (2001). “Reklam-İnternet Reklamcılığı ve İnternet’in Konuya Getirdiği Yeni Boyut” *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Cilt: 1.
- Biçkes, Durdu Mehmet, Onur, Deniz, (2002). Tutundurma ve Tutundurma Bileşiminin Optimizasyonu, *Pazarlama Dünyası*, sayı 4.
- Blythe, Jim, (2001). *Pazarlama İlkeleri*, çev. Yavuz Odabaşı, İstanbul: Bilim Teknik Kitapevi.
- Bozkurt, İzzet, (2000). *Bütünleşik Pazarlama İletişimi*, Ankara: Kapital Medya Yayınları.
- Can, M., Etemoğlu ,(2002). Deniz suyundan tatlı su eldesinin teknik ve ekonomik analizi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 7.
- Cebeci, B. (2012). “İçerik Markalaştırma Stratejisi Kapsamında Seçilen Pazarlama Karması Elemanlarının Marka Denkliğine Etkisi: Intel Üzerine Bir Araştırma”, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cemalcılar, İlhan, (1983), (1996). *Pazarlama Kavramları - Kararları*, İstanbul: Beta yayınları.
- Cemalcılar, İlhan, (1990). *Pazarlama Seçme Yazılar*, der. Şan Öz - Alp, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Cengiz, Emrah, (2002). *Uluslararası Pazarlamada Promosyon*, İstanbul: Der yayınevi.
- Chaney, David. 1999. *Yaşam Tarzları*. (Çev. İrem Kutluk), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çabuk, Serap, (1999). *Satış Yönetimi*, Adana: Baki Kitabevi.
- Çabuk, Serap, Güneş Güreş, (2000). “Satış Tutundurma Yöntemlerinin Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisiyle İlgili Bir Araştırma”, *Pazarlama Dünyası*, sayı: 3.
- Çabuk, Serap, YAĞCI, Mehmet İ.(2003). *Pazarlamada Çağdaş Yaklaşım*, Adana: Nobel Kitabevi.
- Çoroğlu, Coşkun, (2002). *Modern İşletmelerde Pazarlama ve Satış Yönetimi*, İstanbul: Alfa yayınları.
- Çoroğlu, Çağlar, (2002). *Yeni Ekonomide Yönetim ve Pazarlama*, İstanbul: Alfa yayınları.
- Dolnicar, S. ve Shafer, A.I. (2009). Desalinated versus recycled water: Public perceptions and profiles of the accepters, *Journal of Environmental Management*.

- Dolnicar, S., Hurlimann A. ve Grun, B. (2014). Branding water, Water Research, 57.
- Dolnicar, S., Hurlimann, A. ve Grun, B. (2011). What affects public acceptance of recycled and desalinated water?, Water Research.
- Durmaz, Yakup. (2008). Tüketici Davranışı (1. Baskı). Ankara. Detay Yayıncılık.
- Durukan, Fatma Nur, (2006). Tüketici Davranışlarında Öğrenmenin Rolü Ve Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Ekinci, Hasan,(2000). “İşletmelerin Halkla ilişkilerinde internetin önemi”
Pazarlama Dünyası, sayı: 04.
- Erdem, Ayhan. (2006). *Tüketici Odaklı Bütünleşik Pazarlama İletişim* Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.
- Erdoğan, Z. (2002). Bütünleşik Pazarlama İletişimi Karmasında Sponsorluk. *Pazarlama Dünyası*. Sayı. 2002-04/94, Temmuz – Ağustos.
- Evren, G. N. (2007). “Türkiye’de Sigortacılık Sektörünün Pazarlama Karması Açısından İncelenmesi”, *Yüksek Lisans Tezi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Eyvaz M., Aslan, T., Arslan, S., Yuksel, E., Koyuncu, İ., (2016). Recent Developments in Forward Osmosis Membrane Bioreactors: A Comprehensive Review. Des. and Wat. Purification.
- FAO. 2010. Global Forest Resources Assessment. Rome: food and agriculture organization of the united nations.
- Fritzmann, C., Löwenberg, J., Wintgens, T., Melin,T., (2007). Desalination, 216.
- Garcia RS, Losada PP (2004). Determination of bisphenol A diglycidyl ether and its hydrolysis and chlorohydroxy derivatives by liquid chromatography–mass spectrometry. J Chromatogr A, 1032.
- Geçikli, F. (1999). “Sponsorluk ve Reklam”, *Pazarlama Dünyası*, sayı: 77.
- Gilbert, D.L. ve Jackaria, N. (2002). The Efficacy of Sales Promotions in UK Supermarkets: A Consumer View. International Journal of Retail & Distribution Management. 30.
- Govoni, N. (1986). ENG, Robert, Golper, Morton, *Promotional Management*, New Jersey: by Prentice-Hall, Inc. Englewood.
- Göksel Bülent, Kocabaş, Füsün, Elden, Müge, (1997). *Pazarlama İletişimi Açısından Halkla ilişkiler ve Reklam*, İstanbul: Yayınevi yayıncılık.
- Göksel, Ahmet Bülent, (1990). *Halkla İlişkiler*, İstanbul: Yayınevi yayıncılık.
- Gude, V. G., Nirmalakhandan, N ve Deng, S. (2010). Renewable and sustainable approaches for desalination. Renewable and Sustainable Energy Reviews.

- Gülen, Çiler (2005). Tüketicilerin satın alma davranışlarına tutundurma faaliyetlerinin etkisi beyaz eşya sektöründe bir uygulama yüksek lisans tezi.
- Güler, Ç., ve Çobanoğlu, Z. (1994). Su Kirliliği. Ankara: Aydoğdu Yayıncılık.
- İnsani Tüketim Amaçlı Sular Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. Resmi Gazete, Sayı: 28580, 07/03/2013
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130307-7.htm>
- İslamoğlu, Ahmet Hamdi. 1999. Pazarlama Yönetimi Stratejik Ve Global Yaklaşım. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Kaplan B. (2011). “Kol Saati Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma”, *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karabulut, Muhittin, (1994). Satış Tutundurma Amaç ve Taktikleri, *Pazarlama Dünyası*, S:47.
- Karahan, K. (2000). *Hizmet Pazarlaması* (1. Baskı), Beta Yayınları, Kayseri.
- Kop, A. E. (2008). Satın Alma Davranışında Hedonik Ve Faydacı Tüketimin Ölçülmesi İle İlgili Bir Uygulama. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kotler Philip, Armstrong Gary, Saunders J ve Wong V (2001),(2005). *Principles of Marketing*, 3rd European Edition, Prentice Hall, London.
- Kotler Philip. (1984),(2000). *Pazarlama Yönetimi- Çözümleme, Planlama ve Denetim* Cilt: 1 (3.Baskı) Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kozisek, F. (2004). Health risks from drinking demineralised water, World health organization, Geneva.
- Lamb, C. W.; Hair, J. F.; Mcdaniel, C. (1996). “Marketing”, South-Western College Publishing, *An International Thomson Publishing Company*, Third Edition.
- Laroche, Michel ve diğerleri,(2003). “A Model of Consumer Response to Two Retail Sales Promotion Techniques”, *Journal of Business Research*, sayı: 7.
- Mankad, A., (2012). *Decentralised water system: emotional influence on resource*.
- Mucuk, İsmet. (1984), (1997), (2007). *Pazarlama İlkeler* (1. Baskı) Türkmen Kitapevi.
- Muluk, B. (2010). *Türkiye’de suyun durumu ve su yönetimine yeni yaklaşımlar: Çevresel perspektif*. Golden Medya Matbaacılık ve Ticaret A.Ş. Doğa Koruma Merkezi.
- Naki M. (2004). *Pazarlama Araştırmalarına Giriş*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Odabaşı, Yavuz ve Barış Gülfidan (2002), (2003), (2007). *Tüketici Davranışı*, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Oğur, R., Tekbaş, Ö.F. (2008). *İçme ve Kullanma Sularında Dikkat Edilecek Unsurlar*, GATA Çevre Sağlığı BD Başkanlığı.

- Ohio. Atılgan, K. Ö. (2012). “Marka Denklğini Oluşturan Boyutların Referans Fiyat Oluşumuna Etkisinin Hafif Ticari Araç Markaları Üzerinde İncelenmesi”, *Doktora Tezi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Oluç, M. (1989), (1991). “*Tutundurma- Promotion, İletişim- Communication*”.
- Onal, Güngör, (1997). *Halkla İlişkiler*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Örücü, Edip ve Tavşancı, Savaş (2001). “Gıda Ürünlerinde Tüketicinin Satın Alma Eğilimini Etkileyen Faktörler ve Ambalajlama”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı 3.
- Özkale, Lerzan ve diğerleri, (1991). *Pazarlama Stratejileri ve Karar Alma Mekanizması*, İstanbul: İletişim yayınları.
- Özsoy, S. 2009. *Su ve Yaşam; Suyun Toplumsal Önemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyörük H. E. (2012). “Müşteri Yaşam Boyu Değerinin Hesaplanmasına İlişkin Bir Yaklaşım”, *Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Palazón Mariola ve Delgado-Ballester Elena (2009). “Effectiveness of Price Discounts and Premium Promotions”, *Psychology & Marketing*, Vol.26.
- Palazón, Mariola ve Delgado, Elena (2009). “The moderating role of price consciousness on the effectiveness of price discounts and premium promotions”, *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 18.
- Pearce, J. M., & Hall, G. (1980). A model for Pavlovian learning: Variations in the effectiveness of conditioned but not of unconditioned stimuli. *Psychological Review*.
- Raaij, W. Fred van, Strazzeri, Alain, Woodside Arch,(1999).“New Developments in Marketing Communications and Consumer Behavior” *Journal of Business Research*.
- Sağlık Bakanlığı (2013). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130307-7.htm>
- Seçim Hikmet,(1998). *Halkla İlişkiler*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Shimp A., Terence, (1993).*Promotion Management & Marketing Communications*, USE: The Dryden Press.
- Simkin, L. (2000). Marketing is marketing - maybe!. *Marketing Intelligence & Planning*, 18.
- Sirgy, M. J.(1982). Self-Concept in Consumer Behavior: A Critical Review, *Journal of Consumer Research*, 9, December.
- Solomon, Michael R., 1996. *Consumer Behavior Buying, Having And Being*. Prentice Hall International Editions, Third Edition, New Jersey.
- Sümer S. I. ve Eser Z. (2006). “Pazarlama Karması Elemanlarının Evrimi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1.

- Şahin, B. 2016. Küresel Bir Sorun, Su kıtlığı ve Sanal Su Ticareti . Çorum : Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü., 1-128.
- Tan, A. ve diğerleri, (1999). “Üniversite Öğrencilerinin Reklamcılığa Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma” *Pazarlama Dünyası*, sayı 73.
- Taşkın, Erdoğan (2001). *İnternet Üzerinden E-Satış*, *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Y:15, S:6.
- Taylor, M. J. ve England, D. (2006). *İnternet Marketing: Web Site Navigation Design Issues*. *Marketing Intelligence & Planning*.
- Tek, Ömer Baybars, (1999). *Pazarlama ilkeleri*, İstanbul: Beta yayımları.
- Tekbaş, Ö. F. (2009). *Evsel Su Arıtma Cihazlarına Dikkat* . TAF Preventive Medicine.
- Teknecioğlu, Birol, (1983).“İşletmelerde Reklam”, *Anadolu Üniv. İİBF Dergisi*, cilt I, sayı :1.
- Tokol, Tuncer. (2007). *Pazarlama Yönetimi*. (10. Baskı) Ankara. Nobel Yayın Dağıtım.
- Torlak, Ömer, Altunışık, Remzi, Özdemir, Şuayıp, (2002). *Modern Pazarlama*, İstanbul: Değişim yayımları.
- Torunoğlu, P. O. (2010). *Türkiye’de kurulabilecek tuz gideren membran teknolojisi sistemleri için bilimsel esaslı tasarıma dayalı maliyet analizlerinin yapılması*. *İtü dergisi*, 20.
- Tosun, Nurhan Babür,(2000). “Pazarlama Halkla İlişkileri Yeterli Düzeyde Kavranabildi mi?”, *Pazarlama Dünyası*, sayı: 04.
- Tuna, P. F. (2012). “Marka Değeri İle Tüketici Satın Alma Davranışları Arasındaki İlişki: İstanbul’daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, *Yüksek Lisans Tezi*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Tuncer, Doğan ve diğerleri, (1992). *Pazarlama*, Ankara: Gazi yayımları.
- Unay, Cafer. (1997). *Genel İktisat*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- USİAD. 2007. *Su Raporu*, Ulusal Sanayici ve İş Adamları Derneği, Ada Strateji.
- WHO- World Health Organization, (2003). *The world health report*, ISSN 1020-3311, Switzerland.
- William D. Wells ve Douglas J Tiger (1971). *Activities, Interest and Opinions*, *Journal of Advertising Research* II, Ağust.
- WWAP-World Water Assessment Programme. 2012. *Managing Water under Uncertainty and Risk*. The united nations world water, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 75352 Paris 07 SP, France.
- Yaraş, E. (2005). “Marka Değeri Algılaması ve Pazarlama Karmaşı İlişkisi”, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yaşa, E. 2010. *Ters Ozmos Su Arıtma Tekniği ve Muhtelif Kullanım Alanları*, 5-15.

Yoo, B.; Donthu N.; Lee S. (2000). “An Examination of Selected Marketing Mix Elements and Brand Equity”, Journal of Academy of Marketing Science, Vol: 28, No:2, 195-211.

Yükselen, C. (2003). *Pazarlama İlkeleri-Yönetim*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2003.

Zengin, Hayrettin.; Pazarlama Yönetimi (2018) <https://slideplayer.biz.tr/slide/10504911/> (erişim tarihi: 04.12.2018)

İnternet Kaynakları:

Url 1 <https://www.hepsiburada.com/ara?q=su%20ar%C4%B1tma&kategori=60002705_2147483620_13003264_60000414_13003364>, (erişim tarihi: 05. 01.2019)

Url 2 <<https://www.perakendeokulum.com/algilama-sureci-ve-isleyisi/>>, (erişim tarihi 15.11.2018)

Url 3 <<https://www.perakendeokulum.com/algilama-sureci-ve-isleyisi/>>, (erişim tarihi: 20.11.2018)

Url 4 <<https://www.perakendeokulum.com/tuketici-ogrenme-kuramlari/>>, (erişim tarihi 15.11.2018)

Url 5 <https://www.chip.com.tr/haber/sanal-kart-nedir-nasil-kullanilir_69858.html>, (erişim tarihi: 18.12.2018)

Url 6 <<https://dsd.org.tr/1-dogrudan-satis-sektoru-konferansi-gerceklestirildi/>>, (erişim tarihi: 20.11.2018)

Url 7 <<https://www.optisu.net/tds-nedir--mID36.html>>, (erişim tarihi: 20.07.2019)

Url 8 <<http://sutema.org/kirilgan-dongu/suyun-sektorlere-gore-kullanim-oranlari.9.aspx>>, (erişim tarihi: 20.04.2019)

HİBRİT REJİMLERDE HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE DEMOKRASİ*

*Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE***

Geliş/ Received: 28.11.2019

Kabul/ Accepted: 13.12.2019

Özet

Ülkeler siyasal yapıları ve kültürleri bağlamında belirledikleri hükümet sistemleri ile yönetilirler. Hükümet sistemleriyle ilgili genel olarak “Başkanlık Sistemi, Yarı- Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem” olmak üzere ayrıma gidilmiştir. Ülkelerin yönetim şekli kendi içerisinde farklı düzenlemelere ve uygulamalara konu olsa bile bu genel hükümet sistemleri içerisinde değerlendirmeye tabi tutulurlar. Bu genellemenin dışında ülkeler arasında ülkelerin demokrasi seviyesiyle de ayırım yapılmaktadır. Ülkelerin demokrasi seviyesiyle ilgili araştırma ve genelleme yapan kuruluşların raporlarında belirlenen demokratik değerler ölçüsünde ülkeler sıralamaya tabi tutulmakta ve ülkeler demokratik, kusurlu demokrasiler, hibrit rejimler ve otoriter rejimler şeklinde ayırım yapılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı hibrit rejimlerdeki hükümet sistemlerinin neler olduğunu, hangi hükümet sisteminin daha fazla olduğunu, Economist Dergisi ve Freedomhouse araştırma merkezi tarafından 2006 yılından itibaren yapılan değerlendirmeye göre ortaya çıkarmaktır.

Bu doğrultuda öncelikle hükümet sistemleri ile hibrit rejim kavramı kuramsal olarak kısaca açıklandıktan sonra değerlendirme ölçütü olarak ele alınan hususlar ile hükümet sistemleri arasındaki ilişki açıklanmış ve Economist Dergisi ve Freedomhouse araştırma merkezi verilerine göre hibrit rejim olarak belirtilen ülkelerin hükümet sistemleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hibrit Rejim, Hükümet Sistemleri, Demokrasi, Economist Dergisi

* Bu çalışma 25-26 Nisan 2019 tarihlerinde Ankara’da icra edilen Fiscaeconomia Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

** Gaziantep Üniversitesi, afgokce@gantep.edu.tr

GOVERNMENT SYSTEMS AND DEMOCRACY IN HYBRID REGIMES

Abstract

Countries are governed by the government systems defined within the context of their political structures and cultures. Beholding at the governmental systems, there is a distinction with regard to "Presidential System, Semi-Presidential System, and Parliamentary System." Even if the governance of the country is subjected to numerous regulations and practices within themselves, they are still subjected to evaluation within these general government systems.

Apart from these generalizations, the distinctions are stated between countries with their level of democracy. Countries are ranked according to the democratic values which are determined in their parts on research and general institutions on the level of democracy in the countries, and the same countries are distinguished as democratic, imperfect democracies, hybrid regimes, and authoritarian regimes.

The aim of this study is to determine what government systems in hybrid regimes, which government system is more, according to the evaluation made by the Economist and Freedomhouse Research Center since 2006. In this respect, firstly, the concept of the hybrid regime is clarified briefly theoretically and the relationship between the governmental systems and the evaluation criteria are explained according to the data onto the Economist and Freedom House research centers, and the government systems of the countries stated as hybrid regimes are examined.

Keywords: Hybrid Regime, Government Systems, Democracy, Economic Journal

GİRİŞ

Hükümet sistemleri Platon ve Aristoteles başta olmak üzere gerek Batı gerekse de Doğu dünyasında iyi yönetim şeklinin nasıl olması yönünde yapılan tartışmalar sonucu günümüze kadar evrilerek bugünkü halini almıştır. İyi yönetimin nasıl olması yönündeki tartışmalar iktidarın gücünün sınırlandırılması üzerinde yoğunlaşırken, bunu sağlamanın yöntemlerini araştırmıştır. İktidarın gücünün sınırlandırılmasında etkili olabilecek aktörlerin neler olduğu ya da nasıl belirleneceği ile iktidarın kullanabileceği argümanların denetiminin kimin kontrolünde olacağı ya da ayrı birer güç olarak mı tezahür edeceği hususu bu araştırmaların konusunu oluşturmuştur.

Bugün literatürde yer alan hükümet sistemleri arasında bulunan başkanlık sistemi, yarı-başkanlık sistemi ve parlamenter sistem yukarıda belirtilen hususlar hakkında varılan yargıların sonucu ortaya çıkmış olup her birinin ayrı ayrı kuruluşu, işleyişi ve birbirleriyle olan ilişkisinin ölçüsü bağlamında farklılaşmıştır.

Bu sistemler birer model olmasına rağmen her ülke için mutlaka uyulması gereken, tek düze birer model olmayıp, her ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısı ile siyasal kültürüne göre değişiklikler gösterebilir. Bu değişiklikler uygulanan sistemin ana çatısına aykırı olarak değerlendirilmemekte ve şimdilik farklı isim kullanılmamaktadır.

Hükümet sistemleriyle ilgili yapılan genellemelerin yanı sıra ülkeler arasında demokratik değerlerin uygulanabilirliği yönünde de ayırım yapılmaktadır. Demokratik değerlerle ilgili yapılan ayrımlar, uluslararası alanda kabul görmüş kuruluşların raporlarında belirlenen evrensel demokratik değerler ölçüsünde yapılmaktadır. Bu genelleme ve sınıflandırmalar ise kusurlu demokrasiler, hibrit rejimler ve otoriter rejimler şeklinde olmaktadır. Burada yapılan sınıflandırmalarda ilgili kuruluşlar tarafından belirlenen değerlere ülkelerin uygun davranıp davranmadığı ölçülmektedir. Evrensel demokratik değerlerin sınıflandırmaya uygulanmasında küçük farklar olmasında rağmen genellikle birbiriyle uyum sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı hibrit rejimlerdeki hükümet sistemlerinin neler olduğunu, hangi hükümet sisteminin daha fazla olduğunu, Economist Dergisi ve Freedomhouse araştırma merkezi tarafından 2006 yılından itibaren yapılan değerlendirmeye göre ortaya çıkarmaktır.

Bu amaç doğrultusunda, betimsel araştırma ve tarihsel araştırma türü uygulanmış, üretilmiş bilgilerden, raporlardan ve belgesel araştırmalardan bilgiler toplanmıştır. Çalışmada öncelikle hükümet sistemleri ile hibrit rejim kavramı kuramsal olarak kısaca açıklandıktan sonra değerlendirme ölçütü olarak ele alınan hususlar ile hükümet sistemleri arasındaki ilişki açıklanmış ve Economist Dergisi ve Freedomhouse araştırma merkezi verilerine göre hibrit rejim olarak belirtilen ülkelerin hükümet sistemleri incelenmiştir.

1. HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Hükümet sistemleri, iyi yönetim şeklinin bulunma çabasının bir sonucu olarak günümüzde sınıflandırılan ve örgütlenmiş bir devlet içerisindeki kuvvetlerin kurulması, işlemesi ve birbirleriyle olan ilişkisini kendine özgü ifadelerle açıklayan kurumlar ve kurallar dizgesidir. Hükümet sistemleri, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ilişkisini içermektedir.

Günümüzde parlamenter sistemi, yarı başkanlık sistemi ve başkanlık sistemi olarak sınıflandırılmaktadır. Bunlar arasında özellikle yasama ve yürütme organının birbirleriyle olan ilişkisi

bakımından farklar bulunmaktadır. Parlamenter sistemde yasama ve yürütme organı arasında yumuşak ve dengeli bir ilişki bulunurken, başkanlık sisteminde sert biçimde birbirinden ayrılan bir ilişki bulunmaktadır. Yarı başkanlık sistemi ise hem parlamenter sistem hem de başkanlık sisteminin özelliklerini barındırmaktadır.

Parlamenter sistemde yürütme organı yasama organı içinden seçilmektedir. Seçimler sonrası oluşturulan parlamento içinden yürütme organının başı olan cumhurbaşkanı tarafından belirlenen bir milletvekili hükümeti kurmakla görevlendirilir. Yürütme faaliyeti hükümeti kuran iktidar ile devlet başkanı arasında taksim edilmiştir. Siyasi sorumluluk parlamento içinden oluşturulan hükümete aittir. Devlet başkanı ise parlamento tarafından seçilmektedir. Taraflar arasında esnek, yumuşak kuvvetler ayrımı bulunmaktadır (Kaynar, 2014: 319).

Bir devletin parlamentosunun olması o devletin parlamenter sistemle yönetilmesi anlamına gelmemektedir. Bunun örnekleri arasında Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde parlamento olmasına rağmen halk tarafından seçilmiş ve halka karşı siyasi sorumluluğu olan bir başkan olması sebebiyle parlamenter sistemden ayrılmaktadır. Bunun dışında devlet başkanının geleneksel yollarla işbaşında olduğu parlamenter sistemde bulunmaktadır. Parlamenter sistemin beşiği olarak kabul edilen İngiltere bunun örneğidir. Ancak İngiltere’de yürütme organının taraflarından olan devlet başkanı parlamento içinden seçilmemektedir. Devlet başkanlığı geleneksel olarak devam eden kraliyet ailesi tarafından temsil edilmektedir (Gözübüyük, 2013: 31).

Parlamento içinde çoğunluğa sahip parti ya da partiler tarafından kurulan hükümet yasama faaliyetlerinin önemli bir aktörü olup istediği yasaları çıkarmaktadır. Böyle bir durumda yürütmeyi oluşturan ve parlamentoya karşı siyasi sorumluluğa sahip olan hükümet istediği yasaları çıkararak varlığını sürdürmektedir. Bu durumda parlamentonun yürütmeyi denetlemesi zorlaşır. Yürümenin Gensoru ile düşürülmesi, Meclis Araştırması veya Meclis Soruşturması gibi yöntemlerle etkin bir şekilde denetimi hukuki anlamda düzenlenmiş olsa da pratik anlamda imkansızdır.

Başkanlık sisteminde ise parlamenter sistemin aksine yürütme ve yasama arasında kesin bir ayırım oluşturulmaya, birbirlerini etkin bir şekilde denetlenmesine yönelik bir sistem oluşturulmaya başlanmıştır. En etkili olarak ABD’de uygulanan bu sistemde yürütme organı tek kişiden oluşmakta ve halk tarafından seçilmektedir. Buna karşılık yasama organı da halk tarafından seçilen bir ya da iki meclisli bir parlamentodan meydana gelmektedir. Her iki organın seçimi de birbirinden bağımsız bir şekilde gerçekleştirilir. Yasama organının yürütmeyi düşürme, yürütme organının da yasama faaliyetini feshetme yetkisi bulunmamaktadır. Ancak başkanın yasama organının çıkardığı yasaları veto etme yetkisi bulunmaktadır. Başkan tarafından veto edilen yasaların her iki meclis tarafından nitelikli çoğunlukla kabul usulü yasama organını daha dikkatli bir şekilde hareket etmeye yöneltir. Buna karşılık parlamento da başkan tarafından hazırlanan bütçe tasarısını kabul etme ya da reddetme yetkisi bulunmaktadır. Bütçenin parlamento tarafından kabul edilmemesi yürütme organının hükümet etme alanını daraltmaktadır(Kuzu, 1996: 14).

Linz, başkanlık sisteminde başkanın halk tarafından seçilmesiyle yasama organına karşı demokratik meşruiyet sağlaması ve başkanın görev süresinin sabit olmasının her iki organın karşı karşıya gelmesi durumunda sistemin çıkmaza girme ihtimaline dikkat çekmektedir. Bu durumda her iki organ kendi gelecekleri ve ülke menfaatleri konusunda bir noktada bir araya gelmeye yavaşmaktadırlar. Bu hususu önleyebilmek amacıyla başkanlık sistemini uygulayan ülkeler parlamento üyelerinin üçte birinin iki

yılda bir yenilenmesi, parlamento seçimleri ile başkanlık seçimlerinin farklı dönemlerde yapılması gibi çeşitli hukuki tedbirler almışlardır.(Linz, 1990).

Başkanlık sisteminin avantajları arasında istikrarlı ve güçlü yönetim yer almaktadır. Dezavantajları arasında ise sistemin katılığı, çift meşruiyet, demokratik bir mücadele olan seçimlerde kazananın her şeyi aldığı, kaybedenin ise her şeyi kaybettiği, kaybedenin muhalefet olarak ülke yönetiminde belirli bir süre söz sahibi olamaması ve yürütmeyi denetleme imkanının azaldığı görülmektedir. Başkanlık sisteminde seçmenlerin muhtemel hükümet seçenekleri baştan görerek oy vermesi ve bir sonraki seçimde oy vermeyerek doğrudan hesap sorma hususundan hareketle daha demokratik olduğuna dair açıklamalara karşılık, başkanın yetkilerinin artırıldığı, yasama organının işlevselliğini kaybettiği, organlar arasında denge ve fren mekanizmalarının yürütme lehinde artması durumunda sistemin demokratiklikten uzaklaşacağı da bir gerçektir (Tunçkaşık, 2017: 4-7)

Yarı başkanlık sisteminde ise halk tarafından seçilen bir parlamento, parlamento içinden belirlenen bir hükümet ile halk tarafından seçilen ve geniş yetkilerle donatılan bir devlet başkanı ya da cumhurbaşkanı bulunmaktadır. Yürütme gücü hükümetin başı olan başbakan ile devletin başı olan başkan arasında paylaşılan bir sistem olan yarı başkanlık sisteminde önemli yürütme görevleri devlet başkanına tevcih edilmiştir (Elgie, 1993:3; Duverger, 1980: 32; Sartori, 1997: 83).

Yarı başkanlık sistemindeki iki başlı yürütme yapısı rekabet halindeki güçler arasında bir dereceye kadar işbirliğine ve yetki paylaşımına imkan tanıması, parlamentonun bölünmüş ve istikrarsız bir hükümete rağmen halk tarafından seçilen başkan vasıtasıyla sistemin istikrarını ve meşruiyetini devam ettirmesi bakımından avantajlı yönlerini açıklamaktadır. Bunun yanı sıra başkanın halk tarafından seçilmesi siyasi süreci kişiselleştirmeye götürme, başkanın kendisini olağan süreçlerin üzerinde görmeye ve hukuk kurallarını hiçe saymaya teşvik etme ihtimali; iki başlı yürütmenin özellikle silahlı kuvvetler başta olmak üzere sistemin temel mekanizmalarının yürütmenin tarafları arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde ortaya çıkabilecek sorunlar bakımından eleştirilen hususlardır.

2. HİBRİT REJİM/KİSMİ ÖZGÜR ÜLKE

Hibrit rejim nedir? Şeklinde sorunun cevabını verebilmek için öncelikle demokrasiden bahsetmek gerekmektedir. Demokrasi Antik Yunan şehir devletleri döneminden günümüze kadar olan sürede siyasi mülahazaların başında gelmiş, iyi yönetim ve hükümet şekillerinin belirlenmesinde bir mihenk taşı olarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Demokrasi halkın kendi kendini yönetmesi şeklindeki dar anlamının parametreleri arasında siyasi katılım, eşitlik, özgürlük, insan hakları, hoşgörü, hukuk devleti, çoğulculuk ile evrensel hukuk kuralları yer almaktadır. Demokrasinin halkın çoğunluğu tarafından yönetimi olan yaklaşımından, Alexis de Toucheville'nin Amerika demokrasisini örnek vererek çoğunluğun despotizmi kavramsallaştırması çoğunluk yönetiminin her zaman demokrasi sayılamayacağını açıklamaktadır. Bu tür demokrasilerde iktidarı ele geçiren çoğunluğun ülkenin tüm kaynaklarını kendi çıkarları için kullanıp, azınlığı yani muhalefeti kaynaklardan mahrum etmesi çoğunluğun zorba yönetiminden başka bir şey değildir. Bu durumda demokrasi parametreleri arasında adalet ve adil olma kavramlarının da mutlaka yer alması gerektiği vurgulanabilir.

Bireylerin kendini gerçekleştirebilmesi için toplumun her alanında gerekli düzenlemelerin yapılması ve yürütülmesi gerekmektedir. Bunu yapabilecek ise egemen güç, güç kullanma yetkisini elinde

bulunduran kamu gücüdür. Kamu gücünü elinde bulunduran iktidarın bunu elde etme yöntemi ve elde ettikten sonra bu gücü toplumun her kesimine karşı adil şekilde kullanıp kullanmaması o toplumun demokrasi açısından seviyesini belirleyecektir.

Çoğunluğun yönetimine getirilen bu kısa eleştiri onun demokratik değerler açısından eksikliğini açıklarken, bu eksikliği giderecek bir yöntemi ise Robert Dahl önermiştir. Dahl, “poliarşi” kavramıyla çoğunluğun yönetimine karşı çoğunlukçu yönetimi önermiştir. Çoğunlukçu yönetimin parametreleri arasında iktidarı ele geçiren siyasi gücün ülkenin kaynaklarını toplumun her kesimine adil bir şekilde dağıtımını yer almaktadır. Bu genel açıklamanın altında istihdam kaynağı başta olmak üzere, karar mekanizmalarında toplumun tüm kesiminin görüşlerinin alınması, muhaliflerin dikkate alınması, onların görüşlerine değer verilmesi, her bireyin iktidarın uygulayacağı politikalarla bilgi sahibi olması ve müdahil olma hakkının ve imkanının olması, temel hak ve hürriyetlerin evrensel hukuk kurallarına göre düzenlenmesi ve uygulanması yer almaktadır.

Bu kısa demokrasi açıklamasının ardından literatürde demokrasi kuramları arasında klasik ve modern demokrasi kuramları olarak ayırımın yapıldığını belirtmek gerekmektedir. Klasik demokrasi kuramları arasında Aristoteles’in iyi devlet yönetimi öğretisi ve halk meclisinin egemenliği, Montesquieu’nun ılımlı demokrasi, J.J. Rousseau’nun radikal halk egemenliği öğretisi, Alexis de Tocqueville’nin Amerika’da demokrasi kitabında belirttiği özgürlük ve eşitlik arasındaki amaç çatışması, John Stuart Mill’in liberal temsili demokrasi ile Karl Marx’ın devrimci doğrudan demokrasi öğretisi yer almaktadır. Bunun yanı sıra modern demokrasi kuramları arasında ise Max Weber’in seçkin demokrasi, Robert Dahl’ın çoğulcu demokrasi kuramı, Joseph Schumpeter’in ekonomik demokrasi kuramı, katılımcı demokrasi kuramı ve sosyal demokrasi kuramları yera almaktadır.

Demokrasi türleriyle ilgili egemenliğin kullanılması ve amaç bakımından ayırım yapılabilir. Egemenliğin kullanılması bakımından; doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı doğrudan demokrasi ayırımı yapılabilirken, amaçları bakımından; çoğulcu ve çoğunlukçu demokrasi, liberal demokrasi, radikal demokrasi, marksist demokrasi, kalkınmacı demokrasi, oydaşmacı demokrasi, uzlaşmacı demokrasi, müzakereci demokrasi gibi ayırmlar yapılabilir.

Hibrit rejimi açıklayabilmek için gerekli olan ikinci husus ise devlettir. Devlet klasik anlamda ve genel şekliyle, bir teritoryal bölgeye ve bu bölgenin üzerinde yaşayan halka sahip olan ve bu bölgede egemenlik hakkını kullanabilen bir varlıktır. Teritoryal bölge kara, deniz ve hava ülkesi anlamındadır. Devlet kendisine bu bölgede herhangi bir ülkenin, bir başka aktörün etkisinde kalmadan kendi kurallarını uygulama hakkına sahip olmalıdır. İşte devletin bu hakkını kullanırken gücünü uygulama ölçüsü o ülkenin demokratik, otoriter ya da totaalter bir yapıya sahip olup olmasını belirlemektedir. Aynı zamanda da devletin uyguladığı ekonomik, kültürel ve sosyal politikalar devletin niteliği hakkında bilgi vermektedir. Ekonomik anlamda planlı ekonomi, kalkınmacı ve üretim araçlarının mülkiyetinin sahipliğinin devlete ait olduğu sosyalist devletten, tam tersi olan kapitalist-liberal devlet şeklinde belirtmek mümkünken, sosyal politikalar bakımından refah devleti, sosyal devlet şeklinde de belirtilmektedir. Bunların yanı sıra siyasi bakımdan devleti egemenliğin kaynağı, egemenliğin sınırları ve yapısı bakımından da farklı şekillerde değerlendirmek mümkündür. Bunlar arasında egemenliği kaynağı bakımından devletler olarak monarşi, anayasal monarşi, cumhuriyet, teokratik ve oligarşik devletleri sayabiliriz. İşte egemenliğin kaynağından hareketle açıklanan devlet şekillerinin egemenliğini kullanırken uyguladığı gerek iktisadi politikalar gerekse de siyasal politikalar ile kamu gücünü kullanma ölçüsü o devletin demokratik olup olmadığının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Devletin yönetilme şeklinin, uyguladığı ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların nasıl olduğu ya da ne olduğu demokrasi açısından aslında önemli değildir. Aristoteles'in de belirttiği gibi eğer bir monark halkının iyiliği için çalışıyorsa bu iyi bir yönetimdir. Aksi durumda ise bu tirani bir yönetime girmektedir. Aristoteles burada yönetim şeklinin, devletin uyguladığı politikaların halkın menfaatine yönelik olması gerektiğine yönelik bir yaklaşım içindedir.

Amerika kıtasının keşfiyle birlikte yeni ticaret alanları bulan Avrupalı tüccarın daha rahat ticaret yapabilmesinin koşullarında, başta güvenliğin sağlanması olmak üzere mali konulardaki hukuki düzenlemelerinin devlet tarafından yapılması ve devletin iktisadi alana bu hususların dışında müdahale etmemesi isteği kapitalizmin özünü oluşturmaktadır. İktisadi alandaki kapitalist yaklaşım siyasal alanda kendini göstermiş ve kapitalist ekonomik düzene sahip olan ülkeler siyasal alanda da özgürlüğü ve bireyciliği ön plana çıkarmıştır. Kapitalist devlet ve liberal devlet olarak adlandırılan bu yaklaşım siyasi ve hukuki alanda kişi hak ve hürriyetlerini önceleyen, bireysel eşitlik ve özgürlüğü önemseyen, iktisadi alanda ise minimal devleti kabul eden, teşebbüslerin önünde engelleyici olmayan, düzenleyici olan bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle devleti yönetmeye talip olanların serbest seçim, eşit ve genel oy ilkesini benimseyen bir yöntemi kabul ederek sistem içinde yarışmaya katıldığı liberal devlette bu belirtilen hususlar ideal olanı yansıtmaktadır. İktidarın ele geçirilmesindeki demokratik bir yöntem olan serbest seçimlerin dışında darbe, devrim gibi zor kullanılan yöntemlerde bulunmaktadır. İktidarın ele geçirilmesi sonrası uygulama aşamasında özellikle yasama ve yürütmenin aynı grupta olması ya da iktisadi ve toplumsal hareketler mevcut iktidarı otoriter bir yöne doğru çevirmektedir.

İşte kapitalist devlet, liberal demokrat devlet ve liberal otoriter devlet bazı durumlarda karşımıza askeri diktatörlükler ve faşist devlet olarak çıkmaktadır. Devlet şeklinin belirlenmesi topluma hakim olan gücün teşkilat yapısına ve yeteneğine bağlıdır. Devlete hakim olan güçler arasındaki sorunların, mücadelelerin az olduğu olağan dönemlerde liberaldemokratik devlet sürdürülebilirken, aksi durumunda ise devlet otoriterliğe doğru kayabileceği gibi farklı yerlere – faşizm ve diktatörlük gibi – ulaşabilir.

Liberal otoriter devlet, 70'li yılların sonunda ortaya çıkmış ve süreklilik kazanmıştır. Liberal veya neoliberal otoriter devletin özelliği yasama ve yargı karşısından güçlenen bir yürütme ile klasik bürokrasinin dışında yer alan, ekonomik politikaların uygulanmasından sorumlu bağımsız özelliklere sahip bir bürokratik kadronun hakimiyetidir.

Linz, 1964 yılında yayınlanan makalesinde otoriter rejimleri “sınırlı fakat sorumlu olmayan bir çoğulculuk, kendine özgü bir düşünce sistemine sahip, bazı durumlar haricinde yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan, bir liderin ya da bir grubun biçimsel olarak tam olarak belirlenmemiş sınırlar içinde iktidarını kullandıkları siyasal sistemler” şeklinde tanımlamıştır (Linz, 2008: 137; Özbudun, 2011: 4).

Burada belirtilen hususlardan birincisi sınırlı bir çoğulculuktur. Çoğulculuğun sınırlanması ise hukuki ya da fiili olmaktadır. Sınırlamanın uygulanmasının etkinliği az ya da çok olabilir ve aynı zamanda sadece bazı siyasal grupların ötesinde siyasal mekanizmanın dışında menfaat gruplarını da kapsayabilir.

Otoriter yönetimlerde bazı grupların ya da kurumların siyasal katılımı teşvik edilerek bunlar kurumsallaştırılır. Ancak bu kurumların belirlenmesinde nihai karar iktidara aittir. (Linz, 2008: 137; Özbudun, 2011: 5).

İkinci husus ise ideolojinin ötesinde kendisine has bir zihniyetin varlığıdır. İdeolojiden farklı olarak zihniyetler, değişik durumlara karşı kodlandırılmamış tepkiler sağlayan, akılcı olmaktan uzak, duygusal nitelikteki düşüncelerdir. Önce zihniyet, sonra ideoloji oluşmaktadır. Zihniyet şekilsiz ve değişkenlik gösterirken, ideoloji katıdır. Dolayısıyla zihniyetleri siyasal eğitim, katılım ve mobilizasyon aracı olarak kullanmak ideolojilere göre daha zordur. Bu husus ideoloji odaklı totaliter rejimlerde yoğun bir siyasal mobilizasyon ve katılmanın varlığına karşılık, otoriter rejimlerde bunun düşük olduğu sonucuna götürür. (Linz, 2008: 139; Özbudun, 2011:6).

Üçüncü husus ise mobilizasyondur. Siyasal iktidarlar bireylerin siyasetten uzak durmasını, siyasal katılımın kendi zihniyetinden olanlar tarafından sınırlı bir şekilde olmasını arzu ederler. Sınırlı çoğulculuğun siyasal iktidar dışındaki diğer aktörleri olan ordu, bürokrasi ve dini kurumlarda etkin bir mobilizasyonu tehdit olarak görürler. Etkin bir mobilizasyon bu faktörlerin aşılıp daha demokratik bir yöne doğru yönelmeye ya da bir ideolojiye topyekun olarak yönelerek daha totaliter bir yapıya dönüşmekle sağlanır. İdeolojinin yokluğu ya da demokratik unsurların etkin kullanılmaması durumunda, mevcut iktidarın ve diğer aktörlerin etkilerinden çekinilmesi durumunda kitleleri siyasal katılmaya yöneltmek güç olacaktır (Linz, 2008: 144, 145).

Bu açıklamalarıyla Linz, otoriter rejimleri demokratik olmayan siyasal rejimlerle, sözde demokrasiler ya da yarı demokrasilerden ayırmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Linz'e göre otoriter rejimlerin uygulamalarıyla demokrasilere de totaliter rejimlere de yakın olduğu aralarında çok az, belirli belirsiz farklar, yani gri bir alan bulunmaktadır. Linz, sınırlı çoğulculuk ve sınırlı katılım ölçülerini kullanarak otoriter rejimleri "bürokratik askeri otoriter rejimler, organik devletçilik, demokrasi sonrası toplumlarda mobilize edici otoriter rejimler, bağımsızlık sonrası mobilize edici otoriter rejimler ve totalitarizm sonrası mobilize edici otoriter rejimler" olmak üzere yedi alt gurba ayırmıştır. Ancak Linz'in eserinin ilk baskısından bu güne kadar bu rejim tiplerinden bazıları güncelliklerini kaybetmiştir. Bunların bazılarının yerini "seçimsel otoriter rejimler" almıştır (Linz, 2008: 153; Özbudun, 2011: 15).

Birçok özelliği sebebiyle otoriter yapısı göz ardı edilemeyecek olan rejimler demokratik rejimlerin bazı dış görüntülerini taklit etmek zorunda hissetmektedirler. Larry Diamond'un belirttiği gibi günümüzde başta askeri rejimler olmak üzere birçok otoriter rejimler çok partili sistem ile serbest ve genel seçimler ve açık oy gizli sayım ilkelerinin uygulandığı seçimler vasıtasıyla seçilerek yönetimlerini meşrulaştırmaktadır (Diamond, 2002: 27). Geçmişte totaliter rejimlerle otoriter rejimler arasında pek fark olmamasına, demokratik rejimlerle demokratik olmayan rejimler arasında farkın daha belirgin olmasına rağmen günümüzde bunun tam tersidir. Otoriter rejimlerle demokratik rejimler arasında oldukça geniş bir belirsiz yani gri alan mevcuttur (Özbudun, 2011: 39).

Bu gri bölgeler, demokratik rejimlerin bazı özelliklerinin uygulandığı ama özünde otoriter olan bu rejimleri adlandırma sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu konuda çalışma yapanlar bu rejimleri tanımlarken demokrasi kelimesine bazı sıfatlar eklemeye başlamıştır. Örneğin; genel oy ilkesinin olmadığı rejimler "sınırlı demokrasiler", "erkekler demokrasisi" ya da "oligarşik demokrasi" şeklinde adlandırılırken, tam ve eşit siyasal yarışma unsurunun eksik olduğu rejimler "kontrollü demokrasi", "fiili tek parti demokrasisi" ve "kısıtlayıcı demokrasi" şeklinde adlandırılmıştır. Ya da bütün bireylerin temel hak ve hürriyetlerden tam olarak yararlanamadıkları rejimlere "seçimsel demokrasi", "katı demokrasi" ve "liberal olmayan demokrasi" gibi adlar verilmektedir. Liberal demokrasinin bu üç şartını yerini getiren ancak seçilmiş iktidarın bazı vesayet makamlarının denetimi altında olduğu ve gerçek anlamda muktedir olmadığı rejimlere "sözde demokrasiler", "eksik demokrasiler" ya da "melez (hybrid) rejimler" adı verilmektedir (Özbudun, 2011: 40).

Son yirmi, otuz yıldır, tüm dünyada önemli bir siyasi rejim değişimi yaşanmaya başlamıştır. Soğuk savaş sonrası ve Sovyetler Birliğinin dağılması geleneksel otoriter rejimlerin sürdürülmesinin zorlaştırması ve Doğu Avrupa’da, Latin Amerika’da ve Asya’da birçok ülkede ve Afrika’da geleneksel otoriter rejimlerde (askeri diktatörlükler veya tek parti rejimleri) değişiklikler görülmüştür. Ancak siyasi yapılarıdaki bu yaygın değişim her zaman demokrasiyle sonuçlanmamıştır. Geleneksel otoriter rejimlerden farklı olarak, Kamboçya, Kenya, Malezya, Meksika, Nijerya, Senegal, Etiyopya, Romanya, Peru, Rusya, Sırbistan, Tayvan, Ukrayna, Zimbabve, vd, gibi ülkelerde soğuk savaş sonrası ortaya çıkan yeni rejimler seçimlerin varlığı, dolayısıyla farklı partilerin siyaset arenasında rekabet edebilmesinin anlamında biçimsel bir demokrasiyi barındırmakla birlikte, farklı seviyelerde otoriterleşmenin eşlik ettiği yapılardan oluşmuş, gerçek anlamda demokrasi düzeyine ulaşamamıştır (Levitsky ve Way, 2010: 2).

Bu yeni otoriter rejimler hem temsili demokrasinin hem de otoriter yanının unsurlarını bir arada barındırmaları açısından hibrid rejimlerdir. S. Levitsky, yeni otoriter siyasi rejimleri incelediği kitabında (Levitsky ve Way, 2010) bu yeni hibrid siyasi yapıları rekabetçi otoriter yanizm kavramıyla ifade etmektedir. Rekabetçi otoriter yanizm farklı siyasi partilerin seçimler aracılığıyla iktidar mücadelesi yapabilmesi anlamına gelmektedir. Diğer yandan seçimlerdeki hileli yönlendirme, devlet kaynaklarının adaletsiz dağılımı ve kullanımı, muhalefet partilere ve muhalif basına yönelik baskılar, devlet kurumlarının (polis, ordu, bürokrasi gibi) ve bürokrasinin iktidar partisi veya taraftarlarınca muhalefetin gücünü zayıflatmaya yönelik uygulamaları, büyük medyaların iktidar partisine hileli yönlendirmesi gibi hususlar, siyaset arenasında haksız rekabete yol açmakta ve demokrasinin pek çok ilkesinin engellenmesini gündeme getirmektedir.

Adil olmayan seçimler, muhalefet partilerinin yasal olarak veya fiili engellenmesi ile yasamanın pasifleştirilmesi ya da tümüyle etkisiz hale getirilmesi veya iktidar partisinin denetimine geçmesi bu rejimlerin özellikleri olarak değerlendirilebilir. Bu tür sistemlerde yasama giderek zayıflamaktadır. Yargı alanında otoriter rejimler yargıyı sürekli olarak denetim altına almaya çalışmaktadırlar ve yargı organlarının seçimlerinde şevetten komploya kadar çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Son olarak medya rekabetçi otoriter rejimlerin ciddi bir mücadele alanıdır. Günümüz dünyasında medyanın etkinliği ve kamuoyu oluşturmadaki rolü düşünüldüğünde bu alan belki de diğer alanlardan daha da önemlidir. Birçok rekabetçi otoriter rejimde medya ya devlete aittir veya ciddi bir denetim ve baskı altındadır. Büyük bağımsız medya organları ya yasaklanmış veya fiili olarak etkisiz hale getirilmişlerdir.

Diamond’a göre (2002) demokratik ve otoriter unsurları birleştiren hibrid rejimler, 1990 ve 2000’lere özgü bir kavram değildir ve 1960’lardan bu yana gözlemlenmektedir. Meksika, Singapur ve Malezya bunların temel örneklerindedir. Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinde de bu özellikler görülmektedir. Otoriter rejimlerin içinde çok partili seçimlerin yapılması nedeniyle bu yapıyı “seçimli otoriterlik” diye nitelendirmek mümkündür. Bu rejimler, küresel çapta demokrasinin temel meşru rejim olarak görülmesi nedeniyle, “sahte/yalancı-demokrasi” (pseudodemocracy) olarak da nitelendirilebilir. Ona göre bu rejimlerde resmi olarak demokratik kurumlar olsa da özgür, adil ve yarışmacı bir seçim vesiyasal kültürü görmek mümkün değildir. Muhalefetin siyasi zaferi imkânsız görünmesi de bu zaferin gerçekleşmesi için muhalefetin yürüteceği bir mobilizasyonun gerçekleşmesi çok uzak ihtimaldir. 1990’ların sonunda demokratikleşmeye yönelik dalga, otoriter rejimlerin kısmen liberalleşmesi şeklinde olmuştur. Çok-partili seçimlere dayalı otoriter rejimler, sayıca demokratik rejimlerden daha çok artmıştır.

Ekonomist dergisi tarafından ilk kez 2006 yılında yayınlanan demokrasi indeksinde dünyadaki tüm ülkeler seçim süreçleri, yöntemleri ve çoğulculuk, iktidarın fonksiyonu, siyasal katılım, siyasal kültür ve bireysel özgürlükler şeklinde gruplara ayrılarak toplamda 60 gösterge (soru) üzerinden değerlendirilmekte ve 0 ile 10 puan arasında bir değer verilmektedir. 8 puan yukarısı tam demokrasiler, 6 puandan yüksek 8 puana eşit olanlar kusurlu demokrasiler, 4 puandan yüksek 6 puana eşit olanlar hibrit rejimler, 4 puandan aşağı olanlar ise otoriter rejimler olmak üzere gruplara ayrılmaktadır (Economist, 2018: 49).

Ekonomist dergisi değerlendirmesine göre tam demokrasiler; siyasal özgürlükler ve insan haklarının uygulandığı, devlet fonksiyonlarının yeterli düzeyde olduğu, medyanın bağımsız ve özgür olduğu, tekel durumunda olmadığı, devletin organları arasında etkili bir kontrol ve denge sisteminin olduğu, bağımsız bir yargı ve yargı kararları üzerinde baskının olmadığı bir yapıya sahiptir(Economist, 2018: 49).

Kusurlu demokrasilerde ise özgür ve adil seçimler yapılmaktadır. Medya özgürlüğü gibi bazı sorunlar olmasına rağmen insan haklarına saygılı bir devlet bulunmaktadır. Buna rağmen yönetsel olarak bazı problemler ile gelişmemiş siyasi kültür ve düşük seviyeli siyasal katılım gibi demokrasinin diğer yönlerinde önemli eksiklikler mevcuttur(Economist, 2018: 49).

Hibrit rejimlerde seçimlerin özgür ve adil olmasını engelleyen önemli düzensizlikler bulunmaktadır. Muhalefet partileri üzerinde iktidarın baskısı yaygındır. Devletin fonksiyonlarında, siyasal katılım ve siyasal kültür hususlarında kusurlu demokrasilerden daha yaygın bir eksiklik bulunmaktadır. Sivil toplum zayıftır. Yolsuzluk yaygın olma eğilimindedir. Hukuk kuralları zayıftır. Gazeteciler üzerinde baskı ve taciz bulunur. Adalet sistemi bağımsız değildir (Economist, 2018: 49).

Otoriter rejimler ise siyasal çoğulculuk yoktur ya da ağır baskı altındadır. Bu kategorideki birçok ülke tam bir diktatörlüktür. Demokrasinin bazı temel kurumları vardır fakat fazla kuvvetli değildir. Seçimler vardır fakat adil ve serbest değildir. İnsan hakları ihlalleri yaygındır. Medya devlet kontrolünde ya da yönetime bağlı olan diğer grupların kontrolindedir. Bağımsız bir yargı sistemi mevcut değildir (Economist, 2018: 49).

Demokrasi ölçümleri yapan, ülkeleri demokratik kriterlere göre değerlendiren ve sınıflandıran diğer bir uluslararası örgüt ise Freedom House isimli düşünce kuruluşudur. Freedom House 1940 yılında Amerika Birleşik Devletinde kurulan bir araştırma ve düşünce kuruluşudur. Dünyada demokrasi gelişimiyle ilgili araştırma yapan kuruluş, 1973 yılından itibaren demokrasi ölçümleri yapmaya başlamıştır. Freedom House bir ülke ya da bölgeyi 1 ile 7 puan arasında değerlendirmektedir. 1 ile 2.5 arası puan alanlar özgür, 3 ile 5 arası alanlar kısmi özgür, 5.5 ile 7 puan arası alanlar ise özgür olmayan ülkeler durumundadır. Freedom House 10 siyasi haklar ve 15 insan hakları sorusu üzerinden değerlendirme yapmaktadır. Siyasi haklar soruları seçim süreçleri, siyasal çoğulculuk ve katılım ile devletin fonksiyonu şeklinde üç alt kategoriye ayrılmaktadır. İnsan hakları ise düşünce ve inanç özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, kişisel özgürlükler ve haklar şeklinde dört kategoriye ayrılmaktadır (Freedomhouse, 2018a). Freedom House değerlendirmeleri sonucu ülkeleri “özgür, kısmen özgür ve özgür olmayan” şeklinde sınıflandırmaktadır.

Özgür ülkelerde geniş siyasi haklar ile adil ve özgür seçimler bulunmaktadır. Rekabetçi bir siyasi parti sistemi bulunurken, muhalefet partileri siyasal süreçte etkin rol oynamaktadır. Azınlıkların hakları siyasi olarak ve devlet tarafından korunmaktadır. Özgür ülkelerde düşüncüyü açıklama, inanç, sivil toplum örgütlerine aktif katılım eğitim ve dini özgürlükler mevcuttur. Hukukun üstünlüğü ve adil yasal bir sistem kurulmuştur. Ekonomik faaliyetlerin özgürce yapıldığı fırsat eşitliğinin kadın ve azınlık gruplarına tanındığı bir ortam bulunmaktadır. Ancak bazı durumlarda yukarıda belirtilen konuların kapsamında çok az da olsa, dikkate alınmayacak kadar sınırlamalar yer alabilmektedir (Freedomhouse, 2018a).

Kısmen özgür ülkelerde ise zayıf siyasi haklar, siyasi yolsuzluklar, siyasi partilerin ve muhalefetin sınırlı etkinliği, siyaset üzerinde dış güçlerin ve askerinin etkisi bulunmaktadır. Medya üzerinde sınırlamalar, sendikalar üzerinde baskılar ile azınlık grupları ile kadınlar üzerinde ayrımların olduğu görülmektedir (Freedomhouse, 2018a).

Özgür olmayan ülkelerde ise hükümet baskısı sebebiyle siyasi hakların az kullanıldığı ya da hiç kullanılmadığı, bazı durumlarda siyasi hakları elde etmek için iç savaşa varan süreçlerin yaşandığı görülmektedir. Merkezi devletin işlevini ve otoritesini kaybettiği, yaygın şiddet ve bölgesel çatışmaların olduğu görülmektedir. Ayrıca tek parti ya da diktatörlük ile dini hiyerarşi ve otokrasi bulunmaktadır. Oldukça sınırlı bir düşüncüyü açıklama özgürlüğü bulunurken, örgütlenmenin kısıtlandığı, siyasi suçlamaların çoğaldığı, sınırlı bir ekonomik girişimin olduğu görülmektedir (Freedomhouse, 2018a).

3. EKONOMİST DERGİSİ VE FREEDOM HOUSE VERİLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRME

Ekonomist dergisinin ve Freedom House'un demokrasi değerlendirmeleri birbirine çok yakındır. Demokratik kriter olarak el aldıkları hususlar evrensel demokrasi değerleridir. Her iki kuruluş

sınırlandırmasını yaparken farklı isimler kullanmasına rağmen genel olarak birbirine yakındır. Ekonomist dergisinin tam demokrasiler ile kusurlu demokrasiler kategorisi Freedom House'un özgür ülkeler grubuna denk gelmektedir. Kusurlu demokrasilerin sahip olduğu bazı sınırlamalar özgür ülkeler kategorisindeki kriterlerle aynıdır. Yine ekonomist dergisinin hibrit rejim kategorisinde yer alan kriterler Freedom House'un kısmi özgür kategorisinin kriterleriyle aynıdır. Aynı husus otoriter rejim ile özgür olmayan ülkeler kategorileri için de geçerlidir. Bu benzerlik aşağıda her iki kuruluşun yaptığı değerlendirmelerin 2006 yılından günümüze kadar olan kısmında da görülmektedir. Bu tablolardaki ülkelerin çoğunun birbirinin aynısı olduğu görülürken, Ekonomist dergisi 40 ülkeyi hibrit rejim olarak görürken, Freedom House ise bunlarla beraber toplamda 50 ülkeyi kısmi özgür kategorisinde görmektedir.

Tablo 1: Ekonomist Dergisinin 2006-2018 yılları arası değerlendirmesine göre hibritrejimler ve hükümet sistemleri.
HS. Hükümet Sistemi, B. Başkanlık sistemi, YB. Yarı başkanlık sistemi, P. Parlamenter sistem

	Ülkeler	HS	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2008	2006
1	Türkiye	B	4.37	4.88	5.04	5.12	5.12	5.63	5.76	5.73	5.73	5.69	5.70
2	Arnavutluk	P	5.98	5.98	5.91	5.91	5.67	5.67	5.67	5.81	5.86	5.91	5.91
3	Ermenistan	P	4.79	4.11	3.88	4.00	4.13	4.02	4.09	4.09	4.09	4.09	4.15
4	Bosna Hersek	P	4.98	4.87	4.87	4.83	4.78	5.02	5.11	5.24	5.32	5.70	5.78
5	Gürcistan	YB	5.50	5.93	5.93	5.88	5.82	5.95	5.53	4.74	4.59	4.62	4.90
6	Kırgızistan	P	5.11	5.11	4.93	5.33	5.24	4.69	4.69	4.34	4.31	4.05	4.08
7	Makedonya	P	5.87	5.57	5.23	6.02	6.25	6.16	6.16	6.16	6.16	6.21	6.33
8	Moldovya	P	5.85	5.94	6.01	6.35	6.32	6.32	6.32	6.32	6.33	6.50	6.50
9	Karadağ	P	5.74	5.69	5.72	6.01	5.94	5.94	6.05	6.15	6.27	6.43	6.57
10	Ukrayna	YB	5.69	5.69	5.70	5.70	5.42	5.84	5.91	5.94	6.30	6.94	6.94
11	Bolivya	B	5.70	5.49	5.63	5.75	5.79	5.79	5.84	5.84	5.92	6.15	5.98
12	Guatemala	B	5.60	5.86	5.92	5.92	5.81	5.81	5.88	5.88	6.05	6.07	6.07
13	Haiti	YB	4.91	4.03	4.02	3.94	3.82	3.94	3.96	4.00	4.00	4.19	4.19
14	Honduras	B	5.63	5.72	5.92	5.84	5.84	5.84	5.84	5.84	5.76	6.18	6.25
15	Nikaragua	B	3.63	4.66	4.81	5.26	5.32	5.46	5.56	5.56	5.73	6.07	5.68
16	Venezuela	B	3.16	3.87	4.68	5.00	5.07	5.07	5.15	5.08	5.18	5.34	5.42
17	Bangladeş	P	5.57	5.43	5.73	5.73	5.78	5.86	5.86	5.86	5.87	5.52	6.11
18	Butan	B	5.30	5.08	4.93	4.93	4.87	4.82	4.65	4.57	4.68	4.30	2.62
19	Kamboçya	P	3.59	3.63	4.27	4.27	4.78	4.60	4.96	4.87	4.87	4.87	4.77
20	Fiji	P	5.85	5.85	5.64	5.69	5.61	3.61	3.67	3.67	3.62	5.11	5.66
21	Nepal	P	5.18	5.18	4.86	4.77	4.77	4.77	4.16	4.24	4.24	4.05	3.42

30	Maldivler	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	ÖD	ÖD	ÖD
31	Karadağ	P	K	K	K	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	K	K	K	-
32	Fas	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
33	Mozambik	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
34	Nepal	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
35	Nikaragua	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
36	Nijer	YB	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
37	Nijerya	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
38	Papua Yeni Gine	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
39	Paraguay	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
40	Filipinler	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
41	Sierra Leone	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
42	Singapur	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
43	Sri Lanka	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
44	Tanzanya	B	ÖD	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
45	Gambia	B	K	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	K	K	K	K	K	K
46	Türkiye	B	ÖD	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
47	Uganda	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
48	Ukrayna	YB	K	K	K	K	K	K	K	K	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö
49	Venezuela	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
50	Zambiya	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/>

<https://freedomhouse.org/content/freedom-world-data-and-resources>

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin ve devleti oluşturan organlardan yasama, yürütme ve yargının kuruluşu, birbiriyle olan ilişkisi, işleyişi o ülkenin siyasal ve hukuki yapısı hakkında bilgi vermektedir. Yargı, yasama ve yürütmeden etkilenen ve aynı zamanda da etkileyen bir unsur olarak özel bir önemi bulunmaktadır. İktidarın sınırlandırılması düşüncesinin ilk harekete geçtiği MagnaCarta'dan itibaren yasama ve yürütme arasındaki ilişki, bu iki organın kuruluş şekli sürekli tartışılmış bu iki kuvvet üzerinde kombinasyonlar kurulmuştur. Yasama ve yürütmenin sahip olduğu yetkiler ve güç birbirlerini dengeleyecek şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu iki arasındaki gücü ve yetkileri dengeleme çalışmaları 2. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde kısmi olarak ülkelerde demokratik kriterlerinin yerleşmesine olanak sağlamışsa da 2.İkinci Dünya Savaşının çıkmasını ve dünyanın felakete sürüklenmesine engel olamamıştır. Yasama ve yürütme organının ikisinde de etkili olan iktidarların öncelikle kendi ülkelerini sonra da dünyayı felakete sürüklemeye ihtimallerinin canlı görüntüsünü Almanya ve İtalya vermiştir. Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini iktidarı demokrasiyi temel

özelliği olarak kabul edilen seçimleri kullanarak iktidara gelmiş ve zaman içinde hem yasamada hem de yürütmeye gücünü perçinleyerek istediği kararları, kanunları çıkararak uygulamaya başlamış, zaman içinde otoriter bir yönetimden totaliter bir yönetime kayarak ülkelerinin ve dünyanın 2. Dünya Savaşı gibi bir felaketi yaşamasına neden olmuşlardır. İşte böyle bir durumda neler yapılabilir sorusunun ilk cevabı yargı gücünün devreye girmesi olarak düşünülmüş ve özel mahkeme olarak kabul edilen Anayasa Mahkemeleri ilk kez 1947 ve 1949 yıllarında Almanya ve İtalya’da kurulmuştur. Yargının 2. Dünya Savaşından sonrası bu niteliği ile özellikle kıta Avrupası’nda siyasi açıdan çoğalan önemi onun bir kenara bırakılmamasının gerekliliğini göstermektedir. Ancak, yine de hükümet sistemlerinin açıklanmasında ve hükümet sistemlerinin demokrasi açısından değerlendirilmesinde yasama ve yürütme organlarının kurulması, işleyişi ve birbirleriyle olan ilişkisi önemli hususlardır. Yasama ve yürütmenin birlikteliği ya da ayrılığı, tek bir kişi, grup ya da kurulun elinde olup olmaması, her birinin yetkisinin seviyesi ya da birinin diğeri üzerindeki yetki fazlalığı, hükümet sisteminin adı ne olursa olsun demokratik olup olmadığı ya da demokratik yönetimlerle tam tersi olan demokratik olmayan yönetimler arasında yer aldığı bölgenin nitelendirilmesini ve adlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu husus için kriterler belirleyerek olmazsa olmaz bir yaklaşımla genellemeye gitmek dinamik bir yapıya sahip demokratik değerlerin çağa uygun bir şekilde gelişmesiyle neredeyse imkansız hale gelmekte ve ilk yapılan açıklamaları eskitmektedir.

Bunun dışında yasama ve yürütmenin ilişkisi bakımından oluşturulan ve halen geçerliliği koruyan hükümet sistemleri arasında yer alan başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi ve parlamenter sistemi ülkelerin toplumsal yapısı, siyasal kültürüyle alakalı olarak her bir ülkede küçük de olsa farklılıklar arz etmektedir. Günümüzde başkanlık sisteminin en ideal uygulaması olarak görülen Amerika Birleşik Devletleri başkanlık sistemi ile Güney Amerika ülkelerinden başkanlık sistemini uygulayan Venezuela, Brezilya ya da Arjantin’de yasama ve yürütme organları arasındaki en önemli etkileşim hususları olan veto, bütçe ve üst düzey yetkililerin atanması gibi konularda farklılıklar bulunmaktadır. Yine parlamenter sistemin doğuş yeri olarak kabul edilen İngiltere parlamenter sistemi ile Almanya ya da İtalya parlamenter sistemleri arasında en belirgin olarak birinde seçimsiz iktidara gelen monark ile diğesinde seçimle ya da parlamento tarafından belirlenen cumhurbaşkanı bulunmaktadır. Aynı husus yarı başkanlık sistemleri için de geçerlidir. Fransa yarı başkanlık sisteminde başkanla parlamento arasındaki yetki ve görev etkileşimi ile İzlanda ya da Finlandiya yarı başkanlık sistemlerinde farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 1 ve Tablo 2 verileri incelendiğinde Ekonomist dergisi ile Freedom House verileri bizlere genel olarak 40-50 kadar hibrit rejim olduğunu göstermektedir. Hibrit rejimin ne oldu, özelliklerinin neler olduğu yukarıda açıklanmıştı. Tekrar olmaması için bu bölümde hibrit rejim tanımı ya da özelliklerine değinilmeyecektir. Ekonomist dergisi verilerine göre hibrit rejim olarak değerlendirilen 40 ülke arasında 19 ülke başkanlık sistemi ile yönetilirken, 15 ülke parlamenter sistemle yönetilmektedir. Buna karşı 6 ülkede yarı başkanlık sistemi uygulanmaktadır.

Freedom House verilerine göre ise 50 ülke kısmı özgür/hibrit ülke olarak gösterilmiş ve bunların arasından 30 ülkede başkanlık sistemi, 15 ülkede parlamenter sistem ve 5 ülkede ise yarı başkanlık sisteminin uygulandığı görülmektedir. Freedom House verileri daha fazla ülkeyi bu kapsamda değerlendirirken, Mali, Ekonomist dergisi tarafından hibrit rejim olarak kabul edilirken, Freedom House tarafından özgür olmayan ülkeler kategorisinde değerlendirilmiştir. Buna mukabil Freedom House Türkiye’yi 2018 yılında özgür olmayan ülkeler kategorisine indirirken, Ekonomist dergisi hibrit rejim kategorisinde tutmaya devam etmiştir. Tablolarda başkanlık sisteminin daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra parlamenter sistemi ile yönetilen ülkelerin de sayısında orantısız olarak epey yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hibrit rejimlerde en net şekilde yarı başkanlık sisteminin daha az olduğunu söylemek mümkündür. Buna mukabil başkanlık sisteminin daha fazla olduğu ve aynı zamanda parlamenter sistemle de desteklendiği görülmektedir. Bunun anlamı parlamenter sistemin özü gereği parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran tek partili iktidarlar/yürütme organı istediği kanunları çıkararak ülkeyi istediği gibi yönetme hakkını da elinde bulundurabilmektedir. Parlamentoda çoğunluğu elinde bulundurması sadece istediği kanunları çıkarması anlamına gelmemekte aynı zamanda yürütmenin diğer kanadı olan cumhurbaşkanı da kendisinin seçmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla parlamenter sistemin en önemli sakıncaları ülkeyi süreç içinde otoriter bir yönetime doğru evrilmesine neden olmaktadır. LordActon’un “Güç yozlaşma doğurur, mutlak güç mutlak yozlaşma

doğurur” sözü parlamenter sistemde yasama ve yürütme organının her ikisinde de etkili olan bir gücün zaman içinde mutlaka yozlaşmaya doğru gideceğini ve yetkilerini kullanarak ülkenin demokratik değerleriyle oynayabileceğini ve değiştirebileceğini vurgulamaktadır. Bu sözün doğruluğunu 1. Dünya Savaşı ile 2. Dünya Savaşı arasında ortaya çıkan diktatörlüklerin gelişiminde görmek mümkündür. Başkanlık sisteminde ise yürütme organı ile yasama organı arasında her ne kadar bir denge ve kontrol mekanizması olsa da her iki organın yetkilerindeki küçük oynamalar hükümet sisteminin aynı kalmasına rağmen demokratik çizgisinden sapmasına neden olmaktadır. Özellikle yürütme organının yetkilerinin artırılması, yasama organının seçilme yöntemi ve görevde kalma ya da alınma usullerinin yürütme organının sarıh denetimine ve iradesine bağlanması ülkenin hızlı bir şekilde önce otoriter yapıya ardından da totaliter bir yapıya dönüşmesine neden olacaktır. Yine yürütme organının yetkileri arasına yargı organını tek başına belirleme ve onları yine tek başına aldığı kararla görevden alma ya da görev sürelerini uzatma yetkisinin bulunması da yargı organını yürütme organının denetimine girmesine neden olacaktır. Yargı organlarının atanma usulü gibi başta üst düzey askerler olmak üzere devletin diğer bürokrasisinin ya da iktisadi ve toplumsal alandaki bağımsız kuruluşların üst düzey yöneticilerinin atanması da gücün yozlaşmasına hem atama yapan hem de atamaya maruz kalanlar tarafından yozlaştırılmaya başlanacaktır. Atamaya maruz kalanlar görevde kalabilmek adına ya da yeniden atanabilmek için güç sahibi olan iktidar sahiplerinin adına hareket etmeye başlayacak, onun düşünceleri doğrultusunda hareket etmeye ve kararlarını bu doğrultuda vermeye başlayacaktır. Devletin geçici olan siyasi organlarıyla beraber sürekliliğinin göstergesi durumundaki kamu kurumlarındaki bürokrasinin kişisel eğilimler ve istekler sebebiyle bu yönde hareket etmeye başlaması öncelikle bürokraside bozulmaya ve çözülmeye neden olacaktır. Bu çözümlenin sonuçları arasında yolsuzluklar, işlerin yapılmaması, yapılamaması, iktidar yanlısı olanlara devletin kaynaklarının tek taraflı olarak dağıtılmasına dolayısıyla toplumsal, ekonomik ve kültürel bir adaletsizliğe doğru yönelme yer alacaktır. Bu adaletsizliğin toplumsal olarak konuşulması ve tartışılması, çözüm yollarının bulunma çabaları demokratik devletlerde olağan bir durum iken, gücün tekelleştiği ve yozlaştığı bir ortamda bu hususların tartışmaya açılması, konuşulması önce çeşitli sebeplerle engellenmeye, ardından ise konuşanlar hakkında sarıh ya da zımnî yaptırımlar uygulayarak tamamen yok edilmeye çalışılacaktır. Bireyler üzerinde oluşturulan bu korku iklimi toplumun bütün kademelerine sirayet ederek grup düzeyinde de kendini gösterecektir. Medya, akademik çevreler, sivil toplum örgütleri hatta muhalefet iktidarın belirlediği öncelik sırasına göre nasibini alacaktır. İktidarın girdiği tüm seçimlerden başarıyla çıkması ki bu başarı durumu tartışmaya açık hale gelse bile elde edilen sonuç ile iktidarın devamının sağlanması adeta iktidar üzerinde güç zehirlenmesine neden olarak ülkenin siyasal yapısında bir zemin kaymasına neden olacaktır.

Demokratik değerlerden hızla uzaklaşarak otoriter bir yapıya bürünen iktidar bu yapısını sürdürme gayreti içine girecek ve daha önce uyguladığı yöntemleri doğal karşılayarak bunların devamlılığı sağlanmış olacaktır.

Ekonomist dergisinin çalışmasında başkanlık sistemi ile yönetilen 19 ülkenin 5’i Güney Amerika kıtası ülkesi, 2’si Güneydoğu Asya ülkesi, 1’i Türkiye, 11’i ise Afrika kıtası ülkeleridir. Parlamenter sistem içinde gösterilen 15 ülke arasında 4’ü Güneydoğu Asya ülkesi, Irak, Ürdün ve Fas ile eski Sovyetler Birliği ülkeleri olan Kosova, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova gibi ülkelerdir. Bunların parlamenter sistem içinde Sovyetler Birliğinden kalan yönetim alışkanlıklarını ve siyasal kültürlerini devam ettirdikleri görülmektedir.

Bu ülkelerin siyasal yapısının ve siyasi kültürünün ötesinde bunların iktisadi anlamda gelişmekte olan ülkeler ya da az gelişmiş ülkeler olduğu da bir gerçektir. Dışişleri Bakanlığı verilerine göre kişi başına milli gelir¹³ itibarıyla Ekonomist dergisi çizelgesindeki ülkelere göre 15’i en az gelişmiş ülke statüsündedir. Bu ülkelere göre 9’u ise başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Diğerleri de gelişmekte olan

¹³Gelir düşüklüğü kıstası: kişi başına yıllık milli gelirin üç senelik ortalamasının 900 Dolar’ın altında olması (ortalama 1035’i aştığında bu gruptan çıkılmakta)

İnsan kaynaklarında zayıflık kıstası: beslenme, sağlık, ömür beklentisi eğitim ve yetişkin okuryazarlığı düzeylerim dikkate alan yaşam kalıntısı göstergesine uygunluk.

Ekonomide çeşitlilik eksikliği kıstası: tarım üretimindeki istikrarsızlık, mal ve hizmet ihracatındaki istikrarsızlık, geleneksel olmayan faaliyetlerin (imalat ve hizmet sektörünün) ekonomideki ağırlığı, mal ihracatındaki sınırlı sayıda üründe yoğunlaşma ve ekonomik boyutların yetersizle unsurların kapsayan bir göstergeye uygunluk. Ayrıca ülke nüfusunun 75 milyonu aşmaması koşulu da aranıyor.

ülke statüsünde yer almaktadır (Özüye, 2001). İktisadi yapıyla demokrasi arasındaki ilişkinin incelenmesi ayrı bir çalışma konusu olması ve bu çalışmanın kapsamı dışına olması sebebiyle sadece bu değerlendirmeye yetinilmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında ele alınan husus ve çalışmanın hipotezi hibrit rejimlerle hükümet sistemleri arasında bir bağ olduğudur. Yapılan incelemede bunun kısmen doğruluğu kanıtlanmış olmaktadır. Günümüzde Ekonomist dergisi ve Freedom House gibi iki kuruluşun 2006 sonrası değerlendirmeleri göz önüne alınarak yapılan inceleme de siyasi literatüre hakim olan üç hükümet sistemi arasında hepsinden de örnekler mevcuttur. Dolayısıyla bir hibrit rejimleri herhangi bir hükümet sistemi içinde değerlendirmek ve genelleme yapmak imkansızdır. Ancak bu ülkelerde uygulanan hükümet sistemlerinin geneli ki Ekonomist dergisine göre 19 başkanlık sistemi ve 15 parlamenter sistem toplam 40 olan hibrit ülke sayısının beşte dördünü oluşturmaktadır. Yine Freedom House verilerine göre 50 ülkeden 30'u başkanlık sistemi, 15'i parlamenter sistemle yönetildiği görülmekte ve bu durum ise beşte dördten fazla bir orana tekabül etmektedir. Diğerleri yarı başkanlık sistemi gibi kuvvetler arasında dengenin daha fazla olduğu ülkeler olarak değerlendirildiğinde, parlamenter sistemdeki yasama ve yürütme organlarının tek bir kişi, grup ya da siyasi organ elinde toplanmasının sakıncaları düşünüldüğünde ve başkanlık sistemi gibi bir yapıda yürütme organının güçlü yetkilerle donatılmış halinin otoriter bir yöne hızlı gidişe neden olabileceği var sayıldığında hibrit rejimlerle hükümet sistemleri arasında kısmi genelleme yapılabilir. Bu hususun kısmi olarak ifade edilmesinin sebebi hükümet sistemlerinin belirlenmesinde o ülkedeki seçim sistemleri, toplumsal yapı, siyasi kültür ve siyasi parti sistemlerinin de etkisinin olmasıdır. Dolayısıyla hibrit rejimleri değerlendirirken bu etkenleri de göz ardı etmemek gerekir. Ancak bu çalışmada iki kuruluşun söz konusu etkenler üzerinden hareket ederek analiz ettiği ve kategorileştirdiği tabloların incelenerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Sonuç itibarıyla hibrit rejimlerle hükümet sistemleri arasında bir ilişkinin bulunmaktadır. Birbirinden farklı gözükmüş küçük dokunuşlarla, Aristoteles'in iyi yönetimin nasıl olması gerektiği üzerindeki açıklamasında olduğu gibi, yetkilerin fazlalaştırılması, tek bir güce doğru yoğunlaşması ve bu gücün de yetkilerini toplumun refahı ve menfaatinin ötesinde adaletsiz bir şekilde kullanması durumunda tiranlığa doğru gidebileceğinin doğruluğunu kanıtlarcasına başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin ideal olanlarından sapmalar görülebilmektedir. Dolayısıyla hibrit rejimlerle hükümet sistemleri arasında bu ilişkinin tek bir hükümet sistemi üzerinde yoğunlaşmanın ötesinde, başkanlık sistemi ve parlamenter sistem üzerinde yoğunlaştığı ve bu iki sistemle yönetilen ülkelerde hibrit rejimlerin daha fazla olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Diamond, L. (2002). Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, Cilt 13, No. 2, 21-35.
- Duverger, M. (1980). New Political System Model Semi-Presidential Government. *European Journal of Political Research*, Sayı: 8, s. 171-172.
- Economist, T. (2018). *Democracy Index 2018: Me too?* London: The Economist Intelligence Unit.
- Elgie, R. (1993). The Politics of Semi-Presidentialism, <http://fdslive.oup.com/www.oup.com/academic/pdf/13/9780198293866.pdf>.
- Freedomhouse. (2018a). *Methodology*. New York: Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2016/methodology>.
- Gözübüyük, A. Ş. (2013). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kaynar, M. K. (2014). Anayasa, Yasama, Yürütme ve Yargı. Y. Taşkın içinde, *Siyaset, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (s. 285-334). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuzu, B. (1996). Türkiye İçin Başkanlık Sistemi. *Liberal Düşünce*, I(2), 13-43.
- Levitksy, S., ve Way, L. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linz, J. (1990). The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*, Cilt 1, Sayı 1.
- Linz, J. (2008). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özüye, O. (2001). En Az Gelişmiş Ülkeler. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, <http://www.mfa.gov.tr/en-az-gelismis-ulkeler.tr.mfa>.
- Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, (Çev: Ergun Özbudun). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Tunçkaşık, H. (2017). Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar. S. Gökçimen içinde, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri* (s. 1-16). Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.